

PRAKSE

ISSN 1691-273X

INTEIKUMI

KSE

**MI
SE**

15

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 15/2020

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

15

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2020**

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Ilze Lokmane
Recenzents *Dr. philol.* Andrejs Veisbergs

Populārzinātniskā rakstu krājuma 15. laidienā aplūkota virkne aktuālu leksikas, terminoloģijas, gramatikas, tekstveides un pragmatikas jautājumu. Rakstu tematiskais loks ir ļoti plašs. Leksikas sadaļā varam lasīt par jaunvārdiem, to tipiēm, cilmi, semantiku, funkcijām dažādos valodas paveidos un atspoguļojumu leksikogrāfiskos avotos. Ar šo pētījumu tematiski sasaucas raksts par okazionālismiem jaunākajā bērnu literatūrā, kurā ne tikai uzskatāmi parādīta rakstnieku valodiskā jaunrade, bet arī vērtēta darinājumu semantiskā precizitāte un iederība tekstā. Savukārt tulkotājiem, žurnālistiem un citu arodu pārstāvjiem ļoti noderīgs būs raksts par spāņu īpašvārdu atveides problēmgadījumiem.

Terminoloģijas sadaļā lasītājs tiek iepazīstināts ar latviešu terminoloģijas attīstību no terminrades pirmsākumiem līdz Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas dibināšanai 1919. gadā. Leksiskās semantikas, valodas kultūras un leksikogrāfijas aspektā aplūkota vārdu paralēla funkcionēšana gan vispārlietojamā, gan terminoloģiskā nozīmē, īpašu uzmanību pievēršot dažiem modes vārdiem, kuriem mūsdienās izveidojušās jaunas neterminoloģiskas nozīmes. Atsevišķs raksts veltīts līdz šim plašākās terminu datubāzes – Latvijas Nacionālā terminoloģijas portāla – izveidei; šeit varam lasīt ne tikai par portāla koncepciju, struktūru un izstrādes gaitu, bet arī par Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta darbību terminoloģijas izstrādē un pilnveidē.

Gramatikas sadaļā iekļautais raksts par atgriezenisko divdabju lietojumu dažādu stilu un žanru tekstos būs noderīgs ikvienam valodas lietotājam, jo pat dzimtās valodas runātājiem nav svešs apjukums un kļūdas šo visnotaļ nepieciešamo formu veidošanā un lietojumā, kam cēlonis ir gan nepilnā paradigma, gan

homoformas. Rakstā par ciešāmās kārtas lietojumu lietīšķajā tekstveidē lietpratīgi analizēta un vērtēta dažādu ciešāmās kārtas konstrukciju semantika un stilistiskā nokrāsa, pievēršot uzmanību gan pozitīviem, gan ne tik veiksmīgiem lietojuma gadījumiem. Tekstveides aspektā aplūkotas divas no stila viedokļa radikāli atšķirīgas parādības. Mutvārdu tekstam vēltajā rakstā noskaidrots, kādas fonētiskas, leksiskas un gramatiskas īpatnības atšķir runāto un rakstīto valodas paveidu, kuras sarunvalodas iezīmes visbiežāk sastopamas arī rakstu valodā un kā uz tām raudzīties no valodas kultūras viedokļa. Savukārt pētījumā par juridisko tekstu rediģēšanu, nenoliedzot juridisko tekstu žanrisko specifiku, tiek uzsvērtā to radniecība citiem kultūrtekstiem, kur nepieciešams mērķtiecīgs un precīzs valodas līdzekļu lietojums, jo valodas precizitāte nozīmē arī juridiskās domas precizitāti.

Pragmatikas sadaļā tiek meklēta atbilde uz jautājumu, ar kādiem leksiskiem, gramatiskiem un stilistiskiem līdzekļiem reklamāmas veidotāji cenšas ietekmēt patērētāju un ar ko saturiski un stilistiski atšķiras sievietu un vīriešu auditorijai adresētās reklāmas. Krājuma beigās pārdomas par latviešu valodas lietojuma spoguļattēliem jeb aizgūšanu valodas pārmaiņu un valodas normas aspektā izkristalizē secinājumu, ka valodas kvalitāti nodrošina nevis dogmatiski aizliegumi, bet gan precīza izteiksme un izkopta, zināšanās un izpratnē balstīta valodiskā gaume.

Kā jau ierasts, arī šīnī rakstu krājumā ir valodas konsultāciju sadaļa, informācija par LZA Terminoloģijas komisijas un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumiem un ieteikumiem, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusīte un ziņas par autoriem.

Korektore Anna Frīdenberga
Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis
Rakstu krājuma 15. numuru maketējusi Vanda Voiciša

© LVA, 2020
© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains

SATURS

LEKSIKA UN LEKSIKOGRĀFIJA	5
Anna Vulāne Vai ežagata ir elektroniskā žagata?	5
Anitra Roze Čiliņš, vanzijs, influenceris – jauni vārdi, bet – vai vārdnīcā?	20
Alla Placinska Spāņu īpašvārdu atveides problemātiskie jautājumi	36
TERMINOLOĢIJA	49
Māris Baltiņš Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijai – 100: ceļš līdz valstiski atzītai terminradei	49
Anita Helviga Nozares terminoloģija ārpus nozares un ārpus terminoloģijas	61
Kārlis Bitenieks, Arturs Krastiņš Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls un terminoloģijas izstrāde Valsts valodas centrā	78
GRAMATIKA	92
Andra Kalnača Atgriezenisko divdabju lietojums latviešu valodā	92
Inta Urbanoviča Ciešamā kārtā lietišķajā tekstveidē	106
TEKSTVEIDE	118
Linda Lauze Mutvārdu teksts un tā elementu atveide rakstu formā	118
Inese Treimane Juridisku tekstu rediģēšana: iedvesmota cīņa ar vējdzirnavām	134

PRAGMATIKA	145
<i>Gunta Ločmele, Helēna Gizeleza</i>	
Valodas līdzekļu lietojums reklāmas tekstos	145
<i>Jānis Veckrācis</i>	
Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām	160
VALODAS KONSULTĀCIJAS	171
KOMISIJAS UN LĒMUMI	179
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2018–2019)	179
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	183
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	187
HUMORA LAPPUSĪTE	193
ZIŅAS PAR AUTORIEM	202

LESIKA UN LESEIKOGRĀFIJA

Anna Vulāne

Vai ežagata ir elektroniskā žagata?

Ievads

Vai no *kieģeļolām* var uzbūvēt māju un *zaļoņi* ir jauna dzīvnieku suga? Varbūt *gružrupuči* var paglābt mūs no atkritumiem vai, tieši otrādi, vairo tos? *Riķis, Ciķis, Čengurs, Ali ga Tors, kaķuzirņi, kāpostbutes, ožuļi, guļbuļmeitene, gaisabols, Spūnija, Baklavāde, Pamblemūžu jūras šaurums, Izmarinādes pilsēta, Cukurazades vēderdejojātāju skola, Baltziļvilks...* Varam rindot neparastos vārdus citu pie cita un taujāt bez gala, ko tie nosauc. Tomēr bez konteksta diez vai spēsim atklāt to nozīmi un saprast autora ieceri. Tāpēc atvērsim bērnu grāmatas, kurās mūsu rakstnieki spēlē valodas spēli, gan nopietni, gan pa jokam sapludinādami skaņas, morfēmas un vārdus, radot jaunu jēgu, rosinot fantāziju, un noskaidrosim, ko dara šie dīvainīši katrā tekstā, ko tie stāsta un kā ir darināti. Šajā rakstā ieskatīsimies dažos Jāņa Baltvilka (Baltvilks 2014), Māras Cielēnas (Cielēna 2003, 2010), Ērika Kūļa (Kūlis 1998, 1999, 2000, 2006), Māra Putniņa (Putniņš 2003, 2005, 2015), Lindas Šmites (Šmite 2013) un Vika (Viks 1985, 2002) darbos, lai izpētītu tajos izmantoto okazionālismu derivatīvi semantiskās nianšes. Empīrisko materiālu veido 350 leksiskās vienības, kas ekscerpētas no minēto autoru darbiem.

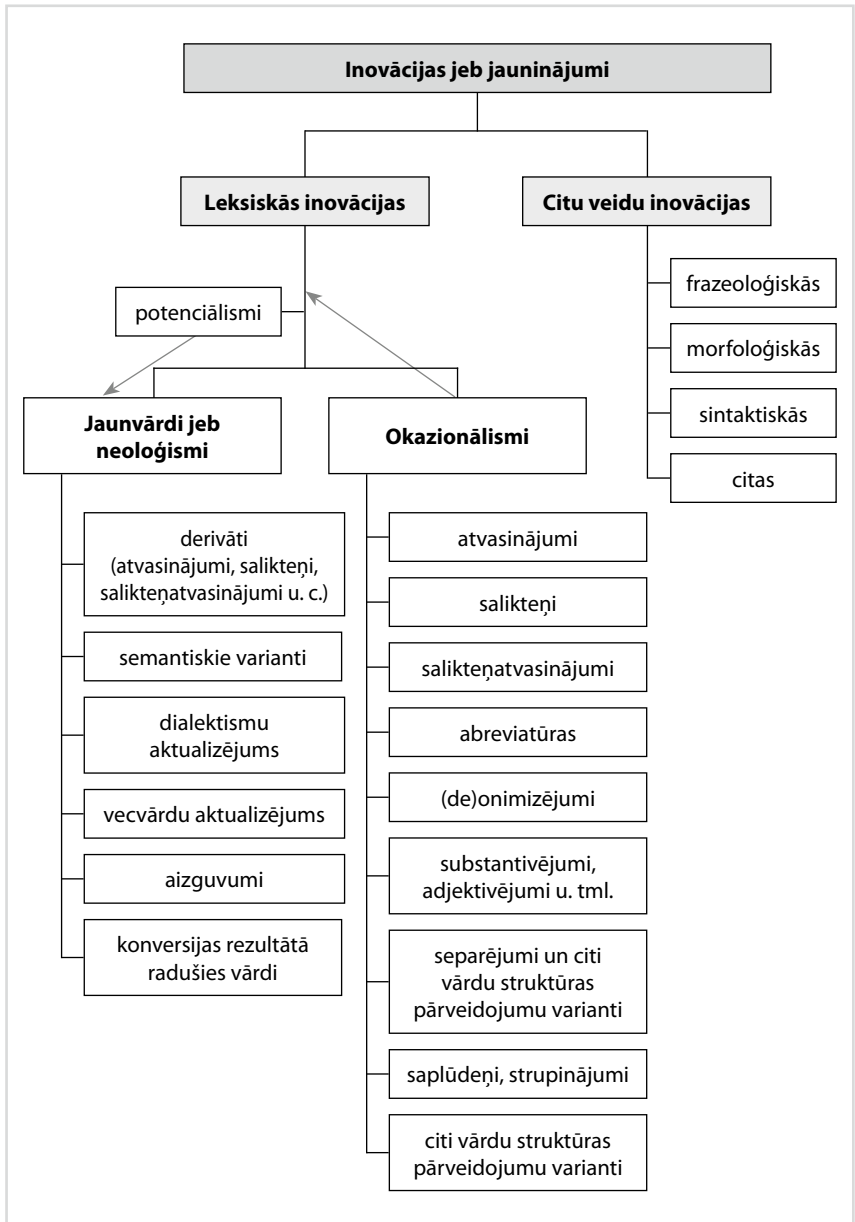
Terminu dažādība

Ar jaunu vārdu darināšanu ir nodarbojies ikviens, vismaz mazotnē, jo, kā norāda Greisa Kreiga (*Grace Craig*) un Dons Bokums (*Don Baucum*): „Vecumā no viena līdz 4,5 gadiem bērni aktīvi veido savu gramatiku, pakāpeniski tuvojoties tai pilnīgajai gramatikai, ko izmanto pieaugušie. Tomēr jebkurā vecumā bērni spēj izteikt vārdos tikai apgūtos jēdzienus.” (Крайр, Бокум 2005, 211) Pasaules sākotnējās izzināšanas un vārdā nosaukšanas laikā bērnam bieži vien nākas kaut kā kompensēt valodas līdzekļu nepietiekamību, izmantojot dzirdētos vārdus, variējot tos un radot savus nosaukumus, ja vārds piemirsies, ir grūti izrunājams vai arī nosaukums vispār nav zināms. Tā rodas bērnu darinātie okazionālismi. Tiesa, šis vārdu radīšanas process parasti atšķiras no tā, kādēļ un kā jaunus vārdus darina pieaudzis cilvēks, piemēram, lingvists, rakstnieks vai žurnālists. Bērna runas darbībā liela loma ir t. s. iekšējai gramatikai, neapzinātajam, neizprātoņam, attiecīgās valodas

vides noteiktajam. Jāpiekrīt Dacei Markui – „lai kā mums gribētos visos bērnu valodas piemēros atrast vārdu nozīmju radošu un apzinātu variēšanu, jāņem vērā, ka liela daļa „jaunvārdu” ir radušies runas grūtību un neuzmanības dēļ” (Markus 2003, 32). Savukārt pieaugušie okazionālistus lielākoties izmanto apzināti, cenšoties izteikties spilgtāk, neparastāk vai mērķtiecīgi radot jaunus nosaukumus.

Augot un pilnīgāk apgūstot valodu, mūsu vārdu radīšanas aktivitāte lielākoties apstājas, un tikai daži cilvēki turpina to darīt ikdienā vai savā profesionālajā sfērā, piemēram, terminologi, žurnālisti, rakstnieki. Šīs darbības rezultātā rodas dažādu veidu jauninājumi, kuru nosaukšanai tiek izmantoti vairāki apzīmējumi – *neoloģisms*, *okazionālisms*, *potenciālisms*, *jaunvārds*, *jaundarinājums*, *autora individuālais darinājums*, *jauninājums*, *inovācija*, *inovatīvs darinājums* u. c. –, turklāt to skaidrojumos lingvistiskajā literatūrā nav vienprātības. Apzīmējums *jauninājums* – ‘jauns veidojums valodā (leksikā, gramatikā u. c. apakšsistēmās)’ (SvV 1999, 308) – ir semantiski ļoti ietilpīgs. Par jauninājumu varam uzskatīt jebkuras pārmaiņas valodas sistēmā, kas atšķiras no valodas vienību parastā lietojuma, tāpēc šis termins varētu kalpot par virsjēdzienu minēto apzīmējumu hierarhijas shēmā (sk. 1. attēlu).

Leksiskie jauninājumi (inovācijas) skatāmi runas un valodas līmenī. Runas līmenī tie parasti ir individuālie darinājumi, resp., okazionālisti, un netiek plašāk lietoti, savukārt jauninājumi, kas radīti ar mērķi papildināt valodas vārdu krājumu, uzskatāmi par jaunvārdiem. Tie var būt divējādi – gan no valodas vārdu krājuma iegūtie vārdi un aizguvumi, gan arī speciāli darināti vārdi, izmantojot valodā funkcionējošos paņēmienus un līdzekļus. Īpašu grupu veido *potenciālisti*, kas „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” definēti šādi: „Nesen darināts jaunvārds, kas vēl nav kļuvis par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu, bet var par to kļūt, piemēram, *burziņš*, *jauntermins*, vai arī kas valodā pastāv kā iespēja, kura vēl nav izpaudusies vārdā resp. ko ir iespējams darināt pēc valodā esošo produktīvu vārddarinājumu modeļu parauga.” (VPSV 2007, 306) Kaut arī par potenciālistiem tiek uzskatīti tikai jaunvārdi, tomēr šajā grupā varētu ietilpt arī daļa okazionālistu, uz ko norādījusi arī A. Laua (Laua 1981, 183). Kā zināms, daži rakstnieku vai žurnālistu radītie okazionālisti ir kļuvuši par vispārlietojamās leksikas daļu.

1. attēls. Jauninājumu veidi

Tā kā šī raksta mērķis nav izsekot katra termina rašanās vēsturei un semantikas dažādībai, minēšu vien dažus skaidrojumus, kas izmantoti publikācijās par leksikas jautājumiem un ir aktuāli arī šī darba kontekstā. Alise Laua darbā „Latviešu leksikoloģija” min tikai terminus *jaunvārdi* jeb *neoloģismi* un *okazionālismi*. Termins *jaunvārds* resp. *neoloģisms* tiek lietots ļoti plaši, ar to saprotot „to vārdu krājuma daļu, kas tikai nesen radusies” (Laua 1981, 174) un precizējot, ka vārdi, kas radušies, meklējot apzīmējumus jaunām parādībām, pretstatā darinājumiem, kas nav kļuvuši par valodas faktiem, tiek saukti par *vispārīgiem, terminoloģiskiem jaunvārdiem* resp. *jaunvārdiem* (pretstatā *okazionālismiem*, t. i., individuāli lietotiem darinājumiem) (Laua 1981, 175). Tomēr šādu terminu lietojums ir maldinošs, jo ne jau visi jaunvārdi ir saistīti ar terminoloģijas jomu, ne visi ir vispārīgi. No izvērstākā skaidrojuma izriet, ka par jaunvārdiem pamatā uzskatāmi vārdi, kas radušies, aktivizējot arhaismus, dialektismus, vai kuri aizgūti ar mērķi ieviest tos literārajā valodā un ir tajā nostiprinājušies. Iespējams, šos jaunvārdus varētu dalīt vairākās grupās – derivāti (ar morfoloģisko, sintaktisko un citiem paņēmieniem darinātie vārdi), leksiskie varianti, kas radušies, sadaloties kāda vārda semantiskajai struktūrai, aktualizācijas rezultātā radušies jaunvārdi un aizguvumi. Par jaunvārdu reizēm kļūst arī okazionālismi.

Ojārs Bušs lieto apzīmējumu *okazionāli jaunvārdi* (Bušs 1998, 38), kas nav uzskatāms par iederīgu, kaut arī jaunvārdam, protams, ir okazionālisma iezīmes (vismaz sākotnēji), tomēr to radīšanas nosacījumi ir atšķirīgi. Gan analizētās leksēmas, gan to funkcionāli semantiskais raksturojums liecina, ka rakstā (Bušs 1998, 38–42) skatīti okazionālismi, nevis jaunvārdi jeb neoloģismi. To zināmā mērā apstiprina arī pats autors, norādot, ka „tieši okazionālismiem (atšķirībā no regulārai lietošanai iecerētiem neoloģismiem) raksturīgs stilistiski spilgti marķētu jaunvārdu darināšanas paņēmiens ir vārdu veidošana, apzināti neievērojot literārās vārddarināšanas normas” (Bušs 1998, 41).

Valentīna Skujiņa lieto terminus *jaunvārds* un *jaundarinājums*, nediferencējot to nozīmi (Skujiņa 1993, 82), kaut gan apzīmējums *jaundarinājums* ir semantiski plašāks, jo tas attiecināms gan uz sekundārajiem jaunvārdiem, gan okazionālismiem un potenciālismiem. Savukārt Dīte Liepa šķir apzīmējumus *jaundarinājums* un *jauninājums*, norādot: „Tā kā preses valodā spilgti izpaužas autora jaunrade, vienā leksikostilistikajā vienībā var vērot vairāku paņēmienu apvienojumu: gan aizgūtus elementus, gan latviešu valodai raksturīgo paņēmienu izmantojumu, dažādu derivatīvo līdzekļu kombinācijas u. tml. Pamatojoties uz iepriekšminēto uzskaitījumu, darbā lietots termins *jaundarinājums*, aplūkojot leksiskas vienības, un termins *jauninājums*, runājot par vairāku līmeņu valodas parādībām.” (Liepa 2011, 99)

Vārdnīcā *jaunvārds* tiek definēts: „Vārds, kas darināts, lai nosauktu nepazīstamu vai ar svešas cilmes vārdu apzīmētu valodas lietojumā aktuālu jēdzienu. Tas vai nu saglabājas aktīvajā vārdu krājumā, zaudējot jaunvārda statusu, vai arī nonāk pasīvajā vārdu krājumā vai vispār nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu.” (VPSV 2007, 174)

Alise Laua par *okazionālismiem* dēvē „individuālus darinājumus, kas veidoti pēc valodā esošiem paraugiem un ir cieši saistīti ar noteiktu kontekstu, dažreiz pat situāciju. Tos uztveram un saprotam attiecīgā konteksta sakarā. Morfoloģiskās uzbūves ziņā tie asociējas ar līdzīgi darinātiem vārdiem, kas ir neapšaubāmi valodas fakti” (Laua 1981, 181). Viņa norāda, ka šie darinājumi ir tikai runas fakti, gadījumvārdi, kam piemīt nejaušības raksturs, un tie reti kļūst arī par valodas faktiem (Laua 1981, 183).

Šajā rakstā ar *okazionālismu* tiek saprasts: „Jauns vārds, kas darināts galvenokārt stilistisku funkciju īstenošanai konkrētā literārā tekstā vai konkrētā runas situācijā, nereti pārkāpjot spēkā esošās vārddarināšanas normas. Okazionālisms parasti ir tikai viena autora lietots un nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu.” (VPSV 2007, 267–268) Tas nozīmē, ka būtiska okazionālismu iezīme ir autorība un unikālums – tie ir konkrēta autora darināti vārdi, kas parasti neatkārtojas citos darbos un paliek kā oriģināls, parasti ekspresīvs izteiksmes līdzeklis, kas attiecīgajā tekstā veicis tam paredzētās funkcijas. Atšķirībā no jaunvārdiem, kas darināti ar mērķi ieviest tos valodas sistēmā, okazionālismi tiek radīti konkrētu komunikatīvo vai māksliniecisko vajadzību īstenošanai.

Okazionālismu derivatīvi semantiskais raksturojums

Okazionālismi var rasties spontānajā runā, lai kaut ko nosauktu citādi, precīzāk raksturotu, izteiktos spilgtāk, pievērstu uzmanību, sasmīdinātu kādu, paustu savu attieksmi u. tml. Vārdi, kas rodas ikdienas saziņā, parasti pastāv īsu brīdi – tikai attiecīgā komunikatīvā akta laikā, izņemot gadījumus, kad tie iepatikas saziņas partneriem un tiek aktualizēti arī citās saziņas situācijās. Šādi okazionālismi ir sociāli marķēti, jo var funkcionēt vienas vai pat vairāku sociālo grupu saziņā. To labi ilustrē bērnu radītie radniecības apzīmējumi, kurus pārņem visa ģimene (Vulāne 2015, 305), bet reizēm pat pārmanto no paaudzes paaudzē vai sāk lietot radu, draugu ģimenēs, kā arī slengismi, kas var pastāvēt vienas vai vairāku sociālo grupu runā. Savukārt publicistu (Liepa 2011, 94–109; Saukāne 2008, 233–242), rakstnieku radītajiem okazionālismiem nejaušības raksturs ir mazāk izteikts, tie „dzīvo” tikai konkrētā autora darbā tik ilgi, kamēr šis sacerējums pastāv, bet retumis var tikt plašāk lietoti un nonākt valodas sistēmā.

Gan pagājušajā, gan šajā gadsimtā radītajos latviešu rakstnieku darbos, kas adresēti bērniem, ir sastopams daudz okazonālismu. Tomēr to lietojuma intensitāte ir atšķirīga – ir autori, kuri neaizraujas ar jaunu vārdu radišanu, un ir tādi, kuru darbi nav iedomājami bez valodiskās jaunrades. Latviešu bērnu grāmatās okazonālismi biežāk sāk parādīties pagājušā gadsimta otrajā pusē, faktiski pēdējā ceturksnī, kad bērniem sāk rakstīt Māris Čaklais, Jānis Peters, Ojārs Vācietis, Leons Briedis, Jānis Baltvilks un citi autori. Turklāt sākotnēji tā ir dzejas prioritāte, prozas darbos okazonālismi sastopami retāk. Aktīvāki jaunu vārdu darinātāji ir divi autori – Imants Ziedonis un Viks. Viņu literārajās pasakās un citos darbos tiek mērķtiecīgi izmantoti daži desmiti okazonālismu. Tie lielākoties ir semantiski piesātināti un nereti uzjunda zinošā lasītājā daudz plašāku kontekstuālu nozīmju kopumu nekā okazonālajā saliktenī vai abreviatūrā apvienotie motivētājpārslēdzēji katrs pats par sevi, piemēram,

.. *Japānas piekrastes ūdeņos Sauszemes Bars ierīkoja Pērleņu kolonijas, [..] liedzot tām Laimīgo gadījumu, toties nodrošinot tās ar **Obligāto Masveida Laimi** (sāisināti **OML** jeb **Zemūdens Bara žargonā – omleti**). (Viks 1985, 31)*

Bērnam šie okazonālismi, protams, neradīs tās asociācijas, kādas rodas padomju laika *omletes* pieredzējušajiem pieaugušajiem. Vārds *omlete* un analītiskā leksēma *Obligātā Masveida Laime* šādā duetā iegūst daudz plašāku jēgu saistībā ar konkrētā laika sociālo un politisko pieredzi. Ilze Lokmane, raksturojot reklāmas valodu, atzīst, ka tas, „ka nozīmes perifērija var izplesties un ietvert arvien jaunas nozīmes nianšes, ir valodas priekšrocība, kas palīdz izprast un raksturot pasauli. Tomēr eksperimenti ar vārdu prasa iedziļināšanos semantiskās nianšēs, citādi jēga pārvēršas par bezjēgu” (Lokmane 2009, 96). Reizēm arī okazonālismu lietojumā manāma bezjēgas klātbūtne, tas, ka, vijot kopā morfēmas un vārdus, autors nav domājis par adresātu, viņa uztveri, tāpēc radītais vārds varbūt pārsteidz lasītāju, bet ne vienmēr tiek arī saprasts.

Pagājušā gadsimta 90. gados bērnu literatūrā ienāk Ērika Kūļa rūķu sērija, kurā arī ir plašs okazonālismu klāsts, bet 21. gadsimtā bērniem sāk rakstīt Arno Jundze, Māris Putniņš (vairāk gan pusaudžiem), Māra Cielēna. Šo un citu autoru literārajos darbos lietoto okazonālismu kopums ne tikai piesaista lasītāja uzmanību, pārsteidz viņu, bet arī atklāj autora radošo talantu, prasmi veikli manipulēt ar valodas līdzekļiem un parāda valodas derivatīvi semantiskās iespējas. Bērnu literatūrā bieži sastopamies ar valodas spēles elementiem, nokļūstam autora radītā pasaulē, kur mīt brīnumaini, fantastiski tēli, tāpēc neparasts vārds kļūst par būtisku vides un personāža portreta komponentu. Tas ir informatīvs un raksturojošs, bet reizēm iegūst nopietnu filozofiski ētisku zemtekstu. Teksta semantiskā daudzslāņainība Vika darbā „Zemūdens bara lielā diena” (Viks 1985), kas tiek radīta tieši ar okazonālismiem

(*Raķešzivs, Naftaszivs, Zeķbikšzivs, Nitrātzivs, Dzīvsudrabzivs*), alūzijas ar plašu kultūrvēsturisko materiālu, kas izmantotas Māra Putniņa „Mežonīgo pīrāgu” fantāzijasriālā, piemēram, *Griljāžas saliņa un grāfs Napoleons, Lielais Magoņu ceļš* (Putniņš 2003), *Kurpanna, Saulespuķu kauja* (Putniņš 2005), *Lielais Katajas mūris, Nipona, galvaspilsēta Pekāna* (Putniņš 2015), liek domāt, ka lasītājam jābūt pietiekami izglītotam, lai uztvertu nosaukumos ietvertu plašāko jēgu. Tāpēc to iepazīšanā jāiesaistās arī pieaugušajiem, lai palīdzētu bērniem labāk izprast darbu.

Analizētajos darbos (sk. avotu sarakstu) izmantoto okazionālismu darināšanā lietoti dažādi vārddarināšanas paņēmieni un to variācijas:

- semantiskais paņēmiens – onimizācija, sugas vārdus pārceļot īpašvārda statusā (*Magoņmaizīte, Eklērs, kuģis „Speķa Lode”, Mazā Jahta, Vējš, Rīma, Stiķis, Niķis*);
- morfoloģiskais paņēmiens, darinot jaunus vārdus ar afiksiem, piemēram, *Pazudītis* ‘cilvēks, kurš ik pa laikam pazūd’, *ož+uļ-i, rij+on-is, buterbrod+iet-is, džungļ-i+niek-i, tirp+ļ-i, Balt+ain-e, dabūt+en-is, Ciķ+is, picēr+ieš-i* (strupināts motivētātvārda celms), *uz+tuk+inā-t*. Savdabīga derivātu grupa izveidojusies Ē. Kūļa rūķu darbu un nedarbu stāstos. Autors acimredzot kopējais vārda *rūķis* strukturālo modeli, mainot tikai pirmo zilbi – darbības vārda, onomatopejas sakni vai nemotivētu skaņu kopu, kurai kā rūķpiederības zīme tiek pievienota gala zilbe *-ķis*, piemēram, *Riķis, Būķis, Moķis, Stūķis*;
- sintaktiskais paņēmiens, ko izmanto salikteņu darināšanai (t. sk. abreviācija, strupināšana, sapludināšana), piemēram, *zibeņ+ēdājs, mākoņ+govs, niķeļ+spīdīgā, div+koku, sen+dūņu, zaļ+raksts, gar+gar+gar+garš, sveš+padsmīt, Vermut+zivtiņa, SUV* (sevišķo uzdevumu vienība), *T.k.b.m.n.l.* (Tas, kurš bija mazāks nekā lielāks), *PLANSA* (**planktona sakaru sistēma**), *Cecezis* (< **Civilizētā cilvēka radītais elektriskais zirneklis**), *Knibu+ļoti+līdzī+gumijainais* (elidēti daži līdzskaņi), *šoko+pielādēties* ‘ēst šokolādi’, *skāb+ols* (< **skābs ābols**), *sievuss* (**sieva+vīruss**), *Pezēra* (< **Pērtiķveidīgo Zirneklīšu ēra**);
- sintaktiski morfoloģiskais paņēmiens, ar kuru tiek darināti salikteņatvasinājumi, t. i., parasti divu vārdu savienojuma komponentu celmi tiek saudzēti vienā un pievienota vārddarināšanas galotne vai piedēklis, piemēram, *as+ķep+ain-a, siev+mal+e, riev+mal+e, spic+prāt+īb-a, Pann+gal+e, pārkoņ+plos+is, Pus+zud+īt-is* ‘cilvēks, kuru redz reti’, *Mugur+radz+is, Mugur+radz+en-e, Mugur+radz+ēn-s, Div+kop+iš-i* (< divi kopā);

- onimizācija un substantivācija, kam raksturīgs tas, ka īpašības vārds vai divdabja forma kļūst par lietvārdu un īpašvārdu (*brālēns Violetais, Laimīgā, Liganā, Čalīgā, Čivīgā, Dejojošā*);
- fonētiskā substitūcija – viena vai vairākas skaņas tiek aizstātas ar citu (*Vūķis* 'pieaugušā rūķa vārds'; *Tidžerēns, Džirafe, Šuņuks, Murseļa, Oistrija, Buhēmija, spūņi*). Vārdos *Grillande* (Grenlande) un *Cisinilija* (Sicīlija) notikusi ne tikai skaņu, bet arī semantiskā substitūcija, jo, izmantojot jaunradīto sakni, tiek provocētas asociācijas ar *grilu* un *cīsiņiem*, tādējādi izvērsot šo vietvārdu semantisko struktūru;
- separācija – valodā funkcionējošs vārds tiek sadalīts patstāvīgās daļās, kas iegūst vārda jēgu, piemēram, *Su Ņuks* (< suņuks), *Sant Uks* (< Santuks), *Rū* (< rūķis).

Raksturīga okazionālismu iezīme ir derivatīvā neviendabība – bieži vien tiek kombinēti vairāki paņēmienu un līdzekļi. Tikai rakstnieks pats var pateikt, cik lielā mērā okazionālismi ir domu plūsmas rezultāts, spontāns veidojums un cik – lingvistisku apsvērumu rezultātā tapis vārds.

Analizētajos darbos sastopamos okazionālistiskus var iedalīt vairākās semantiskajās grupās:

- 1) personvārdi, tie plašāk izmantoti M. Putniņa un M. Cielēnas darbos, piemēram, *Jabūts, Janebūts*. Daļa darinājumu ir semantiski savdabīgi – nosauktie tēli uztverami kā personas, kaut gan denotāts ir:
 - pīrāgu cilts, dzimta (*Lielpīrāgi, Sānpīrāgi, Lielķimeņi*),
 - ēdiens (*Magoņu Ritulis, viņa meita Magoņmaizīte, birģermeistars Medusrausis, virsaitis Kunkulis*),
 - dabas parādība (*Jāņu Lietutiņš, Debesis, Migla*),
 - abstrakts jēdziens (*Vasaras Nakts Sapnis, Atmiņas, Cerības*),
 - priekšmets (*Sienakaudze, Skulptūra*),
 - vieta (*Lauku Māja, Baznīca, Koka Namiņš*) u. tml.;
- 2) mītisku būtņu vārdi, piemēram, Ē. Kūļa rūķu cikla darbos – *Būķis, Cīķis, Ūķis, Niķis, Nikniķis, Nūķis, Mokis, Riķis, Stīķis, Stūķis*;
- 3) dzīvnieku vārdi, kas visplašāk izmantoti Vika darbos, piemēram, *Senszivs, Gepardhaizivs, Šļūcējzivs, Vēderzivs, Videozivs, Palagzivs, Spilvenzivs, Filtrzivs, Pankūkzivs*, kā arī Ē. Kūļa *Rū* pasakās, piemēram, kaķi *Rūsiņš* un *Rūciņš*, bite *Žūžu Zuze*, žagata *Žadze*, lapsa *Rudaste*, varde *Kvāka*, zirnekļi *Dizis, Cizis, Vizis, Zizis*;
- 4) vietvārdi, kuru ļoti daudz ir Ē. Kūļa un M. Putniņa sacerējumos. Piemēram, *Rūpilsēta, Rūupe, Rūķijas Zivju ministrija, Zeltaleja*,

Vecsinepes, Glāzšķūņi, Caurobikšu kalniņš; Melleņu Ķīseļa ezers, Baltaine (resp., Latvija) un tās vietu nosaukumi: *Bulkas rags, Maizes Zupas purvs, Tautie Rauši, Tuklie Rauši, Bezķimēni, Putraimdesas, Brangpīrāgi, Piepīrāgi, Tukliši, Jāņuruļļi, Melno Rupuču miga*. Kā redzam, nosaukumi, kas atrodami arī kartē, lielākoties ir kultūrmarķēti un implicē informāciju par Kurzemei, Vidzemei, Zemgalei vai Latgalei raksturīgo, rada asociācijas ar vēstures notikumiem (*Saulespuķu kauja, Meža brāļu slēptuve*) u. tml. Arī citās sērijas grāmatās vietvārdu zemtekstā iekļauta informācija par reālu konkrēto vietu pasaules kartē, piemēram, *Murseļa, Amerikas kontinents, vulkāns Pelmeņkatepetls, Lielais Magoņu Ceļš, Griķu zeme, Bulkārijas robeža, Bulkānu kalni*;

- 5) personu, būvju nosaukumi atbilstoši to izpaušmēm, nodarbei u. tml., piemēram, *dabūtenis, nedomnieks, spoce, rēdze, zēnuss, meituss, ekspresauklis, lielgadīgie, mugursēdētājs, rūķzidainis*;
- 6) dzīvnieku nosaukumi – *ledusbite, suņkaķis*;
- 7) vietu, apstākļu – virzienu, vietas, intensitātes – nosaukumi, piemēram, M. Cielēnas pasakās: *kukainija, bučumuiža, pūčumuiža, sazināciktur, nezinciktur, briesmīgātri*;
- 8) transportlīdzekļu nosaukumi – *suņubuss, baložtaksis, meduscisterna*;
- 9) vielu, priekšmetu, augu nosaukumi – *rūkalendārs, rūasantims, zilīšķepiņas, kāpostpuķe, puteņpulksteņi, atkušņpulksteņi*.

Šajā rakstā pamatā skatīti lietvārdi, jo prozas darbos tie ir lielā pārsvarā. Dažviet sastopami arī okazonāli īpašības vārdi, apstākļa vārdi un darbības vārdi, bet, atšķirībā no dzejas, literārajās pasakās, stāstos un romānos to ir relatīvi maz. Ē. Kūlis dažkārt mēdz spēlēties ar strukturāli tuviem vārdiem, radot okazonālismu rindas, piemēram, ierosmei un semantiskajām asociācijām izmantojot apstākļa vārdu *pieklājīgi*, darināti vārdi *aizklājīgi, uzklājīgi, aplājīgi, noklājīgi* (Kūlis 1998, 13); emocionāla stāvokļa raksturošanai lietota okazonālismu rinda *pietraukumi, līdztraukumi, aiztraukumi, aptraukumi, ietraukumi, pietraukumi*, kas strukturāli un semantiski saistīta ar atvasinājumiem *satraukumi, uztraukumi* (Kūlis 1999, 72); [...] *kāds rūķis vai rūķens saaukstējās, apaukstējās, noaukstējās, aizaukstējās, pieaukstējās, uzaukstējās, ieaukstējās, ataukstējās un līdzaukstējās* (Kūlis 2006, 115). Otra raksturīga iezīme ir pretišķību nosaukšana, pretmetvārdu radišana, piemēram, *miesastāvoklis* (: garastāvoklis), *beigtsudrabs* (: dzīvsudrabs), *tauriņnaktis* (: naktstauriņi), *kāpostpuķes* (: puķkāposti), *saulesērdzība* (: mēnessērdzība).

Šos tēlveides paņēmienus autors izmanto gandrīz katrā darbā, tādējādi zināmā mērā identificēdams pasakas tēlus ar bērniem, kuri arī mēdz tā rotaļāties ar vārdiem, izgaršodami to skanējumu un priecādamies par neparastu nozīmju veidošanos. Lielākā daļa okazionālismu rosina lasītāja fantāziju, vienā vārdā tverot precīzu tēla portretu, piemēram, zaķis *Cilpojancis*, ezis *Spickažoks* (Kūlis 2000, 27). Dažreiz autors darina salikteņus, sablīvējot tajos visu frāzi, piemēram, *rūķēni [...] tūdaļ kļūst runātstaigātblēnotiesspējīgi* (Kūlis 1998, 5), *rabarbersīpolburkāņkiplokmaņogurķu* rausis (Kūlis 1998, 54), testaments *bērnbērnbērnbērniem* (Kūlis 1999, 34). Nenoliedzami, šādi darinājumi piesaista lasītāja uzmanību, pārsteidz ar negaidītajām kombinācijām un jauno semantiku, tomēr reizēm šķiet, ka dažs darinājums ir profesionālās rutīnas vai spēles pieraduma radīts, jo padara tekstu smagnēju, grūti uztveramu, it īpaši tad, ja domājam par lasītāju, kuram darbs adresēts. Anitra Roze norāda, ka okazionālisma panākums ir veiksmīgā mākslinieciskās funkcijas realizācijā. Ja okazionālisms padara tekstu dzīvāku, oriģinālāku, krāsaināku un izteismīgāku, uzrunā lasītāju un piesaista ar savu negaidītību, tad tas ir veicis māksliniecisko funkciju (Roze 2015, 370). Tas, vai iepriekš minētie garvārdi ir mākslinieciski un saturiski lietderīgi, būtu jājautā jaunajiem lasītājiem, jo vērtējums atkarīgs tieši no viņu uztveres.

Interesantu pieeju okazionālismu darināšanā izvēlējies Māris Putniņš. Fantāzijas žanrā rakstītajos darbos izmantota personifikācija, pīrāgus un citus ēdienus cilvēciskojot, t. i., piešķirot tiem cilvēka īpašības, kas tiek pastiprināts, antroponimizējot dažādo pīrāgu veidu un citu reāliju nomenklatūras vārdus. Otra M. Putniņa darbiem piemītoša iezīme ir plašas kultūrvēsturiskās informācijas iekļaušana okazionālo vietvārdu un arī dažu personvārdu semantiskajā struktūrā. Tā Vācija ieguvusi *Piparkūku zemes* nosaukumu, tādējādi aktualizējot sēmu 'Vācija – piparkūku cepšanas senu tradīciju zeme'. Tipiskās meksikāņu uzkodas kukurūzas tortiljas tiek lietotas arī Sardīnijas salā, kas šajā darbā zīmīgi tiek saukta par *Tortiljas salu*. Francijas slavenā ostas pilsēta Marseļa M. Putniņa grāmatās kļuvusi par *Murseļu*, bet Kristofora Kolumba ekspedīcijas flagmankuģa „Santa Maria” nosaukums transformējies par mežonīgo pīrāgu kuģa vārdu „*Santa Marmelāde*”. Arī Meksikas aktīvajam vulkānam *Popokatepetlam* atradusies vieta pīrāgu pasaulē – tas nosaukts par *Pelmeņkatepetlu*, savukārt viens no lielākajiem un bīstamākajiem Islandes vulkāniem *Katla* romānā kļuvis par *Kukuruzokatlu*. Šādu ģeogrāfisko kopsakarību M. Putniņa darbos ir ļoti daudz, bet fonētiskās transformācijas skārušas arī daudzu vēsturisku personu vārdus. Mežonīgo pīrāgu vadonis ir kapteinis *Mordāns*, kura vārds asociējas ar viņa pretmetu – nelietīgo laupītāju un varmāku kapteini Henriju Morganu (17. gs.). 4. grāmatā (Putniņš

2004) autors kruasānu – franču kulinārijas leģendas (tiesa, kruasāni radušies Austrijā) – veidolā iedzīvinājis vairāku izcilu franču rakstnieku tēlus, par ko liecina kruasānu vārdi: *Fransuā Rabarblē* (Fransuā Rablē), *Onorē de Balzams* (Onorē de Balzaks), *Gijs de Monpansjē* (Gijs de Mopasāns), *Viktors Figo* (Viktors Igo), *Anatols Safranss* (Anatols Franss), *Pjērs Ogistēns Karons de Bombonsjē* (Pjērs-Ogistēns Karons de Bomaršē) (Putniņš 2004, 280). Autors ir saglabājis priekšvārdus, bet fonētiski mainījis uzvārdu. Visās grāmatās rodama šāda cieša piesaiste attiecīgās zemes ģeogrāfiskajai un kultūras videi, kas atspoguļojas okazonālajos vietu, personāža un citu reāliju nosaukumos. Tieši okazonālismi ir tie, ar kuru starpniecību „Mežonīgo pīrāgu” sērijā saaužas kontinenti, laikmeti, vēsturiskie notikumi un kultūrzīmes vienā veselumā, rosinot lasītāju iepazīt ne tikai darbu, bet arī izsekot varoņu gaitām kartē un atšifrēt autora radītajos vārdos ietverto zemteksta jēgu.

2003. gadā iznāca Māras Cielēnas darbu krājums „Pasakas”, kurā apkopotas pasakas, kas atsevišķos krājumos izdotas laikā no 1992. līdz 2003. gadam. Kaut arī kopumā M. Cielēnas darbos okazonālismi nav lietoti tik intensīvi kā iepriekš aplūkotajos sacerējumos, tomēr gandrīz katrā pasakā kāds darinājums ir atrodams. Kā jau tas raksturīgs pasakām un bērnu literatūrai vispār, arī šeit priekšmetu, augu u. tml. nersonu pasaule atdzīvojas, tiek personificēta. No okazonālismu darināšanas viedokļa oriģināla ir pasaka „Tuksaks un Mamolis” (Cielēna 2003, 9–12). Tās galvenie tēli ir vārdi *Tuksaks* un *Mamolis*, kuri dzīvo pirmsskolas vecuma zēna Viestura ģimenē. Autore tos radījusi, atdarinot maza bērna runu. Pasakas sākumā nav informatīvā konteksta, kas lasītājam ļautu nojaust, kā attiecīgie vārdi radušies, tāpēc tikai turpinājumā varam saprast, ka, attīstoties puisēna valodai, *Tuksaku* un *Mamoli* no Viestura verbālās pasaules pamazām izspiež to īstenieki *Prusaks* un *Kamols*. Okazonālismos izmantota fonētiskā substitūcija, kas bieži vērojama pirmsskolas bērnu runā, kad artikulācijas grūtību dēļ viena vai vairākas skaņas tiek aizstātas ar citām vai izlaistas (Markus 2003, 30). Līdz ar to ārpus konsituācijas labi zināms vārds kļūst pat nesaprotams. Neatšifrēti palikuši vairāki tēlvārdi, tāpēc nākamo teikumu ikviens var interpretēt atbilstoši savai valodas izjūtai un bērnu runas īpatnību zināšanām:

.. Ziemassvētku vakarā Tuksaks un Mamolis, sēdēdams siltumā zem eglītes kopā ar Ekopteli, Ēkabī, Dedemannu un citiem jaukiem, pieklājīgiem vārdiņiem, spožām acīm noraudzījās, kā cilvēku, lietu un vārdu vidū droši un iznesīgi rosās divas brīnumainas svešinieces – Ipalūka un Bīnuvece .. (Cielēna 2003, 13)

Onimizācija M. Cielēnas pasaku okazionālismu darināšanā izmantota diezgan bieži, to pamatā var būt gan pirmatnīgs, gan afiksāls vārds, saliktenis, salikteņatvasinājums, analītiska leksēma, piemēram, *Atmiņas, Skulptūra, Spokulītis, Ērmiņš, Tramvajs, Cilvēciņi, Virietītis, Sievietīte, Cerības, Makšķere, Putenītis, Kurpītes, Kaktuss, Rūgumpods, Skābumķērne, Sienakaudze, Pastkastīte, Cītronlimonāde, Vasaras Tumsīņa, Kļūdu Vācējs, Kungu Lietussargs, Pilsētas Māja, Lauku Māja* u. tml.

Īpašības vārdu substantivācija un onimizācija bērnu literatūrā sastopama samērā reti. M. Cielēna šādā veidā devusi vārdu liepai – *Liega*, kā arī personificējusi krāsas – *māsas Tumšzilā, Gaišzilā, brālēns Violetais, sunītis Lillā* (Cielēna 2003, 58–59).

No okazionālismu viedokļa jaunums ir arī pieklājības frāžu onimizācija (*Labvakars* atbilst sarunvalodā lietotajam lietvārdam *labvakars*) un onimizācijas un sintaktiskā paņēmiņa lietojums okazionālisma *Daudzlaime* darināšanā.

Pasakā „Ērmiņu ceļojums” (Cielēna 2010) rakstniece radījusi *dabūteņu* saimi ‘tos, kuri visu grib iegūt sev’ un devusi tiem raksturojošus sintaktiski darinātus okazionālus personvārdus *Vilcējdabūtene, Glūndabūtenis, Stulbdabūtenis, Gausdabūtenis* un *Paligpievilcējdabūtenis*, kuru pirmais komponents atklāj katras būtnes raksturīgāko īpašību. Ar darbības vārda sakni *būt* saistīti arī salikteņatvasinājumi *Jabūts, Janebūts*, kuru pamatā ir vēlējuma konstrukcija. Okazionālie personvārdi atspoguļo pasakas varoņu būtību, to, ka viņiem piemīt īpašas spējas: piepildās viss, ko vēlas *Jabūts*, savukārt *Janebūta* noliedzošā attieksme pret pasauli liedz viņam īstenot dzīvē iecerēto.

Jānis Baltvilks gan dzejā, gan prozā vienmēr aktīvi izmantojis okazionālistiskus. Arī Māra Runguļa sakārtotā J. Baltvilka grāmata ar dīvaino nosaukumu „Kaķuzirņi un kurmjukārkli” (Baltvilks 2014) ir bagāta ar okazionālistiem. Tajā apkopotī pekstiņstāsti, ko J. Baltvilks 2001.–2003. gadā rakstījis žurnālam „Zilīte”. Autors atkal ievilina lasītāju spēlē ar valodu, tekstu, jo darbā ir „zinātniski” dažādu neparastu sugu apraksti (ir pat to latīniskie nosaukumi!), zināmu vārdu neparastas kombinācijas, „nopietni” padomi, kā audzēt konfektes, naudu, un Latvijas salu arhipelāga apraksts. Tā kā J. Baltvilka atklātās sugas ir unikālas, māksliniece Anita Paegle to aprakstu ietērpusi sarkanos vākos, tādējādi velkot paralēles ar Sarkano grāmatu. Izdevumā ir 10 īsi pekstiņstāsti, kuros kopā ir 17 īsti okazionālistiski un 19 okazionālistiski, kas ir valodā esošo vārdu sašķēlumi. 11 okazionālistiski ir lietvārdu salikteņi – *kaķuzirņi, kurmjukārkli, miglaszaķi, gružrupuči, kāpostbutes, vilkozoli, sniegtaureņi, ķieģeļolas, Labummala, maijvaržvabole, Baltzīļvilks*. Auga vai radījuma nosaukums izteikts ar pēdējo komponentu, savukārt salikteņa

pirmais komponents atklāj katras „sugas” specifiku. Tekstā, raksturojot sugas un vietu, tiek atklāta arī nosaukuma cilme, motivācija, piemēram:

Kaķuzirņi pēc izskata ir līdzīgi viķiem un lēcām. [...] katras pākstiņas galā ir ožuli un ņauduļi. [...] ņauduļu radītās skaņas stipri atgādina kaķa ņaudienus. Tāpēc šie augi tā nosaukti – par kaķuzirņiem. (Baltvilks 2014, 4)

Autors sevi nosaucis par *Baltzīļvilku*. Saliktenis darināts, starp uzvārda saknēm iestarpinot formas *zīļu* sakni, jo lasa *Zīlīti* (Baltvilks 2014, 30).

Īsto okazionālismu otro grupu veido četri sufiksālie atvasinājumi – *ožuli, ņauduļi, kurmjukārklēni, labummalieši*. Auga daļu nosaukumi *ožulis, ņaudulis* atvasināti ar piedēkli *-ul-* no darbības vārda tagadnes celma, savukārt *mazuļu* un iedzīvotāju nosaukumi darināti no attiecīgā salikteņa celma ar piedēkli *-ēn-* un *-iet-*. Formālā ziņā visi derivāti atbilst vārddarināšanas normām, neparastumu rada motivētārvārdu kombinācijas.

Trešajā īsto okazionālismu grupā ir tikai divi vārdi – *Zakaķis* un *Ežagata*, kuri darināti, kombinējot vairākus paņēmienu: sintaktisko – *zaķis+kaķis, ezis+žagata* –, kā arī strupināšanu un sapludināšanu. Tā kā abiem vārdiem ir sakritīgas daļas, veidojas interesants darinājums. Tagad arī ir gūta atbilde uz virsrakstā uzdoto jautājumu, jo *Ežagata* ir ežveidīga žagata. Tā *tipina izslietām adatām, pukšņina, ielaižas ceriņkrūmā un liek vaļā žadzināt* (Baltvilks 2014, 30).

Okazionālismu ceturto grupu veido 19 salu nosaukumi, kuru pamatā ir vārdi, kas radīti ar separācijas paņēmienu. Autors izvēlējis vārdus ar skaņu kopu *sala*, atšķēlis no tās pārējās skaņkopas: *SALA KAS, AP SALA, UZ SALA, PĀR SALA, AIZ SALA, SA SALA, MA SALAS, SALA UZT, SALA UPĪT, SALA ŠŅNAS, SALU TĒT, SALA BOT, SALA POT, SALA SĪT, SALA MANDRA, SALA CA, VA SALA, VA SALS* (Baltvilks 2014, 26–28). Šādi spēlējoties ar vārdu struktūru, rakstnieks radījis arī sīko saliņu arhipelāgu *KAS*, kurā ietilpst visas *SALA KAS*.

Okazionālismu dažādība – gan semantiskā, gan derivatīvā – atklāj gan autoru radošās domas plašumu, gan valodas potences. Rakstnieku darbos okazionālismi nosauc priekšmetus vai parādības, kam attiecīgajā kontekstā vai situācijā nav bijis atbilstoša vārda literārajā valodā, pievērš lasītāja uzmanību, rosina fantāziju, rada asociācijas, kā arī izgaismo autora individuālo skatījumu, valodas līdzekļu izmantošanas meistarību.

Kad 1987. gadā iznāk Vika dzejoļu grāmata bērniem (Viks 1987), Ojārs Vācietis tās recenzijā norāda, ka darbs mūs aicina uz spēlēšanos ar jēdzieniem, ar pašu valodu, uz spēli, kas ir nopietna un nenopietna, sīkākās un pavisam lielās kategorijās. Šajos vārdos atklājas arī bērnu literatūrā izmantoto okazionālismu mākslinieciskā jēga – tā ir autora spēle ar valodas līdzekļiem,

kurā viņš iesaista lasītāju, atklājot valodas brīnišķīgās iespējas un rosinot domāt līdzī. Tad, kā atzīst O. Vācietis, „bērns praktiski izjūt valodas dzīvīgumu, vārda elastīgumu, jēdzienu gaidītās un pavisam paradoksālās sakarības. Un taisni tā rodas grāmatas virzība uz harmonijas (un disharmonijas) izjūtu un fantāzijas rosināšanu” (Vīks 1987).

Avoti

Baltvilks 2014 – Baltvilks, Jānis. *Kaķuzirņi un kurmjukārkli. Jāņa Baltvilka pekstiņi*. Rīga : liels un mazs, 2014.

Cielēna 2010 – Cielēna, Māra. *Ērmiņu ceļojums*. Rīga : Lietusdārzs, 2010.

Cielēna 2003 – Cielēna, Māra. *Pasakas*. Rīga : Atēna, 2003.

Kūlis 2006 – Kūlis, Ēriks. *Nu, manu rūķēn, kā tev klājas?* Rīga : Zvaigzne ABC, 2006.

Kūlis 2000 – Kūlis, Ēriks. *Nikniķa un spickažoka dēkas*. Rīga : Enigma, 2000.

Kūlis 1999 – Kūlis, Ēriks. *Rūķēnu testaments*. Rīga : Enigma, 1999.

Kūlis 1998 – Kūlis, Ēriks. *Nikniķa jaunie un jocīgie stiķi*. Rīga : Daugava, 1998.

Putniņš 2003 – Putniņš, Māris. *Mežonīgie pīrāgi. Dienvidjūras pasaka*. 1. grāmata. Rīga : Valters un Rapa, 2003.

Putniņš 2004 – Putniņš, Māris. *Mežonīgie pīrāgi un Pelmeņkatepetls*. 2. grāmata. Rīga : Valters un Rapa, 2004.

Putniņš 2005 – Putniņš, Māris. *Mežonīgie pīrāgi un Lielais Indriķis*. 3. grāmata. Rīga : Valters un Rapa, 2005.

Putniņš 2015 – Putniņš, Māris. *Mežonīgie pīrāgi un imperators*. 5. grāmata. Rīga : Valters un Rapa, 2015.

Šmite 2013 – Šmite, Linda. *Karotājkarotes*. Rīga : Lietusdārzs, 2013.

Vīks 1985 – Vīks. *Zemūdens bara lielā diena. Fantastiska pasaka bērniem un pieaugušajiem*. Rīga : Liesma, 1985.

Vīks 1987 – Vīks. *bana bana bala bala*. Rīga : Liesma, 1987.

Vīks 2002 – Vīks. *Ūdensņuks*. Rīga : Pētergailis, 2002.

1. Bušs 1998 – Bušs, Ojārs. Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā. *Linguistica Lettica*, 2. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1998, 38.–42. lpp.
2. Laua 1981 – Laua, Alise. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
3. Liepa 2011 – Liepa, Dite. *Latvijas preses valoda*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.

4. Lokmane 2009 – Lokmane, Ilze. Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 89.–97. lpp.
5. Markus 2003 – Markus, Dace. *No pirmā kļiedziņa līdz pasakai*. Rīga : Rasa ABC, 2003.
6. Roze 2015 – Roze, Anitra. *Caur krāsu logu*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015.
7. Saukāne 2008 – Saukāne, Irita. Preses tekstos lietotie personu okazonālie nosaukumi derivatīvi semantiskā aspektā. *Latvijas Universitātes Raksti. 741. sēj. Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 233.–242. lpp.
8. Skujiņa 1993 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : Zinātne, 1993.
9. SvV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. Atb. red. J. Baldunčiks. Rīga : Jumava, 1999.
10. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa, LU Latviešu valodas institūts. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.
11. Vulāne 2015 – Vulāne, Anna. Vecvecāku nosaukumi bērnu spontānajā runā. *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*. Rīga : Zinātne, 2015, 297.–319. lpp.
12. Крайг, Бокум 2005 – Крайг, Грэйс, Бокум, Дон. *Психология развития*. 9-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2005.

Anitra Roze

Čiliņš, vanzijs, influenceris – jauni vārdi, bet – vai vārdnīcā?

Ievads

Atsevišķu lingvistisko elementu maiņa ir saistīta ar ilgtermiņa izmaiņām valodas sistēmā kopumā (Kinne 1998, 77). Aplūkojot izmaiņas leksikā jeb valodas vārdu krājumā, mūsu uzmanības centrā nonāk jaunvārdi. Tā kā valoda ir dzīvs, vienmēr attīstībā esošs organisms, pat vairāk – tieši attīstība, valodas evolūcija ir tā, kas liecina par valodas dzīvīgumu un tās lietotāju radošo potenciālu (Kotelova 2015, 181), jaunu valodas vienību, tostarp jaunvārdu, ienākšana un rašanās valodā neapšaubāmi vērtējama pozitīvi. Taču tieši jaunvārdu ienākšana valodā vienmēr izraisa daudz, nereti visai asu, diskusiju gan valodnieku, gan sabiedrības vidū. Kā lai vērtējam pēdējo gadu jaunienācējus – pašu veidotos, bet galvenokārt aizgūtos?

Raksta mērķis ir, pirmkārt, noskaidrot, kuras leksikas vienības ir un kuras nav uzskatāmas par jaunvārdiem, un, otrkārt, aplūkot jautājumu par to, kuri jaunvārdi būtu, bet kuri tomēr nebūtu iekļaujami vispārlietojamā valodas skaidrojošā vārdnīcā un kāpēc.

Kas ir jaunvārds?

Vera Zabotkina uz jautājumu, kas ir jaunvārds, sniedz šādu atbildi: tas ir vārds, (1) kura forma un nozīme ir jauna, (2) kura forma ir jauna, bet nozīme jau ir bijusi ietverta citos vārdos, (3) kura nozīme ir jauna, taču forma ir pastāvējusi jau iepriekš (Заботкина 1989, 7). Savukārt Diters Herbergs (*Dieter Herberg*), Mihaels Kinne (*Michael Kinne*) un Dorisa Štefensa (*Doris Steffens*) piedāvā šādu definīciju: neoloģisms (jaunvārds) ir vārds, kam ir vai nu jauna forma, vai jauns saturs (vai arī abi komponenti vienlaikus) un kuru vairākums noteiktas saziņas kopienas locekļu uzskata par jaunu (Herberg, Kinne, Steffens 2004, 11).

Ir vairāki jautājumi, kurus varam uzdot, meklējot atbildi uz šo jautājumu.

1. Vai par jaunvārdu atzīstams tikai pašcilmes vārds?

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (turpmāk – VPSV) uz šo jautājumu atbild „jā” un jēdzienu *jaunvārds* definē šādi: „Vārds, kas

darināts, parasti, lai nosauktu pirms tam nepazīstamu vai ar svešas cilmes vārdu apzīmētu konkrētā laikā valodas lietojumā aktuālu jēdzienu. [...] Laika gaitā kādreizējie jaunvārdi vai nu saglabājas aktīvajā vārdu krājumā, zaudējot jaunvārda statusu [...], vai arī nonāk pasīvajā vārdu krājumā [...]. Daļa jaunvārdu vispār nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu [...]” (VPSV 2007, 174) Šī definīcija ļauj domāt, ka jaunvārdi ir visi valodā ienākušie jaunie pašcilmes vārdi.

Andrejs Veisbergs, laužot līdzšinējo latviešu valodniecības tradīciju, uz šo jautājumu atbild „nē”, paužot uzskatu, ka jaunvārdu kategorijā iekļaujami gan jaunie salikteņi, gan vārdkopas, gan jaunie aizguvumi un vārdu jaunās nozīmes (Veisbergs 2007, 133). Šādu uzskatu atbalsta arī citvalstu valodnieku pētījumi, un tas šķiet visnotaļ pamatots, jo, nolemjot palikt pie tradicionālās definīcijas, ārpus jaunvārdu grupas paliktu visi jaunie aizguvumi un vārdu jaunās nozīmes, kuru ienākšanas laikam un veidam valodā nenoliedzami ir nozīmīga loma, aplūkojot jaunākos valodas attīstības procesus un aizguvumu tendences.

2. Vai par jaunvārdu atzīstams tikai tāds vārds, kuram ir gan jauna forma, gan saturs?

Citiem vārdiem sakot – vai vārdam jābūt pilnīgi jaunam, iepriekš nedzirdētam, lai to atzītu par jaunvārdu? Uz šo jautājumu varam atbildēt gan „jā”, gan „nē”. Nenoliedzami, jaunvārdu, īpaši aizguvumu, vidū ir daudz jaunu, iepriekš nedzirdētu vārdu, kuri apzīmē iepriekš nepazītus jēdzienus (piemēram, *aioli, banot, boho, brančs, čēči, čokeris, enčilada, feiks, influenceris, mēme*), taču tā ir tikai daļa no jaunajiem vārdiem, ar kuriem sastopamies ikdienā – jaunie aizguvumi. Ir arī daļa pašcilmes vārdu, kuri ir jauni gan formas, gan satura ziņā (kaut gan daļa no tiem atšķiras no jau zināmajiem tikai nedaudz un tikai tādēļ, ka to veidošanā izmantoti citi vārddarināšanas līdzekļi – jauni priedēkļi, piedēkļi un jauni salikteņa komponenti). Tādi ir, piemēram, vārdi *atjaunīgs, attālināts, ausīši, fiksītis, jogot, pakotne, straumēt, darbilde, finanšpratība* (un citi salikteņi ar komponentu *-pratība*), *flipsandales, gravitamobilis*.

Taču starp jaunvārdiem ir arī daļa tādu salikteņu, kuru atsevišķie komponenti lietotājiem ir labi zināmi, un tikai to apvienojums vienā vārdā rada pilnīgi jaunu vārdu ar pilnīgi vai daļēji jaunu nozīmi (piemēram, *audiogrāmata, sešpaka, barjerstabs, ekrānšāviņš, apakšsvītra, hibrīdkarš, halālgāja, ģeoslēpnis, izklājlapa, vēlbrokastis*), un vārdi, kuri apzīmē jau pazīstamu jēdzienu, izmantojot jaunu, iepriekš nezināmu vārdu (*hūdijs, čils, heiteris* u. c.).

3. Kāda loma jaunvārdu kontekstā ir laika faktoram?

Klauss Hellers (*Klaus Heller*) jautā pavisam tieši – cik „jaunam” jābūt jaunvārdam, lai tas tiktu par tādu atzīts, un kad vārds tam ir pārāk vecs – pēc pieciem, desmit vai 20 gadiem (Heller 1988, 4)? Pētot šo jautājumu, autore nonākusi pie secinājuma: „Vienīgais kritērijs pagaidām šķiet tas, ka vārds no lietotāju puses tiek uzverts kā jauns, iepriekš valodā nebijis vai plašam lietotāju skaitam iepriekš nepazīstams. Citi kritēriji, tostarp hronoloģiski, pārliecinoši konstatēti nav.” (Roze 2016, 55) Ir atsevišķi autori, kuri, pievēršoties jaunvārdiem leksikogrāfiskā aspektā, minējuši jaunvārda vidējo aktuālo vecumu – no pieciem līdz 15 gadiem¹, taču pēdējais no minētajiem skaitļiem raisa šaubas – vai tiešām mūsdienu dinamiskajā laikmetā par jaunu varam atzīt leksikas vienību, kas valodā ienākusi pirms 15 gadiem.

4. Vai ikviens jauns vārds ir jaunvārds, un kāds izplatības līmenis vārdam jāsasniedz, lai to atzītu par jaunvārdu?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, vispirms jāaplūko divas citas jauno vārdu kategorijas, kuras arī parasti tiek minētas, runājot par jaunvārdiem, – potenciālisti un okazionālisti. Jēdzienu *potenciālistisms* VPSV definē šādi: „Nesen darināts jaunvārds, kas vēl nav kļuvis par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu, bet var par to kļūt [...], vai arī kas valodā pastāv kā iespēja, kura vēl nav izpaudusies vārdā resp. ko ir iespējams darināt pēc valodā esošo produktīvu vārddarinājumu modeļu parauga [...]” (VPSV 2007, 306), savukārt jēdzienu *okazionālistisms* – „Jauns vārds, kas darināts galvenokārt stilistisku funkciju īstenošanai konkrētā literārā tekstā vai konkrētā runas situācijā, nereti pārkāpjot spēkā esošās vārddarināšanas normas. Okazionālistisms parasti ir tikai viena autora lietots un nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu [...]” (VPSV 2007, 267–268)

Andrejs Veisbergs, Maija Brēde, Gunta Ločmele, Arvils Šalme un Veneta Žigure, runājot par jaunvārdiem, izsaka domu, ka ikviens jaunvārds sākotnēji bijis okazionālistisms un ka sinhronā skatījumā parasti ir grūti izvērtēt, kurš

¹ Aplūkojot jaunvārda hronoloģiskos kritērijus, varam atrast laikposmu no pieciem (angļu teorētiskajā literatūrā, sk., piemēram, McArthur, McArthur 1998; Newmark 1988; šajos avotos nav konkrētu hronoloģisko norāžu, bet saturs kopumā ļauj izdarīt noteiktus secinājumus) līdz pat 15 gadiem (vācu teorētiskajā literatūrā, sk., piemēram, Stepanova, Cernyceva 2003, 256), bet, ieskatoties, piemēram, ukraiņu jauno vārdu vārdnīcā (*Novi slova ta značennja*), redzam, ka tajā ievietoti vārdi, kuru ienākšanas laiks valodā ir apmēram desmit gadi, precizāk, 20. gs. beigas, 21. gs. sākums; līdzīgi ir ar 2013. gadā iznākušo slovāku valodas jaunvārdu vārdnīcu (*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*), arī tajā ietverti vārdi, kuri ienākuši valodā, sākot no 1994. gada.

okazionālisms varētu kļūt par neoloģismu, precizējot, ka tam nepieciešami vismaz trīs līdz pieci gadi (Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žigure 2009, 211). Viņi arī norāda, ka vairākums okazionālismu ir saliktenī, atvasinājumi un aizguvumi un ka valodā iesakņojas un neoloģismu statusu visbiežāk gūst aizguvumi un valodas normām un tradīcijām pieņemamāki veidojumi.

Jāteic, ka no autores šobrīd fiksētajiem jaunajiem vārdiem lielākā daļa ir vārdi, kuri iepriekš minētās autoru grupas noteikto hronoloģisko pārejas kritēriju jau ir izturējuši, bet pavisam maz ir tādu, kuri vēl atrodas uz okazionālisma un jaunvārda robežas (*ausīši, ērmritenis, pašiņmiets, pūčošana, stulbings, zorbings, grozāmgrābšlis*). Vēl mazāk ir vārdu, kurus varētu ieskaitīt potenciālismu kategorijā (iespējams, par tādiem varētu uzlūkot vārdus *vebinārs, tverkot, hakatons, halālgaļa, vegdesa*), taču jāteic, ka šāds iedalījums būtu visai subjektīvs. Lietošanas biežums interneta vidē (kurā galvenokārt tiek meklēti un atrasti autores apkopotie jaunvārdi) ne vienmēr ir pietiekami objektīvs faktors, lai varētu izdarīt pārlicinošus secinājumus, turklāt valodas attīstība tik acumirkliņas informācijas apmaiņas laikmetā, kādā mēs dzīvojam, ir pietiekami dinamiska, lai vārds nemaz nevarētu uz ilgu laiku aizkavēties kādā starpfāzē (par kādu pēc definīcijas varētu uzlūkot potenciālistus), bet visai ātri vai nu pazūd no aprītes, vai arī nostiprinās ikdienas lietojumā.

Nemot vērā plašo informācijas pieejamības līmeni, ikviens jauns vārds (ja vien tas nav specifisks kādas nozares termins) drīz vien kļūst pieejams visplašākajai sabiedrībai – vienas dienas pēcpusdienā Latviešu valodas ekspertu komisijā pieņemts jēdziena apzīmējums jau nākamajā dienā tiek apspriests interneta portālos un sociālajos tīklos, tāpēc par ierobežotu izplatību varam runāt patiešām tikai specifisku terminu vai arī vienīgi noteiktas sociālās grupas runātāju lokam pazīstamu vārdu kontekstā. Galvenais priekšnoteikums – esot izplatītam, šim jaunajam vārdam joprojām jātiek identificētam kā jaunam.

Jaunvārdu rašanās cēloņi

Šķiet, jebkurš, pat ar valodas izpēti nesaistīts vērotājs, būs pamanījis, ka sabiedrības dzīvē ir periodi, kad jaunvārdu skaits ievērojami palielinās. Kas tam ir par iemeslu? Galvenais jaunu vārdu rašanās cēlonis ir pārmaiņas, kuras notiek gan valodā pašā, gan arī ārpus tās (pēdējie ir t. s. ekstralingvistiskie faktori). Jaunvārdu kontekstā nozīmīgas ir tieši pēdējās – izmaiņas ārpus valodas, kas var būt saistītas, piemēram, ar strauju tehnoloģiju attīstību (kā tas notika 20. / 21. gs. mijā un 21. gs. sākumā), gan arī kādiem īpašiem, nereti globāla mēroga notikumiem ekonomikā, politikā, kā arī izmaiņas, kas saistītas

ar sociāliem un kultūras faktoriem. Šis pārmaiņas nes līdzīgu jaunu priekšmetu, procesu vai parādību rašanos sabiedrībā, kam līdzīgu nāk jauni jēdzieni un reizē ar tiem – jaunas leksikas vienības, kuru funkcija ir jauno priekšmetu, procesu, parādību apzīmēšana. Galvenais priekšnoteikums valodas maiņai leksiskā līmenī ir nodrošināt tās komunikatīvo funkciju: novērst nepilnības nominācijā, kā arī aizstāt esošo apzīmējumu ar citu (Fleischer 1988, 47).

Vārdu krājuma struktūru un apjomu nosaka valodas kopienas komunikatīvās vajadzības. Jaunas vārdu nozīmes vai jauni aizguvumi valodā ienāk pamatā šādu vajadzību nodrošināšanai:

- pārmaiņas sabiedrībā prasa dažu esošo jēdzienu pārdēvēšanu (jēdziens *politkorektums* tika ieviests, lai apvienotu vairākus citus iepriekš lietotus jēdzienus (*pluralisms, liberālisms, iecietība* u. c.) un piešķirtu tiem jaunu niansi; iepriekš lietotā jēdziena *vispasaules* vietā ieviests apzīmējums *globāls* (un no tā atvasinātais *globalizācija*), kam līdzīgu nācis arī zināms nozīmes paplašinājums;
- pārmaiņas ekonomikā u. c. veicina jaunu nozīmju piešķiršanu jau esošiem vārdiem, piemēram, *tītenis* (aizstājot aizguvumu *vrops*, ar šo vārdu apzīmējams maizes plācenis ar tajā ietītu pildījumu), *terīne* (iepriekš ar šo vārdu apzīmēja trauku zupas pasniegšanai, tagad – arī īpašā veidā gatavotu ēdienu); jaunā nozīme pamatā vērojama jaunā vārdu savienojumā, piemēram, *tiešsaistes veikals, datu mākonis, finanšu drošības spilvens, probācijas kājsprādze, kafijas bārmenis*;
- ienāk vārdi, kas aizgūti no citām valodām (pamatā tā ir angļu valoda, taču ēdināšanas jomā vērojami aizguvumi arī no citām valodām);
- tiek meklēti jauni pašcilmes vārdi jaunu reāliju apzīmēšanai vai esošo aizgūto apzīmējumu aizstāšanai (*brūnītis, mandeļcepums, spilgtnis, vēlbrokastis, straumēšana, informācijpratība, pārļucukurs, arodalus, aluszinis, kopstrāde, barjerstabs*);
- jau esoši priekšmeti, jēdzieni tiek dēvēti jaunos vārdos (*hūdijs* 'džemperis ar kapuci, kapučjaka') (Wolf-Bleiss 2009, 87).

Jaunvārdu veidi

Šis jautājums tika jau nedaudz ieskicēts iepriekš, taču nu to apkoposim.

Ir divu veidu jaunvārdi:

- 1) jaunās leksēmas jeb leksiskie jaunvārdi – pašcilmes vārdi (piemēram, *ausīši, vegsiers, sojšliks, pārļucukurs, barjerstabs, zvanga*), aizguvumi (piemēram, *barista, čeči, makarūns, brančs, čija (čia), straiķbols*,

*bitkoin*s), kalki, resp., vārdi vai vārdu savienojumi, kuru morfēmiskā vai semantiskā struktūra veidota pēc konkrēta citas valodas parauga, parasti burtiski pārtulkojot citvalodas vārda vai teiciena sastāvdaļas (*blokķēde, aroдалus, brūnītis, kopstrāde*);

- 2) jaunās nozīmes (piemēram, *mākonis, terīne, animators, sūkāt*).

Jaunvārdi vārdnīcā – būt vai nebūt

Šajā reizē, pievēršoties jaunvārdu jautājumam vārdnīcas kontekstā, gribētu aplūkot nevis tos jaunvārdus, kuri jau ir iegājuši aprītē un lielā mērā ir valodas lietotāju akceptēti (līdz tādai pakāpei, ka gandrīz būtu uzskatāmi ne vairs par jaunvārdiem, bet stabilu leksikas daļu, piemēram, *bezatkritumu, blogeris, hoverbords, svaigēdājs, vēlbrokastis*), bet gan to jaunvārdu daļu, kura gan valodā tiek lietota, bet ir mazāk zināma visiem valodas lietotājiem un par kuras ieviešanu vispārlietojamā skaidrojošā vārdnīcā varam diskutēt.

Lielākā daļa šo diskutablu jaunvārdu ir aizguvumi no angļu valodas. Par diskutabliem tie šajā gadījumā dēvēti ne tādēļ, ka ir aizguvumi, ne arī tādēļ, ka to donorvaloda ir angļu. Kā teicis A. Veisbergs, nereti aizguvums ir laba alternatīva gariem pašcilmes veidojumiem (Veisbergs 2007, 138).

Jaunos aizguvumus jeb aizgūtos jaunvārdus A. Veisbergs iedala trijās grupās:

- 1) aizguvumi no citām valodām, kuriem angļu valoda ir bijusi tikai starpniekvaloda (jaunākajā materiālā par šādiem jaunvārdiem varētu uzlūkot aizguvumu no itāļu valodas *late*, japāņu *ηoki* un *kendama*, javiešu *tempe*, spāņu *halapenjo* u. tml.);
- 2) patiesi angļu izcelsmes vārdi (jaunākajā materiālā, piemēram, *breksits, čils, friks, longbords, hoverbords, fidžetspineris, laiks* (angļu *like*), *šērot, vanzijs, hūdijs, pūperis*), kas angļu valodā lielākajā daļā gadījumu ir vispārlietojamās valodas vārdi (izņemot *čils* (angļu *chill* nozīmes nianse, sarunvalodas vārds) un *friks* (angļu *freak* nozīmes nianse, slenga vārds)), bet latviešu valodā – galvenokārt sarunvalodas un slenga vārdi;
- 3) asimilēti, adaptēti, īsināti, galvenokārt sarunvalodas angļismi, kas, pēc A. Veisberga ieskata, uzskatāmi rāda latviešu valodas ievirzi (autora piemēri: *fīča* – angļu *feature*, *kompis* – angļu *computer*, *niks* – angļu *nickname*, *tinis* – angļu *teenager*) (Veisbergs 2007, 138).

Šajā rakstā aplūkosim otrās grupas vārdus, jo tieši šajā grupā ietilpst lielākā daļa diskutablu jaunvārdu. Diskutabli tie ir divu iemeslu dēļ – pirmkārt,

ne visi no šiem jaunajiem aizguvumiem ir pazīstami valodas lietotāju lielākajai daļai (visās vecuma, interešu u. tml. grupās), otrkārt, lielākā daļa šo vārdu ietilpst sarunvalodas vai slenga kategorijā.

Jau tradicionāli dažādās valodai tieši un pastarpināti veltītās diskusijās un pārdomās angļu valodas aizguvumu dominante tiek vērtēta negatīvi. Tikai daži piemēri: *Reizēm spēlējos ar domu – vai man ar šodienas prātu un dzīves izjūtu gribētos atgriezties presē? [..] Nē, jo pārāk daudz steigas, virspusības un anglicismu. Pārāk maz cieņas, iejūtības, cilvēcības un labas literārās valodas.* (Judina 2016); *„Mums jau tā valodā ir pārlieku daudz anglicismu. Pārāk daudz ko gribam it kā modernizēt,” vērtē skolotāja un min kādu piemēru, kad sākumskolas skolēns vēl neprot raiti lasīt un rakstīt latviski, taču jau iemācījies lasīt un runāt angļiski.* (Kondrāte 2012); *Ne vienmēr, bet dažreiz pārāk daudz tiek lietoti anglicismi. Kāpēc teikt inovācijas, ja ir vārds jauninājumi.* (Valodas kļūdas medijos. Forums)

Taču vai vienmēr un vai tiešām lielais angļu valodas aizguvumu skaits valodā vērtējams negatīvi? D. Stefensa uzskata, ka iemesls relatīvi lielajam angļu valodas aizguvumu skaitam ir tas, ka pašas inovācijas, kuras ienāk sabiedrības dzīvē, lielākajā daļā gadījumu nāk no angļu valodā runājošām zemēm, resp., tiek pārņemta inovācija kopā ar vārdu. Ja aplūkojam to no valodas ekonomikas perspektīvas, šis process, bez šaubām, vērtējams pozitīvi, jo aizgūtie vārdi bieži vien ir īsi un kodolīgi. Ir jēdzieni, kurus aizguvējvalodā grūti precīzi atveidot, atveidotie vai attiecīgo jēdzienu aizstāšanai izveidotie dzimtās valodas vārdi ne vienmēr pietiekami adekvāti atspoguļo aizgūto jēdzienu, turklāt svarīga loma ir arī interneta komponentam, piemēram, *atpūtas telpa* nav gluži tas pats, kas *chill-out istaba* (Steffens 2007, 153).

Kā gan rīkoties mūsdienu skaidrojošās vārdnīcas veidotājiem? Šobrīd apkopotajā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (MLVV) jaunvārdu materiālā aizguvumi veido lielāko jaunās leksikas daļu. Daļai no tiem konstatējami izplatības ierobežojumi. Tas attiecas, piemēram, uz tām aizgūtās leksikas grupām, kuras pazīstamas personām ar noteiktu dzīvesveidu, interesēm u. tml., piemēram, vegāniem, svaigēdājiem, bezatkritumu dzīvesveida piekritējiem, taču šajā gadījumā varētu runāt par leksiku ar terminoloģiskām iezīmēm. Tomēr ir vēl virkne aizguvumu, kurus lieto galvenokārt gados jauni valodas lietotāji, kuru dzīves lielu daļu veido interneta komunikācija un *youtube* dzīvesstils – resp., viņu dzīves un valodas telpa pamatā ir angļvalodiska. Tieši no šīs latviešu valodā runājošo valodas lietotāju grupas aprītē ienāk tādi aizguvumi kā raksta virsrakstā minētie *čiliņš*, *vanzijs* un *influenceris* (kurš jau paguvis nonākt 2018. gada nevārda statusā). Šim sarakstam varētu pievienot

tādus vārdus kā *hūdijs, badijs, banot, čekot, čilot, čokeris, fiča, laiks un laikot* (no angļu *like*), *šērot, hakatons, heiteris, jūtūbers, klačs, mēme, plankings, retvitot, rogainings, skvotot, strikeris, tverkot* u. c. Lielākā daļa no šiem vārdiem, kā jau tika norādīts, ir sarunvalodas vai slenga vārdi.

Leksikogrāfi atzīst neoloģismus par svarīgu vārdu krājuma papildināšanas avotu (Herberg 2004, 334), jo jaunvārdu izpēte dod iespēju vienmēr sekot jaunākajām norisēm valodā un fiksēt noteiktas valodas attīstības tendences. Ieguvēji no tā ir šodienas un rītdienas leksikogrāfi, ieskaitot tos, kuri sastāda divvalodu vārdnīcas (Herberg, Kinne, Steffens 2004, 10). Bet kā rīkoties ar šiem vārdiem, kuri šķietami nedara valodu ne skaistāku, ne bagātāku, drīzāk piesārņo to un vairo stilistiski marķētās leksikas skaita pieaugumu?

Jā, valodas vulgarizācija notiek (Ефремов 2014, 18), taču vienkāršošanās dominē viscaur sabiedrībā, arī valodā kopumā, ikdienas saziņā utt. (Mieriņa 1). Vai, ignorējot konkrētās leksikas parādīšanos valodā, varam vulgarizācijas procesu novērst? Neieviešot šāda veida vārdus vispārlietojamās valodas vārdnīcā, mēs tādējādi, iespējams, nedodam iespēju šim leksikas vienībām tikt oficiāli fiksētām arī nevienā citā zinātniskā avotā (jo pilnīgas un zinātniski izstrādātas jaunvārdu vārdnīcas vai datu bāzes, kādas ir daudzās citās valodās, tostarp lietuviešu, latviešu valodā joprojām nav, un tuvākajā laikā tādas izstrāde, šķiet, nav paredzama). Protams, ir rūpīgi jāvērtē, vai, šādi rīkojoties, mēs no pārmērīgas vārdu atlases nenonākam otrā galējībā, taču, šķiet, elektroniska vispārlietojama valodas skaidrojošā vārdnīca (kāda ir „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”, pie kuras izstrādes darbojas arī raksta autore) būtu tā vieta, kur iespējams apkopot reālo valodas ainu, protams, neaizmirstot par stilistisko marķējumu un dažādiem komentāriem, kurus vārdnīcas formāts tās sastādītājiem paredz izmantot.

Kāpēc vēl šiem vārdiem būtu tiesības uz eksistenci latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā? Jo daļai no tiem joprojām nav īsu, ērti lietojamu, labskanīgu analogu latviešu valodā. Un, kamēr šo vairumam valodas lietotāju pieņemamo un ērtu analogu nav, tiek un tiks lietoti aizguvumi, jo mūsdienu sabiedrībai, būsīm reāli, raksturīga ne vien jau minētā tieksme pēc vienkāršošanas, bet arī pēc ērtuma. Minēto aizguvumu lietošana apmierina abas šīs prasības.

Aplūkosim dažus no tiem.

čiliņš, arī čils, čilot

MLVV materiālos tie ir fiksēti kā jaunvārdi (ar vārdnīcā pieņemto jaunvārdu marķējumu *) un noformēti kā vārdnīcas šķirkļi ar šādām definīcijām.

čiliņš* v. *lietv.*; *sar. nelit.* Atpūta, miers, nesteidzīga, patīkama laika pavadīšana; čils. Č. *pie ezera. Brīvdienu čiliņi.* Cilme: no angļu sarunvalodas nozīmes *chill* 'bezrūpība, viegla, vienkārša attieksme pret notikumiem'.

čilot* -oju, -o, -o, *pag.* -oju, *tr. darb.*; *sar. nelit.* Atpūsties, atslābt, labi pavadīt laiku nesteidzīgā, patīkamā vidē. Č. *ar draugiem.* Cilme: no angļu *chill* 'izturēties bezrūpīgi'.

čils* v. *lietv.*; *sar. nelit.* Atpūta, miers, nesteidzīga, patīkama laika pavadīšana; čiliņš. *Svētdienas č.* Cilme: no angļu *chill* 'bezrūpība, viegla, vienkārša attieksme pret notikumiem'.

Visos trijos gadījumos dota norāde *sar. nelit.* (neliterārās sarunvalodas vārds). Vārdam *chill* gan lietvārda, gan darbības vārda nozīmē piemīt sarunvalodas stila konotācija jau angļu valodā, ar šādu pašu konotāciju tas aizgūts latviešu valodā.

influenceris

Valsts valodas centrs iesaka tā vietā lietot vārdu *iedvesmotājs*, jo (kā teikts VVC vietnes konsultāciju sadaļā) šīs personas galvenais mērķis ir veicināt pozitīvu rīcību, domāšanas veidu. Jāsaka, ka darbības vārds *iedvesmot* un divdabis *iedvesmots* nu jau kādu laiku kļuvuši ļoti populāri visdažādāko darbību un stāvokļu apzīmēšanai, aizstājot ar to vairākus citus, senāk lietotus vārdus, tāpēc arī lietvārdam *iedvesmotājs*, šķiet, atrastos sava vieta. Tomēr jāteic, ka tas visai nepilnīgi ietver jēdzienā *influenceris* ietverto saturu, jo ar šo vārdu apzīmētās personas ne tikai veicina pozitīvu domāšanas veidu, bet arī ietekmē sabiedrisko domu, tādā veidā ar savu popularitāti tajā vai citā jomā gūstot ienākumus no reklāmdevējiem un attiecīgo preču ražotājiem. Tikai daži lietošanas piemēri:

Influenceri [...] ir sociālo tīklu slavenības ar ievērojamu sekotāju skaitu. Kāds izrāda savus tērpus, kāds cep kūkas, cits dod padomus bērnu audzināšanā. Uzņēmumiem tas ir ļoti pievilcīgs reklāmas kanāls, jo ļauj sasniegt izmeklētu auditoriju – piemēram, autiņbiksišu reklamēšanai var piesaistīt influenceri – jauno māmiņu, kura raksta par bērnu audzināšanu un kuras sekotāji, visticamāk, paši ir vecāki. (Vinkalna 2018)

Influenceri jeb sabiedrībā vai kādā sabiedrības grupā pazīstami viedokļu lideri ir pēdējo pāris gadu Latvijas mārketinga jaunums, ko steidz izmantot ne viens vien zīmols, bet pasaulē tie pazīstami jau sen. [...] Visbiežāk influenceru mārketingas darbojas tieši sociālo tīklu vidē, kur tiem seko dažādas mērķauditorijas grupas. (Influenceri un mārketingas)

Par sociālo mediju influenceriem uzskatāmi kādā nozarē vai nišā pazīstami cilvēki, kas aktīvi darbojas dažādās sociālo mediju platformās un ir savākuši ievērojamu sekotāju pulku. [...] Par viedokļu līderi var kļūt jebkurš, galvenais noteikums – atrast savu nozari un piesaistīt auditoriju. [...] Nākamais solis – veidot saturu, kas būtu oriģināls, interesants un auditorijai saistošs. (Influenceri un mārketing)

[Influenceris ir] populārs cilvēks, piemēram, aktieris vai blogeris, kurš var ietekmēt [...] citu cilvēku lēmumus pirkot to vai citu produktu. (Kas ir influenceris?)

Laikrakstā „Diena”, aprakstot šo fenomenu, izmantoti arī salikteni ar komponentu *-influenceris: mikroinfluenceris, makroinfluenceris* (Gūte 2019).

MLVV šis vārds pagaidām tiks ievietots ar stilistisko norādi *sar.* (sarunvalodas vārds) cerībā uz to, ka kādā brīdī tam tiks atrasts literārajā valodā iederīgāks un labskanīgāks analogs.

hūdijs / hudijis

Pirmo reizi saskāros ar šo vārdu sarunā ar pusaudzi dēlu, kurš vēlējās sev hudiju. Nākamo reizi dzirdēju to kādā modes tendencēm veltītā raidījumā, bet tad pamanīju Latvijas Universitātes vestibilā, vitrinā, kurā tika piedāvāti suvenīri ar augstskolas logotipu.

Kas īsti ir hudijis jeb hūdijs? Tas ir uzkārstas kokvilnas trikotāžas džemperis ar kapuci un ķengurkabatu, aizguvums no angļu *hoodie*, kam pamatā *hood* 'kapuce'.

Kad ar kolēģiem pārrunājām vārda ievietošanu MLVV, pirmajā brīdī sastapos ar pretestību – kam tāds vārds vajadzīgs, ir taču 'džemperis ar kapuci'. Bet ko tad, ja *hudija vilciens* jau traucas pilnā gaitā? Pārlūkprogrammā *Google* šī jaunvārda lietojumi rakstībā gan ar garu (lielākajā daļā lietojumu), gan ar īsu *u* mērāmi vairākos desmitos. Tikai daži piemēri (dažviet lietotāji to tomēr uztvēruši kā svešķermeni un likuši pēdiņās):

Pasaulē nav ērtāka apģērba gabala par hūdiju jeb jaku ar kapuci! To vari uzvilkt brīžos, kad gribas komfortu un siltumu. (www.perkamkopa.lv)

Vēlies biologu hūdiju? Ir pienācis rudens un ārā kļūst arvien aukstāks. Tāpēc ir ļoti svarīgi saglabāt ķermeņa temperatūru normas robežās. Un Tev ir iespēja to izdarīt ar biologu hūdija palīdzību. (Vēlies biologu hūdiju?)

Uz [...] albuma vāciņa Raimonds Pauls ir redzams ietērpies „hūdiņā” jeb jakā ar kapuci, kādi ir ļoti iecienīti jauniešu vidū. [...] Tā kā projekts [...] ir 70. gados radītās Raimonda Paula mūzikas ietērpšana mūsdienu laikmetam raksturīgajās notīs, mums likās atbilstoši arī Paulu iegērbt mūsdienu laikmetam raksturīgā apģērbā. (Maestro Raimonds Pauls ..)

Ikdienas hudijs no mīksta kokvilnas materiāla, meitenēm, ar kapuci. (Hudijs)

Iespējamais analogs latviešu valodā varētu būt jau minētais *džemperis ar kapuci*, taču, jāatzīst, tas nav īpaši veiksmīgs, jo ne jau jebkurš, piemēram, paša adīts, džemperis ar kapuci uzskatāms par hūdiņu.

Otrs iespējams, turklāt vienvārdisks apzīmējums varētu būt hūdiņa kontekstā nereti lietotais termins *kapučjaka*, tomēr arī tas nav gluži piemērots, jo hūdijs pilnīgi noteikti nav jaka. Cits veiksmīgs analogs varētu būt *kapučvanzis*, taču tas lietojumā pagaidām nav konstatēts. Tādējādi jāteic, ka arī vārdam *hūdijs* šobrīd pilnīgi atbilstoša analoga vēl nav, tieši tāpēc autore ieskata, ka MLVV abiem vārda variantiem būtu sava vieta, vismaz līdz brīdim, kamēr netiks rasts labāks risinājums, turklāt vārdnīcā to paredzēts ievietot bez stilistiska marķējuma.

vanzijs

Par *vanziju* tiek dēvēts viengabala apģērbs, trikotāžas kombinezons ar kapuci vai bez. Vārds ir aizgūvums no angļu valodas *onesie* (sākotnēji zīmola nosaukums). Šī leksēma lietojumā konstatēta retāk, taču tiek lietota un ir sastopama. Piemēri:

[Vanzijs ir] viengabala apģērbs, pidžamveida kombinezons, kas parasti nosedz visu ķermeni, reizēm arī pēdu daļu. (Mieriņa 2)

Lai gan Latvijā šis modīgais apģērba gabals līdz galam nav novērtēts, tieši „Positivus” ir šitā vieta, kur dižāties ar savu vanziju [...] jeb zvēriņkombinezonu. (Kad gaume aizbrauc festivālā)

Bija smieklīgi un atmiņā paliekoši tērpi kā [...] Cēzars vai vanziju uznāciens. (Fukši, fukši, fuksiši...)

Pie manis iepirkās trīs gadus vecs puisis. [...] Viņš nopirka vienu mazu Spaidermena vanziju. (Lielveikalā strādājošs puisis ..)

Lietojumā konstatētie latviešu valodas analogi ir *pidžamveida kombinezons* un *zvēriņkombinezons*. Jāteic gan, ka dzīvnieku tematika ne

vienmēr ir obligāta vanzija pazīme, tas var būt arī bez kapuces un, piemēram, melnā krāsā, ar kādu ģeometrisku vai citu rakstu. Arī leksēma *vanzijs* kā jaunvārds tiks ievietota MLVV bez stilistiskā marķējuma.

Visos minētajos gadījumos šie vārdi uzlūkotī par vārdnīcā ievietojamiem gan to lietojuma biežuma dēļ, gan arī tādēļ, ka vārdnīcas veidotāji vēlējušies izmantot elektroniskas vārdnīcas priekšrocības (ir iespēja operatīvi veikt labojumus un papildinājumus, nav apjoma ierobežojuma), lai tomēr kādā leksikogrāfiskā avotā fiksētu valodā sastopamās novitātes. Šī paša iemesla dēļ vārdnīcā paredzēts ievietot arī citus iepriekš minētos jaunvārdus, norādes par to vietu valodā sniedzot stilistisku marķējumu veidā – *sar.*, *sar. nelit.* vai *vienk.* (vienkāršrunas jeb slenga vārds).

Secinājumi

Pēdējos gados latviešu valodā ienākusi virkne jaunu vārdu – gan pašcilmes darinājumi, gan jauni aizguvumi, dažiem esošajiem vārdiem radušās jaunas nozīmes. Pateicoties masu informācijas līdzekļu pieejamībai, šie vārdi strauji izplatījušies lietojumā un kļuvuši atpazīstami, tāpēc var tikt uzlūkotī par jaunvārdiem.

Lielāko jaunvārdu daļu veido jaunie aizguvumi, no kuriem ievērojams skaits ir aizguvumi no angļu valodas. Daži no tiem klasificējami kā vispārlietojami valodas vārdi, tie ienākuši kopā ar jēdzieniem, priekšmetiem vai parādībām, kurus apzīmē, un tiem pamatā nav atbilstošu, vienvārdisku atbilstmju latviešu valodā (piemēram, *vanzijs*, *hūdijs*, *badijs* ‘ārvalstu studenta uzticības persona un padomdevējs, kas palīdz iejusties universitātes vidē, orientēties pilsētā un tikt galā ar dažādām sadzīves situācijām’, *čokeris* ‘apģērba aksesuārs, rotaslieta – dekoratīva, ap kaklu cieši apliekama lente vai sikсна ar aizdari’, *hakatons* ‘programmētāju maratons – pasākums, kura laikā dažādu jomu datorspeciālisti (piemēram, programmētāji, dizaineri, menedžeri) kopā darbojas, lai risinātu noteiktu problēmu, veiktu noteiktu uzdevumu’, *jūtūbers* ‘video koplietošanas vietnes „Youtube” satura veidotājs’, *rogainings* ‘orientēšanās sporta paveids komandām, kas nereti noris pilsētas vidē, ilgst no četrām līdz 24 stundām un kura karšu mērogs un apzīmējumi atšķiras no klasiskās orientēšanās kartēm’, *strikeris* ‘cilvēks, kurš kails parādās publiskā vietā (parasti sporta spēles laikā izskrienot laukumā) ar nolūku protestēt pret sabiedrības aizspriedumiem’, *tverkot* ‘dejot, kustēties mūzikas ritmā, īpašu uzsvāru liekot uz dibena kustināšanu, kratīšanu’, *mēme* ‘ideja, fotoattēls, komiksa personāžs, mūzikas skaņdarbs vai cits rakstos, runā, žestos u. tml. atdarināms kultūras elements, kas izplatās no individa uz individu sabiedrībā

vai sociālā grupā'), savukārt daļa uzlūkojami kā sarunvalodas vai neliterārās sarunvalodas vārdi (piemēram, *banot* 'izslēgt, bloķēt (internetā)', *čekot* 'skatīties, meklēt (informāciju); sekot līdz (informācijai); pārbaudīt', *čilot*, *fiča* 'funkcionāla īpatnība; papildu funkcija (iekārtā, ierīcē u. tml.); iezīme, fakts', *šērot* 'dalīties ar informāciju sociālajos tīklos, to publicējot savā profilā', *heiteris* 'nīdējs', *retvītot* 'pārpublicēt ierakstu sociālajā vietnē *Twitter*'). Šiem vārdiem ir analogi latviešu valodā, taču daļā sabiedrības priekšroka tiek dota aizguvumiem īsuma, kā arī lietošanas ieradumu dēļ.

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”, pēc raksta autores ieskata, būtu ievietojami visi aplūkotie jaunvārdi, lai valodas pētniekiem dotu iespēju tos fiksēt un ikvienam valodas lietotājam sniegtu informāciju par šo vārdu nozīmi un lietojuma ierobežojumiem. A. Veisbergs ir teicis: „Vārdnīca ir valodas spoguļattēls. [...] Ja vārdnīca ir laba, tad [no tās] var gūt priekšstatu par valodas vārdu krājumu.” (Mieriņa 1) MLVV veidotāju mērķis ir padarīt vārdnīcu par šādu valodas spoguļi. Un spoguļis jau nekorīgē vērotāja seju, tas tikai parāda to, kas redzams patiesībā.

1. Fleischer 1988 – Fleischer, Wolfgang. *Wortschatz der deutschen Sprache in der DDR. Fragen seines Aufbaus und seiner Verwendungsweise*. 2. unveränd. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1988.
2. Heller 1988 – Heller, Klaus. Theoretische und praktische Probleme der Neologismenlexikographie. *Überlegungen und Materialien zu einem Wörterbuch der in der Allgemeinsprache der DDR gebräuchlichen Neologismen*. Berlin : Akademie der Wissenschaft der DDR, 1988.
3. Herberg 2004 – Herberg, Dieter. Das Projekt „Neologismen der 90er Jahre des 20. Jahrhunderts”. *Sprachkultur und Lexikographie. Von der Forschung und Nutzung von Wörterbüchern*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2004, S. 331–353.
4. Herberg, Kinne, Steffens 2004 – Herberg, Dieter, Kinne, Michael, Steffens, Doris. *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. Berlin / New York : de Gruyter, 2004.
5. Kinne 1998 – Kinne, Michael. Der lange Weg zum Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. *Neologie und Korpus*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, S. 63–110.
6. McArthur, McArthur 1998 – McArthur, Tom, McArthur, Roshan. *Concise Oxford Companion to the English Language*. Oxford University Press, 1998.
7. Newmark 1988 – Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice-Hall International, 1988.
8. *Novi slova ta značennja*. Kiiv : Dovira, 2008.

9. Roze 2016 – Roze, Anitra. Jaunvārdu koncepcija: īss ieskats latviešu, lietuviešu un krievu lingvistiskajā teorijā. *Latviešu valodas vārdnīca. Valsts valodas komisijas raksti*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 2016, 48.–60. lpp.
10. *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
11. Steffens 2007 – Steffens, Doris. Von „Aqua jogging“ bis „Zickenalarm“. Neuer Wortschatz im Deutschen seit den 90er Jahren im Spiegel des ersten größeren Neologismenwörterbuches. *Der Sprachdienst* 51. H. 4. 2007, S. 146–159.
12. Stepanova, Cernyceva 2003 – Stepanova, M. D., Cernyceva, I. I. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskva : Akademija, 2003.
13. Veisbergs, Brēde, Ločmele, Šalme, Žigure 2009 – Veisbergs, Andrejs, Brēde, Maija, Ločmele, Gunta, Šalme, Arvils, Žigure, Veneta. Jaundarinājumi latviešu valodā 21. gadsimtā. *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2009, 211.–223. lpp.
14. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa, LU Latviešu valodas institūts. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.
15. Veisbergs 2007 – Jaunvārdi un valodas attīstības virziens. *Baltu filoloģija*. XVI (1 / 2). Rīga : Latvijas Universitāte, 2007, 133.–140. lpp.
16. Wolf-Bleiß 2009 – Wolf-Bleiß, Birgit. Neologismen. Sprachwandel im Bereich der Lexik. K. Siehr, E. Berner (Hrsg.). *Sprachwandel und Entwicklungstendenzen als Themen im Deutschunterricht: fachliche Grundlagen. Unterrichts Anregungen, Unterrichtsmaterialien*. Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2009, S. 83–102.
17. Заботкина 1989 – Заботкина, Вера. *Новая лексика современного английского языка*. Москва : Высшая школа, 1989.
18. Ефремов 2014 – Ефремов, Валерий. Современная академическая неография: проблемы и перспективы. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*. 3. Новосибирск : 2014, с. 14–21 [tiešsaiste] [skatīts 11.09.2018.]. Pieejams: <http://en.vestnik.nspu.ru/article/1087>
19. Котелова 2015 – Котелова, Надежда. *Избранные работы*. Санкт-Петербург : Институт лингвистических исследований РАН; Нестор-История, 2015.
20. Никитина 2009 – Никитина, Ольга. Взаимодействие процессов неосемантизма с процессами заимствования в словарном составе (на материале семантических неологизмов немецкого языка новейшего периода в области компьютерных и информационных технологий). *Вестник Томского государственного университета*. Томск : Томский государственный университет, 2009. № 328. с. 20–27. [tiešsaiste] [skatīts 02.08.2019.]. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/v/vzaimodeystvie-protsessov-neosemantizma-sprotsessami-zaimstvovaniya-v-slovarnom-sostave-na-materiale-semanticheskikh-neologizmov>

Interneta resursi

21. Fukši, fukši, fukši... [tiešsaiste]. *madvg.lv, Madonas Valsts ģimnāzijas avīze „Maģiskā”*, 2016. g. novembris / decembris, 6. lpp. [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: http://www.madvg.lv/wp-content/uploads/2010/03/avize_nov_dec_16.pdf
22. Güte 2019 – Güte, Guntars. Ielaužas influenceri [tiešsaiste]. *Diena*, 03.01.2019. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://m.diena.lv/raksts/viedokli/latvija/ielauzas-influenceri-14211779>
23. Judina 2016 – „Jānodzīvo puse mūža, lai saprastu, ka neesi iemācījusies dzīvot”. Rakstnieces Daces Judinas septembra sajūtas [tiešsaiste]. *la.lv*, 15.09.2016. [skatīts 18.07.2019.]. Pieejams: <http://veselam.la.lv/atnakt-var-tikai-caur-sirdi-septembris>
24. Hudijš [tiešsaiste]. *skolasforma.lv*, [b. g.] [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: http://www.skolasforma.lv/index.php?route=product/product&product_id=2350
25. Influenceri un mārketingš [tiešsaiste]. *Top Media. Internet marketing Agency* [skatīts 08.07.2019.]. Pieejams: <https://topmedia.lv/influenceru-marketingš>
26. Kā latviešu valodā būtu atveidojams angļu valodas vārds *influencer*? [tiešsaiste] *Valodas konsultācijas*. Valsts valodas centrs [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=311>
27. Kad gaume aizbrauc festivālā. Vanzijš, kas tas par zvēru [tiešsaiste]. *delfi.lv*, [b. g.] [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/positivus-10x10/positivus-10x10-kad-gaume-aizbrauc-festivala.d?id=47511979>
28. Kas ir influenceris? [tiešsaiste] *sarunuforums.lv*, 09.06.2018. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <http://www.sarunuforums.lv/forums/valoda/kas-ir/?PHPSESSID=3su8n319enm05316gttlj3kbe2>
29. Kondrāte 2012 – Elīna Kondrāte. Eiro vai euro? Pierīgas pedagogiem ir, ko teikt [tiešsaiste]. *Rīgas un Apriņķa Avīze*, 2012. gada 29. novembris. [skatīts 16.07.2019.]. Pieejams: m.aprinkis.lv/ekonomika/finanses/item/6154-eiro-vai-euro-pierigas-pedagogiem-ir-ko-teikt
30. Lielveikalā strādājošš puisis dalās ar labākajām lietām, kas notikušas darba laikā [tiešsaiste]. *dzentlmenis.lv*, 09.06.2019. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://dzentlmenis.lv/lielveikala-straadajoss-puisis-dalas-ar-labakajam-lietam-kas-notikusas-darba-laika/43068/2/>
31. Maestro Raimonds Pauls [...] [tiešsaiste]. *parmuziku.lv*, 01.03.2018. [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: <https://www.parmuziku.lv/zinas/latvija/foto-maestro-raimonds-pauls-uzvelk-hudiju-un-piedalas-interesanta-fotosesija-6207>
32. Mieriņa 1 – Mieriņa, Madara. Andrejs Veisbergs: Valodā kā modē – demokratizācija [tiešsaiste]. *tilde.lv*, [b. g.] [skatīts 09.07.2019.]. Pieejams: <https://www.tilde.lv/tildes-sarunas/andrejs-veisbergs-valoda-ka-mode-demokratizacija>

33. Mieriņa 2 – Mieriņa, Madara. Vanzijs, pidžijs, zvēriņkostīms? [tiešsaiste] *tilde.lv*, [b. g.] [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: <https://www.tilde.lv/tildes-sarunas/vanzijs-pidzijs-zverinkostims>
34. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv
35. Superērts sieviešu hūdijs dažādās krāsās [tiešsaiste]. *www.perkamkopa.lv*, 27.11.2015. [skatīts 10.07.2019.]. Pieejams: <https://www.perkamkopa.lv/lv/atlaizu-kupons/Supererts-sieviesu-hudijs.../16736>
36. Valodas kļūdas medijos [tiešsaiste]. *Forums* [skatīts 16.07.2019.]. Pieejams: <https://lilit.dieviete.lv/forums/topic/192392-valodas-kludas-medijos/?sort=ASC&pnr=2>
37. Vēlies biologu hūdiju? [tiešsaiste] *biofak.lu.lv*, 29.09.2015. [skatīts 22.07.2019.]. Pieejams: <http://biofak.lu.lv/2015/09/velies-biologu-hudiju/>
38. Vīnkalna 2018 – Vīnkalna, Annija. Par vienu „Instagram” bildi – vidējā mēnešalga valstī. Cik pelna influenceri Latvijā? [tiešsaiste] *tvnet.lv*, 10.12.2018. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6468321/par-vienu-instagram-bildi-videja-menesalga-valsti-cik-pelna-influenceri-latvija>

Alla Placinska

Spāņu īpašvārdu atveides problemātiskie jautājumi

Atceros, ka vairāk nekā pirms 15 gadiem manu sašutumu izraisīja nepareizi atveidots pazīstamā spāņu politiķa Havjera Solanas (*Javier Solana*) vārds. Lielākajā daļā preses izdevumu un citu komunikācijas līdzekļu Latvijā to izrunāja un rakstīja kā *Ksavjers Solana*. Iespējams, tas bija noticis franču valodas iespaidā, taču jāatceras, ka personvārds ir daļa no cilvēka identitātes, un jābūt uzmanīgiem, to atveidojot.

Pie īpašvārdiem pieder ne tikai antroponīmi jeb personu vārdi, bet arī toponīmi jeb vietvārdi, ielu un iestāžu nosaukumi, kā arī dažādi logotipi. Saskaņā ar „Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” definīciju īpašvārds ir „vārds vai vārdkopa, kas nosauc vienu objektu, izdalot to no vairākiem pie vienas un tās pašas objektu klases piederīgajiem, piemēram, *Āfrika, Zaļenieki, Jānis, Latvijas Republika, Brīvības iela*. Īpašvārdus parasti raksta ar lielo sākumburtu” (VPSV 2007, 165).

Šajā rakstā tiks aplūkota galvenokārt personvārdu un vietvārdu atveide, jo ar tiem ikdienā jāsaskaras plašam cilvēku lokam – ne tikai valodniekiem, bet arī žurnālistiem, studentiem, juristiem un citu arodu pārstāvjiem. Spāņu valodnieks Virhilio Moja (*Virgilio Moya*) grāmatā „Īpašvārdu atveide” (*Traducción de nombres propios*) izdara ļoti trāpīgu secinājumu: „.. Lielākā daļa kļūdu, kuras sastopamas neprofesionālo tulkotāju lokā, ir saistīta ar īpašvārdu atveidi, kas piešķir šim jautājumam vēl lielāku nozīmi.” (Moya 2000, 8; tulkojums mans – A. P.)

Par to, kā pareizi atveidot cittautu īpašvārdus latviešu valodā, varētu rakstīt ļoti daudz, jo šis jautājums ir aktuāls ne tikai mūsdienās, bet nodarbinājis jau 19. gs. domātāju un rakstnieku prātus. Pirmais par to rakstījis Juris Alunāns (1832–1864), kā galveno izvirzīdams fonētisko atveides principu, kas nozīmē atveidot oriģinālvalodas izrunu ar latviešu alfabēta burtiem. Starp citu, latviešu valoda ir viena no retajām Eiropas valodām ar latīņu alfabēta rakstību, kurā cittautu īpašvārdus atveido nevis pēc rakstības, bet pēc izrunas. Īpašvārdu atveides jautājums nodarbināja tādu 20. gs. valodnieku prātus kā Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns un Ernests Blese.

Padomju laikos praksē un valodas normās fonētiskais atveides princips nostiprinājies. Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts 25 gadu laikā (1960–1985) izdevis 15 biļetenus sērijā „Norādījumi par citvalodu

īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā". Starp tiem ir 1961. gadā izdotie līdz šim vienīgie „Norādījumi par spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu valodā” profesora Laimdota Ceplīša redakcijā. Ievadā L. Ceplītis norāda, ka biļetens izstrādāts, pamatojoties, pirmkārt, uz spāņu literārās valodas izrunas normām, otrkārt, uz attiecīgo spāņu valodas skaņu atbilstību latviešu valodas skaņām un, treškārt, uz latviešu valodas tradīcijām spāņu īpašvārdu atdarināšanā (Ceplītis 1961, 3). Taču daudziem valodniekiem šie norādījumi izraisījuši pamatotus iebildumus. Piemēram, Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta rakstu krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi” 5. laidienā varam lasīt Raiņa Remasa rakstu „Spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstības normas un praksi salīdzinot” ar diezgan labi argumentētu minēto norādījumu kritiku. Viņš norāda uz gadījumiem, kuros prakse atšķiras no norādījumos minētajiem standartiem vai kuri ir pretrunā ar latviešu valodai raksturīgo izrunu (Remass 1969, 186–193). Tajā pašā laidienā ir arī L. Ceplīša publikācija „Spāņu īpašvārdi latviešu valodā” (Ceplītis 1969, 194–198), kurā viņš cenšas atspēkot R. Remasa kritiku, bet dažos gadījumos arī tai piekrīt. Divu pētnieku diskusija norādīja uz aspektiem, kuriem jāpievērš uzmanība. Tika plānots pat pārskatīt un rediģēt L. Ceplīša norādījumus, taču tas tā arī nenotika.

Vai mēs šodien varam balstīties uz L. Ceplīša izstrādātajiem noteikumiem? Gan jā, gan nē. Jā – tādēļ, ka tie ir vienīgie noteikumi, kuros ir strukturēta un aprakstīta spāņu īpašvārdu atveide. Nē – tādēļ, ka spāņu valodas izrunā kopš 1961. gada ir notikušas pārmaiņas un pēc neatkarības atgūšanas ir izstrādāti jauni normatīvie dokumenti par īpašvārdu atveidi latviešu valodā. Jāmin gan Valsts valodas likums, gan LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” (LR MK noteikumi Nr. 114) un to 2018. gada 2. martā apstiprinātie grozījumi.

Pārskatīti un publicēti krievu, poļu, ungāru, dāņu, norvēģu, zviedru, somu, franču un itāļu, pēdējos gados arī portugāļu, grieķu un citu īpašvārdu atveides ieteikumi. Diezgan daudz publikāciju ir gan par angļu, gan franču īpašvārdu atveidi.

Vēl arvien aktuāls ir jautājums par spāņu valodu, jo pēc jau pieminētajiem noteikumiem nevienas jaunas publikācijas nav. Šī situācija būtu steidzami uzlabojama, jo, pateicoties globalizācijai un internetam, atšķirībā no padomju laikiem saskarsme ar spāņu īpašvārdiem ir kļuvusi gandrīz vai ikdienišķa (informācijas un dokumentu plūsma, kultūras sakari, tulkotie darbi, cilvēku migrācija). Taču problēmas un neatrisinātie jautājumi ir palikuši. Tas praksē rada grūtības gan valodniekiem, gan valodas lietotājiem, jo nepastāv

aktualizēti speciālistu izveidoti noteikumi vai ieteikumi, pēc kuriem varētu orientēties un uz kuriem varētu atsaukties strīdīgos jautājumos un neskaidrību gadījumos. Tādēļ šī raksta galvenais uzdevums ir palīdzēt gan valodniekiem, gan citu profesiju pārstāvjiem mazliet orientēties šajā jautājumā.

Pirmkārt, atveidojot īpašvārdus, jārikojas saskaņā ar MK noteikumu 55. pantu: „Citvalodu cilmes personvārdus latviešu valodā atveido iespējami tuvu to izrunai oriģinālvalodā, kā arī ievērojot atveides vēsturiskās tradīcijas. Ja iespējami divi viena personvārda atveides varianti, izvēlas oriģinālvalodas rakstībai tuvāko variantu.” (LR MK noteikumi Nr. 114)

Uz to, ka spāņu valodas skaņas ne vienmēr ir iespējams precīzi atdarināt ar latviešu valodas burtiem, norādījuši gan L. Ceplītis, gan R. Remass. Kopš pirmo norādījumu publicēšanas spāņu valodā dažas tendences ir nostiprinājušās, bet citas – pazudušas. Piemēram, burtu kopa jeb digrafs *ll* vairs netiek izrunāts ka palatāls *l* [χ], bet kā [j], piemēram, *Valladolid* [bajadolíd], nostiprinājusies tendence burtu *x* visās pozīcijās izrunāt kā [ks], piemēram, *texto* [téksto]. Tīcis reformēts spāņu valodas alfabēts – tajā tagad ir 27 burti un pieci digrafi: *A* (*a*), *B* (*b*), *C* (*c*), *D* (*d*), *E* (*e*), *F* (*f*), *G* (*g*), *H* (*h*), *I* (*í*), *J* (*¡*), *K* (*k*), *L* (*l*), *M* (*m*), *N* (*n*), *Ñ* (*ñ*), *O* (*o*), *P* (*p*), *Q* (*q*), *R* (*r*), *S* (*s*), *T* (*t*), *U* (*u*), *V* (*v*), *W* (*w*), *X* (*x*), *Y* (*y*), *Z* (*z*); digrafi ir *ch*, *ll*, *gu*, *qu*, *rr*.

Katrs digrafs ir divu burtu kopa, kas pārstāv vienu fonēmu: *ch* pārstāv fonēmu [tʃ], tiek izrunāts līdzīgi latviešu valodas č un tiek atveidots ar burtu č: *Chile* [tʃíle] – Čīle. Digrafs *ll* pārstāv fonēmu [j], puspatskani, kas līdzīgs latviešu valodas skaņai *j* un tiek atveidots ar burtu kopu *lj*: *Mallorca* [majórka] – *Maljorka*¹. Digrafos *gu* un *qu* patskanis *u* netiek izrunāts, un tādēļ tie pārstāv fonēmas [g] un [k] un tiek atveidoti kā *g* un *k*: *Guillermo* [gijérmo] – *Giljermo*; *Quito* [kító] – *Kito*. Savukārt digrafs *rr* pārstāv fonēmu [rr], kuras izruna līdzinās vibrējošam līdzskanī *r*, un šis dubultojošs tiek saglabāts arī latviskajā rakstības variantā: *Navarra* [navárra] – *Navarra*.

Fonēmas [g] un [k] rakstos tiek apzīmētas ar spāņu alfabēta burtiem *g* un *c*. Fonēma [g] tiek apzīmēta ar burtu *g* pirms līdzskaņiem un patskaņiem *a*, *o*, *u*: *Granada* [granáda] – *Granada*; *Gaspar* [gaspár] – *Gaspars*; *Segovia* [segóvíja] – *Segovija*; *Gomez* [gómeθ/s] – *Gomess*. Savukārt fonēma [k] spāņu valodā tiek apzīmēta ar burtu *c* pirms patskaņiem *a*, *o*, *u*: *Carmen* [kármen], *Colombia* [kolómbija], *Cuba* [kuβa], bet ar burtu *k* īpašvārdos, kas ir aizgūti

¹ Lai gan spāņu valoda ir valsts valoda Spānijā, reģionos ir arī vietējās oficiālās valodas. Vietvārdu rakstījums un izruna vietējā valodā nereti atšķiras no rakstījuma un izrunas spāņu valodā. Baleāru salās oficiālā valoda ir katalāņu, un salas nosaukums *Mallorca*, vienādi rakstīts gan spāņu, gan katalāņu valodā, saskaņā ar katalāņu valodas izrunu latviešu valodā atveidojams *Maļorka*. Šis nosaukums fiksēts arī „Lielajā pasaules atlantā” (Rīga : Jāņa sēta, 2008).

no citām valodām: *Kowalski* [kobálski]. Tādēļ spāņu līdzskaņa burts *c* pirms patskaņiem *a, o, u* tiek atveidots ar *k*: *Carmen* – *Karmena*; *Colombia* – *Kolumbija*; *Cuba* – *Kuba*. Savukārt patskaņu *e* un *i* priekšā *c* lielā Spānijas daļā tiek izrunāts kā dentālā skaņa [θ], bet Latīņamerikā kā [s], tādēļ jāpaliek pie L. Ceplīša ieteikuma burtu *c* šajās pozīcijās atveidot ar *s*: *Cervantes* – *Servantess*; *Barcelona* – *Barselona*; *Valencia* – *Valensija*. Gribētos piebilst, ka spāņu valodā praktiski nepastāv tādas skaņas kā [c] un [z] un tādēļ nav ieteicams latviešu valodas atveidojumos tās ieviest, izņemot atsevišķus gadījumus, kad ir saglabājusies tradīcija. Piemēram, vīriešu kārtas priekšvārds *Francisco* būtu atveidojams kā *Fransisko*, savukārt Romas pāvesta vārds *Francisco* (*El papa Francisco*) būtu atveidojams kā *Francisks* saskaņā ar reliģisko vārdu atveides tradīcijām. Burta *z* atveide tiks analizēta turpmāk rakstā.

Tādi līdzskaņi kā *d, f, k, l, m, n, p, r, s, t* sakrīt ar analogiskiem līdzskaņiem, tātad arī burtiem latviešu valodā. To artikulācija spāņu valodā var atšķirties no atbilstošo līdzskaņu izrunas latviešu valodā, taču ne tik ļoti, lai būtu grūtības tos atveidot.

Atšķirībā no latviešu valodas spāņu burts *j* visās pozīcijās tiek izrunāts kā [h] un tādēļ arī latviešu valodā tiek atveidots ar burtu *h*: *Jose* – *Hosē*, *Jorje* – *Horhe*, *Badajoz* – *Badahosa*, *Tajo* – *Taho*.

Spāņu alfabēta burti *w, k* un *q* ir lietojami vienīgi aizguvumos tādos gadījumos, kad tiek saglabāta īpašvārda oriģinālrakstība. Burts *w* parasti tiek izrunāts kā [b] vai kā [u], bet burti *k* un *q* kā [k]: *Wagner* [bágnēr], *Westfalia* [bestfálijā], *Weimar* [béimar], *Waterloo* [uáterlo], *Kowalski* [kobálski], *Alaska* [aláska], *Kafka* [káfka], *Iraq* [irák], *Qatar* [katár]. Atveidojot īpašvārdus, kuros sastopami burti *w* un *k*, būtu jānoskaidro, kāda ir vārda izcelsme, un tad tas jāatveido pēc attiecīgo valodu īpašvārdu atveides ieteikumiem vai latviešu valodā pastāvošajām tradīcijām: *Vāgners*, *Vestfāle*, *Veimāra*, *Vaterlo*, *Kovaļskis*, *Aļaska*, *Kafka*, *Irāka*, *Katara*. Ja nav skaidrs, kāda ir vārda izcelsme un pēc kādiem principiem tas latviskojams, jāizvēlas oriģinālvalodas rakstībai tuvākais variants.

Burtu *z* un *c*, kā arī burtu kopas *cc* atveides principi nav mainījušies, kaut gan R. Remass savulaik nepiekrīta tam, ka spāņu *z* visos gadījumos jāatveido ar latviešu *z*, argumentējot ar nepieciešamību tuvināt latvisko atveidi oriģinālvalodas rakstībai. Atveidojot tādus īpašvārdus kā *Zumarraga*, *Zamora* vai *Azorín*, varētu viņam piekrist un atveidot ar *z*: *Zumarraga*, *Zamora*, *Azorins*, un tas nekādi neapgrūtinātu izrunu latviešu valodā. Savukārt tādus īpašvārdus kā *Patzcuaro*, *Chavez* vai *Martinez* būtu grūti latviski izrunāt ar skaņu [z]. Un pats galvenais ir tas, ka spāņu valodā šo burtu visās pozīcijās izrunā vai nu kā [s], vai kā [θ]. Ņemot vērā to, ka ievērojam vārdu atveides

fonētisko principu un jāsaglabā arī vienveidība, ieteicams palikt pie L. Ceplīša varianta un atveidot z ar s visās pozīcijās.

Vienmēr ir bijis strīdīgs jautājums par burta *ñ* un digrafa *//* atveides variantiem. Arī šajā gadījumā jāpiekrit L. Ceplīša risinājumam atveidot *ñ* ar [nj] un *//* ar [lj]. Vairāk nesaskaņu ir saistīts ar *//* atveidi, jo agrāk šo burtu kopu izrunāja kā palatālo / [ʎ], tādēļ laika gaitā bija sastopami dažādi atveides varianti. Piemēram, pazīstamās pilsētas *Sevilla* nosaukums ir ticis atveidots kā *Sevilja*, *Sevilja* vai *Seviļa*. Dažādu iemeslu dēļ kādu laiku bijis populārs viens vai otrs variants, taču tagad mēs atgriežamies pie pirmās versijas, proti, *Sevilja*, jo šis variants ir diezgan tuvs oriģinālvalodas izrunai un vienlaikus vārda oriģinālrakstībai.

Par to, ka šis jautājums joprojām izraisa diskusijas, liecina Latviešu valodas aģentūrā saņemtie jautājumi attiecībā uz digrafa *//* atveidi. Piemēram, māte, kurai meita dzimusi jautā ģimenē (māte latviete, bet tēvs – meksikānis) un tikusi reģistrēta ar vārdu *Anna Saule del Castillo Bergmane*, nepiekrita vārda latviskošanas variantam – *Anna Saule del Kastiljo-Bergmane* – un uzstāja uz uzvārda atveides variantu *Kastijo*, pamatojot to ar atbilstību izrunai. Šajā gadījumā fonētiskās atveides princips ir uztverts burtiski. Jāņem vērā vēl viens arguments, kas norāda uz nepieciešamību ievērot vienveidības principu. Piemēram, Argentīnā *//* izrunā kā [dʒ], bet tas nenozīmē, ka argentīniešu īpašvārdos *//* būtu atveidojams ar *dž*, jo tas nozīmētu pārāk lielu atšķirību no vārda grafiskās formas un apgrūtinātu īpašvārda identificēšanu lielajā spāniski runājošo valstu saimē.

Līdzīgu iemeslu dēļ ir nostiprinājusies spāņu burta *ñ* atveide ar *nj*, nevis *ņj*: *Logroño* – *Logronjo*; *Marañón* – *Maranjona*; *Azaña* – *Asanja*, kaut gan agrāk bija sastopami atveides varianti *Logronjo*, *Logroņo* vai *Logroņjo*.

Šajā sakarā gribētu pieminēt vēl vienu piemēru no Latviešu valodas aģentūras prakses, kurā atkal sastopamies ar iedzīvotāju neizpratni, kādēļ spāņu *ñ* tiek atveidots ar *nj*, nevis ar *ņ*, jo tiek taču izrunāts kā [ɲ]. Līdzīgi kā pirmajā gadījumā, bērns nāk no jautās ģimenes, māte ir latviete, bet tēvs – meksikānis. Bērna vārds un uzvārds spāņu valodā ir *Victor Francisco Cabañas Boriso*, kas atveidots latviešu valodā kā *Viktors Fransisko Kabanjass-Boriso*. Bērna māte, atsaucoties uz izrunu, uzstāja uz atveides formu *Kabaņass*. Jāpiebilst, ka šeit nav nekāda sakara ar Meksikas izrunas variantu, jo visās spāniski runājošās valstīs *ñ* izrunā vienādi. Par labu *nj* palīdz izšķirties ne tikai labskanīgums, bet arī tas, ka ir vieglāk izrunāt locījuma formas: *Kabanjasam*, *Kabanjasu* utt.

Grūtības sagādā arī līdzskaņu *b* un *v* atveide. Spāņu valodā burti *b* un *v* tiek izrunāti vienādi atkarībā no pozīcijas vārdā, taču tas, kurš burts kādā vārdā jāraksta, ir jāatceras. Piemēram, pilsētu nosaukumos *Barcelona* [barselóna]

un *Valencia* [balénsija] burti *b* un *v* tiek izrunāti vienādi. Savukārt vārda vidū starp diviem patskaņiem vai aiz līdzskaņa šie burti tiek izrunāti kā labiāla skaņa [β], kādas latviešu valodā nav. L. Ceplītis ieteicis to latviskot ar [v]. Šī iemesla dēļ tika piedāvāti pilnīgi nepieņemami atveides varianti, piemēram: *Alberto – Alverto; Bárbara – Barvara; Gabriel – Gavrjels; Rubio – Ruvio; Pablo – Pavlo*. Tie ir nepieņemami tādēļ, ka neatveido nedz spāņu valodas izrunu, nedz rakstību. Turklāt *Pavlo* drīzāk līdzinās ukraiņu, nevis spāņu personvārdam. L. Ceplītis bija piekritis veikt izmaiņas: „Ir pieņemams R. Remasa ieteikums spāņu *b* gandrīz vienmēr atdarināt ar *b*: *Ribera – Ribera, Pablo – Pablo* u. tml. Šim nosacījumam ir daži izņēmumi, kuros *b* atdarinājums ar spāņu izrunai tuvāko latviešu *v* ir kļuvis tradicionāls: *Cordoba – Kordova, Habana – Havanna / Havana*.” (Ceplītis 1969, 195–196). Šis ieteikums noteikti jāievēro mūsdienu valodas praksē un jāiekļauj nākotnē papildināmajos spāņu īpašvārdu atveides noteikumos.

Kas attiecas uz spāņu *v* atveidi, nekas nav mainījies, un to vienmēr atveido ar *v* (*Elvira – Elvira; Segovia – Segovija*), izņemot gadījumus, kuros ir saglabājusies tradicionālā atveide: *Viskaya – Biskaja*.

Interesants ir gadījums ar burta *x* atveidi. Spāņu valodas Karaliskās akadēmijas publicētajos ortogrāfijas noteikumos šis burts kopā ar burtu *h* tiek apzīmēti kā īpaši, jo pārsvarā tiek lietoti vēsturiskās tradīcijas dēļ (Ortografía básica de la lengua española 2012, 27–28). Tādēļ ir svarīgi noskaidrot šo burtu pareizo izrunu. Kā iepriekš minēts, ir nostiprinājusies tendence burtu *x* izrunāt kā [ks]. Arī L. Ceplītis piedāvā neatkarīgi no izrunas to atveidot ar *ks*: *Ordax – Ordaks; Ximes – Ksimes*. Taču pret šādu principu var iebilst, jo spāņu valodā pastāv vēsturiskie jeb tradicionālie vārdu izrunas varianti, un ir ieteicams tos noskaidrot. Pirmkārt, vārda sākumā *x* vienmēr izrunā kā [s], tādēļ *Ximes* būtu atveidojams kā *Simess*. Tomēr īpašvārdi, kas sākas ar *X*, ir retums. Turklāt pastāv grupa toponīmu un antroponīmu, kuros *x* izrunā kā [h]: *México [méhiko], Oaxaca [oaháka], Texas [téhas], Ximena [hiména], Ximenez [himénes]*. Visiem minētajiem īpašvārdiem ir arī modernās rakstības versijas: *Mejico, Oajaca, Tejas, Jimena, Jimenez*. Spāņu valodas Karaliskā akadēmija atzīst abas, taču iesaka lietot to variantu, kuram tiek dota priekšroka izcelsmes valstī vai personas dokumentā. Meksikā lieto tieši vēsturiskos rakstības variantus ar burtu *x*, tādēļ latviski tie ir jāatveido ar burtu *h*. Īpašs gadījums ir vietvārds *México*, jo valsts nosaukums sakrīt ar galvaspilsētas nosaukumu. Tādēļ ir pieņemts, ka, latviskojot valsts nosaukumu, izmanto burtu kopu *ks – Meksika –*, savukārt galvaspilsētas nosaukumā paliek burts *h – Mehiko pilsēta*. Ņemot vērā šo informāciju, ir ieteicams sākotnēji precizēt vietvārda izrunu konkrētajā gadījumā un tad to latviskot, izvēloties burtus *ks, s* vai *h*.

Vēl viens īpašs burts spāņu valodas ortogrāfiskajā sistēmā ir *h*. Tas ir tā saucamais mēmais burts, jo to nekad nelasa – lasot jāizrunā uzreiz nākamais burts: *Honda* [ónða], *Alhambra* [alámбра], *Habana* [aβána], *Honduras* [ondúras], *Heredia* [erédia], *Hidalgo* [idálgo]. L. Ceplītis iesaka to neatveidot vispār, izņemot gadījumus, kad *h* ir tradicionāls: *Hondurasa*, *Havanna* vai *Havana*. Savukārt R. Remass iesaka dažos gadījumos *h* tomēr atstāt, piemēram, *Hondo upe* (*Rio Hondo*), *Vilja Hermosa* (*Villa Hermosa*). Arī mūsdienās var sastapt paralēlus vietvārdu atveides variantus, piemēram, *Alambra* un *Alhambra*, arī *Havana* un *Havanna*. Tā kā izvēle šajā gadījumā ir diezgan subjektīva un apgrūtināta atveides procesu, ieteicams ievērot konsekvenci un neatveidot šo burtu vispār, izņemot gadījumus, kad šī burta lietošanu nosaka tradīcija, piemēram: *Alhambra* – *Alhambra*; *Rio Hondo* – *Hondo upe*; *Honduras* – *Hondurasa*; *La Havana* – *Havanna*.

Burta *y* atveidē ir saglabājusies konsekvence un nekas nav mainījies, tas ir atdarināms ar *j*: *Yucatán* – *Jukatana*; *Goya* – *Goja*; *Ruy* – *Rujs*.

Pārejot pie patskaņu atveides, jāsecina, ka joprojām problemātisks ir jautājums par *i* un *u* atveidi divskaņos *ia*, *ie*, *io* un *ua*, *ue*, *uo*. L. Ceplītis piedāvā *ua*, *ue*, *uo* atveidot ar *va*, *ve* un *vo*. Dažos gadījumos šī norma latviešu valodā tiešām tiek ievērota un mēs sastopam tādus atveides variantus kā *Gvadalkivira* (*Guadalquivir*), *Nikaragva* (*Nicaragua*), *Gvantanamo* (*Guantanamo*), *Antigva* (*Antigua*). Pārsvārā to var attiecināt uz divskani *ua* vārda sākumā vai vārda beigās pozīcijā aiz līdzskaņa *g*, taču ne vienmēr. Savukārt L. Ceplīša piedāvājums *Ulua* atveidot ar *Ulva* nav pieņemams, jo spāņu valodā šajā gadījumā patskanis *u* ir uzsvērts un tiek izrunāts kā [u], tādēļ tas būtu atveidojams ar *ua*, proti, *Ulua*, līdzīgi kā vārdos *Huans* (*Juan*) un *Huana* (*Juana*). Daudz grūtāk ir atrast pamatojumu *ue* un *uo* atveidei ar *ve* un *vo*. L. Ceplītis piedāvā *Teruel* atveidot ar *Tervela* un *Rueda* ar *Rveda*, *Manuel* ar *Manvels* un *Duero* ar *Dvero*. Tas ir izpelnījies pamatotu kritiku, jo attālina latvisko atveidojumu no rakstības oriģinālvalodā, turklāt, līdzīgi kā pirmajā gadījumā, patskanis *u* spāņu valodā tiek izrunāts kā [u], un tā izruna latviešu valodā nerada nekādas grūtības, tādēļ ieteicams šos vārdus atveidot līdzīgi rakstībai oriģinālvalodā: *Rueda* – *Rueda*; *Manuel* – *Manuels*; *Teruel* – *Teruela*; *Duero* – *Duero*; *Buñuel* – *Bunjuels*. Arī šis precizējums būtu jāiekļauj mūsdienu spāņu īpašvārdu atveides ieteikumu precizējumos vai grozījumos.

Attiecībā uz divskaņu *ia* un *io* atveides nosacījumiem nekādas pārmaiņas netiek ierosinātas. Gribētu ieteikt pievērst uzmanību divskaņu vietai vārdā un tam, vai tiek lietota uzsvara zīme. Ja vārda vidū oriģinālvalodā tiek lietota grafiskā uzsvara zīme kopā ar patskani *i* (*í*, *ía*, *ío*), tad divskaņi tiek atveidoti kā *ia* un *io*: *Díaz* – *Diass*, *Río Negro* – *Rionegro*. Vārda beigās neatkarīgi no tā,

vai uzsvara zīme ir vai tās nav, divskanis *ia* tiek atveidots kā *iya*: *María* – *Marija*; *Almería* – *Almerija*; *Patagonia* – *Patagonija*, bet divskanis *io* tiek atveidots ar *io*: *Antonio* – *Antonio*; *Rosario* – *Rosario*. Pārējās pozīcijās divskaņi *ia* un *io* tiek atveidoti ar *ja* un *jo*: *Concepción* – *Konsepsjona*; *Santiago* – *Santjago*. Pēdējo gadu personvārdu atveides prakse liecina, ka arvien biežāk personvārdu, īpaši sieviešu priekšvārdu, galotnēs tiek pieļauta *ia* atveide gan ar *iya*, gan *ia*: *María* – *Marija*, arī *Maria*. Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes personvārdu datubāzē² pieejamā informācija liecina, ka ir reģistrēta 951 persona ar vārdu *Maria*, 219 personas – ar vārdu *Viktoria*, 616 – ar vārdu *Sofia* u. tml. Par dažādiem atveides variantiem var pārliecināties, arī izmantojot lietotni *personvarduatveide.lv*. Piemēram, somu un itāļu valodā rakstītais personvārds *Maria* tiek atveidots kā *Maria*, savukārt portugāļu, angļu un spāņu priekšvārda *Maria* atveides variants ir *Marija*. Vēlme rakstīt personvārdu bez *j* varētu būt izskaidrojama gan ar to, ka līdzskanis *j* no citām valodām latviešu valodā tiek atveidots dažādi (piemēram, ar *ž*, *h* un *dž*), gan arī ar to, ka latviešu valodā ir līdzīgi lokāmi sieviešu personvārdi bez līdzskaņa *j* pirms lokāmās galotnes: *Mia*, *Tea*, *Lea* u. c. Tāpēc, papildinot spāņu īpašvārdu atveides noteikumus, tādu personvārdu atveidē kā *María*, *Amelia*, *Victoria* būtu pieļaujami paralēli atveides varianti: *Marija* un *Maria*, *Amēlija*, *Amelija* un *Amēlija*, *Viktorija* un *Viktoria*.

Kas attiecas uz ieteikumu divskani *ie* atveidot ar *je*, valodas prakse ir pierādījusi, ka ne vienmēr tas notiek konsekventi. Piemēram, *Gabriel* joprojām tiek atveidots kā *Gabriels*, bet *Diego* gan kā *Djego*, gan *Diego*. Taču daudzos gadījumos atveides norma tiek ievērota: *Sierra Nevada* – *Sjerranevada*; *Mieres* – *Mjeresa*; *Barbieri* – *Barbjeri*.

Tātad, atveidojot spāņu divskaņus, jāpievērš uzmanība vārdiem ar divskaņiem *ua* un *ue*. Ja latviešu valodā nav nostabilizējušies atveides varianti ar *va* vai *ve*, kā, piemēram, *Nikaragva*, ieteicams tos atveidot kā *ua* un *ue*, ja tas neapgrūtina izrunu un netraucē vārda labskanīgumam.

Pareizai vārda atveidei ir svarīga arī uzsvara vieta vārdā. Latviešu un spāņu uzsvara normas atšķiras. Spāņu valodā tiek uzsvērtā pēdējā vai priekšpēdējā zilbe, savukārt latviešu valodā – pirmā. L. Ceplītis izvairās no garumzīmju lietojuma, izņemot atsevišķus gadījumus, kā *Astūrija*, *Andalūzija* vai *Hosē*. R. Remass piedāvā ar garumzīmēm norādīt uzsvara vietu oriģinālvalodā. Tas arī nav īsti pieņemams, jo apgrūtinātu dažu vārdu izrunu, piemēram, *Bolīvars*, *Galāpagu salas* vai *Kortēss*. Ja uzsvars abās valodās ir pirmajā zilbē, tad

² Datubāzes skaidrojumos gan ir norādīts: „Lūdzu ņemt vērā, ka šajā datubāzē ir iekļauti arī ārzemnieku vārdi oriģinālformā (piemēram, *Nicola*, *Alex*), kas reģistrēti ledzīvotāju reģistrā, un šie vārdi nav atveidoti atbilstoši latviešu literārās valodas normām.” (Sk. <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/personvardu-datu-baze/>).

garumzīme nebūtu lietojama. Savukārt, ja tas atvieglo vārda izrunu latviešu valodā, tad garo patskani ir ieteicams lietot kā iepriekš minētajos piemēros. Domāju, ka daudziem nav skaidrs, kāpēc vārdā *Andalūzija* patskanis ir garš, līdzīgi kā *Kastīlija* vai *Ekstremadūra*, bet vārdā *Granada* – īss. Atveides variants *Granāda* būtu tuvāks latviešu valodas izrunai nekā *Granada*, tāpēc praksē vairākums gan izrunā, gan bieži vien arī raksta garo *ā*.

Tas, ka L. Ceplīša izstrādātie noteikumi ir novecojuši, ir skaidrs, un to aktualizācija ir nepieciešama. Jaunu noteikumu trūkums noved pie tā, ka bieži vien cilvēki ir spiesti izmantot L. Ceplīša norādījumus un nepareizi atveidot īpašvārdus. Piemēram, pagājušajā gadā LTV1 demonstrēja seriālu „Aklā mīla”, un tajā mēs tulkojumā sastopam personas ar tādiem vārdiem kā *Pavlo* (*Pablo* vietā), *Alverto* (*Alberto* vietā) utt.

Īpašvārdu atveidi nav iespējams nodalīt no valodas attīstības procesa un vairāku faktoru mijiedarbības. Pirmkārt, modernās tendences sabiedrībā ietekmē valodas attīstību kopumā. Otrkārt, pārmaiņas nosaka valodu kontakti. Spānijā pastāv arī reģionālās valodas, kā katalāņu, basku un galisiešu, kurās ir savi īpašvārdi, bet šo īpašvārdu pareizu atveidi pagaidām ir grūti noteikt, jo Latvijā trūkst šādu valodu pratēju. Pateicoties preseī un televīzijai, daži personvārdi un pilsētu nosaukumi ir daudz biežāk lietojami, un to izruna tiek precizēta. Internetā jau ir satopami tādi latviskoti pilsētu nosaukumi kā *Gerona* – *Žirona* (pilsēta Katalonijā), *Lleida* – *Leida* (pilsēta Katalonijā), *A Coruña* – *Akoruņa* (tāda atveides forma gan nebūtu ieteicama, jo ir pieņemts spāņu *ñ* atveidot ar [nj], tātad *Akorunja*). Iepriekš minēto pilsētu nosaukumiem ir arī paralēli varianti spāņu valodā ar atveidi latviešu valodā: *Gerona* – *Herona*; *Lérida* – *Lerida*; *La Coruña* – *Lakorunja*. Līdzīgi ir ar personvārdiem. Īpaši pateicoties spāņu futbolam, mēs iepazīstam slavenu futbolistu vārdus: *Gerard Piqué* i *Bernabéu* – *Žerārs Pikē* i *Barnabeu*; *Xavi Alonso* – *Šavi Alonso* (saīsinājums no *Xavier*). Runājot par vārda *Xavi* atveidi, internetā ir sastopams atveides variants *Ksavi*, kurš neatbilst izrunai basku valodā, jo pareizi izrunā [javi]. Līdzīgi kā vietvārdiem, arī personvārdiem ir sastopami paralēli varianti spāņu valodā: *Gerardo* – *Herardo*; *Javier* – *Havjers*. Katalāņiem diezgan populārs ir vārds *Josep* [ʒuzép] (spāņu priekšvārda *José* versija), kura atveide varētu būt *Žozejs*. Tomēr minētie katalāņu, galisiešu un basku valodas īpašvārdu atveides varianti nav precizēti, saskaņoti, un tiem pat nav atveides noteikumu latviešu valodā. Atveidi apgrūtina t. s. jauktas izcelsmes uzvārdi, kuros sastopama gan spāņu, gan katalāņu vai basku valodas ietekme. Piemēram, atveidojot slavenā spāņu komponista *Francisco Funoll y Alpuente* vārdu, jāņem vērā, ka pirmais uzvārds *Funoll* ir katalāņu cilmes un katalāņu valodā // izrunā kā [l], nevis kā [j], turklāt spāņu valodā // nekad nav sastopams vārda beigās, tikai vārda vidū.

Ņemot vērā iepriekšminēto, *Francisco Funoll y Alpuente* būtu atveidojams kā *Fransisko Funols i Alpuente*.

Tātad, atveidojot personvārdus no Spānijas reģionālajām valodām, jācenšas noskaidrot izrunu. Apgāds „Zvaigzne ABC” ir publicējis ceļvedi „Barselona un Katalonija”, kas arī var kalpot par palīglīdzekli reģionālo īpašvārdu atveidē. Ja rodas šaubas, rakstu formā ir ieteicams lietot variantu, kas tuvāks oriģinālvalodas rakstībai. Gadījumos, kad ir jāatveido kāds vietvārds no iepriekš minētajām reģionālajām valodām, jācenšas noskaidrot, vai latviešu valodā jau ir sastopams kāds atveides variants, izmantojot internetā pieejamos avotus, pretējā gadījumā ieteicams izmantot atveides variantu, kas ir tuvāks vārda oriģinālrakstībai.

Visnotaļ respektējama tulkotāju apņēmība grāmatā „Ceļvedis: Spānija”, kas izdota apgādā „Zvaigzne ABC”, mēģināt atveidot reģionu īpašvārdus. Tajā mēs sastopamies gan ar centieniem atveidot galisiešu īpašvārdus, piemēram, *Orense (Ourense)*, *Atoča (A Toxa)*, gan to atstāšanu oriģinālrakstībā, piemēram, ciemats *San Andrés de Teixido*, alas nosaukums *Cueva de Tito de Bustello* un ciemats Galisijā *O Sebreiro*. Līdzīga situācija ir ar katalāņu un basku īpašvārdiem. Visgrūtāk būtu tikt galā ar basku valodā rakstītiem īpašvārdiem, jo basku valoda atšķirībā no katalāņu un galisiešu valodas nepieder pie romāņu valodu grupas, pat ne pie indoeiropiešu valodu saimes, un tās izrunu apgūt un atveidot ir ļoti grūti. Tādēļ tādus vietvārdus kā *Euskal Herria* ir ieteicams atveidot, ņemot vērā spāņu valodas analogu *País Vasco – Basku valsts*. Pilsētu, ciematu un centru nosaukumu pareizo grafisko formu ir iespējams precizēt internetā pieejamā Teritoriālās politikas un valsts funkciju ministrijas vietnē (*Registro de entidades locales. Ministerio de Política Territorial Función Pública*).

Jāņem vērā, ka arī šajā vietnē parādās dažu pilsētu nosaukumi reģionālo valodu, nevis spāņu valodas versijā, kā, piemēram, *Girona, Lleida, Bizkaia, Gipuskoa*, vai arī tiek piedāvāti paralēli varianti: *Araba* un *Alava* vai *Agurain* un *Salvatierra*, no kurām pirmā ir vietējās valodas versija, bet otrā ir spāņu valodas versija. Protams, tas ļoti apgrūtina spāņu īpašvārdu atveidi un bieži noved pie vairāku atveides variantu pastāvēšanas.

Mūsdienu spāņu valodā ienāk arī daudz personvārdu no citām Eiropas valodām, galvenokārt no angļu valodas. Kā piemēru varētu minēt no angļu valodas aizgūto vārdu *Jennifer*, kas spāniski runājošās valstīs ir kļuvis ļoti populārs. Saskaņā ar valsts statistikas institūta datiem (*Instituto Nacional de Estadística*) Spānijā pašlaik ir vairāk nekā 18 000 personu ar vārdu *Jennifer*. Latviešu valodā tam ir vēsturisks analogs – *Ģenoveva* –, taču daudz populārāks ir modernais atveides variants *Dženifera*. Spāņu valodas Karaliskā akadēmija

neiebilst pret cittautu personvārdu izmantošanu Spānijā, taču tas apgrūtina personvārdu atveidi. Piemēram, līdzās vārdam *Jennifer* pastāv arī vīriešu kārtas vārdi *Jhonathan* un *Jhohan*. Tos nav iespējams atveidot kā spāņu īpašvārdus, jo spāņu valodā nav skaņas [dʒ] un netiek izmantotas burtu kopas *nn*, *th*, *jh*. Spānijā šos vārdus izrunā dažādi, taču rakstībā tiek saglabāta oriģinālvalodas grafiskā forma, tādēļ ieteicams šos vārdus atveidot pēc tiem noteikumiem, kas ir paredzēti angļu valodas īpašvārdu atveidei: *Dženifere* (vai *Dženifera*), *Džonatans* un *Džoans*. Turklāt pašlaik vērojama moderna tendence spāņu valodai atbilstīgos personvārdu variantus aizvietot ar līdzīgiem svešvalodās. Piemēram, *Alejandro* vietā bērnam ielikt vārdu *Alex* vai *Alexander*, *Julia* vietā *Yuliana*.

Spāņu valodā ir ienākuši personvārdi arī no krievu valodas: *Ivan*, *Natacha*, *Katiuska*, *Katerina*, *Tania*, *Nina*, *Niurka*. Tādu vārdu kā *Ivan*, *Katerina*, *Nina* vai *Tania* atveide neradīs grūtības, jo tie ir atrodami arī Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Personvārdu datubāzē. Saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 114 ieteicams tos pielāgot latviešu valodas fonētiskajai un morfoloģiskajai struktūrai: *Ivans*, *Katerīna*, *Ņina*, *Taņa*. Pārējie, kas ir atvasinājumi no vārdiem *Jekaterina* un *Anna*, jāatveido, ņemot vērā to izrunu krievu valodā: *Katiuska* – *Katjuška* un *Niurka* – *Ņurka*.

Svarīgi zināt, ka svēto vārdi un svētvietu nosaukumi tiek atveidoti, ņemot vērā latviešu valodā tradicionāli pieņemtus nosaukumus: *Santiago el Mayor* – *Svētais Jēkabs*; *San Fermín* – *Svētais Fermins*; *San Francisco* – *Svētais Francisks*. Karalisko personu un Romas pāvestu vārdu atveidei parasti tiek meklēti analogi latviešu valodā: *karaliene Sofija*, *karaliene Izabella*, *Ferdinands VII*, *Francisks*.

Spāņu valodā personām var būt vairāki priekšvārdi, arī uzvārdu var veidot divas (Latvijā – dubultuzvārdi) vai vairākas sastāvdaļas (daudzkomponentu uzvārdi). Ikdienas saziņā, televīzijā un arī citos plašsaziņas līdzekļos bieži vien lieto tikai vienu priekšvārdu un vienu uzvārda komponentu, taču Spānijas pasē noteikti tiek rakstīts vismaz divu vai vairāk sastāvdaļu uzvārds, savukārt priekšvārdi var būt divi vai viens. Ņemot vērā, ka antroponīmiem spāņu valodā nav dzimtes kategorijas, tos latviskojot, jāpievieno latviešu valodai raksturīgās sieviešu un vīriešu dzimtes galotnes, ja vien personvārds nav nelokāms: *Alberto Torres Fernández* – *Alberto Torres-Fernandess*; *Pedro Rodríguez Ruiz* – *Pedro Rodrigess-Ruiss*; *Miguel Ángel Pérez Sánchez* – *Migels Anhels Peress-Sančess*; *Ana María Valdés Pedrosa* – *Ana Marija Valdesa-Pedrosa*.

Saskaņā ar Valsts valodas centra Latviešu valodas komisijas 2013. gada 12. jūnija lēmumu (protokols Nr. 28, 2. §), atveidojot saliktos uzvārdus, latviski tos raksta ar defisi.

Neskatoties uz Valsts valodas centra lēmumu, jautājums par defises lietojumu joprojām izraisa diskusijas, jo tās lietojums neatbilst principam atveidot tuvāk vārda oriģinālrakstībai. Turklāt spāņu valodā pastāv priekšvārdi, kas sākotnēji rakstāmi ar defisi, piemēram, *Juan-Marcos Gómez Pérez*, lai atšķirtu tos no uzvārda: *Juan Marcos Gomez*. Tā kā latviešu valodā starp vārdiem defise nav jāliek, atveidojot *Juan-Marcos Gómez Pérez*, rakstām *Huanss Markoss Gomess-Peress*, tādā veidā norādot, kurš no vārdiem ir priekšvārds un kurš ir uzvārds. Līdzīgu situāciju nav daudz, tomēr nākotnē to skaits var pieaugt.

Ja spāņu uzvārdā ir lietots prievārds *de* (dažreiz kopā ar artikulu *del, de la, de los, de las*), defisi nelieto: *Díaz del Castillo – Diass del Kastiljo; Hermendegildo de la Torre – Ermendegildo de la Torre*. Ja uzvārdi ir savienoti ar *y* vai *i*, tos atveido ar *i*: *Ortega i Gasset – Ortega i Gasetis; Rubio y Ors – Rubio i Orss*.

Šajā rakstā veiktā analīze liecina, ka īpašvārdu atveide ir sarežģīts process, kurā speciālistam jābalansē starp fonētisko atveides principu, vārda oriģinālrakstību, labskanīgumu, pārmaiņu tendencēm valodā un atveides tradīciju. Visi šie apstākļi norāda uz nepieciešamību ne tikai izveidot jaunus ieteikumus spāņu īpašvārdu atveidei latviešu valodā, bet arī nepārtraukti sekot to atveides praksei, lai nerastos plaša starp teoriju un praksi.

1. *Ceļvedis: Spānija*. [Tulkojums latv. val.] Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
2. *Ceļvedis: Barselona un Katalonija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014.
3. Ceplītis 1961 – Ceplītis, Laimdots. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību latviešu literārajā valodā*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.
4. Ceplītis 1969 – Ceplītis, Laimdots. Spāņu īpašvārdi latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 5. laidniens. Rīga : Liesma, 1969, 194.–198. lpp.
5. *Lielais pasaules atlants*. Rīga : Jāņa sēta, 2008.
6. Moya 2000 – Moya, Virgilio. *La traducción de los nombres propios*. Madrid : Cátedra, 2000.
7. Real Academia Española 2012 – *Ortografía básica de la lengua española*. Barcelona : Espasa libros S.L.U., 2012.
8. Remass 1969 – Remass, Rainis. Spāņu īpašvārdu pareizrakstības normu un praksi salīdzinot. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 5. laidniens. Rīga : Liesma, 1969, 186.–193. lpp.
9. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa, LU Latviešu valodas institūts. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.

Elektroniskie izdevumi

10. LR MK noteikumi Nr. 114 – *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju* [tiešsaiste], Ministru kabineta noteikumi Nr. 114, Rīgā, 02.03.2004. [skatīts 12.12.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=85209>
11. *Valsts valodas likums* [tiešsaiste], Saeima, 09.12.1999. [skatīts 14.11.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>
12. *Instituto Nacional de Estadística* [tiešsaiste] [skatīts 01.11.2019.]. Pieejams: <https://www.ine.es/tnombres/formGeneralresult.do>
13. *Registro de entidades locales* [tiešsaiste]. Ministerio de Política Territorial Función Pública [skatīts 09.12.2019.]. Pieejams: https://www.mptfp.gob.es/portal/local/registro_eell
14. *Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā* [tiešsaiste]. LVA, 2017 [skatīts 26.03.2020.]. Pieejams: <https://www.personvarduatveide.lv/>
15. *Personvārdu datu bāze* [tiešsaiste]. LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde [skatīts 26.03.2020.]. Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/personvardu-datu-baze/?id=137&query=Maria>
16. *Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas 2013. gada 12. jūnija lēmums* (protokols Nr. 28, 2. §) [tiešsaiste] [skatīts 18.09.2019.]. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=195>

TERMINOLOĢIJA

Māris Baltiņš

Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijai – 100: ceļš līdz valstiski atzītai terminradei

Terminrade ir tā lietišķās valodniecības daļa, kuras efektīva vai mazāk sekmīga attīstība tiešā veidā skar katra valodas lietotāja iespējas skaidri un niansēti paust viņa darbības jomā nepieciešamos jēdzienus. Pēc līdzības ar Moljēra sīkpilsoni, kurš brīnījās, ka visu mūžu runājis prozā, katrs no mums var apgalvot, ka daudzkārt lietojam terminus, kurus bieži uztveram kā pašsaprotamus un vienmēr bijušus, ikdienā nepadomājot, kas un kad pielicis pūles, lai tie taptu. Tādēļ ceļš līdz Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izveidei reizē raksturo arī latviešu tautas attīstības gaitu, tai topot par modernu eiropesku nāciju, kas nobriedusi savai neatkarīgai valstij. Šī priekšvēsture ir bagāta diskusijām par terminu izvēles principiem un valodas attīstības ceļiem. Vienlaikus tas bija nemitīgs šaubu pārvarēšanas laiks, mēģinot pārliecināt par sekmīgas terminrades iespējām un nepieciešamību kā par patstāvīgāku tautas garīgo izaugsmi nepārliecinātus latviešus, tā skeptiskus vai pat naidīgus cittautiešus. Arī mūsu dienās ir ne mazums nozaru speciālistu, kas mēdz apgalvot, ka to vai citu jēdzienu precīzi varot izteikt tikai svešvalodā (savulaik – vācu, pēcāk – krievu, bet tagad – ar angļu valodas vārdiem).

Latviešiem nonākot saskarē ar citām tautām, ikdienas valodā ienāca daudzi aizguvumi, kas apzīmēja līdz tam mazāk zināmas vai pat pilnīgi jaunas lietas un parādības. Šo kultūrvēsturisko norisi, kas atstājusi dziļas pēdas mūsu valodā, asprātīgi raksturojis Jānis Kauliņš: „Nevienā kronikā nav rakstīts, ka Latvieši no Vāciešiem mācījušies *šņabi brūķēt, pīpi smēķēt, pēc modes ģērbties, vestes, paletavus, hūtes, elsiņus nēsāt, ar deķiem segties, uz ķiseņiem gulēt, ar vāģiem braukt, ar gapelēm, telēķiem, glāzēm, pannām un simtu citām lietām rīkoties* [...]”; nevienā kronikā nav teikts, ka Krievi Latviešiem mācījuši *grēkus pazīt un tad baznīcā tos atzīt, muižas būvēt, valstīs, pagastus un robežus kārtot, kalpus atšķirt no citiem cilvēkiem* [...] un *svētkus svētīt* [...]” (Kauliņš 1893) Pat ja daudzi no šiem aizguvumiem tagad uzlūkojami par barbarismiem, tad pat vairākus simtus gadu daži no tiem bijuši galvenie, pat vienīgie attiecīgā jēdziena apzīmējumi, tādēļ, atbilstoši Artura Ozola koncepcijai (Ozols 1968), tie būtu saucami par attīstības barbarismiem (diemžēl šis termins nav izpelņijies atzinību), lai tos atšķirtu no citiem, kas tādi bijuši jau no sākta gala.

Precīzākas terminoloģijas sākumi datējami ar senākajiem (16. gs. beigu un 17. gs.) iespaiddarbiem, tomēr šai laikā grūti nospraust robežu, kad tur lietotais vārds uzskatāms par vispārlietojamās leksikas daļu, bet kad – par terminu (Baltiņš 2013b). Izņemot reliģiskās dzīves, dažu amatniecības nozaru un elementāro tieslietu terminoloģiju, citās nozarēs tās tikpat kā nebija līdz 18. gs. pēdējai trešdaļai, kad apgaismības laikmeta ideju kontekstā sāka attīstīties laicīgā literatūra (sākotnēji galvenokārt padomgrāmatu veidā) un parādījās pirmie mēģinājumi veidot populārzinātnisko literatūru. Šo darbu autori saskārās ar nopietnām terminoloģiskām grūtībām. No šī laikmeta bieži citēts „Augstas gudrības grāmata” (1796) fragments par ierobežotām iespējām aprakstīt iepriekš neaplūkotos jautājumus, ko izjutis autors, Gotfrīds Frīdrihs Stenders (Vecais Stenders), gadījumos, kad vēstījuma teksts prasīja lielāku terminoloģisko precizitāti. XXVII nodaļas noslēgumā viņš atzina, ka „nabaga Latviešu valodai vārdi trūkst, no augstām garīgām lietām samanīgi rakstīt”, bet uzskatīja to par pārejošu, jo līdz ar tautas izglītības līmeņa celšanos „arīdzan augstāki un skaidrāki gudrības vārdi rasies” (Stenders 1988). Ar šādām grūtībām saskāries ikviens, kas meklē apzīmējumus jēdzieniem, kuri valodā līdz tam nav aprakstīti, jo „Augstas gudrības grāmata” iepazīstināja ar astronomiju, ģeogrāfiju un daudz ko citu (Stradiņš 1988).

Stendera tradīcijas laicīgās literatūras ziņā turpināja Matiāss Stobe, izdodot žurnālu ar daudzpusīgu tematiku „Latviska Gada Grāmata” (1797–1798). Plašā rakstā, kurā skaidrota dzīvnieku valsts daudzveidība (M. S. 1797), pirmo reizi sastopami vairāku sugu apzīmējumi, no kuriem daudzi ir tādi paši kā šodien lietotie, daļā gadījumu (piemēram, *abējādi*, *degunragis*, *kamiels*, *pirmaji*) tie arī mūsu dienās viegli atpazīstami, bet citus (*ērms* jeb *kēms*, *glēvis*, *jostulops*, *skudrurijējs*, *vallvišs*) nav viegli sasaistīt ar mūsdienu terminiem (attiecīgi: *pērtiķis*, *sliņķis*, *bruņnesis*, *skudrulācis* un *valis*).

Terminoloģijas izveide pakāpeniski aktivējās līdz ar pirmā nedēļas laikraksta „Latviešu Avizes” nodibināšanu 1822. gadā, jo ikvienas jaunas tēmas aplūkošana neizbēgami prasīja arī iepazīstināšanu ar jauniem jēdzieniem. Tiklīdz avīzē parādījās ziņas par krievu-turku karu 1828.–1829. gadā, tā aprakstos par tā norisi skaidroti vārdi *adjutants*, *aubice*, *brigāde*, *divisione* u. c. (Ošs 1935). Savukārt drīz pēc tam, kad arī zemniekiem kļūst pieejami banku finanšu pakalpojumi, parādās izvērsti (kaut no mūsdienu skatījuma dažkārt panaivī) šīs nozares terminu skaidrojumi (P. 1846): „*Original* ir Latieneru vārds un iezīmē tādu rakstu, kas nav no cita raksta norakstīts, bet kas ir pirmais raksts [...]. Tos augļus, ko nauda ienes, sauc vāciski: *interessen* jeb *cins*, un tos papīrus, kas apzīmē, cik augļu gaidām: *cins-kupon*; mēs to vārdu *cins-kupon* esam latviski pārcēlušī: *augļu-izrādītājs*.” Kaut gan vairumā gadījumu tikai

transkribēti vācu vārdi, tomēr dažkārt (līdzīgi minētajam *augļu-izrādītājam*) ieteiktas itin veiksmīgas latviešu atbilstes, piemēram, *ciltsmuiža* (vācu *Majorat*), *gruntes-nauda* (vācu *Antritts-Summe*), *kredit-biedrība*, *obligaciones* jeb *naudas-ķīlas zīmes* (vācu *Sandbrief*). Tomēr progress bija samērā lēns, jo latviski aplūkoto tēmu loks palika visai ierobežots.

Par vācbaltu devumu latviešu terminoloģijas izaugsmē plašāks pārskats publicēts, sagaidot biedrības 50 gadu pastāvēšanas jubileju (Müller 1874), vēlāk to plašāk apcerējis arī Āronu Matiss (Ārons 1929) un Jirgens fon Hēns (Hehn 1938), tomēr šie materiāli joprojām nepiedodami maz aplūkoti terminoloģijas vēstures pētījumos (Baltiņš 2019).

Līdz ar latviešu nacionālās inteliģences veidošanos 19. gs. vidū aktuāls kļuva jautājums par mērķtiecīgu terminoloģijas attīstīšanu, turklāt šim jautājumam tika piešķirta ne tikai pragmatiska, bet arī simboliska nozīme, lai pierādītu latviešu valodas spējas izteikt vissarežģītākos zinātnes jēdzienus. Tas kļuva par būtisku argumentu par labu tautas patstāvības centieniem un palīdzēja atspēkot vācu vai krievu publicistu apgalvojumus par latviešu valodas nabadzību, kas tai neļaujot sekmīgi funkcionēt izglītībā. Jaunlatviešu pūliņu patieso smagumu, paplašinot valodas izteiksmes iespējas, labi raksturojis J. Jansons-Brauns: „Tādam darbam bija ceļā milzu grūtības: latviešu literārā valoda bija labi piemērota baznīcas sprediķu prasībām, bet viņā trūka apzīmējumu pašiem elementārākiem zinātniskiem un literāriskiem terminiem.” (Jansons-Brauns 1958)

Par tautiskās kustības sākumu tradicionāli uzskata 1856. gadu, kad sāka iznākt laikraksts „Mājas Viesis” un klajā nāca Jura Alunāna „Dziesmiņas”. Laikrakstā „Mājas Viesis”, kurš pastāvēšanas pirmajos gados sevi pozicionēja kā „laicīgu lapu” un kļuva par nosacītu opozīciju konservatīvu mācītāju vadītajām „Latviešu Avīzēm” (Līgotņū Jēkabs 1934; Hehn 1938), atrodami vairāki plaši raksti par laikmeta aktualitātēm. Šai laikā sāka straujāk attīstīties populārzinātniskās literatūras žanrs, kurš ne tikai sniedza derīgus padomus ikdienas dzīvei, bet pirmām kārtām apmierināja lasītāja intelektuālās vajadzības.

Spilgts piemērs šai ziņā ir 1857. gadā publicētais dabas zinātnēm veltītais Krišjāņa Valdemāra raksts, kura ievaddaļā teikts, ka „latviešu valoda tādiem stāstiem [proti, dažādu tehnikas jēdzienu izskaidrošanai – M. B.] vēl nav diezgan ielocīta, vārdu pietrūks, un būs jātaisa jauni latviski vārdi, vai jāpieņem sveši skunstes vārdi, it kā citas tautas mēdz darīt” (Valdemārs 1936). No minētajiem terminiem svarīgākie ir *matērija* (vācu *Materie*), *elementi* jeb *gruntslietas*, *vienkārtnas lietas* (vācu *einfache Stoffe*), *metāli*, *ķīmnieki* (vācu *Chemiker*, t. i., ‘tie, kas ar ķīmijas skunsti nodarbojas’). Visplašāk apskatīts

dzīvības procesos vissvarīgākais elements, proti, skābeklis, kas tiek dēvēts kā *skābējs gais*s (vācu *Sauerstoff*) jeb *skābeijs*. K. Valdemārs, „lai pierādītu, cik bagāta latviešu valoda šīnī lietā ir”, cenšas atvedināt izvērstu terminu sistēmu, piemēram, *skābums* (vācu *Säure*), *oksīds* (vācu *Oxyd*) jeb *skābeklis* vai *oksiduls* (vācu *Oxydul*) jeb *paskābeklis*. No tiem terminoloģijā stabilu vietu jau drīzumā ieņēma vārds *skābeklis* kā vislabskanīgākais, gan ne ar nozīmi ‘oksīds’, bet kā paša elementa apzīmējums.

Savukārt krājuma „Sēta, daba, pasaule” 1. sējuma rakstā par telegrāfu skaidrota elektrības būtība un Voltas staba uzbūve (Alunāns 1860), lietojot tādus apzīmējumus kā *vadītājs*, *pozitīvīga* jeb *pastādama elektrība* (kas pievelk), *negatīvīga* jeb *navināma elektrība* (kas atstumj), *slēdzamās drātes*, *elektrīga gaisma*, *sabiezināts šķirams ūdens* (vācu *Scheidewasser*), *magnetīgs poluss* (griežamais gals), *aptīstītas drātes* (mūsu dienās: tinums – M. B.), *magnietināšana* (vācu *Magnetisieren*), *straumes apturētājs* (mūsu dienās: slēdzis – M. B.), *pārlabotas iegrozīšanas* (laikam papildierīces? – M. B.), *tālrakstītavnieks*. Kā redzams no šī piemēra, ne visos gadījumos izdevies atrast sekmīgāko atbilstmi latviešu valodā, daudzos gadījumos arī piedēkļa lietojums īsti neatbilst pašreizējai valodas izjūtai.

Apzinādamies, ka veiksmīga valodas attīstīšana nevar notikt bez skaidra un apzināta vārddarināšanas līdzekļu nozīmes šķiruma, 1862. gadā Juris Alunāns publicēja plašu rakstu ar nosaukumu „Par latviešu valodu”, kurā parādīts, kā, viņaprāt, turpmāk lietojamas konkrētas izskaņas (oriģinālā: piegalināšanas *-ājs*, *-āja*; *-āji*; *-nīce*; *-tava*, *-tuve*; *-vīzīgs*; *-ība* un *-ams*) (Alunāns 1956). Vairums no tām kalpo terminradei joprojām, taču dažos gadījumos mūsdienās šie vārdi ieguvuši nedaudz mainītu izskaņu vai atšķirīgu nozīmi (piemēram, *kalnāja*, vācu *Gebirge*; *bedrāji* ‘lietas, kas bedrēs atrodas’; *minerāls*, vācu *Fossil*; *ķieģelnīce* jeb *plītnīce*, vācu *Ziegelei*; *zvērnīce*, vācu *Menagerie*, *Thiergarten*; *siltumnīce*, vācu *Orangerie*, *Treibhaus*; *dzirtuve* ‘vieta, kur dzer’, vācu (?) *potatorium*, *Schenke*; *maltava* (*maltavas kambaris*); *cirstuvis* ‘šneperis’ u. c.), par neveiksmīgu uzskatāms tikai ieteikums izmantot vārddaļu *-vīzīgs* (*kokvīzīgs*, vācu *Baumartig*; *krūmvīzīgs*, vācu *Schtrauchartig*), jo to šajā funkcijā pilnīgi aizstājis *-veidīgs*. Īpaši slavējama J. Alunāna valodas izjūta, iesakot izskaņu *-ība* daudzu abstraktu jēdzienu izteikšanai (ne vien tradicionālajā veidā atvasinājumos no īpašības vārdiem, kā *sirsnība*, *bagātība*, bet arī no divdabjiem, kā *dalāmība*, vācu *Theilbarkeit*; *izplešamība*, vācu *Ausdehnbarkeit*).

Šajā „Pēterburgas Avīžu” 1862. gada 21. numurā publicētajā rakstā precīzi raksturots toreizējais latviešu valodas stāvoklis, kas visvairāk attiecināms uz izteiksmes līdzekļiem un terminoloģiju: „Zināms, mūsu valoda vēl maz kopta,

tāpēc viņa arī vēl nevar pietuvināties pie citām mācītām valodām, bet pamats viņai ir stiprs, kas paspēj jo lielu ēku satvert. Latviešu valoda pielīdzināma treknei auglīgai zemei, kas palaista un bez kopšanas būdama gušņas un dadžus izaudzina, bet kas ar prātu kopta svarīgus zelta kviešus simtkārtīgos augļos atmet.” (Alunāns 1956, 249)

Nosacītu atsauci uz šo „Pēterburgas Avīžu” rakstu Latviešu literārās (Latviešu draugu) biedrības rakstu krājuma 13. sējuma 1. burtnīcā deva tolaik autoritatīvākais vācbaltu latviešu valodas lietpratējs Augusts Bīlenšteins. Rakstā „Par latviešu valodas turpmāko attīstību” viņš uzskatīja šo rakstu par nopietnu, tomēr ieteica atturēties no valodas taisīšanas (vācu *Sprachmacherei*), bet domāt vienīgi par tās attīstīšanu (vācu *Fortbildung*) (Bielenstein 1863).

Līdzīgā veidā uzbrukumus jaunu vārdu piedāvātājiem nācās atspēkot arī Kasparam Biezbārdim, kurš uzsvēra, ka apstākļos, kad „Latvieši tikai mūsu laikos ar tādām lietām un domām iepazīstas, priekš kurām mūsu valodā līdz šim pa visam vārdu nebij, raudzīja valodas pratēji šām lietām ģeldīgu vārdu atrast arī tādu vārdu vietā, kuri acīm redzot nelatviski ir [...]” (Biezbārdis 1871a). Tādēļ Biezbārdis pilnībā noraida anonīma „Mājas Viesa” autora izteikumu, ka „vārdu dzemdēšana latviešiem ļoti skādīga”, jo jaunvārdi vajadzīgi: „1) tādām lietām, kam vēl pavisam nav apzīmējumu; 2) to vārdu vietā, kas acīmredzot nelatviski” (Biezbārdis 1871a). Viņš arī uzsver, ka daudzi „tā nosaukti „jauni vārdi” nav vis visi iz kāda rakstnieka galvas cēlušies, bet ir pa lielākai daļai tādi vārdi, kuri kādos apgabalos tiek runāti (provinciālismi)”, turklāt tikai tauta izspriedīs, vai tie „ir cienīgi, runāšanā uzņemti tikt” (Biezbārdis 1871a).

Terminoloģijas izstrādi šajos gados nav iespējams droši šķirt no valodas kultūras, proti, no nevajadzīgu aizguvumu (galvenokārt ģermānismu) aizstāšanas ar latviskiem vārdiem. Šī laikmeta autori bieži runā par „valodas kulināšanu”.

Senāko vārda *termins* lietojumu J. Baldunčiks (Baldunčiks 2008a) konstatējis 1871. gadā publicētā K. Biezbārža rakstā (Biezbārdis 1871b), vienlaikus norādot, ka 19. gs. 70. gados dažkārt lietots arī no leksikogrāfiskiem avotiem aizgūtais latīniskais apzīmējums *termini technici*, piemēram, Ausekļa rakstos par dzejas teoriju vai atreferējumā par Latviešu literārās biedrības gada sapulci 1876. gada decembrī (Kd 1876). Šos apzīmējumus vispirms ieviesa „Baltijas Vēstnesis”, bet citos laikrakstos tie ienāca nedaudz vēlāk, piemēram, „Latviešu Avīzēs” 1877. gada nogalē (No Zemītes 1877).

Vienlaikus vērojama tendence vairīties no svešvārda *termins* lietojuma, šādā nozīmē lietojot vārdus *apzīmējums* un *nosaukums* vai tos abus blakus. Atsaukdami uz paša ieteiktajiem terminiem, Heinrihs Alunāns

apcerējumā par „šķīstām miesām” (šķīdrumiem) atgādināja: „Lasītājiem gan derētu, pirms šos manus rakstu gabalus lasa, manu dabas mācību izlasīt, jo allaž lietāšu apzīmējumus, kas manā dabas mācībā tuvāki iztulkoti.” (H. Alunāns 1875)

Līdzīgi rīkojās ķīmijas pamatiem veltītās rakstu virknes autors (varbūtēji Rihards Tomsons), sniedzot ieteikumus interesentiem: „Visus lūgtu katra numura teicienus pēc kārtas lasīt; jo citādi nākošo numuru rakstienos daudz nosaukumus un apzīmējumus nesaprastu; lūgtu tos jaunus vārdus labi vērā likt un ieradināties ar tiem apieties. [...] Lasītājus lūgtu vēl to ievērot, ka tā nav rakstītāja vaina, ka dažs vārds greizs un svešāds [...]. Nosaukumus, pa lielai daļai tos jau zinātnībā iesirmojušos [esmu] raudzīties paturēt.” (Bezorganiska ķēmija 1875)

19. gs. 70. gadu otrajā pusē latviešu valodā jau bija ienācis vārds *terminoloģija*, jo abos senākajos LNB kolekcijā „Periodika” atrodamajos rakstos (Kaudzītes Matīsa atsauksmē par krievu valodas mācības grāmatām (Kaudzīte 1878) un recenzijā par J. Kalniņa dabas mācības grāmatu (Tālvaitis 1879)) tas lietots kā lasītājiem pazīstams apzīmējums. G. Brašes vācu-latviešu vārdnīcā (1880) un J. Dravnieka „Svešu vārdu grāmatā” (1886) terminoloģijas vārds skaidrots visai precīzi (Baldunčiks 2008a). Izvērstis un pat no mūsdienu viedokļa pilnībā atbilstošs abu pamatjēdzienu skaidrojums atrodams RLB ZK „Konversācijas vārdnīcas” 4. sējumā:

„**Terminoloģija** – speciālu terminu (sk. to) kopība vienā vai otrā zinātnes, mākslas vai amata arodā; arī mācība par terminu izcelšanos un nozīmi, piemēram, ārstnieciskā terminoloģija, filozofiskā t., krāsotāju, mūrnieku t. u. t. t.

Termins (terminus technicus) – pieņemts speciāls nosaukums vai izteiciens kādā zinātnes, mākslas vai rūpniecības nozarē.” (Konversācijas vārdnīca 1921, 4187)

Jelgavas skolotājs P. Zēvalds, kurš jau agrāk Latviešu literārās biedrības izdevumos bija publicējis savas piezīmes par latviešu valodas izteiksmes līdzekļiem, 1874. gadā publicēja sarakstu ar 467 jaunveidotiem un mazāk zināmiem vārdiem, norādot, kurā „Baltijas Vēstneša” numurā viņš tos pamanījis (Seewald 1874). Starp šiem vārdiem (saglabājot P. Zēvalda piešķirto kārtas numuru) ir vārdi: 7) *greizsirdība*, vācu *Eifersucht*; 11) *tiesas-laulība*, vācu *Civilehe*; 13) *veidols*, vācu *Portrait*; 26) *akmiņu-lauztuva*, vācu *Steinbruch*; 29) *pilnvere*, vācu *Vollmacht*; 32) *valodas-iztīrāšana*, vācu *Sprachforschung*; 33) *cēlons*, vācu *Ursache*; 37) *sauljumte*, vācu *Sonnenschirm*; 42) *kopīpašums*, vācu *Gemeingut*; 43) *spīdgans*, vācu *Sternschnuppen*, *Meteor* (Seewald 1874).

Rīgas Latviešu biedrības Zinību (iesākumā – Zinātnības) komisijā 19. gs. 70. gadu vidū izveidoja nelielu komisiju (B. Dīriķis, K. Kalniņš, E. Skujenieks), kura „par derīgiem priekš lietošanas” ieteica vārdus *avīze*, vācu *die Zeitung*; *avīžnieks*, vācu *der Zeitungsschreiber, der Journalist*, arī *der Zeitungsleser* (ši nozīme, kas tagad vairs nav aktuāla, atbilst toreizējai vārda *grāmatnieks* semantikai); *burts*, vācu *der Buchstabe, das Schreftzeichnen*; *cietoksnis*, vācu *die Festung*; *daile*, vācu *die schöne Kunst*; *dzejolis*, vācu *das Gedicht*; *dzelzceļš*, vācu *die Eisenbahn*, bet par vārdiem *ārvārds*, vācu *das Fremdwort*; *garīdznieks*, vācu *der Geistliche*; *tvaikons*, vācu *der Dampfer*, galīgs lēmums vēl neesot pieņemts (sk. plašāk Baltiņš 2009). Kaut gan ne visus tos var uzskatīt par terminiem, tomēr šī ir pirmā reize, kad kādi vārdi guvuši kolektīvu lietpratēju akceptu. Diemžēl turpmākajos gados Rīgas Latviešu biedrība šo darba virzienu neizvērsa.

Darbs vairāku nozaru latviskās terminoloģijas izstrādē tika uzsākts jau pirmās atmodas laikā, tomēr līdz neatkarīgas valsts izveidei tas noritēja saskaņā ar kopējiem valodas normalizācijas, kopšanas un attīstības procesiem. Sekmīgāku terminoloģijas attīstību kavēja vairāki būtiski šķēršļi:

- 1) trūka pilnvarotas latviešu valodas normēšanas un terminoloģijas komisijas, kuras lēmumi būtu saistoši valodas lietotājiem; visautoritatīvākā lēmējinstītūcija – Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības komisija – par darbības mērķiem izvirzīja ortogrāfijas reformu un latviešu valodas vārdnīcas izveidi, turklāt iedziļināties nozaru terminoloģijā neļāva ne tās sastāvs, ne pieņemtie darbības principi;
- 2) latviešu valodas sociolingvistiskās funkcijas šajā laikā bija ierobežotas, jo pat izglītības jomā (it īpaši pēc agresīvās rusifikācijas sākuma 19. gs. 80. gados) tās lietojums bija ierobežots, latviešu valoda pamatā funkcionēja privātā sfērā, kultūrā un grāmatniecībā, kurās nebija vajadzības pēc izvērstas terminu sistēmas;
- 3) papildu šķērslis bija spēcīgu profesionālu organizāciju trūkums (varbūt vienīgi izņemot lauksaimniecību), kas veidotu pamatu savas nozares terminoloģijas sakārtošanai, turklāt liela daļa no dažādu nozaru akadēmiski izglītotajiem latviešiem darbojās ārpus dzimtenes, kas būtiski ierobežoja domu apmaiņas iespējas.

Nevar apgalvot, ka trūktu labas gribas vai kompetences, taču, kā norādījis dzejnieks Apsesdēls, ierobežotību radīja tieši šī procesa individuālais raksturs: „Tautas atmodas laikmetā valodu, kurā gribēja radīt un radītās vērtības sniegt tautai, uzlūkoja kā šo sava laikmeta darboņu privātlietu un kā

privātļaudis tā laika darbinieki arī ķērās un radīja viņu – savām vajadzībām. Un jebšu tas tā, mūsu valodas vārdnīcā ieskatīdamies redzam, cik ražīgs valodas ziņā bijis šis laiks: cik svētīgas šo savrupo cilvēku savrupās pūles. Brīnumi mūs pārņem ieraugot, ko gan paguvjis viens, savrup stāvēdams cilvēks.” (Apsesdēls 1921)

Latviskās terminoloģijas izveides jautājums aktualizējās Pirmā pasaules kara laikā, kad daudz tika spriests par dzīves pārkārtojumiem pēc kara (Baltiņš 2010). Sākot ar 1916. gadu, latviešu presē krasī pieauga tādu publikāciju skaits, kurās tika izvirzītas kultūrautonomijas idejas, ar to saprotot prasības pēc visu līmeņu izglītības (ieskaitot arī augstāko) dzimtajā valodā un nacionālas terminoloģijas kopšanas. Pazīstamajā P. Dāles referātā 1916. gadā, apcerot Latvijas Augstskolas un Zinātņu akadēmijas izveides plānus, par pirmo akadēmijas, kas iecerēta kā „latviešu zinātniskās, resp., intelektuālās kultūras augstākais orgāns”, darba uzdevumu tiek izvirzīta „latviešu zinātniskās terminoloģijas izstrādāšana un sankcionēšana” (Dāle 1916).

Nedaudz vēlāk, 1916. gada aprīlī, laikrakstos parādās Maskavas latviešu studentu uzsaukums: „Ikviena, kas strādājis, mēģinājis strādāt mūsu zinātnes neizkoptajā laukā, uzdūries uz latviešu zinātniskās valodas nepilnīgumu un trūcīgumu. Pārāk neizkopta mūsu zinātniskā terminoloģija, nenoteiktība un neskaidrība šē valda. Latviešu zinātne arvienu vēl gaida savus strādniekus, kas spēs iet reiz jaunus patstāvīgus ceļus, pacels viņu lielākos gara augstumos, modinās zinātnes garu un zinātnes atmosfēru latviešu sabiedrībā. Tiek runāts par nākamo latviešu skolu un augstskolu. Bet viņu liktens atkarājas no latviešu zinātnes uzplaukšanas. [...] laiks reiz ķerties pie to zinātnisko terminu vākšanas, sakopošanas un caurskatīšanas, kas līdz šim izkaisīti rakstos gan atsevišķās grāmatās, gan laikrakstu un žurnālu slejās, kā arī pie trūkstošo terminu jaunradīšanas, lai varētu izdot sistemātiski sastādītu latviešu zinātnisko terminu vārdnīcu. Pie šī darba nolēmuse ķerties Maskavas Kultūras Biroja Studentu sekcija. [...] Darbs prasa nopietnību, lielu kompetenci un daudz pūliņu; veicams viņš vienīgi kopdarbībā, kur apvienotos mūsu izkaisītie zinātniskie spēki.” (Uzsaukums 1916)

Var droši apgalvot, ka šāda jautājuma nostādne būtiski palīdzēja sabiedrībā pakāpeniski veidot pieaugošas politiskas prasības pēc nacionālas neatkarības. Tomēr organizatoriski un praktiski šiem jautājumiem bija iespējams pievērsties tikai pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada vasarā, kad aktualizējās gan skolu sistēmas izveide, gan grūti aptveramais likumdošanas darbs, kas prasīja tūlītējus risinājumus. Līdz ar to visās valsts pārvaldes iestādēs radās nepieciešamība atrast latviskos ekvivalentus svarīgākajiem attiecīgo nozaru jēdzieniem, un daudzās tika izveidotas darba

grupas (piemēram, Armijas virspavēlnieka štābā, Dzelzceļu virsvaldē) vismaz pagaidu risinājumu rašanai. Runājot E. Bleses vārdiem (Blese 1923), sākās tā dēvētais „komisiju laikmets”.

Par pavērsiena punktu terminoloģijas attīstībā kļuva Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (TK) nodibināšana 1919. gada 9. septembrī, pieaicinot noteiktu skaitu pašas ministrijas darbinieku un profesionālo biedrību (Latvijas Augstskolas, Skolotāju savienības, Rakstnieku un žurnālistu savienības, Inženieru savienības, juristu organizāciju, Ārstu un farmaceitu biedrības) pārstāvju, kā arī deleģējot tai tiesības lemt par citu organizāciju vai personu pieaicināšanu (sk. sīkāk Baltiņš 2005). Komisijas pirmā sēde notika 1919. gada 27. septembrī.

Jau kopš savas darbības sākuma Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija centās iesaistīt savā darbā pēc iespējas plašu personu loku, tādēļ 1919. gada 1. oktobrī publicētajā aicinājumā teikts: „Izglītības ministrijas terminoloģijas komisija, stājoties darbā, griežas pie sabiedrības, valdības iestādēm un atsevišķām personām ar uzaicinājumu:

- 1) iesūtīt komisijai ziņas, materiālus, vārdus un vārdu kopojumus, kuri atrodas viņu rīcībā;
- 2) paziņot komisijai visus jaunākos vārdus, kas jau atvasināti un ieviesti, vai tiek vēl tikai projektēti;
- 3) griezties pie komisijas ar pieprasījumiem un aizrādījumiem visos gadījumos, kur jēdziena apzīmēšanai trūkst latviskā vārda;
- 4) ņemt tiešu un dzīvu dalību komisijas un viņas sekciju darbībā.” (Izglītības ministrija [...]1919)

Terminoloģijas komisijas darbs apstājās 1921. gada aprīlī, kad taupības režīma apstākļos tika pārtraukta tās finansēšana, bet formāli to likvidēja ar 1921. gada 15. septembra rīkojumu, nododot visus materiālus Zinātņu komitejai. Tomēr vismaz militārā un tehniskā sekcija sanāca uz sēdēm līdz 1923. gada sākumam, lai risinātu aktuālos dažādu inženierdisciplīnu un militārās terminoloģijas jautājumus (Baltiņš 2013). 1922. gada vasarā iznākušajā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” publicēta lielākā daļa TK pieņemto 20 nozaru terminu, pavisam 8398 terminu šķirkļi. Diemžēl vārdi, kuru apspriešana nebija pabeigta, palikuši vienīgi terminu projektu publicējumos presē vai vispār nav vairs apzināmi.

Šo vārdnīcu plaši analizējuši gan laikabiedri (par to sīkāk sk. Baltiņš 2011), gan daudzi vēlākie pētnieki (Skujiņa 1979; Pūtele 2009), gan pārmezdami nekonsekvento pieeju, gan uzrādīdami konkrētus neveiksmīgus jaundarinājumus. Daži zobgaļi pat jokoja, ka „uz sēdēm nebija ieradusies

Labā Gaume”, tādēļ piedāvāti daudzi nelabskanīgi un tikai mēles mežģīšanai derīgi vārdi (līdztekus patiesi neveikliem par tādiem uzskatīti arī *pakaļgals, filtrpapīrs, slokšņurbis*) (Rīgā 1931). Starp visvairāk kritizētajiem vārdiem bija arī *caurule, spuldze, mēģene*, kas mūsdienās katram šķiet pašsaprotami jau no skolas sola.

Runājot par šīs pirmās Terminoloģijas komisijas vēsturisko nozīmību, jāteic, ka tā ievadīja pāreju no **individuālas** (vienas personas veiktas), **privātas** (bez noteikta pilnvarojuma un pienākumiem) un **spontānas** (atbilstoši konkrētā lietpratēja izpratnei un tiešajām vajadzībām) terminrades uz **kolektīvu** (daudzu noteiktas nozares lietpratēju), **plānotu** (cenšoties aptvert nozari kopumā, nevis izolētus terminus konkrētu publikāciju vajadzībām) un **institucionalizētu** (ar skaidri definētu pilnvarojumu darbojoties kādas valsts pārvaldes iestādes pārraudzībā) darbu.

1. H. Alunāns 1875 – Alunāns, Heinrihs. No šķīstām miesām. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 2, 1875, 7. maijs.
2. J. Alunāns 1860 – [Alunāns, Juris.] Elektro-magnetīga tālrakstītava jeb telegrafs. *Sēta, daba, pasaule. 1. grāmata*. Tērbatā, 1860, 60.–67. lpp.
3. J. Alunāns 1956 – Alunāns, Juris. Par latviešu valodu. *Juris Alunāns. Izlase*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 249.–250. lpp.
4. Apsesdēls 1921 – Apsesdēls. Mūsu valodas lietā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 72, 1921, 2. aprīlis.
5. Baldunčiks 2008 – Baldunčiks, Juris. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 23.–35. lpp.
6. Baltiņš 2005 – Baltiņš, Māris. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības pamatnostādnes. *Valodu mijiedarbība un kontakti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 12.–19. lpp.
7. Baltiņš 2009 – Baltiņš, Māris. Daži latviešu terminoloģijas saskaņošanas centieni līdz 1918. gadam. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 83.–90. lpp.
8. Baltiņš 2010 – Baltiņš, Māris. Terminoloģijas attīstība latviešu valodā līdz 1918. gadam nācijas izveides kontekstā. XI starptautiskā baltistu kongresa „*Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne*” referātu tēzes. Rīga, 2010, 24.–25. lpp.
9. Baltiņš 2011 – Baltiņš, Māris. Laikabiedru vērtējumi par „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu” (1922): konstruktīva kritika un mūžīgie jautājumi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 15 (2). Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011, 17.–26. lpp.

10. Baltiņš 2013 – Baltiņš, Māris. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darba ievadītāji un turpinātāji jeb komisiju laikmets latviešu terminoloģijā. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 12.–14. lpp.
11. Baltiņš 2019 – Baltiņš, Māris. Terminoloģijas vēstures materiāli Latviešu literārās biedrības rakstu krājumos. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 146. dzimšanas dienas atceres konference „Vārds. Nozīme. Vārdnīca”. Tēzes. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2019, 7.–9. lpp.
12. Bezorganiska ķēmija 1875 – Bezorganiska ķēmija. *Darbs*, Nr. 8, 1875, 6. jūnijs.
13. Bielenstein 1863 – Bielenstein, August. Ueber Weiterbildung der lettischen Sprache. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 13. Band, 1. Stück. Mitau, 1863. S. 57–63.
14. Biezbārdis 1871a – Biezbārdis, Kaspars. Mājas Viesim. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1871, 21. janvāris.
15. Biezbārdis 1871b – Biezbārdis, Kaspars. Krievu valodas mācības grāmatas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 42, 1871, 20. oktobris.
16. Blese 1923 – Blese, Ernests. Pieci neatkarības gadi mūsu valodas vēsturē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 260, 1923, 20. novembris.
17. Dāle 1916 – Dāle, Pauls. Latviešu augstskola III. *Dzimtenes Atbals*, Nr. 26, 1916, 2. aprīlis.
18. Hehn 1938 – Hehn, von Jürgen. *Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum*. Königsberg (Pr.) und Berlin W. 35 : Ost-Europa-Verlag, 1938, 159 S.
19. Izglītības ministrijas.. 1919 – Izglītības ministrijas Terminoloģijas pagaidu komisija. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 51, 1919, 1. oktobris.
20. Kaudzīte 1878 – Kaudzītes Matīss. Krievu valodas mācības grāmata priekš Latviešu jaunekļiem, sagādāta pēc konkursa no L. M. A. D. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 50, 1878, 13. decembris.
21. Konversācijas vārdnīca 1921 – *Konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Rīgas Latv. biedr. Derīgu grām. nodaļa, 1921, VIII, 3453.–4726. lpp.
22. Līgotņu Jēkabs 1934 – Līgotņu Jēkabs. Rūdolfs Šulcs latviešu garīgo ciņu spoguļi. *Burtnieks*, Nr. 10, 1934, 767.–779. lpp.
23. M. S. 1797 – M. S. No tām trim dabas valstīm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, 3. ceturksnis, 54.–72. lpp.
24. Müller 1874 – Müller. Die ersten 50 Jahre der lettisch-literarischen Gesellschaft. *Baltische Monatsschrift*, 1874, S. 361–381.
25. No Zemītes 1877 – No Zemītes. *Latviešu Avīzes*, Nr. 49, 1877, 7. decembris.
26. Ošs 1935 – Ošs, Jānis. H. F. Vatsona „Latviešu Avīzes”, krievu-turku 1828.–29. g. karš. Kara ziņas. Militāro terminu izskaidrojumi. *Latvijas Kareivis*, Nr. 82, 1935, 7. aprīlis.

TERMINOLOĢIJA

27. P 1846 – P. Tie sveši vārdi izstāstāmi, kas tais jaunās krāšanas lādes likumos ir lasāmi. *Latviešu Avīzes*, Nr. 33, 1846, 15. augusts.
28. Pūtele 2009 – Pūtele, Iveta. Dažas terminu darināšanas īpatnības 1922. gada „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 240.–246. lpp.
29. Rīgā 1931 – Rīgā [īsi joki par terminoloģiju]. *Zemkopju Saule*, Nr. 8, 1931, 31.–32. lpp.
30. Seewald 1874 – Seewald, Peter. Neubildungen und wenig bekannten Wörter aus dem „Baltijas Vēstnesis”. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 3. Stück. Mitau, 1874, S. 58–72.
31. Skujiņa 1979 – Skujiņa, Valentīna. Terminoloģijas kopšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 15. laidiens. Rīga : Liesma, 1979, 46.–121. lpp.
32. Uzaicinājums 1919 – Uzaicinājums terminoloģijas lietā. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 19, 1919, 22. augusts.
33. Uzsaukums 1916 – Latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas lietā. (Uzsaukums). *Lidums*, Nr. 91, 1916, 25. aprīlis.
34. Valdemārs 1936 – Valdemārs, Krišjānis. Par dabas ziņām un gudrībām. *Kr. Valdemāra raksti*. 1. sējums. Rīgā : Latv. Univ. Studentu padomes grāmatnīcas apgāds, 1936, 143.–153. lpp.

Anita Helviga

Nozares terminoloģija ārpus nozares un ārpus terminoloģijas

Raksta iecere un metodoloģija

Attieksmi starp terminu un vārdu konkrētajā valodā raksturo funkcionālā specifika. Termins ir vārds noteiktā funkcijā, līdz ar to var apgalvot, ka daļa vārdu ir arī termini, bet termini ir vai nu vārdi, vai arī vārdu savienojumi. Tātad terminu no *parasta* vārda (vai vārdu savienojuma) atšķir gan semantika, gan funkcionēšana noteiktu tipu tekstos, ko īsāk varētu nosaukt par semantisko funkcionalitāti. Terminu speciālo funkciju var atklāt tikai sistēmā, jo daudzi vispārlietojamās leksikas vārdi konkrētajā terminoloģiskajā sistēmā tiek lietoti kā termini. „Termins reizē ir gan terminoloģijas, gan kopīgās valodas leksiskās sistēmas elements, un termini ir viens slānis kopīgajā leksisko vienību krājumā.” (Skujiņa 2002, 30)

Leksikā nepārtraukti notiek semantiskās pārmaiņas. Ar valodas tradīciju nostiprinātajam vārda saturam (objektīvajam aspektam) konkrētās situācijas lietojums (subjektīvais aspekts) rada vārda nozīmes mainīgumu. Vārda semantiskā struktūra nemitīgi attīstās, vārda nozīme ir vismainīgākais elements valodā (Laua 1981, 43). Tas attiecas arī uz speciālās leksikas slāni – terminiem. Pārmaiņas notiek abos virzienos: līdz ar jaunām reālijām rodas jauni termini, bet vienlaikus daudzi termini determinoloģizējas un kļūst par vispārlietojamās leksikas daļu, kaut gan turpinās to lietojums arī termina funkcijā. Terminu un vispārlietojamās leksikas semantisko attiecsmju izpēte manā interešu lokā bijusi vairākkārt (sk., piemēram, Helviga 2015, 170–191; Helviga 2018 u. c.), skatot tās gan terminoloģiskā, gan leksikogrāfiskā aspektā. Dažas atziņas, kas veidojušās jau iepriekšējos pētījumos, var noderēt šī raksta teorētiskajam balstījumam, tādēļ to īss kopsavilkums lasāms nākamajā rindkopā.

Mūsdienu leksikogrāfijas prakse rāda, ka vispārlietojamās leksikas skaidrojošās vārdnīcas nav viendabīgas, tajās apvienoti dažādi leksikas slāņi, t. sk. arī termini. Ne vienmēr ir skaidri saprotami atlases kritēriji, pēc kuriem skaidrojošajās vārdnīcās tiek ievietota un marķēta informācija par terminiem (Helviga 2015). Vārda leksiskā nozīme un termina jēdzieniskais saturs prasa atšķirīgu skaidrojumu un definējumu, kaut arī robeža starp vispārlietojamo leksiku un speciālo leksiku ne vienmēr ir stingri nosakāma.

Bieži vien terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas semantiskās atšķirības raksturojamas saistībā ar vārda daudznozīmīgumu, kad termina funkcijā tiek lietota vārda 2., 3. nozīme, kāda nozīmes nianse vai pārnestā nozīme, piemēram, vārds *darbība* MLVV skaidrots kā daudznozīmīgs vārds, kuram 4. nozīme saistāma ar jurisprudenci 'cilvēka gribas izpaudums, rīcība, kam ir tiesiskas sekas'¹, 5. nozīme – ar literatūrzinātņi 'notikumu, noriņu kopums, kas veido (daiļdarba) sižetu', 6. nozīme – ar matemātiku 'veids, kādā (ko) aprēķina, skaitļo'. Savukārt vārda *dienasgrāmata* 'burtnīca, klade u. tml., kur cilvēks ar noteiktu datumu pieraksta savus pārdzīvojumus, atzīmē tās dienas notikumus' lietojums literatūrzinātnes termina funkcijā MLVV norādīts kā vispārlietojamās leksikas nozīmes nianse – 'daiļdarbs, kas rakstīts šādā formā'. Šādus piemērus varētu minēt ļoti daudz. Norāde par vārda terminoloģisko funkcionalitāti vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās, piemēram, „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV) un „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV), palīdz orientēties terminu skaidrojumā, ļauj veidot kompaktākus šķirkļus, konsekvētāk aprakstot konkrētās leksikas mikrogrupas, taču ne vienmēr ir ievērots princips, ka marķējami ir tie termini, kas nav saplūduši ar vispārlietojamās leksikas daļu (Helviga 2018).

Jautājums par terminu atveides problēmām skaidrojošajās vārdnīcās latviešu valodniecībā nav visai plaši apspriests, taču MLVV veidošanas laikā leva Zuicena to ir aktualizējusi, uzsverot gan tendenci terminiem iekļauties vispārlietojamajā leksikā, gan straujo determinoloģizācijas procesu, kurā liela loma ir plašsaziņas līdzekļiem un populārzinātniskajai literatūrai, gan sarežģīto terminu marķēšanas problēmu vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās (Zuicena 2008). Problēmu par speciālās leksikas (konkrēti – augu nosaukumu) atlasī vidēja apjoma vispārlietojamās leksikas vārdnīcās skatījusi Silga Sviķe (Sviķe 2016), šo jautājumu skāris arī Juris Baldunčiks (Baldunčiks 2012) u. c. leksikogrāfijas pētnieki. Savukārt par determinoloģizācijas procesu, kurā termins iekļaujas vispārlietojamajā leksikā, „vai nu paturot speciālo terminoloģisko nozīmi, vai arī funkcionējot jaunā, vispārīgākā nozīmē, ko ar sākotnējo terminoloģisko nozīmi saista tikai zināms asociatīvs sakars”, rakstījusi Aina Blinkena (Blinkena 1973, 105). No šiem divējādiem procesiem tieši par otro variantu – termina lietojumu ārpus terminoloģijas – ir šī raksta turpinājums.

Visbiežāk jautājumā par terminu un vispārlietojamās leksikas semantiskajām attieksmēm jārūnā, skarot tādas sabiedrībā bieži apspriestas

¹ Šeit un turpmāk rakstā vienpēdiņas lietotas, lai parādītu vārdnīcā doto vārda nozīmes skaidrojumu – A. H.

tēmas kā politika, ekonomika, finanses, medicīna, meteoroloģija, māksla, kultūra, literatūra, mūzika, kino, teātris, sports, jo tieši šo jomu termini daudz biežāk nekā citu zinātņu nozaru (piemēram, ķīmijas, fizikas, astronomijas, ģeoloģijas u. c.) termini nonāk vispārlietojamās leksikas vārdnīcās. Savulaik A. Blinkena, aprakstot metaforizējušos terminus, minējusi, ka šis process visbiežāk skāris matemātikas, bioloģijas, fizikas, arī militāros terminus, kas šādā determinoloģizācijas ceļā nonākuši ne tikai publicistikā un daiļliteratūrā, bet arī sarunvalodā, radot ironisku vai vienkāršrunas pieskaņu, piemēram, *kultūras kopsaucējs*, *zinātnes orbītā* u. c. (Blinkena 1973, 107). Tātad pēdējos gadu desmitos ir mainījušās determinoloģizācijas procesam pakļautās terminu jomas: no zinātnes un tehnikas nozarēm aktualitāte pārcēlusies uz sabiedriskajām, mākslas un humanitārajām nozarēm.

Mūsdienu valodā mazāk runā par terminu metaforizāciju, bet vairāk aktualizējams jaunu, neterminoloģisku nozīmju (arī citu pārnesto nozīmju, ne tikai metaforu) rašanās jautājums. No agrāk skatītā sarunvalodas un vienkāršrunas stilistikas slāņa tagad šo procesu aplūkošana pārceļama ne tikai uz publicistiku un plašsaziņas līdzekļu valodu, bet arī uz leksikogrāfiju. Mūsdienu valodā pastāv tendence sarunvalodas leksikas slānim saplūst ar neitrālo leksiku, par to savos pētījumos rakstījuši daudzi valodnieki (sk. Bušs 1996; Nitiņa 2004; Druviete [1989] 2010; Zuicena 2012 u. c.), uzsverot valodas demokratizāciju, dažādu robežu nojaukšanu un valodas stilu saplūšanu. Šī iemesla dēļ turpmākajai analīzei izvēlēto vārdu lietojums stilistikā aspektā nav tuvāk aplūkots. Taču visi skatītie piemēri ir ļoti bieži lietoti tieši neterminoloģiskajās nozīmēs, tādēļ tos var dēvēt par modes vārdiem ar īpašu konkrētās nozīmes aktualizēšanos. Tie lielākoties atrodami ziņu vai rakstu virsrakstos, līdz ar to – lielā mērā darbojas arī kā reklāmas aķis.

Valodas praksē izdarīto vērojumu aprakstīšanai ir izvēlēti četri tādi gadījumi, kad nozares termins tiek paralēli lietots kā vispārlietojamās valodas vārds, iegūstot jaunas semantiskās iezīmes, konotatīvo iekrāsojumu un kontekstuālos aspektus. Par galveno nozari, no kuras ņemti termini, izvēlēta literatūrzinātne – kā raksta autorei vislabāk zināmā zinātņu nozare. Daudzie vārdlietojuma piemēri ļauj izvēlēties dažus spilgtākos gadījumus un aplūkot konkrētu terminu lietojumu ārpus nozares un ārpus terminoloģijas, vienlaikus cenšoties atklāt dažādus leksikogrāfiskos risinājumus.

Leksikogrāfiskajā materiālā izmantotas četras visbiežāk lietotās latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas: „Latviešu literārās valodas vārdnīca” (LLVV), „Latviešu valodas vārdnīca” (LVV 1987), „Latviešu valodas vārdnīca” (LVV 2006), „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” (MLVV). Izmantotas arī divas svešvārdu vārdnīcas: 1999. gadā izdotā „Svešvārdu vārdnīca” J. Baldunčika redakcijā

(SV 1999) un 2008. gadā izdotā „Svešvārdu vārdnīca” Dinas Nātiņas redakcijā (SV 2008). Vārdnīcās meklēts, vai un kā semantiskās pārmaiņas atspoguļojas leksikogrāfiskajā materiālā, bet, kā norādījusi Ilga Jansone, „semantiskās izmaiņas dažāda tipa vārdnīcās nav iespējams analizēt bez citu valodas un arī ekstralingvistisko materiālu palīdzības, tādēļ katra vārda semantisko pārmaiņu konstatācija un analīze ir atsevišķa pētījuma vērtā” (Jansone 1998, 44).

Lai atklātu šos komplicētos procesus valodas praksē, bez leksikogrāfiskā materiāla izmantoti valodas piemēri no plašsaziņas līdzekļiem pēdējo desmit gadu laikā: periodikas izdevumiem (*Diena, Ir, Neatkarīgā* u. c.), raidošajiem medijiem (*Ism.lv, skaties.lv* u. c.) un interneta vietnēm (*delfi.lv, tvnet.lv, la.lv, jauns.lv* u. c.), jo tajos šīs valodas pārmaiņas atklājas visspilgtāk. Kā norādījusi Andra Kalnača, publicistikas valoda „ir visdemokrātiskākais normētās valodas paveids, kas domāts ikvienam sabiedrības loceklim visdažādākā satura aktuālas informācijas uzziņai” un „publicistikā visātrāk un arī viskonsekventāk parādās dažādu valodas sistēmas elementu pārmaiņas” (Kalnača 2009, 59).

Drāma – literatūrā, dzīvē un skolā

Viens no tādiem terminiem, kam atvasinātā nozīme ir visai asociatīvi saistāma ar terminā iekļauto jēdzienu, ir vārds *drāma* (un attiecīgi – īpašības vārds *dramatisks*, apstākļa vārds *dramatiski*, darbības vārds *dramatizēt*). LLVV vārdam *drāma* ir skaidrotas četras nozīmes: pirmās trīs saistītas ar literatūru, teātri un skatuves uzvedumiem, bet ceturrtā nozīme norādīta šādi – ‘ar satricinošiem pārdzīvojumiem saistīts notikums’ (LLVV II 1973, 386). Šis skaidrojums attiecināts arī uz īpašības vārdu *dramatisks* un apstākļa vārdu *dramatiski*, bet darbības vārdā *dramatizēt* aprakstīta tikai viena nozīme – ‘pārstrādāt (parasti epikas daiļdarbu), izveidojot lugu’ (LLVV II 1973, 387), tātad vārdam *dramatizēt* norādīta tikai saistība ar terminu *drāma*. Līdzīgu ainu var redzēt arī 1987. gada vārdnīcā (LVV 1987, 192–193), bet LVV (2006) darbības vārdā *dramatizēt* jau parādās arī ar literatūras procesu nesaistītas darbības skaidrojums, otrā nozīme – ‘pārspīlēt (grūtu situāciju, nepatīkamu notikumu)’ (LVV 2006, 255). Svešvārdu vārdnīcās šāda otrā nozīme sākotnēji skaidrota kā pārnestā nozīme – ‘kādam notikumam, situācijai piešķirt tai neatbilstošu, pārāk nopietnu raksturu; pārspīlēt kādu grūtu situāciju’ (SV 1999, 170), bet vēlāk norāde par pārnesto nozīmi vairs nav izmantota (SV 2008, 197). Savukārt MLVV vārds *dramatizēt* ar nozīmi ‘iztēlot (piemēram, situāciju, notikumu) nepamatoti dramatiski’ skaidrots kā vārda pamatnozīmes nianse, turklāt ar norādi uz sarunvalodu; jāpiebilst, ka iepriekšējās vārdnīcās šādas norādes nav bijis.

Šajā gadījumā redzams, ka jauna atvasinātā (neterminoloģiskā) nozīme leksikogrāfijā sākotnēji parādās lietvārdā un īpašības vārdā (arī apstākļa vārdā), bet pēc tam turpina aktivizēties un pāriet arī uz darbības vārdu – pavisam piesardzīgi, to iezīmējot ar pārnesto nozīmi, ar sarunvalodas stilistiku, tātad ar ierobežotu lietojuma sfēru.

Izsekojot valodas materiālam, kas dod iemeslu vārdnīcās iekļaut vārda *drāma* atvasināto nozīmi ‘ar satricinošiem pārdzīvojumiem saistīts notikums’, jāsecina, ka ne vienmēr ir skaidri nosakāmi šie *satricinošie pārdzīvojumi*, tie var nozīmēt jebko: *attiecību drāma*, *ģimenes drāma* – nepatīkšanas savstarpējo attiecību risināšanā; *politikas drāma*, *vēlēšanu drāma* – atrisinājums, kas neatbilst iecerētajam, u. tml. Visbiežāk par drāmu tiek nosaukts kāds negaidīts notikums vai neveiksme sportā, kāds nesekmīgs process vai sarežģījums darbības norisē, protams, katrs no tiem atstāj kādu lielāku vai mazāku pārdzīvojumu, piemēram: *Drāma olimpiskajā peldbaseinā: Felpss neuzvar, tiek pasniegti trīs sudrabi* (diena.lv 2016); *Drāma būvlaukumā* [par Jaunā Rīgas teātra rekonstrukcijas darbu kļūdām] (ir.lv 2019); *Drāma Rēzeknes slimnīcā – viena ārsta vaina jau otro reizi* [par ārsta nolaidību insulta diagnostikā] (nra.lv 2019a).

Semantisko pārmaiņu procesā vārdam *drāma* gandrīz pilnībā zudusi darbības, darbošanās sēma, bet saglabājusies un izcelta konflikta un sarežģītības sēma. Vēl izteiktāk tā dominē īpašības vārda (*dramatisks*) un apstākļa vārda (*dramatiski*), arī lietvārda (*dramatisms*) modifikācijā, kas vispārlietojamajā leksikā daudz stiprāk saistās ar sasprindzinājumu un spēcīgiem pārdzīvojumiem, piemēram, *dramatiski notikumi*, *dramatiski pārdzīvojumi*, *dramatiski risināta problēma*, *piedzīvots īsts dramatisms*. Kaut gan jāatzīst, ka bieži vien šo vārdu varētu aizstāt ar citu daudz piemērotāku vārdu, piemēram, vārdu savienojums *dramatiski samazinās* (arī *dramatiski palielinās*) ar nozīmi ‘pēkšņi, strauji, krasi, uzkrītoši’ ir kļuvis par trafaretu jeb šablonu, ko izmanto bez radošas pieejas: *Vecumnieku ezerā dramatiski samazinās ūdens līmenis!* (skaties.lv 2018); *Laukos dramatiski samazinās pārdotās degvielas apjomi* (tvnet.lv 2011); *Dramatiski samazinās jaunu automašīnu pārdošana* (db.lv 2008).

Uz šādām semantiskām pārmaiņām angļu valodas ietekmē norādījis Andrejs Veisbergs (Veisbergs 2012) u. c. valodnieki. Līdzīgu procesu var vērot termina *epika* modifikācijās (*episks*, *episki*, *episkums*), kur vārda nozīmes transformēšanās dominējošās kontaktvalodas ietekmē ir īpaši izteikta. Par to ir sagatavota atsevišķa publikācija „Vārda *episks* nozīmes transformācija mūsdienu latviešu valodā” (Helviga 2019).

Savukārt darbības vārdā *dramatizēt* attīstīta sēma par dramatisma piešķiršanu, par situācijas saasināšanu un pārspilēšanu – *dramatizēt notikušo, nevajag dramatizēt situāciju, tendence visu dramatizēt* u. tml. Par īsti modīgu uzskatāms vārdu savienojums *dramatizēt situāciju*, kas lietots gan sadzīves situācijās, gan attiecībā uz politiskajiem, sabiedriskajiem, ekonomiskajiem, sporta notikumiem, piemēram: *5 zodiaka zīmes, kas vienmēr dramatizē jebkuru dzīves situāciju* (la.lv 2018); *Nevajag dramatizēt situāciju* [par Ukrainas kara notikumu ietekmi uz Latvijas ekonomiku] (diens.lv 2014); *Nevajag dramatizēt situāciju „air Baltic”* [par AS „air Baltic” finanšu grūtībām] (Ism.lv 2011).

Jāpiebilst, ka vārdam *drāma* pēdējos gados veidojusies vēl viena terminoloģiskā nozīme, nosaucot jaunu skolas mācību priekšmetu, kas piedāvāts pilnveidotajā pamatizglītības standartā un kalpo vispusīgas personības attīstībai (skola2030.lv 2018). Jaunā mācību priekšmeta nosaukumā aktualizēta aizgūtā vārda senākā nozīme ‘spēle, darbība’. Jaunā jēdzieniskā nozīme vārdam *drāma* kā izglītības terminam leksikogrāfiskajos izdevumos vēl neparādās, taču diskusijas par tā piemērotību vai nepiemērotību ir jau sākušās. Iespējams, ka tas saistīts ar izveidojušos semantisko uzslāņojumu par kaut ko sliktu, kas valodas lietotāju apziņā ir nostabilizējies ne mazāk (varbūt pat stiprāk) kā terminoloģiskās leksikas vienība ar savu jēdzienisko saturu.

Modes vārds – *leģendārs*

Nedaudz citādāks leksikogrāfiskais risinājums ir šķirkli *leģenda*, kaut gan arī tam vispārlietojamās leksikas nozīme ir skaidrota jau LLVV. Vārds *leģenda* LLVV netiek marķēts kā literatūrzinātnes termins, bet skaidrojumā ietvertā norāde uz folkloru un literatūru nepārprotami saista šī vārda saturu ar terminoloģiju – ‘teiksmains, fantastisks nostāsts par kādu vietu, personu, vēsturisku notikumu (parasti folklorā); mūsdienu literatūrā – sacerējums, kam raksturīga izdoma, fantastika, heroika’ (LLVV IV 1980, 630). Tūlīt aiz šīs pirmās jeb pamatnozīmes kā otrā nozīme (nevis aiz trešās un ceturtais nozīmes, kas arī ir terminoloģiska rakstura – attiecīgi ‘paraksts, paskaidrojums kartei, plānam, attēlam’ un ‘uzraksts uz monētas, medaļas’) dota vispārlietojamās leksikas nozīme – ‘izdomāts, nepatīss stāsts (par ko), izdomājums, nepatīsimība’ (LLVV IV 1980, 630). Tātad tiek akcentēta nepatīsimības un izdomājuma sēma. Taču īpašības vārdā *leģendārs* ietverta pavisam ar to nesaistīta nozīme – ‘ļoti slavens, izcils (piemēram, par cilvēkiem, īpašībām, notikumiem); arī ‘bieži minēts, daudzmināts, plaši pazīstams’ (LLVV IV 1980, 630).

Terminoloģiskajā leksikā vārda modifikācijas (jeb lietojums citā vārdšķirā) jēdzieniskajā ziņā ir savā starpā cieši saistītas, piemēram, *leģendārs* ir

tāds, kas ar leģendu saistīts vai uz leģendu attiecināms, bet no tikko aplūkotā piemēra redzams, ka ārpus terminoloģiskās leksikas vārda nozīmes attīstās pēc citiem lingvistiskajiem likumiem. Pilna konteksta labad jāatzīst, ka viena no nozīmju niansēm vārdā *leģendārs* tomēr saistīta ar leģendu kā nepatiesu izdomājumu – ‘tāds, par ko stāsta izdomātus, nepatiesus stāstus; izdomāts, īstenībā neesošs’ (LLVV IV 1980, 631). Interesanti, ka LVV (1987) un LVV (2006) bez abām terminoloģiskajām nozīmēm (kas attiecināmas uz kartēm, plāniem, attēliem un uzrakstiem uz monētas) minēta tikai pamatnozīme par nostāstu vai teiksmu (LVV 1987, 436; LVV 2006, 586), iepriekš aprakstītā vispārlietojamās leksikas nozīme nav pieminēta, kaut gan šo viensējuma vārdnīcu galvenais uzdevums ir nevis iekļaut terminus, bet gan biežāk sastopamo leksiku. Par to, ka vārdi *leģenda* un *leģendārs* tikuši plaši lietoti ārpus terminoloģiskās leksikas 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā, šaubu nav, bet tie vēl nebija kļuvuši par modes vārdiem.

Daudz precīzāku informāciju sniedz svešvārdu vārdnīcas, papildinot šķirkli ar vēl divām vārda *leģenda* lietojuma nozīmēm – ‘izdomāts, nepatiesa stāsts, izdomājums, nepatiesība’ un pārnesto nozīmi ‘ievērojams, izcils cilvēks, arī kāds fakts, notikums; tas, par ko sacer cildinošus, parasti pārspīlētos stāstus’ (SV 1999, 429). Līdzīgs risinājums ir redzams SV (2008), kur arī atspoguļotas šīs divas nozīmes, izceļot nepatiesības / izdomājuma un ievērojamības / izcilības sēmas (SV 2008, 482). Saprotams, ka šīs sēmas ir iezīmētas arī īpašības vārda *leģendārs* skaidrojumā, SV (1999) nozīmju izkārtojums rāda, ka par galveno, biežāk lietoto nozīmi uzskatāma ‘slavens, izcils [...], daudzīnāts, plaši pazīstams’, par otro – ‘tāds, par ko stāstīts leģendās’, par trešo – ‘tāds, par ko stāsta izdomātus, nepatiesus stāstus’, par ceturto – ‘saistīts ar leģendu, tai raksturīgs’ (SV 1999, 429). Šāds šķirkļa izkārtojums acīmredzot ir saskaņā ar vārdnīcas ieceri skaidrot „periodiskajos izdevumos, televīzijā, radio, populārzinātniskajā, politiskajā un ekonomiskajā literatūrā, kā arī daiļliteratūrā sastopamo citvalodu cilmes vārdu un terminu etimoloģiju un nozīmi” (SV 1999, 5), tādēļ terminoloģiskā nozīme minēta kā pēdējā. Nav noliedzams dominējošās kontaktvalodas, resp., angļu valodas, faktors šī vārda lietojuma un nozīmju veidošanās procesā.

MLVV vairs netiek izcelta nepatiesības un izdomājuma sēma, bet uzsvērtas popularitātes, ievērojamības un slavenības sēmas, turklāt abas ar vispārlietojamo leksiku saistītās nozīmes ir atspoguļotas kā nozīmju nianses – ‘populārs, izplatīts stāsts (piemēram, par kādu notikumu), kurā patiesība mijas ar izdomājumiem, pārspīlējumiem; ļoti slavens, populārs cilvēks; ievērojams, izcils fakts, notikums’ (MLVV). Šķirkli *leģendārs*, izceļot nozīmes nianses ‘ļoti slavens, populārs’ un ‘bieži minēts, daudzīnāts; plaši pazīstams’, tas ir atspoguļots kā viennozīmīgs vārds. Tam grūti piekrist, vērojot, cik plaši

tas lietots. Visbiežāk jāsastopas ar vārdu savienojumiem *leģendārs cilvēks, leģendārs aktieris, leģendārs mūziķis, leģendārs sportists, leģendārs mākslinieks*, kas neapšaubāmi ir saistīti ar nozīmi 'labi pazīstams, slavens, bieži aprunāts', bet tādi vārda lietojumi kā *leģendārs foto, leģendārs video, leģendāra grāmata, leģendārs alus, leģendārs auto, leģendārs kautiņš, leģendāra klase, leģendāra ballīte* bez jau iepriekš minētās nozīmes ietver arī kaut ko tādu, par ko nepieciešama plašāka informācija (konkrētie apstākļi, atgadījušies notikumi, raksturīgās īpašības u. tml.), lai spētu noteikt, kādēļ te būtu piemērots vārda *leģendārs* lietojums. Iespējams, ka vārda lietojuma paplašināšanās tuvākajā nākotnē radīs vēl kādu jaunu nozīmes atvasinājumu vai pārnesto nozīmi, kas līdz šim leksikogrāfijā nav atspoguļota.

Jāsecina, ka gandrīz pilnībā zudusi sākotnēji skaidrotā nozīme par izdomātu, nepatiesu stāstu. Tā turpina eksistēt, runājot par nostāstiem apvītiem notikumiem un personām ar zināmu noslēpumainības piedevu, piemēram, *leģenda par Turaidas Rozi, leģenda par Zaļo Jumpravu, leģenda par Romas dibināšanu, leģenda par Svēto Grālu* u. c. Taču galvenokārt vārds *leģendārs* ir saistīts ar personībām (sportā, mūzikā, kino, teātrī), kas ir slavenas, zināmas ar saviem paveiktajiem darbiem, bet noslēpumainības vai izdomājuma aspekta tur nekāda nav, piemēram, *Latvijas baleta leģenda Arvids Ozoliņš Aleksandras Beļcovas gleznojumos un zīmējumos* (Inmm.lv 2017); *kordiriģēšanas leģenda Jānis Erenštreits* (livones.net 2018); *latviešu estrādes leģenda – Viktors Lapčenoks Skrīveru pārtikas kombinātā* (skrīverugotina.lv 2018); *BMX leģenda Māris Štrombergs liek punktu spožajai karjerai* (lrf.lv 2018); *Latvijas čempions un Eirolīgas [basketbola] leģenda Holdens kļūs par Bruklinas „Nets” galveno skautu* (sportacentrs.com 2019); *Urugvajas futbola leģenda [Djego Forlans] noslēdz karjeru* (sportazinas.com 2019); *tenisa leģenda Lekonts Vimblonā samainās lomām ar tiesnesi* (la.lv 2019a); *83 gadu vecumā miris Latvijas autosporta leģenda Mārtiņš Sesks* (go4speed.lv 2019).

Taču iezīmējas vēl kāda tendence – vārda lietojums paplašinās, aptverot līdz šim neskartas jomas, piemēram, *leģendāri* kļuvuši ne tikai sportisti, mūziķi un aktieri, bet tiek aprakstīti arī *leģendārs reklāmists* (delfi.lv 2018), *leģendārs investors* (treideri.lv 2019) u. tml. Turklāt aktivizējas šī vārda lietojums, attiecinot to uz kādu notikumu, piemēram, *leģendārs koncertieraksts* (lsm.lv 2016), *leģendāra izrāde* (lsm.lv 2019), un ar stipru nenopietnības konotāciju ieskanas *leģendārs antivīruss* (eset.com 2019), *leģendārs zobu pastas zīmols* (brivbridis.lv 2015), *leģendāri sludinājumi* (spoki.lv 2017), *leģendārs selfijs* (jauns.lv 2019). Nereti vārds *leģendārs* tiek iekļauts reklāmas tekstā, tad tas uztverams metaforiski, piemēram, *Kuršu maize. Leģendārs spēks mūsdienām* (ddb.lv 2017).

Jāpiemin vēl kāds pavisam svaigs piemērs, kurā vārds *leģenda* lietots gan metaforiskā, gan terminoloģiskā nozīmē, bet uzmanību piesaista tā pārliecīgais blīvējums. 2019. gada augustā Rīgas svētku programmas informācijā un reklāmā vārds *leģenda* izmantots tik daudz reizi (apmēram 15), ka lietojums balansē uz bezgaumības robežas – „Kur mājo Rīgas stāsti un leģendas”, „Esmu Rīgas leģenda”, „Rīgas senās leģendas”, „Ienākam rīdzinieku gadsimtu leģendās”, „Jūgendstila leģendas 2000 soļos”, „Gabaliņš Latvijas. Latvijas leģendas”, „Senās Rīgas muzikālās leģendas”, „Farmācijas leģendām pa pēdām”, „Ieaud un iepin savu leģendu Rīgas rakstos”, „Rīga leģendās”, „Pilsētas leģendas. Leģendu tikšanās”, „Māras ezera balss. Leģendas”, „No Vāgnera līdz Paulam. Rīgas leģendas mūzikā”, „Dzīvojot Pārdaugavā – Latvijas teātra leģendu Olgas Dreģes, Baibas Indriksones un publicista Ērika Hānberga radošā tikšanās” (rigassvetki.lv 2019). Var saprast, ka leģenda ir šo svētku konceptuālais pamats, tomēr jāšaubās, vai šī vārda blīvējums darbojas reklāmas labā vai tomēr ne. Ar modes vārdiem tā gadās.

Pārnestā nozīme vārdā *epopeja*

Literatūrzinātnes termina *epopeja* pāreja vispārlietojamajā leksikā notikusi ar pārnestās nozīmes palīdzību, latviešu leksikogrāfijā šis fakts fiksēts tikai 20. gadsimta pašās beigās, tātad šīs semantiskās pārmaiņas notikušas pēdējos gadu desmitos, un izsekojums no vārdnīcas uz vārdnīcu ļauj nojaust šī vārda pārnestās nozīmes veidošanos un attīstību.

Termins *epopeja* literatūrzinātnē tiek lietots, lai nosauktu plašu romānu vai romānu ciklu par visas tautas dzīvē nozīmīgu vēsturisku posmu. LLVV šis termins ir iekļauts ar norādi uz literatūrzinātni, turklāt kā termina otrā nozīme sniegta ‘eposs antīkajā literatūrā’ (LLVV II 1973, 505). Jāsaka, ka šī otrā nozīme literatūrzinātnē tiek lietota arvien retāk, savukārt pirmās nozīmes kontekstā bieži vien tiek piesaukta padomju skola (piemēram, Kiršentāle, Smilktiņa, Vārdaune 1991, 23). Izsekojot šī vārda skaidrojumiem turpmākajās vārdnīcās, redzams, ka LVV (1987) ietverts tikai pirmās nozīmes skaidrojums – ‘liels episks sacerējums ar plašu tautas dzīves un vēsturisku notikumu attēlojumu’ (LVV 1987, 212). Norādes uz literatūrzinātni nav, jo viensējuma skaidrojošajās vārdnīcās tādas nav dotas.

SV (1999) visai jau iepriekš fiksētajai informācijai ir pievienota jauna – kā otrā nozīme (turklāt – pārnestā nozīme) šim vārdam ir norādīta ‘notikumu virkne, kas veido vienu kopumu (parasti saistīta ar varoņdarbiem)’ (SV 1999, 203). Tātad vārdam, kas nosauc ar nozīmīgiem tautas notikumiem saistītu jēdzienu, ir izveidojusies pārnestā nozīme, kas izceļ ilguma un

varonības aspektu kādā notikumā. LVV (2006) šķirkļis *epopeja* arī ir papildināts ar šo jauno nozīmi, kas joprojām norādīta kā pārnestā nozīme, taču netiek izcelta saistība ar varoņdarbiem, šī sēma šķirkļī nav iekļauta (LVV 2006, 281). SV (2008) piebilde par saistību ar varoņdarbiem ir atstāta, bet pazudusi norāde par vārda pārnesto nozīmi (SV 2008, 235).

Savukārt MLVV šķirkļī *epopeja* šī samērā nesen leksikogrāfiski aprakstītā nozīme skaidrota šādi – ‘savā starpā saistītu notikumu virkne’ –, no visiem iepriekšminētajiem variantiem atmetot gan norādi par saistību ar varoņdarbiem, gan norādi par pārnesto nozīmi. Turklāt MLVV šķirkļī visu trīs nozīmju izkārtojums ir šāds: pirmā (tātad pamatnozīme) – ‘romāns vai romānu cikls [...]’; otrā (tātad atvasinātā) – ‘savā starpā saistītu notikumu virkne’, trešā (arī atvasinātā) – ‘eposs antīkajā literatūrā’ (MLVV). Šādā secībā pazūd pirmās un trešās nozīmes savstarpējā saistība (kaut arī nevienā no tām nav marķējuma ar norādi uz literatūrzinātni), kas ir terminoloģiskās leksikas sistēmas pamatā, bet, ieliekot jaunizveidojušos nozīmi kā otro, tiek uzsvērta tās atvasināšana no pirmās. Raksta sākumā jau norādīts, cik grūti reizēm nošķiramas vispārlietojamās leksikas nozīmes no terminoloģiskajām, taču vārdnīcas lietotājam var šķist mulsinoši, redzot vispārlietojamās leksikas vārda nozīmi starp divām ar terminoloģiju saistītām nozīmēm, un tas nav vienīgais gadījums (jau iepriekš aprakstīts, ka šķirkļī *leģenda* vērojams līdzīgs izkārtojums (LLVV IV 1980, 630)). Ja visu šo leksikogrāfisko kopainu neskata secīgā attīstībā kopā ar lietojuma piemēriem, ir grūti uztverams šis terminoloģiskās leksikas lietojums ārpus terminoloģijas un ārpus literatūrzinātnes.

Aplūkojot vārda lietojumu mūsdienu plašsaziņas līdzekļu valodā, jāsecina, ka piemērotākais skaidrojums būtu šāds – ‘notikumu virkne, kas veido vienu kopumu’, turklāt šie notikumi galvenokārt ir praktiskas ievirzes, saistīti ar kādiem šķēršļiem, grūtībām (bet ne varoņdarbiem, kā tas sākotnēji ticis skaidrots), piemēram: *nodokļu epopeja* – nodokļu maksātājiem ilgais neskaidrību posms līdz valsts pamatnostādņu (2018.–2021. gadam) pieņemšanai (diena.lv 2017); *Lužkova epopeja* – notikumu virkne, kas saistīta ar Maskavas bijušā mēra Jurija Lužkova iekļaušanu Latvijai nevēlamo personu sarakstā (tvnet.lv 2011b); *lapsu epopeja* – par vairākkārtēju lapsu sastapšanu Gulbenes pilsētā (dzirkstele.lv 2009); *Zatlera dzīvokļa meklēšanas epopeja* – gandrīz divus gadus ilgusi atbilstoša dzīvokļa meklēšana bijušajam prezidentam Valdim Zatleram (jauns.lv 2009). Grūti piekrist, ka šādos un līdzīgos piemēros vārda *epopeja* lietojums nav pārnestā nozīmē, bet latviešu leksikogrāfija (resp., vārdnīcu autori) norādi par šī vārda pārnesto nozīmi nelieto. Bezgaldaudzie vārdlietojuma piemēri, kā *koku epopeja*, *rēķinu epopeja*, *banku epopeja*, *e-klases epopeja*, *krievu valodas epopeja*, *zīmīgo datumu*

epopeja, kukuļdošanas epopeja, vafeļu epopeja u. c., rosina domāt, ka jebkura problēmsituācija, par kuru plašsaziņas līdzekļos runāts vairāk nekā vienu reizi, ir tiesīga iegūt epopejas vārdu, dažkārt radot komisma (pat parodijas) pieskaņu. Turklāt gramatiski iezīmējas vēl cits variants – vārdkopas lietojums ar prievārdu, piemēram, *epopeja par autiņbiksītēm, epopeja ap Vanšu tiltu, epopeja ap dzelzceļu, epopeja ar flizēm* u. tml. Rodas iespaids par nenormētu valodas parādību, kas raksturīga sarunvalodai, bet par to, ka šī valodas vienība turpina būt pārmaiņās un attīstībā, šaubu nav.

Sāga – nevis teiksma, bet ieildzis problēmas risinājums

Vārds, ar kuru semantiskās pārmaiņas notiek vēl pavisam neilgu laiku, ir termins *sāga*. LLVV šķirkļi *sāga* ir skaidrota tikai viena nozīme – ‘vēsturiska teiksma, varoņstāsts, pasaka prozā, retāk dzejā (islandiešu, norvēģu, īru senajā literatūrā)’ (LLVV VII, 1989, 87). LVV (1987) un LVV (2006) šī vārda nav, un tas ir saprotams, jo bez šīs terminoloģiskās nozīmes cita lietojuma vārdam nav. Abās aplūkotajās svešvārdu vārdnīcās ir skaidrota tikai šī viena nozīme, kas saistās ar teiku un varoņstāstu (SV 1999, 699; SV 2008, 780).

Bet gluži jauns pavērsiens vērojams MLVV, kur pirmās nozīmes skaidrojums saistīts ar teiksmu, varoņstāstu, pasaku, bet šķirklis papildināts vēl ar otro nozīmi – ‘literārs darbs, filma, datorspēle (piemēram, vairākās daļās, sērijās), kurā darbojas nereāli, nemirstīgi u. tml. varoņi, piemēram, vampīru sāgas „Krēsla” trešā filma; nebeidzamā sāga par Bondu; Betmena sāga’ (MLVV). Nav grūti saskatīt, kā notikusi jaunas nozīmes atvasināšana no termina *sāga* jēdzieniskās izpratnes, jo nereāli, nemirstīgi varoņi cieši saistāmi ar teiksmām un varoņstāstiem. Turklāt šai otrajai nozīmei izdalīta vēl papildnozīme jeb nozīmes nianse, kas veidojusies kā pārnestā nozīme, – ‘ieildzis, pretrunīgs (kādas sabiedrībai nozīmīgas problēmas) risinājums, piemēram, Nacionālās aviokompānijas sāga; sāga par vilcienu būves konkursu’ (MLVV). Šai jaunajai vārda lietojuma specifikai ir visai grūti atrast kopīgus semantikas komponentus ar sākotnēji lietoto jēdzienu, jo, liekot uzsvāru uz pārlieku ieilgušu procesu, kas saistīts ar dažādiem sarežģītiem notikumiem, iespējams, būtu jāizdala jauna atvasināta nozīme. Tā kā jaunākajā vārdnīcā, kas ir visvairāk ‘tuvināta reālajai, ikdienā lietotajai latviešu valodai’ (Zuicena 2012, 236) un kurā ‘īpašs uzsvārs likts uz jaunāko leksiku’ (Roze 2017, 51), šāds fiksējums ir pirmo reizi, tad var būt, ka nākamo skaidrojošo vārdnīcu veidotāji to drosmīgi risinās tālāk, protams, ja vārda lietojums šādā nozīmē turpināsies un paplašināsies.

Mūsdienu plašsaziņas līdzekļu valodā šī vārda semantikas maiņa jūtama izteikti stipri, lasot par notikumiem, kas risinājušies ilgstoši un grūti, piemēram,

air Baltic sāga – debates un notikumi politekonomiskajā situācijā, kas saistīta ar kompāniju „air Baltic” un Rīgas lidostu (diena.lv 2009); *fotoradaru sāga* – sarunas un vienošanās ar fotoradaru piegādātāju (delfi.lv 2012); *atcelto lidojumu sāga* – par aviokompānijas „Ryanair” masveida lidojumu atcelšanu pilotu trūkuma dēļ (jauns.lv 2017); *Ķezberes sāga* – notikumi, kas saistās ar Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes (NEPLP) priekšsēdētājas Daces Ķezberes amata atstāšanu (la.lv 2019b); *vilcienu iepirkuma sāga* – desmit gadus ilgušais elektrovilcienu iepirkuma process, kas beidzās 2019. gada jūlijā ar parakstītu līgumu (skaties.lv 2019); *„Dogo” sāga* – dzīvnieku barības „Dogo” ražotāja un veterināru tiesāšanās process par AS „Tukuma Straume” ražotās suņu pārtikas vairošanu izplatītājā suņu saslīmšanā (jalgavniekiem.lv 2019); *Maligina miljonu sāga* – miljonāra Valērija Maligina atstātā mantojuma radītie strīdi un nesaskaņas ģimenē un sabiedrībā (nra.lv 2019b).

Atsevišķos gadījumos liekas, ka vispārlietojamā nozīmē vārdu *epopeja* un *sāga* nozīmes ir identiskas (sk. piemērus par AS „air Baltic”), jo abas apzīmē savstarpēji saistītu notikumu virkni, ko pavada sarežģījumi. Ja šāda vārda nozīmju paplašināšanās novedusi līdz tik augstai vispārīnāšanas pakāpei, kad zūd semantiskās atšķirības, tad tie noder vienīgi ekspresivitātes kāpināšanai. Un tikai valodas lietotāju ziņā ir tas, kurš vārds ņems virsroku. Pašlaik šķiet, ka vienu modes vārdu *epopeja* nomaina cits modes vārds *sāga*.

Dažas atziņas

Pēdējos gadu desmitos ir mainījušās ar determinoloģizācijas procesu saistītās speciālās leksikas jomas: no zinātnes un tehnikas nozarēm aktualitāte pārcēlusies uz sabiedriskajām, mākslas un humanitārajām nozarēm. Terminu paralēls lietojums vispārlietojamajā leksikā un dažādu leksikas slāņu saplūsmē vairs netiek stingri saistīta ar pārnesto nozīmi un sarunvalodas stilistiku.

Domājams, ka lasīšana un literatūra, kas ir arī populāra izklaides sfēra, veicinājusi literatūras terminu atpazīstamību sabiedrībā, biežu to lietošanu populārzinātniskajā literatūrā un plašsaziņas līdzekļos. Tas savukārt atspoguļojas leksikogrāfiskajā materiālā, atklājot gan terminu, gan vispārlietojamās leksikas semantiskās attieksmes, gan determinoloģizācijas procesu, gan semantiski funkcionālās pārmaiņas leksikā, kas ir viens no straujākajiem pārmaiņu procesiem valodā. Vērot, kā noris pārmaiņas, vienmēr ir pētniecības interesantākā daļa.

Līdzās jaunu svešvārdu ienākšanai leksikā dominējošās kontaktvalodas ietekmē ļoti aktīvi notiek arī jau zināmu vārdu lietojums jaunā saziņas situācijā,

veidojoties jaunām nozīmju niansēm, pārnestajām nozīmēm, atvasinātajām nozīmēm, kas agrāk vai vēlāk atspoguļojas arī leksikogrāfijā. Jaunās semantiskās iezīmes nereti pirmās atspoguļo nevis vispārlietojamās leksikas skaidrojošās vārdnīcas, bet tieši svešvārdu vārdnīcas, jo tās jutīgāk reaģē uz valodu kontaktu radītajām semantiskajām pārmaiņām.

Jaunās, neterminoloģiskās nozīmes biežās lietošanas dēļ rada vārdā jaunas nozīmju nianšes, kas gluži kā lavīna veicina atkal jaunu nozīmju aktualizēšanos. Rezultātā visi šeit skatītie (un daudzi citi) vārdi ir uzskatāmi par modes vārdiem, ko izmanto rakstu virsrakstos, ziņu treileros, reklāmas rullīšos, lai piesaistītu lasītāja uzmanību. Tādējādi vēl jo vairāk tiek veicināta to biežā lietošana.

Pieļaujams, ka daudzi šo modes vārdu lietotāji nekādi nesaista konkrētā vārda saturu ar tā pamatnozīmi un lietojumu terminoloģijā, jo dzīvā valodā vārds ārpus nozares un ārpus terminoloģijas dzīvo un attīstās pēc saviem likumiem.

Avoti

brivbridis.lv 2015 – Latvijā atgriežas leģendārs zobu pastas zīmols [tiešsaiste]. *Brivbridis.lv*, 22.01.2015. [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <https://brivbridis.lv/latvija-atgriežas-legendars-zobu-pastas-zimols/>

db.lv 2008 – Dramatiski samazinās jaunu automašīnu pārdošana [tiešsaiste]. *Dienas Bizness*, 12.08.2008. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://www.db.lv/zinas/dramatiski-samazinas-jaunu-automasinu-pardosana-tabula-173305>

ddb.lv 2017 – Kuršu maize [tiešsaiste]. *DDB*, 2017 [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <http://www.ddb.lv/lv/darbi/305-kursu-maize-legendars-speks-musdienam>

delfi.lv 2012 – Fotoradaru sāga: „V-Traffic” piekritis slēgt pagaidu vienošanos un nodrošināt radarus pēc līguma laušanas [tiešsaiste]. *Delfi*, 27.09.2012. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/national/politics/fotoradaru-saga-v-traffic-piekritis-slegt-pagaidu-vienosanos-un-nodrosinat-radarus-pec-liguma-lausanas.d?id=42704812>

delfi.lv 2018 – Leģendārs reklāmists: Latvija var izrauties no postpadomju tēla Rietumos [tiešsaiste]. *Delfi*, 28.08.2018. [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: https://www.delfi.lv/bizness/biznesa_vidē/legendars-reklamists-latvija-var-izrauties-no-postpadomju-tela-rietumos.d?id=50336835

diena.lv 2009 – „airBaltic” – mūsdienu politekonomiska sāga. Trešā daļa [tiešsaiste]. *Diena*, 19.10.2009. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/maksa/air-baltic-musdienu-politekonomiska-saga.-tresa-dala.-695126>

diena.lv 2014 – Nevajag dramatizēt situāciju [tiešsaiste]. *Diena*, 17.03.2014. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://diena.lv/raksts/sodien-laikraksta/nevajag-dramatizet-situaciju-14048392>

diena.lv 2016 – Drāma olimpiskajā peldbaseinā [tiešsaiste]. *Diena*, 13.08.2016. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/sports/citi/foto-drama-olimpiskaja-peldbaseina-felpps-neuzvar-tiek-pasniegti-tris-sudrabi-14150801>

diena.lv 2017 – Melņiks, Romāns. Nodokļu epopeja [tiešsaiste]. *Diena*, 10.05.2017. [skatīts 28.07.2019.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/dienaskomentars/nodoklu-epopeja-14171688>

dzirkstele.lv 2009 – Turpinās lapsu epopeja [tiešsaiste]. *Dzirkstele*, 15.09.2009. [skatīts 28.07.2019.]. Pieejams: <https://www.dzirkstele.lv/vietejas-zinas/turpinas-lapsu-epopeja-21918>

eset.com 2019 – Leģendārais antivīruss operētājsistēmai „Windows” [tiešsaiste]. *ESET*, 2019 [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <https://www.eset.com/lv/home/antivirus/>

go4speed.lv 2019 – 83 gadu vecumā miris Latvijas autosporta leģenda Mārtiņš Sesks [tiešsaiste]. *go4speed.lv* 08.07.2019. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <http://www.go4speed.lv/lv/news/rallijs/9167-83-gadu-vecuma-miris-latvijas-autosporta-legenda-martins-sesks/>

ir.lv 2019 – Kļava, Baiba. Drāma būvlaukumā [tiešsaiste]. *Ir*, 31.07.2019. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://ir.lv/2019/07/31/drama-buvlaukuma/>

jauns.lv 2009 – Zatlēra dzīvokļa meklēšanas epopeja finišē [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 28.05.2009. [skatīts 28.07.2019.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/232861-zatlēra-dzīvokļa-meklēšanas-epopeja-finisē>

jauns.lv 2017 – „Ryanair” atcelto lidojumu sāga: beidzot arī kādas labas ziņas pasažieriem [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 24.09.2017. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/arzemes/254983-ryanair-atcelto-lidojumu-saga-beidzot-ari-kadas-labas-zinas-pasazieriem>

jauns.lv 2019 – Leģendārs selfijs: gorilla iepozē ar savvaļas parka darbiniekiem Kongo DR [tiešsaiste]. *Jauns.lv* 23.04.2019. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/arzemes/328419-foto-legendars-selfijs-gorillas-iepoze-ar-savvalas-parka-darbiniekiem-kongo-dr>

jelgavniekiem.lv 2019 – „Dogo” sāga – vetārstiem bija jābrīdina sabiedrību [tiešsaiste]. *Jelgavniekiem.lv*, 17.03.2019. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <http://www.jelgavniekiem.lv/?act=10&art=45670>

la.lv 2018 – 5 zodiaka zīmes, kas vienmēr dramtizē jebkuru dzīves situāciju [tiešsaiste]. *Ziņu portāls Latvijai*, 01.07.2018. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <http://kokteilis.la.lv/5-zodiaka-zimes-kas-vienmer-dramatize-jebkuru-dzives-situaciju>

la.lv 2019a – Tenisa leģenda Lekonts Vimblonā samainās lomām ar tiesnesi [tiešsaiste]. *Ziņu portāls Latvijai*, 10.07.2019. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <http://www.la.lv/video-tenisa-legenda-lekonts-vimbldona-samainas-lomam-ar-tiesnesi>

la.lv 2019b – Ķezberes sāga, dimanta izpletņi, alus un svētie tēvi. LA nedēļas apskats [tiešsaiste]. *Ziņu portāls Latvijai*, 05.08.2019. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <http://www.la.lv/cilveks-kezbere-neizsledz-iespeju>

livones.net 2018 – Kordiriģēšanas leģenda Jānis Erenštreits [tiešsaiste]. *LU Libiešu institūts*, 27.03.2018. [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <http://www.livones.net/lv/norises/2018/?kordirigesanaas-legenda-janis-erenstreits>

Inmm.lv 2017 – Latvijas baleta leģenda Arvids Ozoliņš Aleksandras Beļcovas gleznojums un zīmējums [tiešsaiste]. *Latvijas Nacionālais mākslas muzejs*, 2017 [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <http://www.inmm.lv/lv/apmekle/izstades/2768-latvijas-baleta-legenda-arvids-ozolins-aleksandras-belcovas-gleznojums-un-zimejums>

lrf.lv 2018 – BMX leģenda Māris Štrombergs liek punktu spožajai karjerai [tiešsaiste]. *Latvijas Riteņbraukšanas federācija*, 13.11.2018. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://lrf.lv/index.php/bmx/aktualitates/15-aktualitates/6243-bmx-le%C4%A3enda-m%C4%81ris-%C5%A1trombergs-liek-punktu-spo%C5%BEajai-karjerai>

lsm.lv 2011 – Nevajag dramatizēt situāciju „airBaltic” [tiešsaiste]. *Latvijas sabiedriskie mediji*, 07.09.2011. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/nevajag-dramatizet-situaciju-airbaltic.a35187/>

lsm.lv 2016 – Lieldienu svētdienā – leģendārs dziesminieku koncertieraksts [tiešsaiste]. *Latvijas sabiedriskie mediji*, 27.03.2016. [skatīts 03.08.2019.]. Pieejams: <https://lr2.lsm.lv/lv/raksts/atveriet-te-dziesma/lieldienu-svetdiena-legendars-dziesminieku-koncertieraksts.a66329/>

lsm.lv 2019 – „Latviešu mīlestība” – leģendāra izrāde, leģendāri aktieri [tiešsaiste]. *Latvijas sabiedriskie mediji*, 16.02.2019. [skatīts 03.08.2019.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/latviesu-milestiba--izrade-pie-kuras-bildinat-miloto-un-smieties-lidz-asaram.a309780/>

nra.lv 2019a – Pāparde, Inga. Drāma Rēzeknes slimnīcā – viena ārsta vaina jau otro reizi [tiešsaiste]. *Neatkarīgā*, 24.07.2019. [skatīts 08.08.2019.]. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/regionos/287220-drama-rezeknes-slimnica-viena-arsta-vaina-jau-otro-reizi.htm>

nra.lv 2019b – Jauns pavērsiens Maligna miljonu sākā [tiešsaiste]. *Vakara Ziņas*, 22.03.2019. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://nra.lv/vakara-zinas/276164-vakara-zinas-jauns-paversiens-maligna-miljonu-saga.htm>

rigassvetki.lv 2019 – Rīgas svētki 16.–18. augusts 2019 [tiešsaiste]. *Rīgas domes Izglītības, kultūras un sporta departaments*, 2019 [skatīts 13.08.2019.]. Pieejams: <https://www.rigassvetki.lv/lv/event/#event>

skaties.lv 2018 – Dinters, Alberts. Vecumnieku ezerā dramatiski samazinās ūdens līmenis! [tiešsaiste]. *Bez tabu*, 08.08.2018. [skatīts 09.08.2019.]. Pieejams: <https://skaties.lv/beztabu/interesanti/bauskas-novada-vecumnieku-ezera-dramatiski-samazinās-udens-limenis-vietējie-iedzīvotāji-taja-vaino-vietvaras-neizdarību/>

skaties.lv 2019 – Desmit gadus ilgusi vilcienu iepirkuma sāga ir noslēgusies – parakstīts līgums par 32 elektrovilcienu iegādi [tiešsaiste]. *Skaties.lv*, 30.07.2019. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://skaties.lv/zinas/latvija/desmit-gadus-ilgusi-vilcienu-iepirkuma-saga-ir-beigusies-parakstits-ligums-par-32-elektrovilcienu-iegadi/>

skola2030.lv 2018 – Leitāne, Inese. Drāma kā darbības māksla [tiešsaiste]. *Skola 2030*, 08.11.2018. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/single-post/2018/11/08/Kas-ir-DR%C4%80MA>

skriverugotina.lv 2018 – Latviešu estrādes leģenda – Viktors Lapčēnoks Skrīveru pārtikas kombinātā [tiešsaiste]. *Skrīveru pārtikas kombināts*, 11.06.2018. [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <http://www.skriverugotina.lv/jaunumi/params/post/1540004/latviesu-estrades-legenda---viktors-lapcenoks-skriveru-partikas-kombinata>

spoki.lv 2017 – 9 leģendāri sludinājumi no *ss.lv*. Neaizmirstamas pērles! [tiešsaiste]. *Spoki.lv*, 18.08.2017. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://spoki.lv/foto-izlases/9-legendari-sludinajumi-no-sslv/850981>

sportacentrs.com 2019 – Latvijas čempions un Eirolīgas leģenda Holdens kļūs par Bruklinas „Nets” galveno skautu [tiešsaiste]. *Sportacentrs.com*, 08.06.2019. [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: http://sportacentrs.com/basketbols/nba/06082019-latvijas_cempions_un_eiroligas_legenda_ho

sportazinas.com 2019 – Urugvajas futbola leģenda noslēdz karjeru [tiešsaiste]. *Sportazinas.com*, 07.08.2019. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://www.sportazinas.com/urugvajas-futbola-legenda-nosledz-karjeru/>

treideri.lv 2019 – Leģendārs investors atklāj labāko tirdzniecības stratēģiju tuvākajiem diviem gadiem [tiešsaiste]. *Treideri.lv*, 14.06.2019. [skatīts 05.08.2019.]. Pieejams: <http://www.treideri.lv/legendars-investors-atklaj-labako-tirdznieciba-strategiju-tuvakajiem-diviem-gadiem/>

tvnet.lv 2011a – Laukos dramatiski samazinās pārdotās degvielas apjomi [tiešsaiste]. *TVNET*, 15.12.2011. [skatīts 01.08.2019.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/4746570/laukos-dramatiski-samazinatas-pardotas-degvielas-apjomi>

tvnet.lv 2011b – Lužkova epopeja [tiešsaiste]. *TVNET*, 2011 [skatīts 28.07.2019.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/term/560355/luzkova-epopeja>

1. Baldunčiks 2012 – Baldunčiks, Juris. Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā (1991–2010)*. Atb. red. J. Baldunčiks. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 108.–190. lpp.
2. Blinkena 1973 – Blinkena, Aina. Terminoloģizācijas un determinoloģizācijas procesi mūsdienu latviešu valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 2 (307), 1973, 103.–108. lpp.
3. Bušs 1996 – Bušs, Ojārs. Dažas acīmredzamākās mūsdienu tendences latviešu valodas leksikas attīstībā. *Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1996. gada 22. februāris*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1996, 15.–16. lpp.
4. Druviete [1989] 2010 – Druviete, Ina. Sarunvalodas elementi jaunākajā publicistikā. *Skatījums: valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 41.–46. lpp.
5. Helviga 2015 – Helviga, Anita. *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums*. Promocijas darbs. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2015.
6. Helviga 2018 – Helviga, Anita. Norāde par vārda terminoloģisko funkcionalitāti latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 22 (1/2). Liepāja : LiePA, 2018, 159.–171. lpp.
7. Helviga 2019 – Helviga, Anita. Vārda episks nozīmes transformācija mūsdienu latviešu valodā. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 23. Liepāja : LiePA, 2019, 307.–321. lpp.

8. Jansone 1998 – Jansone, Ilga. Semantisko pārmaiņu atspoguļojums vārdnīcās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 2. Liepāja : LiePA, 1998, 37.–46. lpp.
9. Kalnača 2009 – Kalnača, Andra. Publicistikas valoda un morfolistikā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 59.–65. lpp.
10. Kiršentāle, Smilkīņa, Vārdaune 1991 – Kiršentāle, Ingrīda, Smilkīņa, Benita, Vārdaune, Dzidra. *Prozas žanri*. Rīga : Zinātne, 1991.
11. Laua 1981 – Laua, Alise. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
12. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sējumi. Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
13. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca: A–Ž*. Atb. red. D. Guļevska. Rīga : Avots, 1987.
14. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga : Avots, 2006.
15. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Red. I. Zuicena, A. Roze. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
16. Nītiņa 2004 – Nītiņa, Daina. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004.
17. Roze 2017 – Roze, Anitra. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”: tradicionālais un jaunais. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums, Nr. 12. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017, 48.–59. lpp.
18. Skujiņa 2002 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izd. Rīga : LVI, 2002.
19. SV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. Rīga : Jumava, 1999.
20. SV 2008 – *Svešvārdu vārdnīca*. D. Nātiņas red. Rīga : Avots, 2008.
21. Sviķe 2016 – Sviķe, Silga. *Speciālā leksika vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās: augu nosaukumi*. Promocijas darbs. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2016.
22. Veisbergs 2012 – Veisbergs, Andrejs. Semantiskās pārmaiņas latviešu valodā (angļu valodas iespaids). *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”. Valodniecības raksti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 329.–348. lpp.
23. Zuicena 2008 – Zuicena, Ieva. Terminu atveides problēmas skaidrojošajās vārdnīcās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 12 (2). Liepāja : LiePA, 2008, 259.–266. lpp.
24. Zuicena 2012 – Zuicena, Ieva. Latviešu valodas attīstības procesu atspoguļojums „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”. Valodniecības raksti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012, 236.–246. lpp.

Kārlis Bitenieks, Arturs Krastiņš

Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls un terminoloģijas izstrāde Valsts valodas centrā

Ir apritējis jau gads, kopš 2018. gada 12. decembrī sabiedrībai tika prezentēts Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls (LNTP) (pieejams tīmekļa vietnē <https://termini.gov.lv>), kas ir vairāku valsts iestāžu un pašmāju tehnoloģiju uzņēmuma „Tilde” kopdarbs.

Valodniecības un tulkošanas nozares pārstāvju vidū jau ir pazīstams Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisijas (TK) portāls „Akadterm”, kas tika atklāts tālajā 2005. gada 1. martā. Tā pirmsākumi meklējami jau 1999. gadā, kad LZA TK sadarbībā ar Tulkošanas un terminoloģijas centru (TTC) un Rīgas Informācijas tehnoloģijas institūtu uzsāka darbu pie terminoloģijas datubāzes, kas tika prezentēta LZA sēdē „Aktuālais Latvijas terminoloģijā” (Zinātnes Vēstnesis 1999). Laika gaitā Latvijā dažādos projektos tika izstrādātas arī citas terminu datubāzes, piemēram, Valsts valodas centra (VVC) terminu datubāze, kas darbojās līdz 2016. gadam, „Eurotermbank” datubāze, Bibliotēku, arhīvu un muzeju terminu datubāze u. c.

Lai gan publiski pieejamu informācijas resursu liels skaits mēdz atvieglot valodnieku un tulkotāju darbu, laika gaitā lietotājiem var rasties grūtības izvēlēties attiecīgajā gadījumā piemērotākos avotus un būt pārliecinātiem par to uzticamību un autoritāti. Izvēloties darbam atbilstošākos avotus, jāizvērtē arī tas, kur tie ir izstrādāti. Piemēram, *IATE* (*Interactive Terminology for Europe*) datubāzē, kas ir Eiropas Savienības (ES) iestāžu terminoloģijas resurss, atrodamie termini var atšķirties no Latvijā lietotajiem terminiem. Šādi apsvērumi ir sevišķi svarīgi, tulkojot normatīvos aktus. Lai atvieglotu terminoloģijas pārvaldīšanu un izstrādi, 2016. gadā LZA un VVC izstrādāja pētījumu „Jaunas terminu datubāzes (terminoloģijas portāla) koncepcija” ar mērķi īstenot valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam, kurās ir paredzēts izstrādāt vienotu terminu datubāzi, apvienojot LZA un VVC terminoloģijas resursus.

Jaunās terminu datubāzes koncepcija

Koncepcijas izstrādes laikā darba grupa noteica trīs galvenās jaunās terminu datubāzes vadlīnijas. Tās ir:

- 1) pašreizējo valsts iestāžu veidoto terminu datubāzu apvienošana vienā;
- 2) ērti lietojama informācijas resursa izveide;
- 3) modernas un ilgtermiņā pielāgojamas datubāzes izstrāde (Arnicāne u. c. 2016, 1).

Lai iegūtu informāciju, kas nepieciešama vadlīniju īstenošanai, tika apzināta situācija, analizējot pastāvošo terminoloģijas resursu priekšrocības un trūkumus un aptaujājot datubāzu lietotājus. Tika apzinātas arī jaunajam terminoloģijas portālam nepieciešamās funkcijas un iespējamie attīstības virzieni, par paraugu ņemot ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju terminoloģijas resursus un tiešsaistes vārdnīcas, piemēram, „Multitran.ru”, „Wordreference.com” (Arnicāne u. c. 2016, 15).

Koncepcijas izstrādes laikā „Akadterm” un VVC terminu datubāzes lietotāji tika aicināti aizpildīt anketu ar četriem jautājumiem, kuros viņi tika lūgti ar vērtējumu no 0 līdz 10 novērtēt attiecīgās datubāzes lietošanas ērtumu, rezultātu uzticamību, kā arī to, vai meklētos terminus izdodas atrast un vai datubāzes vizuālais noformējums ir apmierinošs. Lietotāji tika aicināti atvērta tipa jautājumos aprakstīt, ko viņi meklē visbiežāk un kādi būtu lielākie datubāzu trūkumi un vēlami uzlabojumi. Abās aptaujās kopā tika ievāktas atbildes no 384 respondentiem (Arnicāne u. c. 2016, 17).

Lietotāji datubāzu lietošanas ērtumu novērtēja kā apmierinošu vai labu, nebija neviena lietotāja, kas novērtētu šo aspektu ar 0 vai 1 (Arnicāne u. c. 2016, 20). Visi lietotāji datubāzē atrodamo terminu ticamību novērtēja pozitīvi: nebija neviena vērtējuma zem 5 ballēm. Pozitīvu vērtējumu guva arī meklēšanas rezultātu atbilstība meklētajam (Arnicāne u. c. 2016, 21). Arī vizuālais noformējums respondentus apmierināja: tikai 11,7 % respondentu šo aspektu novērtēja ar 4, 3 un 2 ballēm. Nevienš šo aspektu nenovērtēja ar 0 vai 1 (Arnicāne u. c. 2016, 21, 28).

Atbildes uz atvērta tipa jautājumiem sniedza noderīgu ieskatu datubāzu lietotāju vēlmēs: respondenti norādīja, ka vēlas plašāku terminu krājumu un terminu skaidrojumus, norādīja uz neērtībām, lietojot terminu meklēšanas funkciju. Piemēram, reizēm rezultāti tika piedāvāti nesaprotamā secībā, turklāt meklētājs nesniedza rezultātus, ja meklējamais vārds tika uzrakstīts kļūdaini.

Tika norādīts arī uz reaģējošā dizaina (angliski *responsive design*) trūkumu, kas apgrūtina datubāzu pārlūkošanu viedierīcēs (Arnicāne u. c. 2016, 21).

Jaunās terminu datubāzes koncepcijas izstrāde ļāva precīzi apzināt situāciju, izvērtēt dažādus nākotnes risinājumus, balstoties uz darba grupas locekļu un datubāzu lietotāju viedokli un ieteikumiem.

Latvijas Nacionālā terminoloģijas portāla izstrāde un projekta rezultāti

Lai īstenotu jaunās terminu datubāzes koncepcijā izvirzītos mērķus un vadlīnijas, LZA TK, VVC, Latviešu valodas aģentūra, Tiesu administrācija un Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde 2017. gadā iesaistījās Kultūras informācijas sistēmu centra (KISC) projektā „Mašintulkošana”, kas tika realizēts ar Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) finansējumu un valsts līdzfinansējumu. LNTP tika izstrādāts nedaudz vairāk kā pusotra gada laikā: no 2017. gada 9. maija līdz 2018. gada 12. decembrim.

LNTP ir četras galvenās funkcijas. Portāls ir:

- 1) terminu datubāze;
- 2) TK un tās apakškomisiju protokolu, lēmumu u. c. ar TK saistītas informācijas avots;
- 3) centralizēts Latvijas terminoloģijas jaunumu avots;
- 4) terminrades platforma.

LNTP terminu datubāzes pamatā ir vārdnīcas un TK un tās apakškomisiju apstiprināto terminu saraksti, kas līdz šim glabājās „Akadterm”, kā arī VVC izstrādātie terminoloģijas resursi, kurus galvenokārt veido termini, kas apkopoti un darināti tiesību aktu un citu dokumentu tulkošanas un tulkojumu saskaņošanas laikā. Izvēloties LNTP terminu datubāzē importējamos resursus, tika nolemts tajā neievietot *IATE*, *EuroVoc* un *Microsoft* terminu kopas jeb kolekcijas, kas līdz šim bija pieejamas arī „Akadterm”. Šī lēmuma pamatā bija vairāki apsvērumi:

- svarīgi nošķirt Latvijā un ārzemēs izstrādāto terminoloģiju;
- *IATE* un citu ārzemju resursu atrašanās „Akadterm” mulsina lietotājus, jo daļa lietotāju, konstatējami, ka termins ir atrodams TK terminu datubāzē, nepievērš uzmanību termina avotam, līdz ar to rodas maldīgs priekšstats, ka visi portālā atrodamie termini ir apstiprināti TK;
- *IATE* šķirkļu uzturēšana „Akadterm” ir sarežģīta un darbietilpīga, jo dati automātiski nesinhronizējas ar *IATE*, līdz ar to izmaiņas *IATE* šķirkļos ir jāievieš manuāli.

Ņemot vērā šos apsvērumus, LNTP satura veidotāji aicina portāla lietotājus vajadzības gadījumā meklēt ārzemju terminoloģijas resursus atbilstīgajās tīmekļa vietnēs.

LNTP terminoloģijas resursi ir publicēti, ievērojot atvērto datu principu. Šāda pieeja ļauj visiem, tai skaitā neregistrētiem lietotājiem, skatīt un lejupielādēt portālā atrodamās kolekcijas *MS Excel*, *TBX* vai *CSV* formātā, līdz ar to kolekciju datus lietotāji var skatīt savā personālajā datorā, glabāt personiskajos datu nesējos, kā arī importēt programmatūrā, kas atbalsta šos formātus, piemēram, *SDL MultiTerm*, *MemoQ* utt. Šobrīd portāla apmeklētājiem ir pieejamas 95 terminu kolekcijas, kuru skaitā ir līdz šim „Akadterm” atrodamie avoti, kā arī jaunas VVC terminu kolekcijas. Ar laiku kolekciju skaits portālā palielināsies. Ir plānots, ka Valsts valodas centrs kā viens no portāla satura veidotājiem ik gadu importēs vismaz 2000 jaunu un precīzu terminu.

Lai gan LZA TK portāls „Akadterm” lietotājiem joprojām ir pieejams, ar laiku ir plānots pilnībā pāriet uz LNTP. Jau šobrīd portāla apmeklētāji var iepazīties ar jaunākajiem TK protokoliem un lēmumiem, kā arī pārējo ar TK darbu saistīto informāciju.

Tā kā Nacionālajā terminoloģijas portālā ir apkopoti gan TK, gan VVC terminoloģijas resursi, portāla aktualitāšu sadaļai ir potenciāls kļūt par vienotu terminoloģijas jaunumu kanālu: tajā tiks publicēti gan jaunākie TK un tās apakškomisiju protokoli, lēmumi un publikācijas, gan ziņas par jaunākajiem VVC izstrādātajiem terminoloģijas resursiem. Papildus tam aktualitāšu sadaļā var ievietot arī citas ziņas, kas saistītas ar terminoloģiju vai valodas lietojumu, piemēram, informāciju par jaunākajiem VVC Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) vai citu darba grupu lēmumiem.

Jaunās terminu datubāzes koncepcijas izstrādes laikā radās ideja veidot portāla forumu, kurā reģistrēti lietotāji varētu apmainīties ar idejām, kā arī komentēt terminu sarakstus un balsot par tajos piedāvātajiem terminu atveidojumiem. Šāda funkcija ir izveidota LNTP sadaļā „Terminrade” (<https://termini.gov.lv/terminrade>). Izstrādājot šo sadaļu, darba grupa iedvesmojās no tādiem tiešsaistes resursiem kā „Wordreference.com” un „Multitrans.ru” lietotāju forums, kurā nereti ir iespējams atrast dažādus foruma lietotāju priekšlikumus. Jaunās datubāzes izstrādātāji izvērtēja portālā integrēta foruma priekšrocības un trūkumus, kā arī labākos domu apmaiņas platformas pārvaldības risinājumus. Ievērojot portāla pārvaldības slogu, tika nolemts portālā integrēt autentifikāciju ar *Latvija.lv* palīdzību, kas sniedz portāla reģistrētajiem lietotājiem iespēju komentēt publiskos terminrades sarakstus un tajos atrodamos terminu atveides variantus, kā arī balsot par tiem. Autentifikācija ar *Latvija.lv* ļauj izvairīties no reklāmām, surogātpasta,

aizskarošas valodas u. c. problēmām, tādējādi atvieglojot portāla satura redaktoru darbu.

Lai pilnvērtīgi izmēģinātu sadaļas „Terminrade” publisko terminrades sarakstu funkciju, kā arī novērtētu sabiedrības interesi par to, no 2019. gada 23. aprīļa līdz 23. maijam šajā sadaļā tika publicēts pirmais publiskais terminrades saraksts. Sarakstā bija iekļauti pieci sabiedrībā aktuāli termini, kuriem tobrīd nebija oficiāli apstiprinātu atbilstmju vai arī tos valodas lietotāji atveidoja dažādi, – *to react*, *swiping*, *a snap*, *a story* (sociālo tīklu funkcijas) un *to vape* (e-cigarešu smēķēšana). Mēneša laikā terminrades sarakstā tika publicēti deviņi komentāri, ko bija snieguši trīs lietotāji. Portāla lietotāji biežāk izmantoja balsošanas funkciju, dažiem terminiem sasniedzot 12 lietotāju balsis (par, pret, neitrāli). Ņemot vērā to, ka LNTP ir jauna platforma, kuras popularizēšanas potenciāls nav izsmelts, novērotā lietotāju aktivitāte portālā ir vērtējama pozitīvi. Par to liecina arī portāla apmeklējumu statistika.

LNTP apmeklējumu statistika tiek reģistrēta ar *Google Analytics* rīku. No 2019. gada 12. jūlija līdz 12. augustam portālu apmeklēja 4000 lietotāju, nedēļā tas ir vidēji 1000 apmeklētāju. Šajā laika periodā portāls tika apmeklēts 6900 reizi. Portālu lielākoties apmeklē jaunie lietotāji (74,8 % lietotāju), kas portālu atrod ar meklētājprogrammu palīdzību (77,16 % apmeklējumu). Vairums apmeklētāju (86,98 %) bija no Latvijas, tam sekoja apmeklētāji no Beļģijas (2,11 %) un Vācijas (1,28 %). Tas nozīmē, ka portālu izmanto arī cilvēki ārzemēs, piemēram, ES tulkotāji, Latvijas valstspiederīgie ārzemēs utt., par ko liecina arī lietotāju ierīču valodas iestatījumi: 46,37 % ierīču angļu valodā un 42,96 % latviešu valodā, t. sk ierīces Beļģijā un Vācijā. Lietotāji LNTP pārlūkošanai lielākoties izmanto personālos datorus (70,14 % lietotāju). Populāri ir arī mobilie telefoni (27,42 %), bet planšetdatori portāla pārlūkošanai tiek izmantoti samērā reti (tikai 2,44 %).

Runājot par TK un citu darba grupu darbu sadaļā „Terminrade”, autentifikācija ar *Latvija.lv* ļauj viegli iesaistīt terminoloģijas darba grupas un nozaru ekspertus diskusijās, kas tiek organizētas privātajos (pieejami tikai darba grupu dalībniekiem) terminrades sarakstos. Piemēram, ja TK Dzelzeļa transporta terminoloģijas apakškomisija vēlas darbā iesaistīt Latvijas Republikas (LR) Satiksmes ministrijas ekspertu, lai kopā ar viņu izstrādātu dzelzeļa terminu sarakstu, apakškomisijas vadītājam vai sekretāram atliek sazināties ar portāla satura pārvaldītājiem (VVC terminologiem vai TK sekretāru), lai pieaicinātu ekspertu attiecīgajai darba grupai. Pēc tam apakškomisija un eksperts var apmainīties ar viedokļiem sadaļā „Terminrade”, kurā šim mērķim ir speciāli izveidots terminrades saraksts. Kad darbs pie saraksta ir pabeigts, apakškomisija var virzīt sarakstu apstiprināšanai TK,

ievietot to portālā atrodamajās terminu kolekcijās vai publicēt to kā jaunu terminu kolekciju. Tiklīdz saraksts ir publicēts, tas ir publiski pieejams gan reģistrētiem, gan neregistrētiem lietotājiem.

Iepriekš minētais piemērs ilustrē to, cik vērtīga ir terminrades funkcija: tai ir potenciāls atvieglot TK un TK apakškomisiju darbu, sekmēt valsts, ES iestāžu un privātā sektora sadarbību terminoloģijas izstrādē, kā arī sniegt elektronisku darba vidi citām darba grupām, kuras šo funkciju spētu pielāgot savām vajadzībām.

Šobrīd interneta lietotājiem LNTP ir pieejams pirmajā versijā. Pie portāla uzlabošanas pastāvīgi strādā projektā iesaistītās puses, apkopojot novērotās nepilnības, labojot kļūdas, domājot par portāla attīstību īstermiņā un ilgtermiņā. Svarīgi stiprināt dažādu pušu sadarbību, lai pilnībā realizētu portāla sniegto funkciju potenciālu. Lai gan līdz šim terminrades saraksti kā sabiedrības iesaistes paņēmieni ir izmantoti tikai vienu reizi, tā noteikti nebūs pēdējā, jo šāda sabiedrības līdzdalības vide ir vēl viens latviešu valodas stiprināšanas un bagātināšanas rīks.

Terminoloģijas izstrāde Valsts valodas centrā

Viena no valstiski svarīgajām VVC funkcijām ir tiesību aktu tulkošana. VVC veic tulkojumus pēc ministriju un valsts pārvaldes iestāžu pieprasījuma, un līdz ar to tulkotie teksti ir tik dažādi, cik dažādas ir to pārstāvētās nozares. Piemēram, pēc Tieslietu ministrijas pieprasījuma tika tulkota „Eiropas Padomes Rokasgrāmata ieslodzījuma vietām un probācijas dienestiem par radikalizāciju un vardarbīgo ekstrēmismu”, pēc Izglītības un zinātnes ministrijas pieprasījuma – „Pasaules Antidopinga kodeksa 2019. gada aizliegto vielu un metožu saraksts”, bet Aizsardzības ministrijas – „NATO apvienotā publikācija AJP-3.14 „NATO apvienotā spēku aizsargāšanas doktrīna””. Gan visi minētie, gan arī daudzi citi tulkojumi ir pieejami apskatei un lejupielādei tīmekļa vietnē <http://vvc.gov.lv/>.

Atbilstoši „Valsts valodas centra stratēģijai 2018.–2020. gadam”, kas ir vidēja termiņa attīstības plānošanas dokuments un nosaka centra darbības un attīstības pamatvirzienus, 2019. gadā ES un starptautisko tiesību aktus latviešu valodā ir paredzēts iztulkot 7000 lpp. apmērā un LR tiesību aktus ES dalībvalstu valodās – 3500 lpp. apmērā (Stratēģija 2018, 9).

Par tulkošanu, kā arī terminoloģijas izpēti un izstrādi VVC atbild Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departaments (TTATD), kas, sadarbojoties ar LR ministriju, valsts pārvaldes un ES iestāžu, kā arī sabiedrības

pārstāvjiem, strādā pie tā, lai veicinātu precīzas un atbilstošas terminoloģijas lietojumu gan tulkojumos, gan ikdienas saziņā un sabiedriskajā telpā.

Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departaments, tā struktūra un funkcijas

TTATD ir patstāvīga VVC struktūrvienība, un tajā ietilpst viena – Tiesību aktu tulkošanas – nodaļa. Departamentā kopā strādā desmit darbinieki. Ir arī 11 ārštata tulkotāji un redaktori, kas, pamatojoties uz Vispārīgās vienošanās līgumu Nr. 1-2.1/1 „Tulkošanas pakalpojumu nodrošināšana Tieslietu ministrijai un Valsts valodas centram” (iepirkuma identifikācijas Nr. TM 2018/31)” (TM 2019), sniedz ārpakalpojumus 24 mēnešus kopš minētā līguma parakstīšanas brīža. Atklātā konkursā, kas tiek rīkots reizi divos gados (nākamais paredzēts 2020. gadā), piedalīties ir aicināts ikviens, kam ir nepieciešamā kvalifikācija un interese.

TTATD pienākumi ir:

- veikt LR saistošu starptautisko līgumu un konvenciju, kā arī dokumentu, kas saistīti ar ES normatīvo aktu piemērošanu, oficiālos tulkojumus latviešu valodā;
- tulkot LR tiesību aktus ES dalībvalstu valodās;
- rediģēt iepriekš minētos tulkojumus un saskaņot tos ar attiecīgo iestādi;
- sagatavot priekšlikumus vienotas, latviešu valodas normām atbilstošas terminoloģijas lietošanai normatīvajos aktos;
- organizēt valsts institūciju sadarbību un konsultēt tās terminoloģijas saskaņošanas un izstrādes jomā;
- piedalīties terminoloģijas izstrādes darba grupās un sniegt konsultācijas par latviešu valodas, tulkošanas un terminoloģijas jautājumiem;
- uzturēt iekšējo programmatūras *SDL Multiterm 2019* terminu datubāzi un ārējo, publiski pieejamo, LNTP terminu datubāzi (<https://termini.gov.lv>);
- veicināt sadarbību ar ES iestādēm un latviešu valodas pilnvērtīgu funkcionēšanu tajās;
- izstrādāt un attīstīt tiesību aktu tulkošanas metodiku (Stratēģija 2018, 8).

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” vārdam *terminoloģija* ir norādītas divas nozīmes: 1. Terminu kopums, sistēma (piemēram, kādā zinātnes, tehnikas,

mākslas nozarē); 2. Valodniecības nozare, kas nodarbojas ar terminu izstrādes teoriju un praksi (MLVV 2019). Latvijā par terminoloģiju abās šī vārda nozīmēs rūpējas LZA TK un VVC TTATD, kuru pienākums izstrādāt un attīstīt terminoloģiju ir nostiprināts arī juridiski Valsts valodas likuma 22. pantā, Ministru kabineta noteikumos Nr. 202 „Valsts valodas centra nolikums” un Ministru kabineta noteikumos Nr. 405 „Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas nolikums”. Minētajos tiesību aktos tostarp norādīts, ka LZA TK pienākums ir nodrošināt vienotu un saskaņotu latviešu valodas terminu izstrādi un, izstrādājot vienotu terminoloģiju un regulējot stratēģiskus terminoloģijas politikas jautājumus, sadarboties ar VVC. Līdz ar to, veicot savas funkcijas un strādājot pie tā, lai arī plašākai sabiedrībai būtu ērti pieejama kvalitatīva un precīza terminoloģija, VVC un LZA TK sadarbībā ar KISC un valodu tehnoloģiju uzņēmumu „Tilde” izveidoja šī raksta pirmajā daļā aprakstīto LNTP. LNTP secīga papildināšana, sistēmiska sakārtošana un uzturēšana labā informatīvā un tehniskā kvalitātē ir viens no svarīgākajiem TTATD pienākumiem, jo terminoloģijas resursu attīstīšana un pārvaldība ir svarīga ne tikai valsts pārvaldes funkciju veiksmīgai veikšanai, bet arī plašākai sabiedrībai.

Neskatoties uz nelielo darbinieku skaitu, no kuriem tieši ar terminoloģiju nodarbojas divi, TTATD atbilstoši VVC stratēģijai gadā izskata un precizē vairāk nekā 4000 terminu. Savukārt LNTP ik gadu paredzēts papildināt ar 2000 jauniem vai precizētiem terminiem (Stratēģija 2018, 9). Papildus terminoloģijas izstrādei terminologi konsultē par terminoloģiju un VVC tulkojumiem gan ES un LR iestāžu darbiniekus, gan plašāku sabiedrību (VVC 2019). 2018. gadā sniegts vairāk nekā 210 konsultāciju, bet 2019. gadā paredzēts sniegt aptuveni 230 konsultāciju (Stratēģija 2018, 16). Konsultācijas par terminoloģiju un VVC tulkojumiem var saņemt ikviens interesents, aizpildot veidlapu VVC tīmekļa vietnes sadaļā „Terminoloģija”, kurā jāizvēlas apakšsadaļa „Konsultācijas tiesību aktu tulkojumu un terminoloģijas jautājumos”. Tāpat konsultācijas var saņemt, nosūtot jautājumu uz e-pasta adresi info@vvc.gov.lv, zvanot uz tālruni +371 67331814, ar pasta starpniecību vai klātienē.

Tulkojumu pieprasīšanas un nodrošināšanas kārtība

TTATD pats nav tiesīgs lemt, ko tulkot, jo tulkojumus var veikt vienīgi pēc ministriju un valsts pārvaldes iestāžu pieprasījuma atbilstoši Ministru kabineta instrukcijā noteiktajai kārtībai. Reizi ceturksnī (līdz 1. martam, 1. jūnijam, 1. septembrim un 1. decembrim) TTATD iestādēm nosūta aicinājumu iesniegt tulkojumu pieprasījumu. Iesniegtie pieprasījumi tiek apkopoti un apstiprināti Vecāko amatpersonu sanāksmē ES jautājumus, lai nodrošinātu to, ka tulkošanai

paredzētie tiesību akti un dokumenti ir svarīgi un nepieciešami, tādējādi arī pārliedzinoties, ka ieguldītais darbs un līdzekļi netiks tērēti velti. Iztulkotais tiesību akts vai dokuments tiek nosūtīts attiecīgajai iestādei kopā ar terminu saskaņošanas tabulas veidlapu, un tikai pēc tam, kad pret tulkojumu vairs nav nekādu iebildumu, tas tiek saskaņots un publicēts VVC interneta vietnē vai tīmekļa vietnē *Likumi.lv*. Publiskoti tiek visi saskaņotie tulkojumi, izņemot oficiālajā izdevumā publicētos starptautiskos līgumus un tos tulkojumus, kuriem noteikts ierobežotas pieejamības statuss (Instrukcija Nr. 3).

Tulkojumu kvalitātes kontrole – tulkojuma vērtēšana, saskaņošana un terminoloģijas izstrāde

Lai nodrošinātu labu tulkojumu un terminoloģijas kvalitāti, katrs tulkojums tiek rūpīgi vērtēts, un tā terminoloģijas tabula tiek izstrādāta un izskatīta pēc stingri noteiktiem kritērijiem. Skaidrības labad šajā sadaļā tiks aplūkota tulkojuma kvalitātes kontrole tulkojumiem no angļu valodas latviešu valodā, bet process ir līdzīgs arī citiem tulkošanas virzieniem. Tulkojuma saskaņošanu, piesaistot attiecīgās nozares ekspertus, veic tā ministrija vai valsts pārvaldes iestāde, kas tulkojumu pieprasījusi. Tulkojums tiek publiskots tikai pēc tam, kad visas neskaidrības ir atrisinātas un nevienai no iesaistītajām pusēm vairs nav iebildumu ne par saturu, ne terminoloģiju. Tulkojuma kvalitātes kontrole ietver tulkojuma vērtējuma, terminu un terminu saskaņošanas tabulas veidlapas aizpildīšanu un izstrādi. Veidlapas ir mazliet pārveidotas, lai atbilstu šī izdevuma formātam.

Tulkojuma vērtējuma veidlapu aizpilda un tulkojumu vērtē departamenta darbinieki. TTATD visi tulkojumi tiek veikti, izmantojot tulkošanas programmatūru *SDL Trados Studio 2019*. Vērtētas tiek atsevišķas daļas (tulkošanas programmatūrā – segmenti) no dažādām tulkojuma vietām tā, lai gūtu pēc iespējas precīzāku priekšstatu par tulkojuma kvalitāti. Vērtējot tulkojumu, tiek aizpildīta tulkojuma vērtējuma veidlapa (1. tabula), kurā tiek skatīti šādi aspekti:

- tulkojuma atbilstība oriģinālam – jēga nav sagrozīta, un angļu valodas teksts ir izprasts (reizēm latviešu valodas teksts ir saprotams, bet neatbilst angļu valodas tekstam);
- tulkojuma saprotamība – izteiksme ir pietiekami skaidra, un tulkojums ir loģisks un saprotams, arī neizmantojot oriģināltekstu;
- valodas normu ievērošana – tulkojumā ir ievērotas pareizrakstības, stilistikas, interpunkcijas u. c. valodas normas;

- terminoloģijas izstrāde – aizpildītas visas terminu tabulas veidlapas ailes, tabulā redzama tulkoņtāja sadarbība ar terminologu, termina izvēle ir skaidri saprotama un pamatota ar autoritatīviem avotiem (ja tādi ir);
- tulkoņtuma tehniskā atbilstība formas prasībām – nav paviršības vai formatēņtuma u. c. kļūdu;
- citi aspekti – jebkas cits, kas jānorāda, lai tulkoņtumu varētu uzlabot.

Ja tulkoņtumā nav būtisku kļūdu vai tādu ir maz, tulkoņtums tiek pieņemts un nodots rediģēšanai. Savukārt, ja pieļautās kļūdas ir būtiskas vai to ir daudz, tulkoņtājam tiek lūgts tulkoņtumu uzlabot, līdz novērstas visas norādītās nepilnības.

TULKOŅTUMA VĒRTĒJUMS			
Tulkoņtājs			
Terminologs			
Redaktors			
Tulkoņtuma iekšējais numurs		Apjoms	
Vērtētājs			
Vērtētais segments			
Pirmaiss vērtējums []	Atkārtots vērtējums []		
1. Saturs			
Aspekts	Jā/Nē/Daļēji	Piemēri un komentāri	
1. Tulkoņtums atbilst oriģinālam			
2. Tulkoņtums ir saprotams			
3. Valodas normas ir ievērotas			
Cits aspekts			
2. Terminoloģija			
Terminu tabula ir pietiekami izstrādāta			
Cits aspekts			
3. Noformējums			
Tulkoņtums ir tehniski sakopts un atbilst formas prasībām			
Cits aspekts			
Atzinums			
Tulkoņtums ir pieņemams []	Tulkoņtums nav pieņemams bez uzlabojumiem []		
Citas piezīmes:			
Datums:			
Paraksts:			

1. tabula. Tulkoņtuma vērtēņtuma tabula

Uzsākot tulkošanu, tulkotājs vienlaikus ar tulkojamo dokumentu saņem arī terminu tabulas veidlapu (2. tabula). Terminu tabula ir standartizēta forma terminu saraksta veidošanai, kurā katra tulkošanā iesaistītā persona izdara ierakstus. Terminu tabulu izstrādā tulkotājs, izskata terminologs un tulkojuma rediģēšanas laikā pārbauda arī redaktors, lai pārliecinātos, vai termini atveidoti precīzi un atbilstoši kontekstam. Iesniedzot tulkojumu, tulkotājam ir jāiesniedz arī izstrādāta terminu tabula. Terminu saraksts atspoguļo tekstā lietoto terminoloģiju, un tajā tiek norādīts:

- termins angļu (obligāti), franču un vācu valodā (pēc izvēles);
- konteksts, definīcija, atsauce – teikuma daļa vai teikums, kurā termins lietots; termina atrašanās vietu iekrāso;
- atbilde latviešu valodā;
- avots – uzticams avots (piemēram, tiesību akti, nozares vārdnīcas, skaidrojošās svešvalodu vārdnīcas, interneta terminu datubāzes u. tml.);
- komentāri – definīcijas, skaidrojumi, vajadzīgā informācija, identificētā problēma u. tml.

Tajā pašā terminu tabulā, tikai atsevišķos sarakstos, līdzīgā veidā tiek norādīti un atveidoti arī personvārdi, vietvārdi un dokumentu nosaukumi. Katrs tulkošanas un rediģēšanas dalībnieks ierakstus terminu tabulā, tostarp ierakstus komentāru ailē, veic, izmantojot noteiktu burtu krāsu: tulkotājs visus ierakstus veic tumši zaļā krāsā, terminologs – melnā krāsā, bet redaktors – sarkanā krāsā. Krāsu sadale ir vajadzīga, lai varētu identificēt katras personas izdarītās piezīmes un darba gaitā nerastos sajukums. Terminologi tabulu izskata un pienākumus veic tā, lai tulkojumā lietotā terminoloģija būtu juridiski precīza, konsekventa, skaidra un atbilstu LR valsts iestāžu prasībām un VVC izvirzītajiem standartiem.

Teksta nosaukums oriģinālvalodā: ...

Teksta nosaukums latviešu valodā: ...

Terminu tabulas veidotājs: (vārds, uzvārds, e-pasta adrese)

Terminologs: (vārds, uzvārds, e-pasta adrese)

Redaktors: (vārds, uzvārds, e-pasta adrese)

Nr.	EN	Konteksts, definīcija, atsauces	FR	DE	LV	LV avots	Komentāri
1.							
2.							

PERSONVĀRDI

Nr.	EN	LV	LV avots, komentāri
1.			
2.			

VIETVĀRDI

Nr.	EN	LV	LV avots, komentāri
1.			
2.			

DOKUMENTU NOSAUKUMI

Nr.	EN	LV	LV avots, komentāri
1.			
2.			

2. tabula. Terminu tabula

Tulkojuma saskaņošana ir pēdējais tulkojuma izstrādes posms, kurā terminu saskaņošanas tabulu (3. tabula), sadarbojoties ar nozares ekspertiem, aizpilda tā ministrija vai iestāde, kas šo tulkojumu pieprasījusi. Terminu saskaņošanas tabulā var norādīt terminus, atsevišķus teikumus vai vietas tekstā, kuru atveide būtu jāpārskata vai jāprecizē, ja eksperti to uzskata par nepieciešamu.

Tulkotais dokuments: (*precīzs dokumenta nosaukums*)

Sūtītājs: (*ministrija, kā arī tā ministrijas speciālista, kas izskatījis dokumentu, vārds, uzvārds, e-pasta adrese un tālruņa numurs*)

Valsts valodas centrs: (*atbildes sagatavotāja vārds, uzvārds, e-pasta adrese un tālruņa numurs*)

Nr.	Termins angļu valodā	Vieta dokumentā (konkrēta vienība)	Konteksts, ja tas nepieciešams termina izpratnei	Tulkojumā lietotais termins	Ministrijā lietotais termins	Pamatojums, piezīmes, komentāri
1.						
2.						

3. tabula. Terminu saskaņošanas tabula

Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta sadarbība ar Latvijas Republikas un Eiropas Savienības iestādēm

Terminoloģijas izstrāde un tās pilnveide nav iespējama bez LR un ES iestāžu iesaistes un cītīga darba. TTATD ir izveidojusies nozīmīga sadarbība ar visām ministrijām, valsts pārvaldes iestādēm un aģentūrām, kurām tiek nodrošināti tulkojumi, bet kā īpaši veiksmīgu sadarbību, kas radījusi papildu pienesumu terminoloģijai latviešu valodā, var minēt sadarbību ar Eiropas Komisijas Tulkošanas ģenerāldirektorāta Latviešu valodas departamentu, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas Regulējošo prasību daļu, Latvijas Bankas Starptautisko attiecību un komunikāciju pārvaldi, Satiksmes ministrijas Tranzīta politikas departamentu un Eiropas Savienības lietu koordinācijas departamentu, Latvijas Jūras administrāciju, Valsts ieņēmumu dienesta Muitas pārvaldi u. c., ar kuriem kopīgi pēdējo gadu laikā strādāts pie dažādiem projektiem un atsevišķu terminu sarakstu izstrādes. Kā dažus no projektiem var minēt jauno Finanšu terminu sarakstu, atjaunināto Muitas terminu sarakstu un pastiprināto savstarpējo sadarbību jūrniecības terminu izstrādē. Tiklīdz saraksti un jaunie termini tiek savstarpēji saskaņoti un apstiprināti, tos ievieto VVC tīmekļa vietnē un vēlāk arī LNTP, kur tie ir brīvi pieejami arī plašākai sabiedrībai.

Tiesību aktu tulkošana, terminoloģijas izstrāde un tās pieejamības nodrošināšana – tie ir daži no svarīgākajiem pasākumiem, kas sekmē latviešu valodas kā valsts valodas pilnvērtīgu pastāvēšanu cauri laikiem, tāpēc VVC arī turpmāk aicina un cer uz tikpat veiksmīgu sadarbību kā līdz šim!

1. Arnicāne u. c. 2016 – Arnicāne, Vineta, Baltiņš, Māris, Borzovs, Juris, Cauna, Eduards, Kauķe, Ligita, Krastiņš, Arturs. *Jaunās terminu datubāzes (terminoloģijas portāla) koncepcija*. Rīga, 2016.
2. Instrukcija Nr. 3 – *Tulkojumu pieprasīšanas un nodrošināšanas kārtība* [tiešsaiste], Ministru kabineta instrukcija Nr. 3, Rīgā, 08.07.2014. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/267921-tulkojumu-pieprasinas-un-nodrosinasanas-kartiba>
3. MLVV – Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. *Mūsdienų latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Red. Dr. philol. I. Zaicena, Dr. philol. A. Roze [skatīts 06.08.2019.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/terminologija>
4. Noteikumi Nr. 202 – *Valsts valodas centra nolikums* [tiešsaiste], Ministru kabineta noteikumi Nr. 202, Rīgā, 22.03.2015. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=104521>

5. Stratēģija 2018 – *Valsts valodas centra stratēģija 2018.–2020. gadam* [tiešsaiste], Rīgā, 2018, 8., 9., 16. lpp. [skatīts 07.08.2019.]. Pieejams: https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=65_308
6. TM 2019 – Tieslietu ministrijas tīmekļa vietne [tiešsaiste] [skatīts 12.08.2019.]. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/publiskie-iepirkumi/tulkosanas-pakalpojumu-nodrosinasana-tieslietu-ministrijai-un-valsts-valodas-centram>
7. VVC 2019 – Valsts valodas centra tīmekļa vietne [tiešsaiste] [skatīts 08.08.2019.]. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=information/contact>
8. Zinātnes Vēstnesis, 1999 – Aktuālais Latvijas terminoloģijā [tiešsaiste] [skatīts 08.08.2019.]. *Zinātnes Vēstnesis*. Nr. 05 (171), 1999, 8. marts. Pieejams: <http://www.lza.lv/ZV/zv990500.htm>

GRAMATIKA

Andra Kalnača

Atgriezenisko divdabju lietojums latviešu valodā

Latviešu valodas divdabja formu sistēma ir apjomīga – ir lokāmie un nelokāmie divdabji, kā arī daļēji lokāmais divdabis. Savukārt lokāmie divdabji var būt darāmās un ciešamās kārtas tagadnes un pagātnes formās (piemēram, Ahero *et al.* 1959, 632–664; Kalme, Smiltnece 2001, 257–281; Paegle 2003, 138–151; Kalnača 2013, 92–97; Nītiņa 2001, 94–107; 2013, 376–412, 564–594). Lokāmajiem darāmās kārtas tagadnes un pagātnes divdabjiem, kā arī daļēji lokāmajam un nelokāmajiem divdabjiem iespējamas arī atgriezeniskās formas, kas tiek veidotas no atgriezeniskiem darbības vārdiem (*op. cit.*). Raksts veltīts lokāmo atgriezenisko divdabju lietojuma analīzei latviešu valodā, jo šiem divdabjiem atšķirībā no citiem lokāmajiem divdabjiem ir t. s. nepilnās jeb defektīvās paradigmas – trūkst vairāku locījumu formu gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē, turklāt nav nenoteikto un noteikto galotņu šķīruma, sk. 1. un 2. tabulu.

Abās paradigmās redzams arī tas, ka esošās locījuma formas veido savstarpējas homoformas (nejauši sakritušas formas), jo dominē tikai divas galotnes – *-os* un *-ās*, lokāmajam darāmās kārtas pagātnes divdabim arī *-ies* (vīriešu dzimtes vienskaitļa un daudzskaitļa nominatīvā, kā arī sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā). Formu homonīmija vērojama arī vīriešu un sieviešu dzimtes starpā, sk., piemēram, vienskaitļa akuzatīva, instrumentālā un daudzskaitļa ģenitīva formas 1. tabulā, vienskaitļa ģenitīva, akuzatīva, instrumentālā un daudzskaitļa ģenitīva formas 2. tabulā.

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
Nominatīvs	–	–	<i>mo-st-oš-ies</i>	<i>mo-st-oš-ās</i>
Ģenitīvs	–	<i>mo-st-oš-ās</i>	<i>mo-st-oš-os</i>	<i>mo-st-oš-os</i>
Datīvs	–	–	–	–
Akuzatīvs	<i>mo-st-oš-os</i>	<i>mo-st-oš-os</i>	<i>mo-st-oš-os</i>	<i>mo-st-oš-ās</i>
Instrumentālis	<i>(ar) mo-st-oš-os</i>	<i>(ar) mo-st-oš-os</i>	–	–
Lokatīvs	–	–	–	–
Vokatīvs	–	–	<i>mo-st-oš-ies!</i>	<i>mo-st-oš-ās!</i>

1. tabula. Lokāmā darāmās kārtas tagadnes divdabja atgriezeniskās formas (Kalnača 2013, 93)

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
Nominatīvs	<i>mod-ies</i>	<i>mod-us-ies</i>	<i>mod-uš-ies</i>	<i>mod-uš-ās</i>
Ģenitīvs	<i>mod-uš-ās</i>	<i>mod-uš-ās</i>	<i>mod-uš-os</i>	<i>mod-uš-os</i>
Datīvs	–	–	–	–
Akuzatīvs	<i>mod-uš-os</i>	<i>mod-uš-os</i>	<i>mod-uš-os</i>	<i>mod-uš-ās</i>
Instrumentālis	<i>(ar) mod-uš-os</i>	<i>(ar) mod-uš-os</i>	–	–
Lokatīvs	–	–	–	–
Vokatīvs	<i>mod-ies!</i>	<i>mod-us-ies!</i>	<i>mod-uš-ies!</i>	<i>mod-uš-ās!</i>

2. tabula. Lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja atgriezeniskās formas (Kalnača 2013, 95)

Raksta autore gan atsevišķi, gan kopā ar Ilzi Lokmani agrākos pētījumos jau ir pievērsusies atgriezenisko lietvārdu un divdabju paradigmātikai un sintaktiskā lietojuma analīzei (Kalnača 2011, 72–81; Kalnača, Lokmane 2010; 2011; 2013, 6–11). Par atgriezenisko divdabju lietojumu preses tekstos semestra darbu Latvijas Universitātes Baltu filoloģijas bakalaura studiju programmā rakstījusi Kristīne Tropa (2010). Savukārt Inese Lipšāne tai pašā studiju programmā 2011. gadā aizstāvējusi bakalaura darbu „Atgriezenisko lietvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos”. Kopumā atgriezenisko lietvārdu (piemēram, *tikšanās, vienošanās, iepazīšanās, mazgāšanās, celšanās*) formu un lietojuma jautājumi ir aprakstīti plašāk, tie ir arī salīdzinoši vieglāk risināmi – lietvārda formu sistēma latviešu valodā ir vienkāršāka nekā lokāmo divdabju formu klāsts, kur sastopas gan īpašības, gan darbības vārdu formas. Tāpēc šī raksta mērķis ir tieši atgriezenisko divdabju formu un to funkciju aplūkojums, kurš cieši saistīts arī ar valodas kultūras aspektu.

Latviešu gramatiskās sistēmas aprakstos abi lokāmie atgriezeniskie divdabji parasti tiek pieminēti, norādot to atšķirīgo locīšanu un salīdzinoši reto lietojumu, taču plašāka to nozīmju un funkciju apraksta nav (piemēram, Endzelīns 1948, 224, 227; 1951, 947–948; Ahero *et al.* 1959, 636–637, 640–641; Kalme, Smiltnece 2001, 263, 267; Paegle 2003, 141–142, 144; Kalnača 2013, 93, 95; Nitiņa 2001, 97–100; 2013, 387–389). Latviešu gramatikas vēstures pētījumos nav atrodams arī skaidrojums, kādi varētu būt iemesli abu minēto divdabju un arī atgriezenisko lietvārdu nepilnajām paradigmām un locījumu homofomām.

Valodas praksē ar lokāmiem atgriezeniskiem divdabjiem tomēr nākas saskarties visai bieži – gan plašsaziņas līdzekļu un lietišķajos, gan daiļliteratūras tekstos¹:

- (1) lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabīs
 - a. *Gribu izbaidīt ikvienu plaukstošo pumpuru, [...] ikvienu **mostošās** un pilnbrieda dabas molekulu ar visu savu būtību.* (LVK2018)
 - b. *Viņa domas pašlaik saistīja priekšā **atrodošies** cilvēki.* (LVK2018)
 - c. *Aizrautīgi fotogrāfēju skaistās, vecās arābu mājas, kustīgos, **smejošos** bērnus [...].* (Diena)

- (2) lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīs
 - a. *Vīrietis **izbrīnījies** atskatījās.* (LVK2018)
 - b. *Taču, ziemai beidzoties, **pamodušies** lāči to [barotavu] vienmēr rāva nost un savā neveiklajā badīgumā sašķaidīja.* (Rīgas Laiks)
 - c. *Nu nav iespējams tumsā auto prožektoru gaismā ieraudzīt tumšās drēbēs **ģerbusos** gājēju, ja tam nav atstarotāja!* (LVK2018)

Atgriezeniskie divdabji atrodami arī vārdkopterminos², piemēram, veģetatīvi **vairojošās** (vai **nevairojošās**) nezāles, **pašlīmējošās** plēve, **nogatavojusies** koksne (arī *pogaļa* u. tml.), **nogatavojušās** sēklas, **nogatavojušās** koksnes krāsa, **darbojošies** sakari (piemēri no <http://termini.lza.lv/term.php>):

- (3)
 - a. *Aramkārtas virspusē daudzgadīgo nezāļu dīgšanu var izprovocēt, sasmalcinot veģetatīvi **vairojošās** daļas.* (Diena)
 - b. *Bieza, **pašlīmējošās** plēve (100µm), izgatavota pēc hibrīda tehnoloģijas. Piemērota transporta pilnai aplīmēšanai reklāmas nolūkā.* (www.eu.adv24.lv)
 - c. ***Nogatavojusies** pogaļa atplīst pa augļlapu saauguma vietu [...].* (www.priede.bf.lu.lv)

¹ Rakstā izmantotie piemēri atlasīti „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā (LVK2018)” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>), kā arī plašsaziņas līdzekļu u. c. tekstos.

² Paldies Anitai Butānei par ierosmi un idejām atgriezenisko divdabju un vārdkopterminu aprakstā.

Locījuma formu trūkums un, iespējams, galotņu homoformas rada problēmas sintaktiskajā saistījumā teikumā, ja lokāmie atgriezeniskie divdabji parasti ir saskaņota apzīmētāja vai sekundāri predikatīva komponenta funkcijā, kur tiem nepieciešams saskaņoties dzimtē, skaitli un locījumā ar lietvārdu, kam tie piesaistīti vai uz ko tie attiecas. Lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīs nominatīvā bieži ir arī salikto laika formu sastāvdaļa un dzimtē, skaitli, locījumā saskaņojas ar teikuma priekšmetu (*Māsa ir sakravājusies ceļojumam; Visi bija apsēdušies; Āboli drīz būs ienākušies*); šai funkcijā atgriezeniskā divdabja lietojumā kļūdu parasti nav. Taču valodas lietotāji ne vienmēr zina, kā novērst paradigmas „tukšumus”, ja atgriezeniskais divdabīs teikumā nepieciešams, piemēram, datīvā vai lokatīvā.

Neskaidrības šo divdabju funkcionēšanā, šķiet, rada arī tas, ka valodas lietotājiem nav īsta priekšstata par lokāmo atgriezenisko divdabju paradigmu kopumā – kurus locījumus, arī dzimti un skaitli pārstāv esošās divdabju formas, kuras turklāt var būt homonīmiskas ar īpašības vārdu un lokāmo divdabju noteiktajām galotnēm, sk., piemēram, 3.–6. tabulu, kur salīdzinātas lokāmo darāmās kārtas tagadnes un pagātnes neatgriezenisko un atgriezenisko divdabju formas sieviešu un vīriešu dzimtē, kas veidotas no darbības vārdiem *smiet* un *smieties*:

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Neatgriezenisks divdabīs	Atgriezenisks divdabīs	Neatgriezenisks divdabīs	Atgriezenisks divdabīs
Nominatīvs	<i>smej-oš-ā</i>	–	<i>smej-oš-ās</i>	<i>smej-oš-ās</i>
Ģenitīvs	<i>smej-oš-ās</i>	<i>smej-oš-ās</i>	<i>smej-oš-o</i>	<i>smej-oš-os</i>
Datīvs	<i>smej-oš-ajai</i>	–	<i>smej-oš-ajām</i>	–
Akuzatīvs	<i>smej-oš-o</i>	<i>smej-oš-os</i>	<i>smej-oš-ās</i>	<i>smej-oš-ās</i>
Instrumentālis	(ar) <i>smej-oš-o</i>	(ar) <i>smej-oš-os</i>	(ar) <i>smej-oš-ajām</i>	–
Lokatīvs	<i>smej-oš-ajā</i>	–	<i>smej-oš-ajās</i>	–
Vokatīvs	<i>smej-oš-ā!</i>	–	<i>smej-oš-ās!</i>	<i>smej-oš-ās!</i>

3. tabula. Lokāmo darāmās kārtas tagadnes neatgriezenisko (ar noteiktajām galotnēm) un atgriezenisko divdabju locījuma formu salīdzinājums sieviešu dzimtē

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis
Nominatīvs	<i>smēj-us-ī</i>	<i>smēj-us-ies</i>	<i>smēj-uš-ās</i>	<i>smēj-uš-ās</i>
Ģenitīvs	<i>smēj-uš-ās</i>	<i>smēj-uš-ās</i>	<i>smēj-uš-o</i>	<i>smēj-uš-os</i>
Datīvs	<i>smēj-uš-ajai</i>	–	<i>smēj-uš-ajām</i>	–
Akuzatīvs	<i>smēj-uš-o</i>	<i>smēj-uš-os</i>	<i>smēj-uš-ās</i>	<i>smēj-uš-ās</i>
Instrumentālis	<i>(ar) smēj-uš-o</i>	<i>(ar) smēj-uš-os</i>	<i>(ar) smēj-uš-ajām</i>	–
Lokatīvs	<i>smēj-uš-ajā</i>	–	<i>smēj-uš-ajās</i>	–
Vokatīvs	<i>smēj-us-ī!</i>	<i>smēj-us-ies!</i>	<i>smēj-uš-ās!</i>	<i>smēj-uš-ās!</i>

4. tabula. Lokāmo darāmās kārtas pagātnes neatgriezenisko (ar noteiktajām galotnēm) un atgriezenisko divdabju locījuma formu salīdzinājums sievietes dzimtē

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis
Nominatīvs	<i>smej-oš-ais</i>	–	<i>smej-oš-ie</i>	<i>smej-oš-ies</i>
Ģenitīvs	<i>smej-oš-ā</i>	–	<i>smej-oš-o</i>	<i>smej-oš-os</i>
Datīvs	<i>smej-oš-ajam</i>	–	<i>smej-oš-ajiem</i>	–
Akuzatīvs	<i>smej-oš-o</i>	<i>smej-oš-os</i>	<i>smej-oš-os</i>	<i>smej-oš-os</i>
Instrumentālis	<i>(ar) smej-oš-o</i>	<i>(ar) smej-oš-os</i>	<i>(ar) smej-oš-ajiem</i>	–
Lokatīvs	<i>smej-oš-ajā</i>	–	<i>smej-oš-ajos</i>	–
Vokatīvs	<i>smej-oš-ais!</i>	–	<i>smej-oš-ie!</i>	<i>smej-oš-ies!</i>

5. tabula. Lokāmo darāmās kārtas tagadnes neatgriezenisko (ar noteiktajām galotnēm) un atgriezenisko divdabju locījuma formu salīdzinājums vīriešu dzimtē

Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis	Neatgriezenisks divdablis	Atgriezenisks divdablis
Nominatīvs	<i>smēj-uš-ais</i>	<i>smēj-ies</i>	<i>smēj-uš-ie</i>	<i>smēj-uš-ies</i>
Ģenitīvs	<i>smēj-uš-ā</i>	<i>smēj-uš-ās</i>	<i>smēj-uš-o</i>	<i>smēj-uš-os</i>
Datīvs	<i>smēj-uš-ajam</i>	–	<i>smēj-uš-ajiem</i>	–
Akuzatīvs	<i>smēj-uš-o</i>	<i>smēj-uš-os</i>	<i>smēj-uš-os</i>	<i>smēj-uš-os</i>
Instrumentālis	<i>(ar) smēj-uš-o</i>	<i>(ar) smēj-uš-os</i>	<i>(ar) smēj-uš-ajiem</i>	–
Lokatīvs	<i>smēj-uš-ajā</i>	–	<i>smēj-uš-ajos</i>	–
Vokatīvs	<i>smēj-uš-ais!</i>	<i>smēj-ies!</i>	<i>smēj-uš-ie!</i>	<i>smēj-uš-ies!</i>

6. tabula. Lokāmo darāmās kārtas pagātnes neatgriezenisko (ar noteiktajām galotnēm) un atgriezenisko divdabju locījuma formu salīdzinājums vīriešu dzimtē

Visās tabulās treknrakstā izceltas neatgriezenisko un atgriezenisko divdabju homonīmiskās formas. Sieviešu dzimtē šādu formu ir vairāk – ar galotni *-ās* vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā (sk. 3. un 4. tabulu). Vīriešu dzimtē sakrīt tikai abu divdabju daudzskaitļa akuzatīva formas ar galotni *-os* (sk. 5. un 6. tabulu). Lai gan vokatīva formas (faktiski nominatīva formas vokatīva nozīmē) divdabjiem tiek reti lietotas, tomēr tās ir iespējamās un sieviešu dzimtē arī ir homonīmiskas.

Nepilno un homonīmisko paradigmu dēļ lokāmo atgriezenisko divdabju lietojums nereti saistīts ar neveiklu izteiksmi, kā arī ar neiederīgām (4a–b, d), (5a–b, d) vai neliterārām (4c), (5c) gramatiskajām formām:

- (4) lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabīs
- a. .. *tik daudz bija kareivju – kā vesels, straujš, **kustošs** jūras gabals.* (LVK2018)
 - b. .. *smēķēšana [...] samazina darba spējas, kā arī domāšanas efektivitāti ofisā **darbojošies** cilvēkiem [...].* (LVK2018)
 - c. *Tas nodarbina prātu arī otrai romānā **darbojošamies** personai – stāstītājam, kuru ērtības labad gribas identificēt ar autoru pašu.* (Jaunā Gaīta)
 - d. *Eļļa ir piemērota **šķeļošo** matu galiņu kopšanai un aizsardzībai.* (www.klipshop.lv)
- (5) lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīs
- a. *Man vajag pastāvīgi būt **iemilējušai** kādā.* (Lilit)
 - b. *Tiešām bija prieks visas jūs satikt, parunāties un ienest saulīti šajā **apmākušajā** dienā!* (www.maminuklubs.lv)
 - c. *Tāpat uzslavas tika „Dior” zilajā tērpā **ģērbusamies** aktrisei Šarlizei Teronai.* (Kas Jauns)
 - d. *Viņi satikās gandrīz gadu un vienmēr atstāja **iemilējušos** pāra iespaidu.* (LVK2018)

Jāatzīst, ka lokāmo atgriezenisko divdabju lietojumam normatīvā aspektā līdz šim uzmanības veltīts visai maz. Tā kā gramatikās tie aprakstīti kā latviešu valodas divdabju sistēmas nomaļus parādība, tad tuvāk nav arī skaidrotas problēmas šo divdabju funkcionēšanā, parasti norādot, ka „valodas lietotāji cenšas no šādām atgriezeniskajām formām izvairīties” (Paegle 2003, 142). Teorētiski – vismaz literārajā valodā – lokāmo darāmās kārtas tagadnes un pagātnes atgriezenisko divdabju formām vajadzētu būt lietotām šādi: gadījumos, kur nepieciešama paradigmā esoša forma, lietojama

tā (sk. piemērus (1)–(3a), (3c)); kur tādas nav – visbiežāk jāpārkārto teikums, pievienojot paligteikumu, kas ļauj izvairīties no atgriezeniskā divdabja (sk., piemēram, Ahero *et al.* 1959, 636; Endzelīns 1980, 14–15; Kalnača, Lokmane 2010, 61–66; Nītiņa 2013, 388). Tā būtu jārikojas, labojot atgriezenisko divdabju lietojumu iepriekš minētajos (4b)–(4d), (5a), (5d) teikumos:

(6)

- a. .. *smēķēšana* [...] *samazina darba spējas, kā arī domāšanas efektivitāti cilvēkiem, **kas darbojas ofisā** ..*
- b. *Tas nodarbina prātu arī otrai personai, **kas darbojas romānā** ..*
- c. *Man pastāvīgi vajag, lai es būtu **kādā iemilējusies**.*
- d. *Eļļa ir piemērota **šķeļošos** matu galiņu kopšanai ..*
- e. *Viņi satikās **gandrīz gadu un vienmēr atstāja iemilējušās** pāra iespaidu.*

Taču citos gadījumos iespējams atrast īpašības vārdu vai neatgriezenisku darāmās vai ciešamās kārtas divdabi (Ahero *et al.* 1959, 636; Endzelīns 1980, 15; Nītiņa 2013, 388), piemēram, (4a) un (5b), (5c) teikumos minēto atgriezenisko divdabju vietā:

(7)

- a. .. *tik daudz bija kareivju – kā vesels, straujš, **kustīgs** jūras gabals.*
- b. *Tiešām bija prieks visas jūs satikt, parunāties un ienest saulīti šajā **pelēkajā / pelēcīgajā** dienā!*
- c. *Tāpat uzslavas tika „Dior” zilajā tērpā **ģērbtajai** aktrisei Šarlīzei Teronai.*

„Akadēmiskajā terminu datubāzē” vairākiem vārdkoptermiņiem, kuros ir lokāmais atgriezeniskais divdabis, kā paralēla iespēja norādīta arī vārdkopa ar īpašības vārdu vai neatgriezenisku divdabi, turklāt to piedāvājot kā pirmo izvēli (sk. <http://termini.lza.lv/term.php>):

(8)

- a. **pašlimīgā** plēve; pašlimējošās plēve
- b. **gatavā** pogaļa; nogatavojusies pogaļa
- c. **nobriedušas** sēklas; nogatavojušās sēklas; **gatavas** sēklas

Šāds izkārtojums, protams, netieši apliecina, ka priekšroka dodama vārdkoptermiņiem bez atgriezeniska divdabja – lai nerastos pārpratumi vai terminoloģiska nekonsekvenca, ja teikumā termins nepieciešams, piemēram, datīvā vai lokatīvā. Tomēr, piemēram, vārdkoptermiņiem *darbojošies sakari, aizkavējusies hromosoma, aizkavējušies neitroni* citi varianti nav norādīti.

Aplūkojot tuvāk lokāmo atgriezenisko divdabju nepareiza lietojuma gadījumus, redzami vismaz četri t. s. „nepareizību” paveidi, kur atšķirīgs var būt arī labošanas ceļš:

- 1) paradigmā neesošo formu kompensēšana ar neatgriezenisko divdabju nenoteikto vai noteikto galotņu formām (sk. arī (4a), (5a), (5b) piemērus):

(9)

- a. *.. no Vācijas puses **tuvojošais** negaiss ar zibeniem un lietu pārāk neuzmundrināja ..* (LVK2018)
(ieteicamais labojums: *[..] negaiss, kas tuvojās no Vācijas puses ..*)
- b. *Aizejot **iemilējušai** sievietei – nodomāju, cik viss ļoti citādāk var būt.* (www.dailotava.lv)
(ieteicamais labojums: *Aizejot sievietei, kas bijusi iemilējusies ..*)

- 2) paradigmā esošo formu aizstāšana ar citām formām – parasti neatgriezenisko divdabju nenoteikto un noteikto galotņu formām (sk. arī (4d) piemēru):

(10)

- a. *Šī procedūra ļauj risināt **šķeļošu** un lūstošu matu problēmu.* (www.epadomi.lv)
(ieteicamais labojums: *[..] šķeļošos un lūstošu matu problēmu*)
- b. *„Kā tu gulēji?” apvaicājās sargs. „Vai, labi,” atbildēja **pamodušais**. „Dažreiz gan nevarēju apjēgt, ka es esmu.”* (LVK2018)
(ieteicamais labojums: *atbildēja pamodies [cilvēks]*)

- 3) gan neesošu, gan esošu atgriezenisko divdabja formu vietā tiek lietota neskaidras cilmes neregulāra un neliterāra forma ar *-amies* (Endzelins 1951, 948; 1980, 14–15; Ahero *et al.* 1959, 641; Kalnača, Lokmane 2010, 61–63; Nītiņa 2013, 389; Paegle 2019, 112) (sk. arī (4c), (5c) piemērus):
- (11) lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabīs
- Ar HYDRAVERTER [kompresoru] var strādāt nakts laikā vai slimnīcu, skolu, ofīsu u. c. tuvumā, netraucējot tur **atrodošamies** cilvēkiem.* (LVK2018)
(ieteicamais labojums: [...] *netraucējot tur esošos cilvēkus*)
 - Kāpēc jālauza galva par brīvdienām, **tuvojošamies** svētkiem vai cita pasākuma organizēšanu?* (LVK2018)
(ieteicamais labojums: [...] *gaidāmajiem svētkiem* ..)
- (12) lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīs
- Ieteikšu Romas apskates vietas, kuras iespējams apskatīt trīs dienās, nekļūstot par **noskrējušamies** tūrista karikatūru.* (Diena)
(ieteicamais labojums: [...] *noskrējušās tūrista karikatūru*)
 - Pateicoties šiem pēkšņi kreditoru vidū **parādījušamies** ofšoriem, uzņēmējam [...].* (www.pietiek.com)
(ieteicamais labojums: *Pateicoties šiem ofšoriem, kas pēkšņi parādījušies kreditoru vidū ..*)
- 4) atgriezeniskie divdabji lietoti, tos vispār nekā nesaskaņojot ar apzīmējamo vārdu (sk. arī (4b) piemēru); saskaņojuma trūkums attiecas arī uz iepriekš minētajiem divdabjiem ar *-amies* (sk. (11) un (12) piemērus):
- (13) lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabīs
*Jelgavas novadā **darbojošies** pašvaldības sabiedrības ar ierobežotu atbildību (SIA) nodrošina ūdens ieguvu [...].* (www.jelgavasnovads.lv)
(ieteicamais labojums: *Jelgavas novadā darbojošās sabiedrības [...] / Jelgavas novada pašvaldības sabiedrības ..*)
- (14) lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīs
*Ministrijas pārstāvis izsaka **pārēdušos** un demagoģiskās sabiedrības daļas viedokli.* (Diena)
(ieteicamais labojums: [...] *pārēdušās un demagoģiskās sabiedrības daļas ..*)

Visos gadījumos vērojami no valodniecības teorijas viedokļa interesanti paradigmu struktūras un latviešu valodas gramatisko formu sistēmas krustošanās piemēri (plašāk sk. Kalnača, Lokmane 2010; sk. arī Sims 2006, 2019), ko, visticamāk, veicina jau rakstā vairākkārt pieminētais atgriezenisko divdabju formu trūkums vairākos locījumos (ne tikai abu skaitļu datīvā un lokatīvā, bet arī vienskaitļa nominatīvā un ģenitīvā divdabjiem ar piedēkli *-oš-*), kā arī šo divdabju gramatisko formu savstarpēja homonīmija un formu sakritums ar īpašības vārdu un neatgriezenisko lokāmo divdabju noteiktajām galotnēm. Kā vairīšanās no locījuma formu trūkuma un daudzveidīgās homonīmijas varētu būt arī tendence atgriezeniskos divdabjus dzimtē, skaitlī un locījumā vispār nesaskaņot ar lietvārdu, uz kuru tie attiecas.

Tomēr arī valodnieku starpā nav vienotības, kā rīkoties lokāmo atgriezenisko divdabju formu lietojuma sakarā – vai atgriezeniskums un noteiktība ir jānošķir kā atsevišķas gramatiskas nozīmes, t. i., vai šo divdabju paradigām jāprojām jābūt nepilnām, vai arī tās varētu papildināt ar neatgriezenisko divdabju noteikto galotņu formām. Tā Jānis Endzelīns (1951, 947, 948), norādīdams uz lokāmā darāmās kārtas pagātnes atgriezeniskā divdabja formu neskaidrību, pieļauj vienskaitļa nominatīvā arī neatgriezeniska darāmās kārtas pagātnes divdabja formu ar noteikto galotni, proti, esošas formas variantu: „Vir. dzimtē viensk. nōminātīva refleksīvā forma normāli beidzas ar *-iēs* (piemēram, *cēliēs*). Noteiktas refleksīvās formas nelieto un aizstāj ar atbilstošām aktīvām formām, ja no tām nevar labi izvairīties, piemēram, viensk. nōm. [...] *sagāzušais sķūnis* (dzirdēts Valmierā) ..”

Šādas formas latviešu valodā tiešām atrodamas un pēc pašreizējiem normēšanas principiem būtu labojamas, piemēram (sk. arī (10b) piemēru):

(15)

- a. *Nez kāpēc viņi vienprātīgi bija pārliecināti, ka vainīgais ir **piedzērušais** kritiķis* [...]. (LVK2018)
(ieteicamais labojums: *piedzēries kritiķis*)
- b. *Tie [ievērojami Latgales kultūras darbinieki un zinātnieki] bija: Polijas revolucionārs un vēsturnieks B. Limanovskis [...] un no Ilūkstes **cēlušais** kalnu pētnieks profesors A. Rodzēvičs-Bijēvičs* [...]. (LVK2018)
(ieteicamais labojums: [...] *un kalnu pētnieks profesors A. Rodzēvičs-Bijēvičs, kurš cēlies no Ilūkstes* ..)

Daina Nītiņa „Latviešu valodas gramatikā” (2012, 387–388) sniedz savu atgriezeniskā darāmās kārtas tagadnes divdabja paradigmas versiju (pirms tam ar atsauci uz Ahero *et al.* 1959, 636, 640, 641 minot tradicionālo formu klāstu) un akcentē, ka šie divdabji „sastopami arī gramatiskās nozīmēs un locījumu formās, kuras nav minētas iepriekš dotajā paradigmā” – vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā **kustoš-ais zars**, ģenitīvā **kustoš-ās zara**. Trūkstošā nominatīva forma te aizstāta ar neatgriezeniskā darāmās kārtas tagadnes divdabja noteiktās galotnes formu, savukārt vienskaitļa ģenitīva forma, iespējams, pārņemta no sieviešu dzimtes atgriezeniskā divdabja attiecīgās formas ar galotni *-ās*. Taču J. Endzelīna ieteikums par noteikto galotni atgriezeniskā darāmās kārtas pagātnes divdabja nominatīvā tomēr nav izmantots. Tādējādi, ja sekojam D. Nītiņas ieteikumam, par labojamiem nebūtu uzskatāmi tādi teikumi kā (16a) un (16b), kur atgriezeniskie divdabji veidoti no darbības vārdiem *tuvoties, darboties*:

(16)

- a. vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva forma
[.] **tuvojošais vilciens signālistam ir redzams attālumā, kas ir mazāks par 500 m** [..]. (www.ldz.lv)
([..] *vilciens, kas tuvojas, signālistam ir redzams 500 m un mazākā attālumā* [..])
- b. vīriešu dzimtes vienskaitļa ģenitīva forma
*Šodien labi **darbojošās** fiksētā interneta pieslēguma datu zuduma koeficienta norma ir 0 %* [..]. (www.delfi.lv)
(*Šodien labas darbības fiksētā interneta pieslēguma* [..])

Arī „Akadēmiskajā terminu datubāzē” atrodamie vārdkoptermini **darbojošais vulkāns** un **darbojošais noslidenis** tādā gadījumā būtu uzskatāmi par latviešu valodas sistēmā iederīgiem, lai gan veidoti no atgriezeniska darbības vārda *darboties*, kuram latviešu valodā nemaz nav neatgriezeniska analoga **darbot*. Tas pats būtu attiecināms arī uz rakstā iepriekš minēto vārdkopterminu **pašlimējošās plēve** (sk. arī (3b) piemēru), kurš ir nepareizs pēc būtības, jo, kā redzams 1. tabulā, lokāmajam tagadnes atgriezeniskajam divdabim sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīva formas nemaz nav, turklāt latviešu valodā nav arī atgriezeniska darbības vārda **pašlimēties*. Tāpēc noteikti labāks ir termins ar īpašības vārdu – **pašlimīgā plēve**.

Savukārt Rasma Grīsele (2005, 19) min, ka „[...] refleksīvajiem jeb atgriezeniskajiem divdabjiem (*mostošies, pamodušies* bērni) „noteikto” formu nav. Jo aiz refleksīvā *-s(i)* vārda beigās pievienot *-jis* [sens norādāmais

vietniekvārds, no kā vēsturiski veidojušās noteiktās galotnes – A. K.] nav varēts”. Starp citu, R. Grisle (*op. cit.*) par noteiktās galotnes nesistēmisku variantu uzskata arī „mākslotas formas ar *-šamies, -šajamies* („*taisnojušajamies* acīm; *sauļojošajamies* pilsētniekiem”). Tātad J. Endzelina piedāvātais vienskaitļa nominatīva formas variants ar noteikto galotni, t. i., izskaņu *-ušais* un D. Nītiņas lokām atgriezeniskā darāmās kārtas tagadnes divdabja paradigmas ar vīriešu dzimtes nominatīva un ģenitīva formām, respektējot R. Grisles viedokli, nebūtu atbalstāmi papildinājumi.

To, ka atgriezeniskums un noteiktība ir dažādas gramatiskas nozīmes, ko izsaka arī atšķirīgas formas, netieši apliecina nepilnās lokāmo atgriezenisko divdabju paradigmas bez jebkādiem noteikto galotņu papildinājumiem, piemēram, „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero *et al.* 1959, 636–637, 640–641), Vilmas Kalmes un Guntas Smiltnieces „Latviešu literārās valodas vārddarināšanā un morfoloģijā” (2001, 263, 267), Dzintras Paegles „Latviešu literārās valodas morfoloģijā” (2003, 141–142, 144), D. Nītiņas „Latviešu valodas morfoloģijā” (2001, 97–100), kā arī A. Kalnačas un I. Lokmanes pētījumā par atgriezenisko lietvārdu un divdabju formu sistēmu (Kalnača, Lokmane 2010).

Iemesls, kāpēc lokāmo atgriezenisko divdabju formas tiek papildinātas vai aizstātas ar neatgriezenisku divdabju noteiktām vai nenoteiktām galotnēm, ir viegli izskaidrojams. Proti, latviešu valodā funkcionē simetriska īpašības vārdu un lokāmo neatgriezenisko divdabju nenoteikto / noteikto galotņu sistēma, piemēram, *liel-s koks – liel-ais koks, jaun-a grāmata – jaun-ā grāmata* un *ziedoš-s koks – ziedoš-ais koks, saskāb-is piens – saskābuš-ais piens, lasām-a grāmata – lasām-ā grāmata, sakult-a ola – sakult-ā ola*. Taču atgriezeniskie lokāmie divdabji šai simetriskajā sistēmā neiekļaujas gan tāpēc, ka tiem dominē cita gramatiskā nozīme – atgriezeniskums –, gan tāpēc, ka to paradigmas ir nepilnas.

Ja tiek apvienotas divdabju atgriezeniskās un neatgriezeniskās noteiktās galotnes, faktiski tiek radīts jauns divdabju locīšanas tips – jauktas paradigmas, kur formu izteiktā semantika nav būtiska un neitralizējas, turklāt šādas paradigmas parasti gramatikās nav bijušas pārstāvētas. Izņēmums ir D. Nītiņas (2013, 388) atgriezeniskā darāmās kārtas tagadnes divdabja (ar piedēkli *-oš-*) atšķirīgas, t. i., jauktas locīšanas paradigmas piedāvājums ar piebildi: „Vai šīm paradigmām latviešu valodā ir gadījuma raksturs, vai arī tās nostiprināsies, rādīs laiks un valodas attīstība.” Tomēr jāatzīst, ka „normalizējot” paradigmu jaukšanu, atgriezenisko divdabju pareiza lietošana latviešu valodā kļūs vēl neskaidrāka. Turklāt tas radīs grūtības ne tikai teksta autoriem, bet arī redaktoriem un korektoriem, kā arī visiem latviešu valodas apguvējiem un lietotājiem – vai tā būtu dzimtā, vai arī svešvaloda.

Avoti

Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. Pieejama: <http://termini.lza.lv/term.php>

Diena (laikraksts).

Ir (žurnāls).

Jaunā Gaita (žurnāls).

Kas Jauns (žurnāls).

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss LVK2018. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>

Lilit (žurnāls).

Rīgas Laiks (žurnāls).

www.dailotava.lv (interesešu portāls).

www.epadomi.lv (interesešu portāls).

www.eu.adv24.lv (interesešu portāls).

www.jelgavasnovads.lv (pašvaldības portāls).

www.klipshop.lv (interneta veikala lapa).

www.ldz.lv (valsts uzņēmuma portāls).

www.maminuklubs.lv (interesešu portāls).

www.pietiek.com (ziņu portāls).

www.priede.bf.lu.lv (LU portāla blogs).

1. Ahero *et al.* 1959 – Ahero, Antonija *et al.* *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga : LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
2. Endzelīns 1948 – Endzelīns, Jānis. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
3. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
4. Endzelīns 1980 – Endzelīns, Jānis. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III₂. Rīga : Zinātne, 1980, 9.–45. lpp. [Pirmizdevums: Rīga, 1928]
5. Grīse 2005 – Grīse, Rasma. Jamajai, jamajā, jamajiem, jamajos, šajamies! Jāsavalda „noteiktās” galotnes. *Spēkildze*. Rīga : Antava, 2005, 18.–20. lpp.
6. Kalme, Smiltnece 2001 – Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
7. Kalnača 2011 – Kalnača, Andra. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2011.

8. Kalnača 2013 – Kalnača, Andra. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2013, 45.–108. lpp.
9. Kalnača, Lokmane 2010 – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. Defective Paradigms of Reflexive Nouns and Participles in Latvian. *Defective Paradigms: Missing forms and what they tell us. Proceedings of the British Academy*. 163. Corbett, Greville, Baerman, Matthew, Brown, Dunstan (eds.). Oxford : Oxford University Press, 2010, pp. 53–67.
10. Kalnača, Lokmane 2011 – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. Atgriezenisko lietvārdu un divdabju defektīvās paradigmas un to kompensēšanas iespējas. *Morfoloģijos semināras, skirtas profesoriui Albertui Rosinui (1938–2010) atminti*. Vilnius : Vilnius universiteto Filoloģijos fakulteto Baltistikos katedra, 2011, 19.–21. lpp.
11. Kalnača, Lokmane 2013 – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. Paradigma morfoloģijā un sintaksē. *Valoda: nozīme un forma. 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2013, 6.–18. lpp.
12. Lipšāne 2011 – Lipšāne, Inese. *Atgriezenisko lietvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos*. Bakalaura darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011.
13. Nītiņa 2001 – Nītiņa, Daina. *Latviešu valodas morfoloģija*. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
14. Nītiņa 2013 – Nītiņa, Daina. Īpašības vārds (adjektīvs) un adjektīvskais divdabis. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina. Grigorjevs, Juris. (red.). Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2013, 370.–412. lpp.
15. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga : Zinātne, 2003.
16. Paegle 2019 – Paegle, Dzintra. Jāņa Endzelina „Dažādas valodas kļūdas” – valodas normas toreiz un tagad. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 14. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 106.–130. lpp.
17. Sims 2006 – Sims, Andrea D. *Minding the Gaps: Inflectional Defectiveness in a Paradigmatic Theory*. Ohio : Ohio State University, 2006.
18. Sims 2019 – Sims, Andrea D. *Inflectional Defectiveness*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019.
19. Tropa 2010 – Tropa, Kristīne. *Atgriezenisko divdabju lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos*. Semestra darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.

Inta Urbanoviča

Ciešamā kārtā lietišķajā tekstveidē

Ievads

Lietišķā valoda ir viens no literārās valodas izpausmes veidiem, un gadsimtu gaitā dažādu tradīciju ietekmē tā ir kļuvusi par savdabīgas valodiskās izteiksmes apkopojumu. Pēdējo gadu laikā lietišķā valoda ir ieguvusi daudz plašāku lietojumu – tā vairs nav tikai normatīvo aktu vai administratīvo dokumentu sausā valoda, bet ir kļuvusi par plašu komunikatīvo sistēmu, kas izpaužas gan mutvārdos, gan rakstveidā ļoti daudzveidīgā kontekstā. Mūsdienās, straujajā komercializācijas laikmetā, sabiedrības komunikāciju lielā mērā nosaka prasme verbāli ietekmēt citam citu, līdz ar to lietišķi, resp., mērķtiecīgi un praktiski lietderīgi, valodas līdzekļi ir kļuvuši īpaši populāri visās dzīves jomās.

Lietišķajai valodai piemīt stilistiskā savdabība, kas ļauj to nošķirt no citiem valodas paveidiem. Latviešu valodniecībā nav daudz pētījumu par lietišķās valodas specifiku – tās raksturojums ir atrodams galvenokārt stilistikas pētījumos par funkcionālo stilu daudzveidību (sk., piemēram, Rozenbergs 1995; Kvašīte 2013) vai arī valodas prakses aprakstos (sk., piemēram, Freimane 1993; Krūmiņa, Skujiņa 2002; Skujiņa 2003). Lietišķajai valodai ir raksturīgas noteiktas pazīmes, un kā viena no tipiskajām pazīmēm parasti tiek minēta ciešamās kārtas jeb pasīva konstrukciju lietojums (Rozenbergs 1995, 86; Skujiņa 2003, 64; Kvašīte 2013, 184), ko nosaka šīs jomas komunikatīvā specifika. Līdzīgi ciešamās kārtas lietojums ir aktuāls arī zinātniskajos tekstos resp. zinātniskajā stilā (par to sk. Kvašīte 2013, 182; Kalnbērziņa 2015; Kalnbērziņa 2016). Ciešamās kārtas izplatība šais abās jomās ir saistāma ar oficiālumu, formalizācijas pakāpi un tieksmi pēc objektivitātes.

Latviešu valodā darbības vārds teikumā var būt darāmajā vai ciešamajā kārtā, kas izriet no nepieciešamības uzsvērt darbības subjektu (darbības veicēju) vai darbības objektu. Darāmo kārtu parasti lieto, ja darbības veicējs ir zināms un tas ir diskursa centrā. Ciešamo kārtu lieto, ja darītājs nav zināms vai nav vajadzības to minēt (Ceplīte, Ceplītis 1997, 69). Ciešamā kārtā ir darbības vārda kārtā, kas izsaka uz objektu vērstu darbību, parasti tieši nenosaucot darbības subjektu, piemēram, *pele tiek noķerta; grāmata tiek lasīta; dziesma tiks dziedāta* (VPSV 2007, 69–70).

Ciešamās kārtas konstrukciju lietojuma biežums latviešu valodas vēsturiskajā attīstībā nav bijis viendabīgs. Pētījuma „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” (2002) nodaļā par darbības vārda ciešamo kārtu ir analizēta pasīva konstrukciju lietojuma statistika un konstatēts, ka literārās valodas attīstībā var izšķirt trīs posmus:

- līdz Bībeles pirmā tulkojuma iznākšanai 1689. gadā – šo posmu raksturo neliels ciešamās kārtas konstrukciju lietojums;
- no pirmās Bībeles līdz 19. gs. vidum – šajā posmā vērojams krass ciešamās kārtas konstrukciju skaita palielinājums, ko noteica tulkojuma oriģinālvalodas stila specifika;
- no 19. gs. vidus līdz mūsdienām – šim posmam raksturīga tendence samazināt pasīva konstrukciju lietošanu (Veidemane 2002, 415).

20. gs. ir vērojams, ka ciešamās kārtas lietojums tekstveidē atkal ir palielinājies, un pasīva konstrukcijas ir sastopamas visos valodas paveidos. Šķiet, no pašreizējā skatu punkta minētajam dalījumam būtu pievienojams ceturtais posms – no 20. gs. nogales līdz mūsdienām –, ko raksturotu ciešamās kārtas lietojuma paplašināšanās, tomēr šādam apgalvojumam būtu nepieciešami papildu statistiski pētījumi, izmantojot jau izstrādātus parametrus. Pētot jau apstrādātos datus, var secināt, ka ciešamās kārtas lietojuma biežums varētu būt atkarīgs no dominējošās kontaktvalodas, proti, laikā, kad Latvijas teritorijā galvenā kontaktvaloda ir ģermāņu grupas valoda, latviešu valodā palielinās pasīva konstrukciju lietojuma biežums.

Ciešamās kārtas izvēles gramatiskie un stilistiskie faktori

Gandrīz katrā lietišķajā tekstā var atrast pasīva konstrukcijas, turklāt dažreiz to lietojums tekstā ir blīvs. Ilustrācijai šāds piemērs: *Mērijumi tiks veikti labvēlīgā gaisotnē, ievērojot konfidencialitāti un ētikas principus, piemēram, bērni netiks mērīti un svērti klasē, bet speciāli piemeklētā skolas telpā (medicīnas kabinetā); zēni un meitenes tiks mērīti un svērti atsevišķi; bērni netiks pilnībā izģērbti, viņiem tiks lūgts novilkt tikai biezās drēbes, apavus un zeķes, paliekot vieglās iekštelpu drēbēs. Arī pašam bērnam tiks jautāta piekrišana mērījumu veikšanai (Vēstule 25.09.2012.)*¹. Cits piemērs: *Rakstiskās procedūras lēmumu pieņemšanas termiņš ir piecas darba dienas (atsevišķos gadījumos rakstiskas procedūras ilgums var tikt noteikts īsāks, ja tam ir objektīvs pamatojums). Ja par sagatavoto lēmuma projektu ir saņemti komisijas locekļu iebildumi, tad*

¹ Te un turpmāk piemēros netiek rediģētas atkāpes no valodas normām, kā arī atbilstoši raksta vajadzībām piemēros un citātos nav saglabāti oriģinālie izcēlumi un pasvītrojumi.

atkārtotas rakstiskās procedūras termiņš ir trīs darba dienas. Ja rakstiskajā procedūrā iebildumi **nav saņemti**, lēmums **uzskatāms** par pieņemtu. Ja rakstiskajā procedūrā lēmums **netiek pieņemts**, šo jautājumu izskata nākamajā klātienēs sēdē (Nolikums 01.11.2012.). Valentīna Skujiņa uzskata, ka lietišķās valodas specifika paredz ciešamās kārtas iesaisti dokumentos (noteikumos, instrukcijās, sludinājumos u. tml.), jo tādējādi var uzsvērt nepieciešamību veikt kādu darbību noteiktos apstākļos, noteiktā laikā un, neminot darītāju, uzsvērt pagātnē veiktas darbības rezultāta klātesamību tagadnē: *darbs ir pabeigts, raksts ir uzrakstīts, tilts ir uzbūvēts, līgums ir noslēgts* (un tātad patlaban ir spēkā) (Skujiņa 2003, 64).

Ciešamās kārtas izvēle lietišķajā tekstveidē ir saistāma ar noteiktiem gramatiskiem un stilistiskiem faktoriem, jo šīs konstrukcijas:

- 1) palīdz akcentēt darbības objektu, kā arī darbības rezultātu;
- 2) kļūstot par klišejiem, standartizē un atvieglo saziņu lietišķajā tekstveidē;
- 3) palīdz izvairīties no informācijas nevajadzīgas atkārtošanas;
- 4) ļauj tekstu noformēt atbilstoši formālās etiķetes prasībām.

Turpmāk katrs minētais faktors raksturots sīkāk.

1. Lietišķajā tekstveidē ciešamās kārtas konstrukcijas tiek izmantotas, lai akcentētu darbības objektu, jo uz to ir vērsta darbība, un tas no semantiskā viedokļa ir svarīgāks. Piemēram, teikumā *Pieteicējam ir uzlikts naudas sods Ls 10 apmērā* (Spriedums 25.11.2010.) galvenā uzmanība ir vērsta uz sodu, nevis uz darītāju, kas šo sodu ir piešķīris. Citi piemēri: *Darbiniekam tiek noteikts pārbaudes laiks uz trīs mēnešiem līdz 2005. gada 1. novembrim* (Līgums 01.08.2005.); *Visi strīdi pušu starpā tiek risināti Latvijas Republikas likumdošanas noteiktajā kārtībā* (Līgums 01.08.2005.); *Katrā studiju kursā studējošo zināšanas tiek pārbaudītas un vērtētas pēc vienādām prasībām (formas, apjoma, satura, sarežģītības pakāpes u. tml.) neatkarīgi no studiju kursa realizācijā iesaistīto mācībspēku skaita* (Noteikumi 04.09.2013.). Šāda izteiksmes iespēja lietišķajos tekstos ir ļoti noderīga, jo ļauj izcelt svarīgāko informāciju, proti, objektu, turklāt latviešu valodā tā ir tipiska un atbilst ciešamās kārtas lietošanas pamatprincipiem.

Ciešamās kārtas konstrukcijas tiek lietotas arī tādēļ, lai uzsvētu darbības rezultātu, piemēram: *Līgums ir sastādīts un parakstīts divos eksemplāros uz trim lappusēm katrs* (Līgums 01.08.2005.); *Piedāvājumu iesniegšanas termiņš ir noteikts saskaņā ar Publisko iepirkumu likuma 29. panta astoto daļu* (Par atklātā konkursa nolikumu 23.11.2006.). Šādos piemēros svarīga ir nosauktā darbība,

un konstrukcija kopumā akcentē darbības rezultātu, neizceļot darītāju. Saliktos teikumos ciešamā kārtā parasti tiek lietota tikai tajā teikuma daļā, kurā ir jāuzsver darbības rezultāts: *Nomnieks var izmantot Zemesgabalu tikai tiem lietošanas mērķiem, kādi ir noteikti un reģistrēti nekustamo īpašumu valsts kadastrā* (Līgums 01.05.2005.).

2. Lietišķā valoda ir klišejiska, tāpēc tajā bieži vien tiek veidotas valodas vienības pēc viena un tā paša parauga. Šī iemesla dēļ viena tipa dokumentos vai arī līdzīga veida teikumos atkārtojas vienas un tās pašas ciešamās kārtas konstrukcijas. Piemēram, līgumu tekstos regulāri ir sastopamas tādas frāzes kā *līgums ir sastādīts divos eksemplāros; tiek noteikti šādi pienākumi; visi strīdi tiek izskatīti tiesā; tiek risināts sarunu ceļā; līgums ir noslēgts uz nenoteiktu laiku; tiek noteikts pārbaudes laiks; no brīža, kad līgums ir parakstīts; līguma nosacījumi var tikt grozīti vai papildināti, pusēm par to vienojoties* u. c. No vienas puses, šāds klišejiskums ir vērtējams pozitīvi, jo atvieglo lietišķo saziņu, tomēr, no otras puses, tas ierobežo citas līdzvērtīgas izteiksmes iespējas. Ciešamās kārtas vietā reizumis precīzākas un iederīgākas ir darāmās kārtas konstrukcijas, kas ļauj tekstā nosaukt darbības veicēju. Piemēram, frāze *darbiniekam tiek noteikts pārbaudes laiks* kontekstā varētu būt pārprotama un dažādi interpretējama, jo nav nosakāms darbības veicējs, savukārt darāmās kārtas konstrukcija *darba devējs nosaka darbiniekam pārbaudes laiku* ir nepārprotama. Gatavojot lietišķos tekstus, ir rūpīgi jāizvērtē klišejisko konstrukciju izvēle.

3. Ciešamās kārtas konstrukcijas var palīdzēt izvairīties no informācijas atkārtošanas, lai izteikumā nebūtu vairākkārt jāmin viens un tas pats darītājs. Vienā lietišķajā tekstā bieži dominē viens darbības veicējs, tāpēc tā atkārtošana rada neveiklu izteiksmi, turklāt ir arī lieka, jo darītājs ir skaidri saprotams pēc konteksta. Šādos piemēros ciešamās kārtas konstrukcijas palīdz novirzīt adresāta uzmanību uz pašu darbību un objektu, neatkārtojot identisku darāmās kārtas konstrukciju, piemēram: *SIA „XXX” pilnvaro darbinieci YY iesniegt VID Centra rajona nodaļā iesniegumu par 10 pavadzīmju numuru piešķiršanu. YY tiek pilnvarota arī augstāk minēto 10 pavadzīmju numuru saņemšanai* (Pilnvara 14.09.2006.). Piemēra pirmajā teikumā ir lietota darāmā kārtā, kurā ir nosaukts darbības veicējs SIA „XXX” un darbības objekts YY, savukārt otrajā teikumā līdzīgu informāciju izsaka ciešamās kārtas konstrukcija.

Lietišķajā tekstveidē ciešamās kārtas konstrukcijas parasti izmanto, noformējot atsauces uz normatīvajiem aktiem, tiesību normām vai citiem avotiem. Šāda tipa konstrukcijās darbības darītājs ir vispārzināms – tas galvenokārt ir valsts likumdošanas varas vai izpildvaras īstenotājs. Nav vajadzības minēt konkrētā likuma izstrādātājus, jo viņu atbildība ir ar likumu

noteikta un vispārzināma. Tātad darbības veicējs netiek minēts nevis tāpēc, ka tas nebūtu zināms, bet gan tādēļ, ka tas ir pašsaprotams. Turklāt lielākoties darītājs vismaz viena dokumenta robežās ir viens un tas pats, tāpēc ciešamās kārtas konstrukcijas palīdz izvairīties arī no tā atkārtotas nosaukšanas. Šāda īpatnība ir tipiska lietišķās valodas pazīme: *Administratīvā atbildība par bērna aprūpes pienākumu nepildīšanu ir paredzēta Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 173. panta pirmajā daļā* (Vēstule 20.03.2008.); *ledzīvotāju reģistra likuma 3. pantā noteikts, ka ledzīvotāju reģistra uzdevums ir nodrošināt Latvijas pilsoņu, Latvijas nepilsoņu, kā arī Latvijā uzturēšanās atļauju, reģistrācijas apliecību vai pastāvīgās uzturēšanās apliecību saņēmušo personu uzskaiti [..]* (Lēmums 15.04.2011.); *Administratīvā procesa likuma 375. panta pirmajā daļā norādīts, ka iestādes pienākums ir pareizi un laikus izpildīt pret to vērstu administratīvajā lietā pieņemtu tiesas spriedumu vai citu lēmumu (nolēmumu)* (Paskaidrojums 16.05.2013.).

4. Ciešamās kārtas konstrukciju izvēle ir saistāma arī ar iespēju nodrošināt lietišķā teksta atbilstīgu formālas etiķetes prasībām, kas prasa oficiālumu un neitrālu izteiksmi. Bieži dokumenta autors izvēlas lietot ciešamo kārtu, lai raksturotu darbības, ko tas ir veicis. Darāmajā kārtā šāds subjekts būtu noformējams kā 1. personas darītājs. Piemēram, teikumā *Piedāvājumu iesniegšanas termiņš ir noteikts saskaņā ar Publisko iepirkumu likuma 29. panta astoto daļu* (Paziņojums 23.11.2006.), kas ir ekscerpēts no paziņojuma, ciešamās kārtas konstrukcija *termiņš ir noteikts* ir pretstatāma darāmās kārtas konstrukcijai *es esmu noteicis termiņu / mēs esam noteikuši termiņu / iestāde ir noteikusi termiņu* u. tml. Teksta autors ir apzināti lietojis ciešamo kārtu, ne tikai lai pārceltu akcentu uz darbības rezultātu, bet arī lai neizceltu savu klātesamību un ieinteresētību, neitralizētu personiskumu un formalizētu tekstveidi. Ar ciešamās kārtas konstrukciju prasība kļūst objektīvāka un kategoriskāka. Vēl viens piemērs: *Bez pirkuma apliecinoša dokumenta garantija netiek nodrošināta* (Garantijas talons 11.02.2006.). Šajā piemērā darāmās kārtas konstrukcija būtu *es nenodrošinu / mēs nenodrošinām / iestāde nenodrošina* u. tml., kas padarītu tekstu personiskāku, tāpēc ciešamās kārtas konstrukcija ir iederīgāka. Līdzīgu bezpersoniskumu un formālu pieeju var vērot citos līdzīgos piemēros: *Papildus informējam, ka pārējie lietas materiāli pēc to saņemšanas no attiecīgās VID struktūrvienības nekavējoties tiks nosūtīti Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu namam* (Paskaidrojums 16.05.2013.); *Diemžēl līdz šim brīdim rakstveida vienošanās nav panākta* (Iesniegums 20.06.2007.); *Tādā gadījumā aicinājums uz tiesas sēdi tiks sūtīts uz norādīto e-pasta adresi un tiesas pavēste pa pastu netiks sūtīta* (Noraksts 16.09.2010.).

Nevēlamās tendences ciešamās kārtas lietojumā

Laika gaitā ir iesakņojies viedoklis, ka ciešamās kārtas lietojums valodas praksē no stilistiskā viedokļa ir ierobežojams (Cīrule, Cīrulis *et al.* 1972, 48; Freimane 1993, 212; Skujiņa 2003, 64). Ciešamās kārtas formas iesaka lietot šādos gadījumos: pirmkārt, teikumos, kuros nav minēts darītājs un darbības vārds ir tagadnes 3. personas formā, piemēram, *joprojām gausi ar zemi ziemājiem* (labāk – *joprojām gausi **tiēk arta** zeme ziemājiem*) (Freimane 1993, 212); *parku izposta, bet mūrus atstāj* (labāk – *parks **tiēk izpostīts**, bet mūri – **atstāti***) (Strazdiņa 1976), otrkārt, teikumos, kuros nav minēts darītājs un izteicējs izteikts ar darāmās kārtas saliktās tagadnes vai saliktās pagātnes daudzskaitļa 3. personas formu, piemēram, *Sokrātam pasnieguši kausu ar indi* (labāk – *Sokrātam **tika pasniegts** kausis ar indi*) (Ceplīte 1985; Freimane 1993, 212).

Kā iepriekš minēts, ciešamā kārtā ir nepieciešama gan gramatisku, gan stilistisku faktoru dēļ, tomēr tās lietojumu nevajadzētu pārspilēt, lai neapgrūtinātu teksta izpratni. Lietišķajā valodā ir liels tulkotu tekstu īpatsvars, un bieži citvalodu pasīva konstrukcijas tiek kalkotas, nevis tulkojot pielāgotas latviešu valodas gramatiskās sistēmas īpatnībām. Šī iemesla dēļ ciešamās kārtas konstrukcijas tiek lietotas arī gadījumos, kad latviešu valodā tā nav tipiska. Sastopami dažādi gadījumi, kad ciešamo kārtu būtu ieteicams aizstāt ar darāmo. Visbiežāk tas saistīts ar to, ka:

- 1) ciešamās kārtas konstrukcijās ir iekļauts darbības veicējs, kas nav raksturīgi latviešu valodas gramatiskajai sistēmai un apgrūtina teksta uztveri;
- 2) ciešamā kārtā ir lietota lieki, bez īpaša iemesla;
- 3) ciešamās kārtas konstrukcijas ir pārāk garas un grūti uztveramas (parasti kopā ar modālajiem vārdiem vai citiem modificētājiem).

1. Latviešu valodā tradicionāli par nevēlamām tiek uzskatītas ciešamās kārtas konstrukcijas, kurās tiek pieminēts darbības darītājs (izņemot darītāju ģenitīvā – par to sk. turpmāk). 20. gs. sākumā Jāņa Endzelīna un Kārļa Milēnbaha izdotajā „Latviešu valodas mācībā” (pirmizdevums 1907. gadā) ir norādīts: „Ja apzīmējams arī darbības darītājs, tad var izteikties tikai darāmā kārtā: *viņš mani mīl* (nekad: *es tieku no viņa mīlēts*).” (Endzelīns, Milēnbahs [1907] 1993, 111) Par vispārēju normu atzīta regula, ka ciešamās kārtas formas lieto tad, kad darītājs nav zināms, bet, ja darītājs ir zināms, tad ciešamās kārtas vietā lieto darāmo (MLLVG 1959, 553). 1959. gadā publicētajā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” ciešamās kārtas aprakstā

nemaz nav analizēti tādi piemēri, kuros pasīva konstrukcijā būtu iekļauts darbības veicējs (sk. MLLVG 1959, 552–553). Tomēr mūsdienās ir sastopams tādu pasīva konstrukciju lietojums, kurās nosaukts arī darbības darītājs, turklāt to skaits palielinās, un šī tendence vērojama dažādos valodas paveidos gan mutvārdos, gan rakstveidā.

Latviešu valodā ciešamajā kārtā iespējams nosaukt darītāju ģenitīvā, parasti saliktajā tagadnē, pagātnē vai nākotnē: *Tēvs ir cēlis šo namu* → *Šis nams ir tēva celts* (LVG 2013, 503). Jānis Endzelīns norāda, ka šādas pasīva konstrukcijas ar darītāju ģenitīvā ir sastopamas arī dainās: *balti man vaidziņi, ne ūdeņa balināti* (Endzelīns 1951, 984). Šādu konstrukciju lietojums mūsdienu latviešu valodā ir sastopams, retos gadījumos tas ir atrodams arī lietišķajā tekstveidē, piemēram: *Uz doto brīdi metālkonstrukciju krāsojums nav Pasūtītāja pieņemts* (Pretenzija 10.02.2003.); *Informācija nav Valsts policijas apstiprināta* [...] (Lēmums 04.11.2015.). Darbības veicējs šādos piemēros parasti ir dzīva būtne, kas, pēc teksta rakstītāja / veidotāja domām, tekstā tomēr ir jāpiemin, kaut gan galvenais akcents tiek likts uz darbības objektu. Tomēr lietišķajos tekstos šādas konstrukcijas uztveres atvieglošanas dēļ labāk aizstāt ar darāmo kārtu: *krāsojums nav pasūtītāja pieņemts* (labāk – *pasūtītājs nav pieņēmis krāsojumu*); *informācija nav Valsts policijas apstiprināta* (labāk – *Valsts policija nav apstiprinājusi informāciju*).

Lietišķajos tekstos diezgan izplatītas ir ciešamās kārtas konstrukcijas, kurās darbības darītāja loma būtu piešķirama ne tikai dokumenta autoram, bet metonīmiski arī pašam dokumentam, kas nosaukts ar instrumentāli, piemēram, *Darba izpilde tiek apliecināta ar pieņemšanas un nodošanas aktu, ko paraksta abas Puses* (Uzņēmuma līgums 04.10.2007.). Tas tāpēc, ka bieži teksta rakstītājam nav nozīmes – svarīgs ir tikai dokuments, kas, no vienas puses, ir līdzeklis, ar kuru apstiprina darbību, no otras puses, pats juridiskais darbības apstiprinātājs. Šādus teikumus darāmajā kārtā var pārveidot divējādi: *Darba izpildi apliecina pieņemšanas un nodošanas akts* [...] vai *Darbinieki darba izpildi apliecina ar pieņemšanas un nodošanas aktu* [...], saglabājot instrumentāli kā līdzekļa locījumu. Citi piemēri: *Minēto grozījumu izdarīšana iepirkuma konkursa nolikumā ir nepieciešama un pamatota ar šādiem, bet ne tikai, zemāk norādītiem normatīviem aktiem* [...] (Par atklāta konkursa nolikumu 23.11.2006.); *Turklāt valstij atļautās rīcības sliekšnis ir ierobežots ar pienākumu ievērot 3. panta fundamentālo principu, proti, „Tautas viedokļa brīvību izpausmi, izvēloties likumdevēju varu”* (Atklāta vēstule 05.06.2006.); *Ar lietas materiāliem ir pierādītas sūdzības iesniedzēja darbības Ceļu satiksmes noteikumu 314.1. apakšpunkta prasību pārkāpumā* (Spriedums 09.09.2013.); *Lūgums atbrīvot no valsts nodevas samaksas par blakus sūdzību pamatots ar parādnieka*

slikto mantisko stāvokli (Lēmums 16.11.2011.); *Tiesa konstatē, ka konkrētajā lietā nav nozīmes policijas darbinieku veiktajām fotofiksāžām, jo pārkāpums pierādīts ar citiem lietas materiāliem* (Spriedums 25.11.2011.).

Arī šādos gadījumos būtu ieteicams izvairīties no ciešām kārtas konstrukcijām, pārveidojot tās darāmajā kārtā: *grozījumu izdarišana ir pamatota ar šādiem aktiem* (labāk – *grozījumus pamato šādi akti / grozījumu pamatojums ir šādi akti*); *sliexnis ir ierobežots ar pienākumu* (labāk – *sliexni ierobežo pienākums*); *sūdzības ir pierādītas ar lietas materiāliem* (labāk – *sūdzības pierāda lietas materiāli*); *lūgums pamatots ar slikto mantisko stāvokli* (labāk – *lūgumu pamato informācija par slikto mantisko stāvokli / lūguma pamatojums ir informācija par slikto mantisko stāvokli*); *pārkāpums pierādīts ar lietas materiāliem* (labāk – *pārkāpumu pierāda lietas materiāli*). Teikums darāmajā kārtā ir labāk uztverams, turklāt saturiski tieši nosauktais dokuments ir galvenais.

Ja teksta autors ciešām kārtas konstrukcijā grib nosaukt dzīvu būtnei kā darbības veicēju, dažkārt tiek izmantotas kalkotas konstrukcijas *ar (kā) palīdzību, ar (kā) starpniecību* u. c., piemēram: *[..] juridiskā vai fiziskā persona, kuras pastāvīgā atrašanās vieta vai dzīvesvieta ir Latvija vai kurai Latvijas teritorijā pieder uzņēmums, Patentu valdē var būt pārstāvēta personiski vai ar tās darbinieku, vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību* (Nolikums 23.04.2016.); *[..] šādos gadījumos problēma tiek risināta ar apdrošinātāju starpniecību* [..] (Līgums 15.06.2014.); *[..] lūgums tiek sagatavots ar advokāta palīdzību* [..] (Noteikumi 24.09.2016.). Šādas konstrukcijas būtu labojamas un aizstājamas ar latviešu valodai raksturīgu izteiksmes veidu, kas ir ekonomiskāks un precīzāks: *persona var būt pārstāvēta ar pilnvarotā pārstāvja starpniecību* (labāk – *personu var pārstāvēt pilnvarotā persona*); *problēma tiek risināta ar apdrošinātāju palīdzību* (labāk – *problēmu risina apdrošinātāji / problēmu palīdz risināt apdrošinātāji*), *lūgums tiek sagatavots ar advokāta palīdzību* (labāk – *lūgumu sagatavo advokāts / lūgumu palīdz sagatavot advokāts*).

Aizvien biežāk lietišķajā tekstveidē parādās ciešām kārtas konstrukcijas, kurās darbības darītājs ir izteikts ar vārdu savienojumu *no (kā) puses*. Šādos piemēros darītājs ir dzīva būtne, kas nodrošina ciešamajā kārtā izteiktās darbības norisi, piemēram: *Pašvaldības policija un administratīvā inspekcija ipašniekiem 2012. gadā jau sastādījusi 7 protokolus, 2011. gadā tie ir 6, bet 2010. gadā 3 protokoli – neviena soda nauda no ipašnieku puses nav tikusi samaksāta* (Pārskats 12.10.2012.). Teikuma pēdējā daļā lietota ciešamā kārtā, un darbības darītājs ir izteikts ar konstrukciju *no ipašnieka puses*. Ja pēdējo teikuma daļu pārveidotu darāmajā kārtā, veidotos teikums: *Neviens ipašnieks nav samaksājis soda naudu*. Darītājs (biežāk dzīva būtne), kas

ciešamajā kārtā piesaistīts ar prievārda *no* konstrukciju, neatbilst latviešu valodas gramatiskajai sistēmai, tas ir kalkots (sk. Freimane 1993, 212). Citi piemēri: *Izskatās, ka **piesegts** viņš **tiēk** no dzīvokļa īpašnieka puses un Andrejs ir minēts arī kā dzīvokļa īrnieks vai īemītnieks (Vēstule 16.09.2016.); SIA „XXX” ir pieņēmusi lēmumu pārdot Īpašumu, [...] lai **tiktu nodrošināta** turpmāka Nomaksas līguma pienācīga izpilde no Īpašuma izpircēja puses [...] (Iesniegums 28.04.2011.); [...] apstrādes procesā papildus **paredzēta** kontrole no grāmatveža puses ne tikai par nesakritībām, bet arī par darbinieku kļūdām [...] (Audita ziņojums 2015). Šādi ciešamās kārtas teikumi šķiet visai samudžināti un grūti uztverami un valodas praksē nebūtu vēlami. Turklāt šāda konstrukcija var radīt arī saturiskus pārpratumus, jo vārdam *puse* viena no nozīmēm ir 'juridiska vai fiziska persona, vai personu grupa, kas kādās attiecībās nostādīta pretim viena otrai' (MLVV). Tātad šādi piemēri noteikti būtu pārveidojami darāmajā kārtā: viņš **tiēk piesegts** no dzīvokļa īpašnieka puses (labāk – dzīvokļa īpašnieks viņu piesedz); izpilde **tiktu nodrošināta** no īpašuma izpircēja puses (labāk – īpašuma izpircējs nodrošinātu izpildi); papildus **paredzēta** kontrole no grāmatveža puses (labāk – paredzēts, ka papildus kontrolēs grāmatvedis).*

2. Ciešamo kārtu nevajadzētu lietot bez īpašas vajadzības, ja ar darāmo kārtu var izteikties īsāk un skaidrāk. Ja ciešamās kārtas lietojumu nenosaka noteikti gramatiski vai stilistiski faktori, tās izmantošanai nav pamata. Piemēram, anketas jautājumos *Vai jūs **esat ieinteresēts** hobijos un vaļaspriekos? Vai Jūs **esat ieinteresēts** zinātniskajā, tehniskajā un kultūras informācijā?* (Sociālās adaptācijas pašnovērtējuma anketa) ciešamās kārtas konstrukcijas bez vajadzības sarežģī teikuma struktūru, līdz ar to arī atbilde var būt neskaidra. Ja šos jautājumus pārveido darāmajā kārtā (*Vai jūs interesē vaļasprieki? Vai jūs interesē zinātniskā, tehniskā un kultūras informācija?*), tie kļūst skaidrāki un arī atbildes ir vieglāk noformējamas. Arī teikumā *Koncerta programmu vadīt **aicināts** aktieris* [...] (Pārskats 12.12.2011.) ciešamajai kārtai nav pamatojuma, ieteicams to pārveidot darāmajā kārtā (labāk – *koncerta programmu vadīs aktieris / koncerta programmas vadītājs būs aktieris*).

3. Ciešamās kārtas konstrukcijas kļūst pārlieku sarežģītas un garas, ja tajās tiek iesaistīti modālie darbības vārdi, piemēram, *varēt, gribēt, vajadzēt* (VPSV 2007, 236). Lietišķos tekstos šādos piemēros vajadzētu izmantot darāmo kārtu, lai pārāk nesarežģītu teikumu un lieki neapgrūtinātu teksta uztveri. Piemēram, teikumā [...] *datortikls **drīkst tikt izmantots** tikai likumdošanā paredzētajā kārtībā* (Pakalpojuma lietošanas noteikumi) labāk iederētos darāmā kārtā (*datortiklu drīkst izmantot tikai likumdošanā paredzētajā kārtībā*). Citi piemēri: *Šis līgums **var tikt grozīts** vai **papildināts** Pusēm rakstiski vienojoties vai atbilstoši spēkā esošajiem Latvijas Republikas*

normatīvajiem aktiem (Līgums 03.04.2006.); Lūdzam precizēt, kādas OCR metodes **var tikt pielietotas** numuru zīmju atpazīšanas sistēmā (Par atklāta konkursa nolikumu 23.11.2006.); Nomaks maksā **var tikt pārskaitīta** reizi gadā (Līgums 01.05.2005.); Transportlīdzekļu distance **nevar tikt neievērota**, jo RKP robežkontrole notiek saskaņā ar tehnoloģisko shēmu (Par atklāta konkursa nolikumu 23.11.2006.); Eiropas Parlamenta deputāts **varot tikt pieteikts** par kandidātu Saeimas vēlēšanās, taču ievēlēšanas gadījumā atteikties no Saeimas deputāta mandāta (Vēstule 05.06.2006.). Šos piemērus ērtāk ir veidot darāmajā kārtā ar vispārinātas personas nozīmi: līgums **var tikt grozīts vai papildināts** (labāk – līgumu var grozīt vai papildināt); metodes **var tikt pielietotas** (labāk – metodes var lietot); maksā **var tikt pārskaitīta** (labāk – maksu var pārskaitīt); distance **nevar tikt neievērota** (labāk – distanci nevar neievērot); deputāts **varot tikt pieteikts** (labāk – deputātu varot pieteikt).

Secinājumi

Ciešamās kārtas lietojums mūsdienu latviešu valodā paplašinās, un šo konstrukciju izvēle ir saistāma ar noteiktiem gramatiskiem un stilistiskiem faktoriem:

- 1) lietišķajā saziņā darbības objekts un darbības rezultāts bieži ir svarīgāks par darbības darītāju, un ciešamā kārtā ļauj to īstenot;
- 2) ciešamās kārtas konstrukcijas, kļūstot par klišejām, lietišķajos tekstos standartizē un atvieglo saziņu;
- 3) ciešamā kārtā palīdz izvairīties no informācijas nevajadzīgas atkārtošanas (piemēram, atkārtoti neminot darbības veicēju);
- 4) lietišķās tekstveides etiķete prasa neitralitāti, formālumu, bezpersoniskumu, un ciešamās kārtas konstrukcijas palīdz to nodrošināt.

Ir sastopami gadījumi, kad ciešamo kārtu būtu ieteicams aizstāt ar darāmo, lai vēstījums būtu skaidrāks un vieglāk uztverams:

- 1) lietišķos tekstos ar darāmo kārtu aizstājamas pasīva konstrukcijas, kurās iekļauts darbības veicējs (*krāsojums nav pasūtītāja pieņemts* (labāk – pasūtītājs nav pieņēmis krāsojumu); *grozījumu izdarīšana ir pamatota* ar šādiem aktiem (labāk – grozījumus pamato šādi akti); *persona var būt pārstāvēta* ar pilnvarotā pārstāvja starpniecību (labāk – personu var pārstāvēt pilnvarotā persona); *viņš tiek piesegts* no dzīvokļa īpašnieka puses (labāk – dzīvokļa īpašnieks viņu piesedz));

- 2) darāmā kārtā lietojama tajos gadījumos, kad ciešamās kārtas konstrukcijām nav gramatiska vai stilistiska pamatojuma (*vai jūs **esat ieinteresēts** hobijos un vaļaspriekos?* (labāk – *vai jūs interesē vaļasprieki?*); *koncerta programmu vadīt **aicināts** aktieris* (labāk – *koncerta programmu vadīs aktieris / koncerta programmas vadītājs būs aktieris*));
- 3) ciešamās kārtas konstrukcijas ir pārāk garas un grūti uztveramas (parasti kopā ar modāliem darbības vārdiem vai citiem modifīcētājiem) (*datortīkls **drikt tikt izmantots*** (labāk – *datortīklu drikt izmantot*); *līgums **var tikt grozīts** vai **papildināts*** (labāk – *līgumu var grozīt vai papildināt*); *maksa **var tikt pārskaitīta*** (labāk – *maksu var pārskaitīt*)).

Ciešamās kārtas lietošana lietišķajā tekstveidē ir noderīga un atbalstāma, tomēr tai jābūt gan gramatiski, gan stilistiski pamatotai.

Avoti

Audita ziņojums 2015.

Garantijas talons 11.02.2006.

Iesniegums 20.06.2007.; 28.04.2011.

Lēmums 15.04.2011.; 16.11.2011.; 04.11.2015.

Līgums 01.05.2005.; 01.08.2005.; 03.04.2006.; 04.10.2007.; 15.06.2014.

Nolikums 01.11.2012.; 23.04.2016.

Noraksts 16.09.2010.

Par atklātā konkursa nolikumu 23.11.2006.

Paskaidrojums 16.05.2013.

Paziņojums 23.11.2006.

Pārskats 12.12.2011.; 12.10.2012.

Pilnvara 14.09.2006.

Pretenzija 10.02.2003.

Sociālās adaptācijas pašnovērtējuma anketa.

Spriedums 25.11.2010.; 25.11.2011.; 09.09.2013.

Uzteikums 29.06.2009.

Vēstule 05.06.2006.; 20.03.2008.; 25.09.2012.; 16.09.2016.

1. Ceplīte 1985 – Ceplīte, Brigita. Neaizmirsīsim lietot ciešamo kārtu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 21. laidziens. Rīga : Avots, 1985, 134.–136. lpp.
2. Ceplīte, Ceplītis 1997 – Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdota. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
3. Cīrulle, Cīrulis et al. 1972 – Cīrulle, Dzidra, Cīrulis, Kārlis, Freidenfelds, Ilmārs, Grase, Helga, Jankevics, Alfrēds. *Latviešu literārās valodas praktikums 9.–11. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1972.
4. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
5. Endzelīns, Milēnbahs 1993 – Endzelīns, Jānis, Milēnbahs, Kārlis. *Latviešu valodas mācība*. 14. izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1993.
6. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
7. Kalnbērziņa 2015 – Kalnbērziņa, Vita. Ciešamā kārtā latviešu un angļu zinātniskajā rakstu valodā. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 147.–154. lpp.
8. Kalnbērziņa 2016 – Kalnbērziņa, Vita. Ciešamās kārtas lietojuma biežums latviešu un angļu medicīnas zinātniskajos rakstos. *Valoda: nozīme un forma 7. Gramatika un saziņa*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 50.–58. lpp.
9. Krūmiņa, Skujiņa 2002 – Krūmiņa, Veronika, Skujiņa, Valentīna. *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata*. Rīga : Valsts kanceleja, 2002.
10. Kvašīte 2013 – Kvašīte, Regīna. Latviešu valodas stili. *Latviešu valoda*. Atb. red. A. Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175.–192. lpp.
11. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nitiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
12. MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Fonētika un morfoloģija. Atb. red. E. Sokols. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
13. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Red. I. Zuicena, LU LaVI, 2013–2019 [skatīts 21.05.2019.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
14. Rozenbergs 1995 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
15. Skujiņa 2003 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003.
16. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa, LU Latviešu valodas institūts. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.
17. Strazdiņa 1976 – Strazdiņa, Valentīna. Kad teikumā nav minēts darītājs. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 12. laidziens. Rīga : Avots, 1976, 62.–68. lpp.
18. Veidemane 2002 – Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Atb. red. K. Pokrotniece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002, 409.–509. lpp.

TEKSTVEIDE

Linda Lauze

Mutvārdu teksts un tā elementu atveide rakstu formā

Laikā, kad publiskajā telpā parādās aizvien vairāk spontānu, iepriekš nesagatavotu tekstu gan runas, gan rakstu formā, kļūst aktuāls jautājums par tekstu lingvistisko kvalitāti. Rakstā tiek piedāvāts vispirms apskatīt, kādas pazīmes piemīt mutvārdu tekstam, kādos gadījumos tiek uzskatīts, ka tas pastāv arī rakstu formā, un kā rakstveidā tiek atveidoti mutvārdu teksta elementi, pievēršot uzmanību vairākiem valodas līmeņiem – fonētikai, leksikai, morfoloģijai un sintaksei. Saistībā gan ar latviešu valodas mācīšanas akcentu maiņu jaunajā pamatizglītības standartā valodu mācību jomā skolā, gan ar saziņas formu daudzveidību mūsdienās, „Ioti svarīgi ir aplūkot mutvārdu runas un rakstu valodas kopīgās un atšķirīgās iezīmes. Tieši šo atšķirību nezināšana noved pie sarunvalodas elementu pārdaudzuma rakstītajā tekstā vai uzrakstīta teksta reproducēšanas mutvārdu runā” (Šalme 2018, 67).

Mutvārdu teksts ir gana daudzveidīgs – tas tiek izmantots gan šaurā runātāju lokā, gan plašai auditorijai paredzētā publiskā sfērā, tai skaitā arī televīzijā, radio un interneta vietnēs, kā formālās, tā neformālās runas situācijās. Tādējādi tas aptver gan ikdienas saziņā lietoto sarunvalodu, gan publisko runu. Abu runātās valodas variantu sīkāks salīdzinājums ir sniegts grāmatā „Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā”, akcentējot, ka sarunvaloda ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, kas pastāv spontānā mutvārdu formā, bet publiskā runa ir uzskatāma par literārās valodas mutvārdu izpausmes veidu (Lauze 2004, 16). Šajā pētījumā galvenokārt tiek analizēts iepriekš nesagatavots un samērā spontāns mutvārdu teksts, pie kura nepieder rakstveida teksta atveidojums mutvārdu formā, piemēram, ziņu vai cita laikus uzrakstīta teksta lasīšana, daiļdarba iestudējums u. tml. Rakstā nav paredzēts apskatīt mutvārdu teksta reģionālās iezīmes, kas attiecas uz latviešu valodas dialektiem un izloksnēm.

Cilvēces evolūcijas gaitā valoda vispirms radās mutvārdu formā, rakstība izveidojās daudz vēlāk „vienlaikus ar pirmo valstisko veidojumu izcelsmi aptuveni pirms 4000 g. p. m. ē.” (Baltiņš, Druvieta 2017, 181). Arī katra cilvēka individuālajā attīstībā ir vērojama tāda pati pēctecība: bērns vispirms iemācās runāt un tikai pēc tam – rakstīt. Šķiet paradoksāli, ka valodniecībā ir otrādi. Valoda sākotnēji ir pētīta un aprakstīta, balstoties uz rakstu valodas materiāliem. Šāda situācija bija līdz pat 20. gs. vidum, kad spontāni mutvārdu

teksti pārsvarā tika ignorēti (Roberts, Street 1997, 168; Spolsky 1998, 16). Tam ir arī objektīvi iemesli. Pirmkārt, nepieciešamība aprakstīt valodas sistēmu, piemēram, sintaksē – teikuma modeļus, ir saistīta ar zināmu abstrakciju un norobežošanos no izmaiņām, kas var skart izteikumu, to lietojot konkrētā kontekstā un runas situācijā. Otrkārt, rakstveida teksti kā izpētes avots ir vieglāk pieejami nekā mutvārdu teksti, kuri daudzos gadījumos pētniekam pašam ir jāfiksē diktofonā un jānodrošina to atšifrēšana rakstveidā (plašāk sk. Lauze 2004, 6–7).

Citu valodu pētnieki ir tikuši tālāk, un ir izdota, piemēram, runātās un rakstītās angļu valodas gramatika (Biber *et al.* 2007). Latviešu valodniecībā tas vēl būtu nākotnes uzdevums, tomēr ir gandarījums, ka jaunajā akadēmiskajā latviešu valodas gramatikā ir izstrādāta nodaļa par mutvārdu teksta sintaksi (LVG 2013). Tas ir svarīgi, lai valodas lietotājiem būtu priekšstats par mutvārdu un rakstveida teksta kopīgajām un atšķirīgajām pazīmēm un lai sabiedrībā novērstu iespējamo stereotipu, ka mutvārdu teksta kvalitātei ir piemērojami tie paši kritēriji, kas rakstveida tekstam.

Mutvārdu teksta pazīmes

Mutvārdu tekstu mēdz raksturot kā atsevišķu valodas parādību vai arī salīdzinājumā ar rakstveida tekstiem. Nepieciešams uzsvērt, ka kopumā tie abi nav pretpoli. Latviešu valodā pamatā ir viens kopējs inventārs visos valodas līmeņos. Tikai fonētikā var teikt, ka valodas skaņas runā rakstos grafiski apzīmē burti, turpretim leksikā lieto vārdus, morfoloģijā – vārdformas, sintaksē ir vieni un tie paši teikuma modeļi, kurus izmanto konkrētu izteikumu veidošanai gan runātā, gan rakstītā tekstā.

Tomēr ir jāņem vērā, ka valodas līdzekļu inventārā ir vispārlietojamā daļa un specifiskā daļa, kas ir vairāk raksturīga vienai vai otrai valodas izpausmes formai un tādējādi saistīta arī ar lietojuma biežumu. Kaut arī datorlingvistika strauji attīstās un Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas mājaslapā www.korpuss.lv var pārliecināties, ka ir izveidoti latviešu valodas runas korpusi, piemēram, LaRko (2014, 8 stundas) un „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpuss” (2013, 100 stundas), latviešu valodniecībā vēl nav veikts valodas korpusā balstīts runātās un rakstītās valodas salīdzinājums. Angļu valodā ir analizētas atšķirības, kas parādās sarunā, daiļliteratūrā, ziņās un akadēmiskā darbā, un ir konstatēts, ka, piemēram, sarunā aci pret aci kā interaktīvā mutvārdu tekstā, kurā dalībnieki daudz runā par sevi un viens par otru, ir raksturīgs biežs pirmās un otrās

personas vietniekvārdu lietojums. Avīžu rakstos tas ir novērojams daudz retāk (Biber *et al.* 2007).

Kā minēts iepriekš, „Latviešu valodas gramatikā” ir sniegts pārskats par vispārīgām mutvārdu teksta pazīmēm un tā sintaktisko izveidi. Īpaši akcentēta spontanitāte, automatizēts runas līdzekļu izmantojums, atkārtojumi un konkrētās runas situācijas komponenti – norises vieta, laiks, vide, dalībnieki, oficiāluma pakāpe, saziņas mērķi u. c. (LVG 2013, 923–933). Kaut arī mūsdienu tehnoloģiju iespējas ļauj sarunāties attālināti un ierakstītu tekstu noklausīties vēlāk, būtisku mutvārdu teksta pazīmi izsaka frāze *šeit un tagad*. Par to liecina arī sintaktiskās īpatnības – izteikumā reducēt jeb neminēt tos teikuma locekļus, kurus klausītājs var uztvert kā pašus par sevi saprotamus no tipiskas runas situācijas, redzamajiem priekšmetiem, kopīgajām zināšanām, žestiem, mīmikas un citiem ekstralingvistiskiem faktoriem vai konteksta.

Uzsākot neuzkrītoši fiksēt sarunvalodas piemērus, raksta autorei ne reizi vien ir gadījies šāds fenomens – kādā sabiedriskā vietā dzirdēt, ko latviešu valodā viens otram saka divi cilvēki, un nesaprast, par ko viņi runā. Varētu pieņemt, ka iemesls ir kāda slenga vai izlokšnes leksikas vārda nezināšana. Tas ir retumis. Biežāk neskaidrību rada tas, ka klausītājam no malas trūkst pietiekamas ekstralingvistiskās informācijas, kas savukārt abiem runātājiem ir un kas ļauj sazināties, izmantojot minimālus valodas līdzekļus. Var nebūt saprotams arī tas, uz ko attiecas norādāmie vietniekvārdi *tas, tā, šis, šī, šitas, šitā*, ja vien to lietojums konkrētajā runas situācijā nav saistīts ar objektiem tuvējā vidē, kas būtu viegli uztverami.

Piemēram, runas situācija tālsatiksmes autobusā, kurā divi jaunieši, kas sēž viens otram blakus, skatās datorekrānā, un viens no viņiem saka:

Šito izmēģināsim? (LL 25.10.2019.)

Raksta autore, sēdēdama pretējā pusē tajā pašā autobusā, to dzird, bet, nezinot, kas ir redzams datorekrānā, nespēj saprast, ko jaunieši vēlas izmēģināt – kādu reklamētu lietu, jaunu datorspēli vai ko citu, kaut arī atrodas vienā valodas vidē ar minētajiem saziņas partneriem.

Citā runas situācijā sarunājas jaunieši A un B.

A: *Ko tu?*

B: *Es domāju paņemt, bet pagājušoreiz viņam nevajadzēja.*

(LL 25.10.2019.)

Šajā gadījumā dialoga jautājumā ir reducēts darbības vārds izteicēja funkcijā, bet atbildē – papildinātājs. Abiem sarunas dalībniekiem, kas ir savstarpēji pazīstami, ir pietiekamas kopīgās zināšanas par sarunas priekšmetu,

un tās ļauj vārdos neizteikt pat tos teikuma komponentus, kas pēc sintaktiskās uzbūves un semantikas būtu obligāti nepieciešami. Klausītājam no malas šo kopīgo zināšanu nav, tāpēc nav skaidrs, par ko šie jaunieši runā.

Mutvārdu teksts tiek veidots domāšanas laikā un runāšanas brīdī, tādējādi tas ne vienmēr ir gramatiski korekti noformēts. Citiem vārdiem, tam var būt raksturīga „domas un izteiksmes nesakārtotība” (Lokmane 2005, 37), ko runātājs var atstāt nepamanītu, kā pirmajā piemērā, vai arī teikto uzreiz izlabot, kā telefonsarunas piemērā.

Runas situācija augstskolā, darba sanāksmē. Kolēģis izsaka piezīmi par iepriekš dzirdēto:

Secinājumi ir tādi, kādi ir. Ar to ir jāsaprot. (LL 30.09.2019.)¹

Gramatiski korekts saistījums ar iepriekšējo teksta vienību būtu: *Tas ir jāsaprot.*

Telefonsarunā viena draudzene saka otram:

Jāpriecājas jau to ir, par to ir. (LL 20.10.2019.)

Ja domāšanas procesā notiek neliela kavēšanās ar domas formulēšanu vārdos, rodas objektīvi nosacījumi, lai runā veidotos pauzes. Tā kā runātājs jūt, ka šādam tekstveides pārtraukumam nevajadzētu būt par ilgu, tās tiek aizpildītas ar tādām skaņām kā *ē, ā, mm*, dažādiem iespraudumiem (*teiksim, saku, kā saka* u. tml.) un citu veidu liekvārdību. Maija Brēde ir norādījusi, ka šādas „balsīgās pauzes veic arī attieksmes funkciju, tās signalizē par runātāja vilcināšanos, šaubām, neziņu; tās var piešķirt kādam vārdam īpašu nozīmi” (Brēde 1999, 155). Nav šaubu, ka publiskajā runā, kas ir iepriekš pārdomāts un sagatavots mutvārdu teksts, meistarīgs runātājs izvairās no aizpildītajām pauzēm un liekvārdības.

Vēl ir nepieciešams akcentēt, ka brīva atmosfēra, domāšanas un runāšanas vienlaicīgums ir ietekmējis vēl vienu mutvārdu teksta pazīmi – runas pārklāšanos. Šo parādību angļu valodā sīkāk ir analizējušas pētnieces Sūzena Eginsa (*Suzanne Eggins*) un Diāna Sleida (*Diana Slade*), kuras ir secinājušas, ka tā nav viendabīga. Kaut arī ikdienas saziņā kopumā tiek ievērotas pieklājības normas un bez atvairināšanās runātājs parasti netiek pārtraukts, dialoga izteikumi var tuvināties tā, ka viens runātājs vēl nav pilnībā pabeidzis sakāmo, kad otrs sarunas partneris jau ir sācis izteikties. Šāda parādība ir sastopama arī publiskās diskusijās, īpaši domu apmaiņā par politiku vai citu jautājumu, pret

¹ Rakstā izmantotie mutvārdu teksta piemēri ir autentiski, tāpēc netiek rediģēti. Iekavās norādīti raksta autore iniciāļi un piemēra fiksēšanas datums.

kuru runātājs nav vienaldzīgs, televīzijas un radio raidījumos. Polilogā, kurā piedalās četri dalībnieki vai vairāk, piemēram, viesībās, runas pārklāšanās var norisināties tik lielā mērā, ka ir vērojamas paralēlas sarunas (plašāk sk. Eggins, Slade 1997, 3–4; arī LVG 2013, 931). Pēdējā laikā ir konstatēta jauna tendence – paaugstināta komunikācijas ātruma un steigas dēļ var novērot situācijas, kurās sarunājas divi saziņas partneri, bet pēc brīža pēkšņi pienāk trešais un uzreiz vēršas ar savu vajadzību pie viena no viņiem, nepagaidot, kamēr iesāktā saruna beigsies. Šādā gadījumā tomēr tiek pārkāpta valodas etiķete un būtu nepieciešama atvainošāns.

Atšķirībā no publiskās runas viena no sarunvalodas iezīmēm ir privātums. Māris Baltiņš un Ina Druviete norāda, ka „runātā valoda bieži vien ir personalizēta, jo kas gan var būt intīmāks par divu mīlošu cilvēku sirsniņu sarunu par viņiem vien būtiskām tēmām” (Baltiņš, Druviete 2017, 182). Tas nozīmē, ka ikdienas saziņā pastāv tēmas, kas netiek risinātas publiskā vidē. Ne velti, ja sarunā paredzēts pārrunāt kādus personiskus jautājumus, tiek izvēlēta kāda klusāka vieta. No valodas etiķetes viedokļa nav pieņemts apspriest savu privāto dzīvi svešu cilvēku klātbūtnē un arī tad, ja to dzird kolēģi, kaimiņi un citi paziņas, ar kuriem runātājam ir distancētas attiecības. Raksturojot neformālas sarunas, kas norisinās dažādos sarīkojumos un viesībās starp kolēģiem, darījuma partneriem, pastāvīgajiem klientiem u. tml., Iveta Ķestere nosauc nevēlamās tēmas, kas ietver intīmus jautājumus – *Kāpēc jūs neesat precējies?, Un jums ir tikai viens bērns?* – un arī sarunas un jautājumus par ienākumiem, parādiem, vecumu, slimībām, dzīvesbiedru un citu radnieku nodarbošanos (Ķestere 2007, 167). Vēl varētu pievienot reliģiskos uzskatus.

Jāatceras, ka par iepriekšminētajām tēmām nevajadzētu runāt arī pa telefonu sabiedriskās vietās, jo apkārtējiem varētu būt nepatīkami to dzirdēt. Ne reizi vien gan klātienē, gan sociālajos tīklos ir izskanējis tiešs vai netiešs pārmetums vienam no telefonsarunas dalībniekiem par šādām situācijām sabiedriskajā transportā.

Piemēram, runas situācija tālsatiksmes autobusā, kurā sarunājas blakussēdētāji A un B. Viņiem aiz muguras jaunieta telefonsarunā detalizēti izklāsta savus reliģiskos uzskatus. A un B ir nepatīkami to dzirdēt.

A skatās savā telefonā un saka: *Kaut izlādētos!*

B vēlas pārliecināties, par kuru telefonu ir runa: *Viņai telefons?*

A: *Jā!*

(LL 27.10.2019.)

Tvīts. *Vai tiešām Jums sabiedriskajā transportā jāizstāsta sava privātā dzīve pa telefonu? Riebjas klausīties.* [emocijzīme, kas apzīmē dusmas] *Un aizbēgt no tā nevaru, nav līdzī „austiņas”.* Mirkļļu Kolekcionāre @GintaRiekstina (Twitter 24.10.2019.)

Atbildes tvīts. *Varbūt vajadzēja pieklājīgi aizrādīt?* [emocijzīme, kas apzīmē smaidu] *Bet varu iedomāties Tavu situāciju. Ir gadījies, ka šoferis aizrāda tuvāk viņam sēdošajam pasažierim par pārāk skaļu telefonsarunu. P. S. Austiņas tomēr labāk vienmēr nēsāt līdzī.* ILVa Birzkope @ilwish (Twitter 24.10.2019.)

Mutvārdu teksta atveidojums rakstos

Tad, kad lasītāja rokās nonāk kāds transkribēts mutvārdu teksts, viņam parasti rodas pārsteigums par tām teksta pazīmēm, kas runā ir dabiskas, piemēram, atkārtošanās, kāda gramatiskā saistījuma neprecizitāte vai domas nesakārtotības izpausme. Liepājas Universitātes studiju kursā „Tekstveide” maģistrantūras programmas studentiem tiek veikts neliels lingvistisks eksperiments (kopš 2009. gada), kura laikā vienu un to pašu intervijas fragmentu viņi noklausās un pēc tam saņem transkribētu rakstveidā ar uzdevumu – izlasīt un atrast trīs mutvārdu teksta pazīmes. Lielākajai daļai studentu „ir negatīva attieksme pret spontāna mutvārdu teksta transkripciju, jo lasītāju uzmanības centrā ir tā vērtējums no valodas kultūras viedokļa” (LVG 2013, 924), kaut arī uzdevuma formulējumā šis aspekts nemaz nav iekļauts.

Jāuzsver, ka katru teksta formu mēs uztveram atšķirīgi: mutvārdu tekstu – ar dzirdes orgāniem, bet rakstveida – ar redzes palīdzību. Ieraugot rakstveida tekstā kļūdu, cilvēkam ar augstu iekšējo kultūru un valodas izjūtu to gribas izlabot. Nereti televīzijas sižetā runātājs ir pieļāvis kādu gramatisku neprecizitāti, kas subtitros ir novērsta.

1999. gadā plašu rezonansi sabiedrībā radīja fakts, ka žurnāla „Rīgas Laiks” redakcija nolēma publicēt Ineses Zanderes un Ginta Grūbes interviju ar toreizējo ekonomikas ministru Aināru Šleseru nerediģētā veidā, iekļaujot arī pašu sarunas sākumu tās norises vietā – zivju restorānā – ar komentāriem par ēdiena pasūtīšanu. Latviešu sarunvalodas sintakses pētnieces acīm intervija šķiet interesants autentisks piemērs, kurā vērojamas visas tipiskās mutvārdu teksta pazīmes, kas rakstveidā žurnāla lasītājam, kurš nav pieradis redzēt transkribētus runas ierakstus, tomēr izskatās neparasti. Tādējādi, iespējams, apzinātā teksta formu pretstatīšana, samērā spontāna un nesagatavota mutvārdu teksta atainošana rakstveidā radīja sekas: intervētais ministrs

saņēma sabiedrības nosodījumu par sarunvalodas lietojumu, augstākās izglītības trūkumu un sliktu valodas kultūru.

Piedāvājam nelielu intervijas fragmentu:

„Cik jums reāli ir gadu?

Nezinu; tik, cik ir, tik ir. Faktiski man ir 28, bet ir tāda lieta – virza cilvēks lietas, saprot, būdams ļoti jauns, un bieži gadās tā, ka cilvēks, neatkarīgi no sava vecuma, tā arī daudzas lietas nesaprot. Es domāju, ka ir ļoti būtiski būt tomēr tajā pirmajā kategorijā, tomēr izprast lietas neatkarīgi no vecuma. Es nevaru iedomāties variantu, ka es aiziešu mājās, neko nedaru, aizbraucu pamakšķerēt – kaut gan es nemakšķerēju. Medīt es arī nemedīju. Daudzi ministri to dara, bet es to nedaru. Ir lieta tāda, ka priekš manis darbs – tā ir mana dzīve.

Bet, redziet, dzīve jau ir interesanta.

Es gribu vēl par sievietēm parunāt.

Lūdzu, ar prieku!

Ir sievietes, kurām ir – teiksim, jaunas meitenes, kurām ir 17 gadu un kurām ir savs jaunības skaistums, bet tajā pašā brīdī es zinu to, ka sievietes skaistums nav tikai ārējais, ir jābūt arī iekšējam. Un sieviete, piemēram, es zinu, ka gados 40 var būt daudz pievilcīgāka nekā tā meitene ar 20. Tas nenozīmē to, ka es saku, ka kāds ir nesmuks, bet, redziet, sievietes smukumam ir jānāk no iekšām. Tas ir tas, kas, man šķiet, ir ļoti būtisks. Jo gudra sieviete, skaista sieviete ir ļoti unikāla kombinācija. Ir tāda lieta – skaisti novecot. Es, piemēram, esmu dzīvojis kaut kur ārzemēs un esmu redzējis, kā iet cilvēki, iespējams, pensijas vecumā. Viņi iet pie rokas, divi cilvēki. Tas ir skaisti, vienkārši skaisti. Un tā mīlestība no fiziskā pāriet uz garīgo. Un tā dzīve iet uz priekšu.

Vai jūs domājat studēt?

Es jau negatavojos būt par prezidentu. Es katru dienu studēju, es katru dienu mācos, es katru dienu kaut ko apgūstu jaunu un es domāju, ja man būs tādas iespējas, tad es viennozīmīgi pabeigšu, kā teikt, kaut kādus kursus, kurus es, kā teikt, esmu jau ieplānojis, tā teikt, pabeigt, tie ir saistīti ar tādām profesionālām zināšanām, tas nav saistīts ar to, lai man būtu vēl kāds skaists papīrs, ja? – bet tai pašā brīdī, kas attiecas pašmācībām, bieži tiek interpretēts, ka Šlesers, ņemot vērā to, ka viņš ir ne tikai jaunākais ministrs, bet pat ministrs bez izglītības – tā ir tāda... žurnālistu ļaunums, ja?” (Zandere, Grūbe 1999)

Intervētā toreizējā ministra aizstāvībai jāsaaka, ka šāda žurnāla redakcijas rīcība pirms 20 gadiem sabojātu arī kāda cita politiķa lingvistisko reputāciju, jo lasītāji bija pieraduši vērtēt kāda cilvēka valodas kultūras līmeni pēc literārās valodas normām, ko ievēro rakstītā tekstā un iepriekš sagatavotā publiskā runā. Pirms publicēšanas korektors parasti novērš gramatiskās neprecizitātes, piemēram, *ira* izlabo par *ir*, *priekš manis* – par *man*, izņem liekus iespraudumus *kā teikt, tā teikt*, sakārto vārdu secību un citādi uzlabo teksta kvalitāti tā, ka lasītājs pat nenojauš, kādi valodiskās izteiksmes trūkumi ir bijuši sarunas sākotnējā variantā. Šajā intervijā lietotais izteiciens *sievietes smukumam ir jānāk no iekšām* ir jau folklorizējies.

Var piebilst, ka ar lingvistisko reputāciju tiek saprasts sabiedrībā radies vērtējošs uzskats par kāda cilvēka prasmi izmantot valodas izteiksmes līdzekļus gan mutvārdos, gan rakstveidā atbilstoši runas situācijas specifikai, kā arī prasmi uzstāties ar publisko runu. Negatīva lingvistiskā reputācija parasti tiek iegūta pēc kāda neveiksmīga publiska valodas lietojuma, un otrādi. Sabiedrībā tiek vērtētas valsts prezidentu publiskās runas gan satura un vārdu izvēles, gan izpildījuma ziņā.

Tā kā žurnālistikas praksē, gatavojot interviju publicēšanai drukātajos plašsaziņas līdzekļos vai interneta portālos, bieži izmanto sarunas ierakstu, ko pēc tam atšifrē un pielāgo rakstveida teksta prasībām, joprojām ir aktuāls jautājums, vai žurnālu un avīžu lappusēs un interneta publikācijās tiek pilnībā atspoguļots tas, ko intervētais cilvēks ir teicis. Ilustrācijai daži viedokļi, kurus izteikuši maģistrantūras studenti, kam ir bijusi šāda darba pieredze (diskusija norisinājās pēc iepriekš minētā lingvistiskā eksperimenta Liepājas Universitātē 2019. gada 28. septembrī):

- *Tu runā ar cilvēku, tev viss liekas brīnišķīgi, bet, kad atšifrē, tad liekas briesmīgi.*
- *Man vienmēr ir jautājums, cik tālu es varu iejaukties, ja cilvēks ir samudžinājis domu.*
- *Domas bieži vien izlabo.*
- *Kad tu gribi spēcīgu, labāk nedod pārļasīt.*

No ētikas viedokļa žurnālistam vajadzētu nodrošināt iespēju intervētajam cilvēkam iepazīties ar sarunas rakstveida versiju. Dažkārt intervējamais pats izsaka šādu lūgumu. Tomēr jārēķinās, ka teksta saskaņošana nav paredzēta tā pārrakstīšanai un ka runātājam ir jāuzņemas atbildība par pateikto. Ar intervēto cilvēku vēlmi saturiski izmainīt atsevišķas vietas tekstā sastopas ne tikai žurnālisti, bet arī dzīvesstāstu pētnieki. Ja raksts tiek veidots, pamīšus izmantojot apraksta daļu ar sarunā izteiktās domas atstāstu, bet vietām

lietojot tiešo runu ar piebildi vai bez tās, tiešās runas gadījumā vajadzētu precīzi atspoguļot intervētā cilvēka teikto.

Mutvārdu teksta atveidojums rakstos var norisināties arī bez starpniekiem. Tradicionālajā latviešu valodas funkcionālo stilu raksturojumā, kad valodniecībā vēl netika skaidri nošķirta sarunvaloda no sarunvalodas stila kā tās atspoguļojuma daiļliteratūrā (plašāk sk. Lauze 2004, 10–20) un kad internets vēl nebija publiski pieejams, ir minēts, ka rakstu formā sarunvalodas stilu izmanto neoficiālās vēstulēs un dienasgrāmatās (Rozenbergs 1995, 96). Mūsdienu tehnoloģijas ir radījušas iespēju plašāk izmantot rakstos atveidotu sarunvalodu. Pirmkārt, privāti neoficiālajā saziņā īsziņās un e-pasta vēstulēs, kurām var būt viens adresāts vai vairāki, piemēram, kādas lietotnes *Whatsapp* grupas dalībnieki, kurus vieno draudzība, līdzīgas intereses, ģimenes saites vai kuri pieder pie viena klases, darba, kora vai tamlīdzīga kolektīva. Otrkārt, publiski internetā dažādos ierakstos gan komentāros par publikācijām ziņu portālos, gan ziņu un diskusiju sadaļās tādās populārās sociālajās vietnēs kā *Facebook*, *Twitter*, *Instagram*. Par publisku valodas lietojumu internetā var pievienoties M. Baltiņa un I. Druvietes viedoklim, ka „rakstītāja individualitāte, temats, adresāts un citi faktori nosaka to, kuru valodas paveidu – literāro valodu, sarunvalodu, reģionālo variantu vai sociolektu – izvēlēties” (Baltiņš, Druvieta 2017, 147).

Mutvārdu teksta elementi rakstos – fonētikā, leksikā, morfoloģijā un sintaksē

Sadarbībā ar Ilzi Auziņu Latviešu valodas aģentūrā ir tapis elektronisks mācību līdzeklis ar autentiskiem tekstiem „Dzīvā valoda” latviešu valodas apguvei. Tajā ir rasts kompromiss par labu lasītāja uztverei – ir iespējams lasīt mutvārdu teksta transkripciju un arī noklausīties audioierakstu vai atsevišķos gadījumos noskatīties video. Darba ievadā ir sniegts pārskats par tipiskajām mutvārdu teksta pazīmēm visos valodas līmeņos – fonētikā, leksikā, morfoloģijā un sintaksē (Lauze, Auziņa 2019). Tās ir konstatējamas arī mutvārdu teksta atveidojumā rakstos. Šajā rakstā akcentēsim dažu raksturīgāko mutvārdu teksta elementu lietojumu rakstveidā.

Jāpiemin, ka tekstā dažādu valodas līmeņu izteiksmes līdzekļi tiek izmantoti kompleksi. Piemēram, biežu izsaukmes vārdu lietojumu var attiecināt gan uz morfoloģiju vārdšķiru aspektā, gan uz fonētiku, jo ar izsaukmes vārdu palīdzību var spilgtāk izteikt dažādas teksta autora emocijas un zināmā mērā kompensēt runas intonācijas trūkumu. Šo uzdevumu veic arī emocijzīmes.

Ui, ui, kad tad mums te tā ir bijusi problēma? Iveta Buiķe @IvetaBuiķe (Twitter 19.11.2019.)

Khem, khem – ir iespēja saglabāt grāmatzīmēs. Kristīne @Vardotaja (Twitter 09.10.2019.)

Nuu, man likās, ka viņu ir vairāk... Vestra Talli (Facebook 09.11.2019.)

Izsaukmes vārdi tiek saglabāti arī interviju tekstos publicistikā.

*Tāču to, cik dzejoļu viņam ir, pats autors nemāk pateikt: „**Mi un žē**, to nu gan es nemāku pateikt ..”* (Kursas Laiks 03.10.2019.)

*Bet mani drīzāk biedētu, ja, iznākot no šova, kāda teiktu: **aleluja**, nost ar pagātni, man ir totāli jauna dzīve!* (Ieva 23.10.2019.)

Fonētikas līmeņa parādība ir kāda vārda izcēlums neparastā rakstībā. Dažkārt kāda vārda nozīmīgumu, ko runā parādītu ar īpašu uzsvāru, rakstos atveido ar viena burta vairākkārtēju dublēšanu.

*Vienmēr prieks sadarboties, un es zinu, ka šim čalim ir **daaaaudz** zināšanu un varēšanu!* Lustīgais @Lustīgais (Twitter 22.11.2019.)

Naaaam [Paraksts pie fotogrāfijas, kurā kažis ir nogūlies blakus ābolam un atvēris muti, lai to it kā ēstu.] martinsbergmanis (Instagram 12.08.2019.)

*Hei, **Draugiii!*** Ziemassvētku vecītis un Rūķupes Rūķi (Facebook 19.11.2019.)

Mutvārdu teksta atveidojumā rakstos visvairāk ir pamanāmi sarunvalodas un slenga leksikas vārdi, no kuriem latviešu literārā valoda publiskajā telpā ir ilgstoši sargāta. Par šo parādību ir diskutēts arī rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” lappusēs, atzīmējot ne tikai negatīvo ietekmi uz valodas lietojuma kvalitāti, bet arī pozitīvo pusi. Kā raksta Vineta Ernstsone: „Ikdienas valodas lietotājs līdz ar sarunvalodas elementiem rakstu valodā pārnes arī tās vērtību sistēmu – valodas normas variantus, valodas jaunradi, valodas līdzekļu neierobežotu lietojumu un daudzveidību, bez kuras nav iedomājama valodas attīstība.” (Ernstsone 2013, 95)

Ikdienas saziņā ierastie sarunvalodas un slenga vārdi, kā arī interesanti jaundarinājumi, arī frazeoloģismu pārveidojumi, kas pieder pie šī paša leksikas slāņa, arvien plašāk tiek lietoti publiski kā ierakstos sociālajās vietnēs, tā interviju tekstos avīzēs, žurnālos un interneta portālos. Dažkārt šie vārdi tiek rakstīti slīprakstā vai likti pēdiņās, tādējādi parādot to ekspresivitāti attiecībā pret neitrālo leksiku.

*Nelielos. Stāstu. Citādi daudzi domā, ka šeit visi mirst badā un **bodes** tukšas. Tambovas Vilks @AnryCatMen (Twitter 24.11.2019.)*

*Nevis „apklusti”, bet gan „aizver savu **hļebarezku**”. Lauma Gurgone @Laumaryn (Twitter 24.09.2019.)*

*„Ja mēs katrs kā skolotājs mēģinātu viņos [skolēnos] to prasmi attīstīt, tas būtu **forši**,” viņš vērtē. (Kursas Laiks 03.10.2019.)*

*Es esmu **šausmīgi** mierīga. (Ieva 23.10.2019.)*

Pētot iemeslus, kāpēc publiskajā telpā raksturīgs slengismu lietojums, viens no secinājumiem ir, ka „slengisms labāk atbilst faktiskajai, stihiskajai (dabiskajai?) mutvārdu runas normai” (Ernstson 2013, 99). Tomēr plašsaziņas līdzekļos un reklāmā sarunvalodas un slenga leksikas vārdu pārdaudzums nebūtu atbalstāms. No estētiskā viedokļa ne vienmēr vārds, kas ir organiski iederīgs neoficiālajā saziņā un ko viegli – automātiski un nedomājot – var pateikt mutvārdos, piestāv rakstītam tekstam. Par to var pārliecināties degvielas uzpildes stacijas „Circle K” reklāmā, kur ir radīti trīs vienas reklāmas varianti, atveidojot sarunvalodas izteiksmes veidu, atbilstoši katrai izvēlētajai automašīnu markai (sk. 1., 2. un 3. attēlu).

1. attēls. Degvielas reklāma automašīnas „Volvo” īpašniekam

2. attēls. Degvielas reklāma automašīnas „Audi” īpašniekam

3. attēls. Degvielas reklāma automašīnas „Volkswagen Golf” īpašniekam

Ikdienas saziņā lietotie apzīmējumi *auģiks, golfiņš* un *volviķis* rakstveidā šķiet dīvaini.

Jau pirms desmit gadiem Liepājas Universitātes konferencē „Vārds un tā pētišanas aspekti” Dites Liepas referātā tika minēti vienkāršrunas vārdu piemēri no laikraksta „Diena”, kas izraisīja akadēmiskās publikas reakciju – vai tiešām tie ir uzrakstīti melns uz balta lielākajā nacionālajā laikrakstā?! Pēc referāta sagatavotajā rakstā D. Liepa secina: „Lai gan slenga lietojums īpašos stilistiskos nolūkos plašsaziņas līdzekļu valodā pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis, tas ne vienmēr ir attaisnojams, vēl vairāk – autori, pārkāpjot lingvistiskos tabu, krietni ir pārspilējuši.” (Liepa 2010, 145) Interneta žurnāls „Satori” risina jautājumu, kā pareizi rakstīt krievu valodas lamuvārdu – *bļeģ* vai *bļag*, jo šī vārda ortogrāfija ir kļuvusi aktuāla (Satori 2017). Ziņu portālā „TVNET” raksta virsrakstā ir izmantots jaunā repera (*Prusax*) teiktais „Galvenais ir nemīzt” un publicētajā intervijā ir ievietots brīdinājums lasītājiem: „**Brīdinām, ka intervijā lasāmi lamuvārdi, slengs, izteicieni angļu valodā, rusicismi.**” (Jēkabsone 2019) Pats brīdinājums ir vērtējams pozitīvi, bet acīmredzot vēl nav aptverams, cik lielā mērā sarunvalodas un zemāka slāņa leksikas ierobežotais lietojums neformālajā komunikācijā mutvārdu formā ir paplašinājies līdz to atveidei rakstos publiskajā saziņā.

Morfoloģijas līmenī izcelsim divas valodas parādības. Pirmkārt, mutvārdu, īpaši sarunvalodas, tekstā tipiskais norādāmā vietniekvārda *šitas, šitā* izmantojums parādās arī atveidojumā rakstos. Konstatēts arī šī vietniekvārda vīriešu dzimtes variants *šitais* ar noteikto galotni. Teksta autora izvēle izmantot norādāmo vietniekvārdu morfoloģijas ziņā sasaucas ar tā funkcijām **mutvārdu teksta sintaksē**.

Šito minku kāds drīkst sākt bildināt. Mārtiņš Neļķe @MartyMcSupafly (Twitter 26.11.2019.)

Nu, **šitais** varētu būt labu labais, jāizmēģina. [Komentārs pie „Smiltenes piena” ieraksta par ceptiem mocarellas siera stienišiem] Ivars Ozols (Facebook 13.11.2019.)

Otrkārt, publiskajā saziņā kā sociālajās vietnēs, tā laikrakstos, žurnālos un interneta portālu publikācijās ir sastopami deminutīvi, kas teiktajam piešķir īpašu ekspresiju (biežāk sirsnīgu, mīļu, retāk ironisku nokrāsu), bet dažkārt liecina par valodas lietotāja individuālo stilu.

Saulrietīņi [Paraksts pie fotogrāfijām, kurās redzami saulrietī] jankalv2 (Instagram 25.07.2017.)

*Nezaudējiet laiku un veltiet to savai **ģimenītei!*** Ingas Zandausas Dzeja (Facebook 21.11.2019.)

*Mazie **arbūziņi** noder atspirdzinošu dzērienu pasniegšanai. Nogriez **vāciņu**, apakšu mazliet apgriez, lai stabili stāv uz galda. Vidu izgrebj ārā, ielej tur foršu **šmidziņu**, ieliek **ledutiņu**, salmiņu un pasniedz.* (Kurzemes Vārds 16.08.2019.)

No sintakses viedokļa **mutvārdu teksta** atveidojumā rakstos arī tiek izmantots atkārtojums, kuram var būt vairāki uzdevumi, piemēram, kāda teikuma locekļa paustās semantikas pastiprinājums (plašāk par atkārtojumu daudzveidību mutvārdu tekstā sk. LVG 925–929). Tas ir konstatēts pat ierakstos sociālajā vietnē *Twitter*, kur rakstītājs kopš šīs vietnes rašanās brīža ir pieradināts pie koncentrēta izteiksmes veida ierobežotā zīmju skaita dēļ – sākotnējais 140 zīmju skaits vienā tvītā 2017. gada novembrī tika palielināts līdz 280 zīmēm. Plašāk par tviteri un latviešu valodu var lasīt iepriekšējā šī rakstu krājuma numurā (sk. Brice 2019).

*Es visu jaunību **ļoti, ļoti** gribēju, lai mani kādreiz kāda meitene uzaicinātu uz randiņu.* Andrievs Niedra @Andrievs (Twitter 26.11.2019.)

*Es tikai **ļoti, ļoti** ceru, ka neviens nedziedās Bredlija Kūpera un lady Gagas duetu #xfaktors.* Mairita @mairitagurova (Twitter 24.11.2019.)

Lepojos lepoj os lepoj os liene_somase (Instagram 17.11.2019.)

Viena no sarunvalodas normas izpausmēm sintaksē ir norādāmo vietniekvārdu lietojums pastiprinājuma funkcijā, kas tiek saglabāts arī mutvārdu teksta atveidojumā rakstos. Latviešu valodniecībā jau ir diskutēts, vai šādos gadījumos var runāt par ģermāņu valodu artikulu, kura ietekmē latviešu valodas norādāmie vietniekvārdi būtu tik bieži lietoti. Plašāk ar to var iepazīties šī krājuma 9. numurā publicētajā rakstā „Par sarunvalodas normu” (Lauze 2014).

*Nezinu, kā jūs **tās** bumbiņas taisat, bet esmu ar mieru ēst tikai tās.* [Komentārs pie „Smiltenes piena” ieraksta par biežpiena desertu ar sulas bumbiņām] Baiba Freimane (Facebook 25.11.2019.)

*Dārzkopībā arvien var kaut ko darīt un mēģināt, bet nezin kāpēc, gadiem ejot, **tā** diena paliek arvien īsāka un stundu pietrūkst.* (Kurzemes Vārds 16.08.2019.)

*Vecāko klašu skolēni savā starpā sačukstas, ka „paldies Dievam, vismaz viena mācību stunda nenotiks un kaut kā **tā** nepilnā stunda te jāatsēž”.* (Kursas Laiks 03.10.2019.)

Nobeigums

Rakstā sniegts pārskats par **mutvārdu tekstu un tā** atveidojumu rakstos, balstoties uz latviešu valodas piemēriem. Šajā publikācijā nav analizēta angļu valodas paplašināšanās problēma: arvien vairāk sociālajās vietnēs parādās hibrīdteksti, kuros reizē ir lietotas divas valodas – latviešu un angļu. Turpmākajos pētījumos vajadzētu plašāk analizēt, kuras **mutvārdu** teksta pazīmes rakstos netiek atveidotas, kas ir raksturīgs tikai atveidotajam tekstam un kā atveidotā teksta uztveri sintakses līmenī ietekmē personvārdu, dažādu grupu, iestāžu u. tml. nosaukumu nelietošana vajadzīgajā locījumā teikumā, bet atstāšana pamatformā atbilstoši sociālo vietņu ierakstu un saziņas praksei.

Avoti

Facebook (sociālā vietne).

leva (žurnāls).

Instagram (sociālā vietne).

Kursas Laiks (laikraksts).

Kurzemes Vārds (laikraksts).

Twitter (sociālā vietne).

1. Baltiņš, Druvieta 2017 – Baltiņš, Māris, Druvieta, Ina. *Ceļavējš cilvēku ciltij: Valoda sabiedrībā*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017.
2. Biber *et al.* 2007 – Biber, Douglas, Johansson, Stig, Leech, Geoffrey, Conrad, Susan, Finegan, Edward. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London : Longman, 2007.
3. Brēde 1999 – Brēde, Maija. Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1999, 154.–161. lpp.
4. Brice 2019 – Brice, Līva. #valoda tviterī – 140 zīmju izaicinājums un tiešsaistes konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 14. Atb. red. A. Vulāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 67.–78. lpp.
5. Eggins, Slade 1997 – Eggins, Suzanne, Slade, Diana. *Analysing Casual Conversation*. London; Washington : Cassell, 1997.
6. Ernstsone 2013 – Ernstsone, Vineta. Tauriņi vēderā jeb leksikas izvēle publiskajā telpā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 8. Atb. red. A. Kalnača. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013, 94.–103. lpp.

7. Jēkabsons 2019 – Jēkabsons, Elza. Prusax: „Galvenais ir nemīzt” [tiešsaiste]. *TVNET*, 2019, 12. okt. [skatīts 12.10.2019.]. Pieejams: <https://sejas.tvnet.lv/6798459/prusax-galvenais-ir-nemizt>
8. Ķestere 2007 – Ķestere, Iveta. *Lietišķā etiķete. Eiropas pieredze*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
9. Lauze 2004 – Lauze, Linda. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja : LiePA, 2004.
10. Lauze 2014 – Lauze, Linda. Par sarunvalodas normu. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 9. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 123.–130. lpp.
11. Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. *Dzīvā valoda. Autentiski mutvārdu teksti* [tiešsaiste]. Latviešu valodas aģentūra, 2019. Pieejams: <https://valoda.lv/games/dziva-valoda/>
12. Liepa 2010 – Liepa, Dīte. Vienkāršruna presē – mode vai visatļautība? *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14 (1). Liepāja : LiePA, 2010, 139.–147. lpp.
13. Lokmane 2005 – Lokmane, Ilze. Liekvārdība plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. S. Lagzdīņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 31.–38. lpp.
14. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga : Latviešu valodas institūts, 2013.
15. Roberts, Street 1997 – Roberts, Celia, Street, Brian. Spoken and Written Language. *Handbook of Sociolinguistics*. Ed. By F. Coulmas. Oxford : Blackwell Publishers Ltd, 1997, pp. 168–186.
16. Rozenbergs 1995 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
17. Satori 2017 – Bļeģ vai bļāģ – tāds ir jautājums [tiešsaiste]. *Satori*, 2017, 30. jūn. [skatīts 11.09.2019.]. Pieejams: <https://www.satori.lv/article/bleg-vai-blag-tads-ir-jautajums>
18. Spolsky 1998 – Spolsky, Bernard. *Sociolinguistics*. Oxford : Oxford University Press, 1998.
19. Šalme 2018 – Šalme, Arvils. Stila brīvība. *Tagad*. Zinātniski metodisks izdevums. Atb. red. S. Lazdīņa. Nr. 1 (Nr. 11), 2018, 63.–72. lpp.
20. Zandere, Grūbe 1999 – Zandere, Inese, Grūbe, Gints. Es tagad esmu ministrs [tiešsaiste]. *Rīgas Laiks*, 1999, janv. [skatīts 12.11.2019.]. Pieejams: <https://laacz.lv/f/txt/smukums-nak-no-ieksum.htm>

Inese Treimane

Juridisku tekstu rediģēšana: iedvesmota cīņa ar vērdzirnāvām

Rūdolda Blaumaņa „Indrāni” un Latvijas Republikas Civillikums – kas gan šiem tekstiem varētu būt kopīgs? Divas tālas un atšķirīgas pasaules, kas tik acīmredzami kontrastē, ka neliekas iespējami tajās atrast ko radniecīgu. Tomēr tā šķiet tikai pirmajā acumirkli. Ja ieskatāmies uzmanīgāk, varam pamanīt šo tekstu savstarpēju spoguļošanos un sabalsošanos. Kad Indrānu tēvs izsaka mums labi zināmos vārdus „es nošķīru tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecina manu sirdi” (Blaumanis [1904] 1997, 153), Civillikums vēl nav tapis. Taču 1937. gadā pieņemtajā Civillikuma tekstā rodams netiešs lugas konflikta komentārs – vairākos Civillikuma pantos ir runa par lietu vērtību, proti, tiek definēta lietu vērtības dažādība:

„870. Lietas novērtējamas vai nu pēc to parastās vērtības vispārējā lietošanā, vai arī pēc vērtības, ko noteic lietas sevišķā nozīme valdītājam vai viņa personīgās tieskmes. Tāpēc lietu vērtība var būt vai nu parasta, vai sevišķa, vai arī ar personīgām tieskēm pamatota.

871. Parastā vērtība noteicama pēc tā labuma, kādu lieta var dot katram valdītājam pati par sevi, neatkarīgi no viņa personīgām attiecībām.

872. Sevišķā vērtība noteicama pēc tā sevišķā labuma, kādu lietas valdītājs gūst no tās sakarā ar savām personīgām attiecībām.” (Civillikums. Visi pasvītrojumi mani – I. T.)

Indrānu tēva dziļi personiskā attieksme nosaka to, ka viņa izpratnē ošiem piemīt *sevišķā vērtība*, savukārt Edvards tajos saskata *parasto vērtību*, un katrs rīkojas atbilstoši savai vērtību izpratnei. Tādējādi Civillikuma teksts mums ļauj skaidrāk saskatīt, ka šai gadījumā runa ir par vērtību konfliktu, un tas ir daudz dziļāks un grūtāk pārvarams (nepārvarams?) nekā parastas paaudžu vai raksturu nesaskaņas.

Šādā literāra un juridiska teksta tuvinājumā var pārliecināties, ka šis divas tik atšķirīgās pasaules būtībā ir cieši saistītas – tās apraksta, strukturē un interpretē vienu un to pašu realitāti, tikai dažādās paradigmās. Tātad, lai gan juridiskie teksti patiešām ir tekstu žanrs ar savu īpašu struktūru un lingvistisko kodu, tie nav izolēti no citiem tekstiem kopējā kultūrtelpā, un to tekstveides paņēmienu ir saskatāma līdzība citu tekstu veidošanas tradīcijām, piemēram, sakāmvārdu lakoniskās formulas Civillikuma pantos (Treimane 2019).

Bet kāds gan tam visam sakars ar rediģēšanu?

Raksta autores pieredze liecina, ka neveiksmīgas rediģēšanas cēlonis bieži vien ir nevis zināšanu, bet gan tekstveides prasmju trūkums. Turklāt juridiska teksta redaktoru mēdz darīt nedrošu pārspilēta pietāte pret šo tekstu (jo tam ir normatīvs spēks, specifiska terminoloģija un, galu galā, – tas „pieder” juristiem), un tāpēc bieži vien netiek izlabotas nepilnības, kas citā, *parastā*, tekstā tiktu bez šaubīšanās labotas. Šā iemesla dēļ, manuprāt, ir svarīgi atgādināt un uzsvērt juridisko tekstu radniecību citiem kultūrtekstiem un to jaunrades paņēmieniem. Teksta veidošanas likumību pārzināšana, atbilstošāko valodas līdzekļu izvēle un to mērķtiecīgs lietojums ir jebkura teksta, tiklab literāra, kā juridiska, funkcionalitātes pamats. Šis aspekts mēdz palikt neievērots, pieņemot, ka jēdzīgs teksts radīsies „pats no sevis”, summējoties juridiskajām un lingvistiskajām zināšanām, un ka vienīgā korelācija starp teksta kvalitāti un tā radītāju meklējama zināšanu kvalitātē, proti, labas zināšanas – labs teksts, vājas zināšanas – vājš teksts. Taču tā nebūt vienmēr nav.

Atslēgas vārds šai gadījumā ir *teksts*, un veiksmē šai darba laukā balstās uz *trim vaļiem* – juridiskajām zināšanām, lingvistiskajām zināšanām un tekstveides prasmi jeb *tekstuālo kompetenci*, kā to definējis Honkongas Universitātes profesors Vijajs Kumars Batia (*Vijay Kumar Bhatia*). Viņš uzsver, ka *tekstuālā kompetence* nenozīmē vienīgi pārvaldīt lingvistisko kodu, bet ietver arī spējas izmantot kontekstuālās un pragmatiskās zināšanas, lai radītu un interpretētu attiecīgajam kontekstam atbilstošu tekstu, turklāt tekstuālajai kompetencei ir daudz lielāka loma efektīvas sociokulturālas komunikācijas nodrošināšanā nekā lingvistiskajai kompetencei tādā nozīmē, kā to tradicionāli izprot lietišķās valodniecības rakstos (Bhatia 2004, 144).

Faktiski par to pašu kompetenci jau pagājušā gadsimta sākumā runā arī Arveds Švābe, formulējot, viņaprāt, obligātās prasības tiesību aktu tulkotājiem: „No katra tulkotāja jāprasa trīs lietas: 1. lai viņš pilnīgi prot oriģināla valodu, 2. lai viņam ir speciāla izglītība tai nozarē, kurā sacerēts tulkojamais darbs, jo citādi tulkotājs to nekad nesapratis visā pilnībā, 3. lai viņam ir vispārēja literāriska izglītība vai vismaz praktiska māka savā mātes valodā, jo citādi tulkojumam nebūs nekādas literāriskas vērtības.” (Švābe 1933, 276)

Rediģēšanas uzdevumi un mērķi

Pieņemot, ka ar minētajiem *trim vaļiem* viss ir vislabākajā kārtībā un tātad ir visi priekšnoteikumi sekmīgai rediģēšanai, tomēr var pārņemt samulsums, paliekot aci pret aci ar tekstu. Kas tad man īsti jādara? Kāds galu

galā ir uzdevums? Izpratne par to, ko nozīmē *redigēt*, var atšķirties, tāpēc, pirms redaktors ķeras pie darba, der pārliecināties, ko ar šo jēdzienu saprot darba devējs. Var izrādīties, ka tiek gaidīts korektora darbs vai nemaz nav priekšstata, ko prasīt no redaktora, un tiek doti visai abstrakti uzdevumi (*uzmetiet aci, tikai pārlasiet* u. tml.). Tādā gadījumā redaktoram pašam ir jāizvēlas darba uzdevums atkarībā no teksta veida, apjoma un termiņa un par to jāvienojas ar darba devēju, lai novērstu abpusēju vilšanos par rezultātu. Raksta autores pieredze saistīta galvenokārt ar tulkotiem tiesību aktiem, un kādreizējā Tulkošanas un terminoloģijas centra pieņemtā prakse paredzēja, ka pilnvērtīga rediģēšana ietver visu teksta parametru pārbaudi, arī tulkojuma atbilstību oriģinālam, resp., satura pārbaudi.

Eiropas Savienības iestādēs tiek daudz domāts par tiesību aktu kvalitāti, kas ietver ne tikai paša likumdošanas procesa kvalitāti, bet arī teksta lingvistisko kvalitāti (sk., piemēram, Komisijas pētījumus „Programme for Quality Management in Translation” (2009) un „Quantifying Quality Costs and the Cost of Poor Quality in Translation” (2012)). Savukārt Starptautiskās Standartizācijas organizācijas noteiktie tulkošanas standarti (*ISO 17100:2015*) tostarp paredz vairākus teksta kvalitātes kontroles aspektus un definē tādus jēdzienus kā *rediģēšana*, *pārlasīšana* un *korektūra*. Šie standarti nosaka, ka *rediģēt* (*to revise*) nozīmē satura atbilstības pārbaudi, resp., tulkojuma salīdzināšanu ar avota tekstu, savukārt *pārlasīt* (*to review*) nozīmē lielāko uzmanību pievērst tulkotā teksta funkcionalitātei, bet *veikt korektūru* (*proofreading*) – novērst tehniskas kļūdas pirms publicēšanas. Tāpat attiecībā uz tulkotiem tekstiem standarts paredz trīs kontroles līmeņus jeb trīs teksta *lasījumus* neatkarīgi no tā, vai tos nodrošina vairākas personas vai tikai viena. Sprotams, ka šāds dalījums ir vienkāršots un praksē nav iespējams labot „tikai saturu”, neskarot izteiksmi, interpunkciju vai tml., jo šie teksta parametri ir savstarpēji atkarīgi. Būtībā nekāds „saturu” nepastāv ārpus valodas, un juridiskās domas precizitāte faktiski nozīmē valodas precizitāti. Tāpēc būtu likumsakarīgi uzskatīt, ka uzdevums *rediģēt* nozīmē aptvert un labot pilnīgi visus teksta parametrus.

Rediģēšanas uzdevumus var netieši atvasināt arī no attiecīgās iestādes prasību un ieteikumu apkopojuma jeb rokasgrāmatas – tas, kas jāievēro tiesību aktu autoriem (izstrādātājiem vai tulkotājiem), jāievēro arī redaktoriem, proti, jāpārbauda, vai rokasgrāmatas prasības ir ievērotas. (No Latvijā izdotajām rokasgrāmatām jāpiemin Valsts kancelejas 2002. gadā izdotā „Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata” un Tulkošanas un terminoloģijas centra 2006. gadā izdotā „Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata.”)

Īsumā var sacīt, ka rediģēšanas pamatuzdevums un pragmatiskais mērķis ir teksta kvalitātes nodrošināšana. Taču uz rediģēšanu varam palūkoties arī plašāk un izvēlēties ilgtermiņa stratēģiju jeb izvirzīt arī didaktisko mērķi – ne tikai labot un uzlabot konkrētus tekstus, bet arī izglītēt šo tekstu autorus. Citiem vārdiem sakot, redaktors var nodrošināt arī atgriezenisko saikni un sniegt tekstu autoriem viņu darba vērtējumu un ieteikumus.

Protams, šāda mērķa izvēle nozīmē piešķirt redaktoram papildu funkciju, kas vēl vairāk „apēd” rediģēšanai atvēlēto (tradicionāli trūcīgo) laiku. Tomēr, pēc manām domām, ir vērts iet šo ceļu, jo, pirmkārt, redaktors jau tik un tā nevar izbēgt no zināmas „apgaismošanas misijas” – autori un pasūtītāji mēdz uzdot jautājumus un arī apstrīdēt redaktora labojumus. Turklāt, ilgstoši sadarbojoties ar vieniem un tiem pašiem autoriem, pat bez īpašas piepūles kļūst skaidri saskatāms katra „profils” – raksturīgākie klupšanas akmeņi tekstveidē, zināšanu robi un pat rakstura izpausmes (paviršība, neuzmanība vai tml.). Tātad redaktora rīcībā faktiski jau ir dažādi novērojumi, atliktu tos tikai sistematizēt un darīt zināmus autoriem. Un, otrkārt, „apgaismojot” autorus, varam cerēt uz gaišāku nākotni – arvien labāki teksti un tātad vieglāks redaktora darbs. (Šo rakstot, es atļaujos pievērt acis uz to, ka reizēm, pat regulāri informējot un „apgaismojot”, progress ir gaužām vāji saskatāms..)

Kritiskā domāšana

Raksta autores pieredze liecina, ka rediģēšanas process un jo īpaši sadarbība ar autoriem veicina kritisko domāšanu. Šīs parādības ir cieši saistītas un savstarpēji atkarīgas – rediģēšana palīdz attīstīt kritisko domāšanu, kas savukārt ir obligāts lietpratīgas rediģēšanas priekšnoteikums. Kāpēc tā? Un kāpēc šai ziņā tik svarīga ir sadarbība ar autoriem? Apziņa, ka par veiktajiem labojumiem, iespējams, tiks saņemti jautājumi, veicina redaktora paškontroli un stimulē tiekties uz apzinātu un argumentētu izvēli, tādējādi mazinot t. s. gaumes (vai garastāvokļa) labojumu risku. Lietpratīgs redaktors faktiski ir pastāvīgā pašanalīzes procesā – viņš vērtē ne tikai sava domāšanas procesa rezultātu, bet arī pašu domāšanas procesu, viņš „domā par domāšanu”.

„Kad domājam kritiski, tad vērtējam sava domāšanas procesa rezultātus – cik labs ir pieņemtais lēmums vai kā ir atrisināta kāda problēma. Kritiskā domāšana ietver arī paša domāšanas procesa vērtēšanu – vērtējam argumentus, kas ir mūsu secinājumu pamatā, vai to, kādi faktori ņemti vērā, pieņemot kādu lēmumu.” (Halpern [1985] 2014, 9)

Alternatīvu pārzināšana

Tāpat redīgēšanas procesā jāspēj apsvērt un izvērtēt dažādas alternatīvas un izvēlēties labāko konkrētajos apstākļos iespējamo risinājumu. Taču šāda izvēle ir iespējama tikai tad, ja pārzinām visas alternatīvas, proti, ja mums ir zināšanas par visu lingvistisko resursu spektru.

Alternatīvas izvēles iespēju var ilustrēt piemērs ar apzīmētāja un apzīmējamā vārda pozīciju teikumā. Problēmas ar to bieži sastopamas gan latviski rakstītajos, gan tulkotajos tekstos, proti, bieži vien apzīmētāju no apzīmējamā vārda šķir citi teikuma locekļi vai palīgteikums, un tā nav pieņemama prakse. Pieļaujot šādu kļūdu, „izteiksme tiek lauza un kļūst neskaidra” (Krūmiņa 2002, 84).

Kā to novērst? Mēdz būt pavisam vienkāršas situācijas, piemēram, šāds teikums: *Valdībai jāpanāk lēmuma (apzīmētājs) par kvotu noteikšanu pieņemšana (apzīmējamais vārds).*

Risinājumi: *Valdībai jāpanāk lēmuma pieņemšana attiecībā uz kvotu noteikšanu vai Valdībai jāpanāk, ka tiek pieņemts lēmums par kvotu noteikšanu.*

Taču mēdz būt daudz sarežģītāki gadījumi, it īpaši Eiropas Savienības tiesību aktos, kuru tulkotāju un arī redīgētāju rīcības brīvību ierobežo avota teksta nosacījumi:

Komisijas Lēmums, ar ko aizstāj Lēmuma 2005/769/EK par noteikumiem, kas piemērojami pārtikas atbalsta iepirkumiem, ko veic NVO, kuras Komisija apstiprinājusi tādu produktu iepirkšanai, kas piegādājami saskaņā ar Padomes Regulu (EK) Nr. 1292/96, pielikumu. Avotteksts: Commission Decision replacing the Annex to the Decision 2005/769/EC laying down rules for the procurement of aid by NGOs authorized by the Commission to purchase and mobilise products to be supplied under Council Regulation (EC) No 1292/96.

Risinājums šai gadījumā – pārvaldītais apzīmētājs, kas izteikts ar lietvārdu datīvā un teikumā atrodas aiz apzīmējamā vārda:

Komisijas Lēmums, ar ko aizstāj pielikumu Lēmumam 2005/769/EK par noteikumiem, kas piemērojami pārtikas atbalsta iepirkumiem, ko veic NVO, kuras Komisija apstiprinājusi tādu produktu iepirkšanai un mobilizēšanai, kas piegādājami saskaņā ar Padomes Regulu (EK) Nr. 1292/96.

Šo apzīmētāju bieži vien nepazīst kā apzīmētāju, un gadās pat, ka šādu konstrukciju uzskata par kļūdu, proti, burtisku angļu teksta atdarinājumu (*Annex to..*), kaut faktiski tā šai gadījumā ir vienīgā lingvistiski korektā alternatīva, kā novērst kļūdu un padarīt izteiksmi skaidrāku.

Vienkāršība un skaidrība

Panākt juridiska teksta izteiksmes skaidrību ir viens no sarežģītākajiem rediģēšanas uzdevumiem. Jo faktiski tas ir jautājums par redaktora pilnvarām – neviens neapšaubīs redaktora tiesības (un pienākumu) labot gramatiskas kļūdas, bet izteiksmes jautājumi mēdz būt diskutabli. Arī lietpratīgs redaktors mēdz šaubīties par to, ciktāl drīkst iejaukties tekstā. Var gadīties, ka visas acīmredzamās kļūdas ir izlabotas, bet tekstā kaut kas tomēr vēl neapmierina, un tas var šķist mulsoši. Jebkuru tekstu (gandrīz) vienmēr iespējams izteikt redakcionāli citādi. Bet tas nedrīkst būt redaktora pašmērķis. Kritērijs, kā parasti, ir lietderība – runa atkal ir par kritisko domāšanu un pamatotu izvēli.

Viens no pamatojumiem turpināt uzlabot gramatiski pareizu tekstu ir mērķis panākt iespējami lakonisku izteiksmi. Der atcerēties, ka latviešu valoda pēc tipoloģiskās klasifikācijas pieder pie fleksīvo valodu grupas, proti, gramatiskās nozīmes izsaka galvenokārt ar fleksijām (t. i., ar vārdu locījumu galotnēm). Tātad valodas sistēmai atbilst kompakta izteiksme, un tātad, ja vien iespējams, izvēle jāizdara par labu īsākam teikumam.

Priekšraksti un rokasgrāmatas jau no laika gala ir mudinājuši juridisko tekstu izstrādātājus rakstīt īsi un skaidri. Tam bijusi pievērsta pat visaugstāko personu uzmanība. Piemēram, Austrijas imperatore Marija Terēze ieviesa savdabīgu „skaidras valodas testu” – lika pārliecināties par birokrātijas radīto likumu skaidrību, dodot tos lasīt t. s. vienkāršajiem cilvēkiem „no ielas”, savukārt Krievijas imperatores Katrīnas II valdīšanas laikā tika izdota instrukcija, ka likumi jāraksta visiem saprotamā valodā, īsi un kodolīgi (Mattila 2006, 96–97).

Angļu jurists Džordžs Kūds (*George Coode*) bija viens no pirmajiem juristiem, kas formulēja ieteikumus saviem amata brāļiem likumu rakstītājiem, tostarp norādot – priekšstats par to, ka juridiskajai valodai jābūt komplicētai, barbariskai un arhaiskai, ir populārs diletantu vidū, turpretī pieredzējuši un atzīti profesionāļi, kas pārvalda juridisko izteiksmi, ir pazīstami ar savu spēju izteikties vienkārši un tieši (Coode 1845, 67–68).

Vienkāršības un skaidrības prasība nav lingvistiska kaprīze, būtībā tā ir principiāla nostādne, kas saistīta ar vispārēju tiesību principu, proti, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības (Pleps 2012, 18).

20. gs. sākumā šādu viedokli atbalstīja arī latviešu tiesību speciālisti: „Svarīgs prasījums ir, lai civillikumi būtu tādā valodā, ko visumā varētu saprast arī nejuristi, caurmēra lasītājs ar vispārēju izglītību.” (Ducmanis 1936, 107)

Domājot par to, kā organizēt juridisku tekstu, lai tas būtu pēc iespējas vieglāk uztverams, Šveices 1907. gada Civilt kodeksa „tēvs” Eizens Hubers (*Eugen Huber*) ieteica vienkāršu shēmu, kas vēlāk ieguva apzīmējumu „Eižena Hubera likums” (*Eugen Huber rule*): katram pantam jāsaturs ne vairāk par trim punktiem, katrā punktā jābūt vienam teikumam, un katram teikumam jāizsaka viena doma (Šarčevič 2000, 131). Šai ziņā viens no retiem „veiksmes stāstiem” un būtībā unikāls fakts saistīts ar Francijas 1804. gada Civilt kodeksu – ir liecības, ka šo tekstu Stendāls uzskatījis par tik izcili veidotu, ka regulāri pārlasījis, lai uzlabotu pats savu stilu (Mattila 2006, 40).

Pat ja netiecamies uz tik augstām virsotnēm, ir skaidrs, ka šai ziņā tiesību speciālistiem ir daudz darāmā. Un kaut ko šai virzienā var darīt arī juridisko tekstu redaktori, lai gan šķiet, ka tā ir cīņa ar vējdzirnavām, jo paradoksālā kārtā juridisko tekstu prakse neatlaidīgi turpina iet priekšrakstiem pretēju ceļu.

„Avārijas izejas”

Jāpiemin vēl kāds paradokss, kas saistīts ar tiesību normām nepieciešamo precizitāti un noteiktību kā loģisku priekšnoteikumu šo normu adekvātai piemērošanai. Proti, reizēm tieši *nenoteiktība* ir faktiskā precizitāte. Rediģējot šādu apzinātu teksta stratēģiju jāspēj nošķirt no parastas liekvārdības un nav jācensas izteiksmi vienkāršot un konkretizēt. Izvairīgi, nekonkrēti formulējumi juridiskā tekstā var būt lietoti ar nolūku, lai paredzētu visas iespējamās nākotnes situācijas un atstātu arī „avārijas izeju” (*escape route*) neparedzētiem gadījumiem (Rylance 1994, 38).

Visbiežāk šāda prakse sastopama starptautiskos līgumos un konvencijās saistību un pienākumu formulējumā. Šajos tekstos saskatāma nevēlēšanās nonākt pozīcijā, no kuras nav iespējams atkāpties (Mellinkoff 1963, 20). Piemēram fragments no Eiropas Padomes Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību. Sastatot tās latviešu valodas versiju ar angļu valodas tekstu, varam saskatīt atšķirības:

Puses apņemas, savu iespēju robežās, nodrošināt minoritāšu valodu izmantošanu attiecībā starp nacionālo minoritāšu personām un varas iestādēm tajās teritorijās, kuras tradicionāli vai lielā skaitā apdzīvo personas, kuras pieder pie nacionālajām minoritātēm, pēc šādu personu lūguma un tādā gadījumā, ja šāds lūgums atbilst patiesai nepieciešamībai. (Konvencija, 10. panta 2. punkts)

Avotteksts: *In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if those persons so request and where such a request corresponds to a real need, the Parties shall endeavour to ensure, as far as possible, the conditions which would make it possible to use the minority language in relations between those persons and the administrative authorities.*

Pasvītrotās daļas atklāj būtisku nesakritību – latviešu teksts atšķiras no angļu teksta ar daudz lielāku noteiktību. Latviešu tekstā izteiksme ir vienkāršota, atmetot angļu tekstā bagātīgi lietotās „avārijas izejas”: angļu tekstā puses nevis *apņemas nodrošināt* minoritāšu valodu izmantošanu, bet *centīsies nodrošināt apstākļus, kas ļautu izmantot* minoritāšu valodas saziņā. Šai gadījumā latviešu tekstā ieviesta nevēlama, likumdevēja negribēta „vienkāršība un skaidrība”, un konvencijas latviešu tekstā šī norma uzliek daudz stingrāku pienākumu, nekā tas ir citu valodu versijās.

Tāpat vienkāršība un skaidrība nenozīmē (nedrīkst nozīmēt) vienkāršošanu.

Rediģēšanas lietderība

Šie jautājumi ir cieši saistīti ar redaktora lietpratību un darba lietderību. Tas, ka teksts tiek rediģēts, automātiski vēl nenozīmē, ka tiks nodrošināta pienācīga kvalitāte. Kvalitāti var nodrošināt vienīgi jēgpilna un lietpratīga rediģēšana, kas nozīmē optimālu ieguldītā darba un sasniegtā rezultāta samēru. Vai tie ir proporcionāli? Disproporcija starp šiem diviem lielumiem visbiežāk izpaužas divos veidos – kā pārmērīga rediģēšana un kā nepietiekama rediģēšana.

Pārmērīga rediģēšana izpaužas kā visa teksta pārrakstīšana. Taču pārrakstīt tekstu nav redaktora uzdevums. Ja tomēr tas notiek, tad atbilde var būt vai nu rediģēšanas prasmes trūkums (kopā ar iesācēja vēlmi demonstrēt uzcītību), vai nespēja pieņemt cita autora „spēles noteikumus” (šā iemesla dēļ labi tulkotāji ne vienmēr var būt arī labi redaktori), vai arī fakts, ka teksta kvalitāte patiešām ir nepieļaujami zema (un arī tā diemžēl mēdz gadīties). Visa teksta pārrakstīšana var būt ārkārtas risinājums izņēmuma gadījumā, taču tā nedrīkstētu būt norma, jo šāda darbošanās gluži vienkārši nav racionāla ne cilvēkresursu, ne finanšu resursu izlietojuma ziņā.

Otra galējība – nepietiekama rediģēšana – tāpat visbiežāk raksturīga iesācējiem (bet ne tikai) un nozīmē to, ka būtiskas kļūdas netiek izlabotas, bet tiek veikti dažādi šķietami uzlabojumi (piemēram, *neskatoties uz* tiek labots par *neraugoties uz, dot ieguldījumu* – par *sniegt ieguldījumu, vārds ietvars* aizstāts ar

satvars u. tml.). Turklāt labojumi ir haotiski, bez noteiktas sistēmas – kas vienā lapā izlabots, citās atstāts nelabots.

Vai rediģēšanu var iemācīties? Protams, var. Ar nosacījumu, ka ir kāds, kas to māca – ierāda profesijas ābeci, palīdz izkopt sistēmisku pieeju un atrast individuāli vispiemērotāko metodi (pieredzējis kolēģis, darbaudzinātājs, skolotājs). Un, tieši tāpat kā tekstu autoriem, arī redaktoriem laiku pa laikam nepieciešams saņemt darba vērtējumu. Jāuzsver, ka par nopietnu vērtējumu neuzskatu t. s. „klientu apmierinātības aptauju” – saprotams, ka autors visbiežāk būs apmierināts ar redaktoru, kas viņa darbā neko nav labojis, un ārkārtīgi neapmierināts, ja redzēs tekstu pamatīgi pārveidotu („sabojātu”). Lai izvērtētu, vai rediģēšana ir bijusi lietpratīga un jēgpilna vai varbūt teksts patiešām ir „sabojāts”, vērtētājam jābūt profesionālam un objektīvam.

Burts vai gars

Līdztekus lietišķiem un pamatotiem aizrādījumiem atgriezeniskā saikne mēdz atklāt arī visai dīvainus priekšstatus par „pareizu” un „nepareizu” juridisko valodu. Un gadās, ka iebildumi iekustina kādas dziļākas pārdomas gan par valodas sistēmu, gan tiesību interpretācijas principiem. Piemēram, par to, kā interpretējams daudzskaitļa lietojums juridiskos tekstos. Vienā no žurnāla „lr” 2018. gada maija numuriem (17.–23. V) publicēts kādas amatpersonas viedoklis par to, kāpēc bijis nepieciešams mainīt Krimināllikuma 85. panta redakciju, kurā bijis formulēts aizliegums vākt neizpaužamas ziņas „ārvalstu izlūkdienestu uzdevumā”. Jaunajā redakcijā tiek aizliegts nodot neizpaužamas ziņas „ārvalstij vai ārvalsts organizācijai”. Pamatojums: saskaņā ar veco redakciju bija jāpierāda, ka ziņas vāktas vairāku ārvalstu dienestu uzdevumā, un tā tad tas bijis „nepierādāms pants”.

Vai daudzskaitli vairs neuztveram kā vispārīgumu? Vai neuzticamies savai valodai? Vai varbūt ejam vieglāko ceļu un, aizmirstot par valodas sistēmu, sekojam likuma burtam, ne garam?

Kā uzskata Molizes Universitātes profesors Alberto Vespaciāni (*Alberto Vespaziani*), juristu pieķeršanos gramatiskai (t. i., burtiskai) interpretācijai rada profesionālās prasmes trūkums un bailes kļūdīties jeb *bailes no brīvības* (Vespaziani 2010, 130). Interesanti, ka burtiska sekošana likumu tekstam tiek uzskatīta par tipisku parādību Latvijas likumu piemērošanas praksē (sk. Smiltēna 2012, 409). Taču tas, bez šaubām, ir cits temats.

Pozitīvi ierobežojumi

Lai cik vērtīgi un daudzpusīgi būtu rokasgrāmatu ieteikumi, realitāte vienmēr ir daudz interesantāka un laika ciņai ar teksta nepilnībām vienmēr ir pārāk maz. Tomēr laika ierobežojumam ir sava pozitīvā nozīme – tas liek mobilizēties, spiež domāt kritiski un atsijāt svarīgo no nesvarīgā. Ja laika ir maz, vai iespējams procesu pasteidzināt, rediģējot „mazāk”, „ātrāk”, „vieglāk”?

Individuālais laiks, kas mums katram vajadzīgs teksta izlasīšanai, aptveršanai, analīzei un kļūdu labošanai, ir noteikts lielums, kas (gandrīz) nav atkarīgs no ārējiem apstākļiem. Tātad mēs diezin vai varam sākt rediģēt „ātrāk” tikai tāpēc, ka laika ir mazāk. Taču noteikti varam rediģēt citādi – racionālāk izmantot atvēlēto laiku, izvēloties prioritātes un novērtējot reālās iespējas. Iespējams, īpaši saspringtos apstākļos varam atļauties pārbaudīt tikai atsevišķus teksta parametrus (datumus, terminus, sankcijas vai tml.) jeb veikt t. s. selektīvo rediģēšanu. Iespējams, varam veikt teksta kvalitātes pārbaudi, rūpīgi izanalizējot kādu teksta daļu, un tad uz secinājumu pamata pieņemt lēmumu par turpmāko rīcību. Nav divu absolūti vienādu tekstu, katreiz no jauna ir jāizdara izvēle, un tas neļauj ieslīgt rutīnā, bet iedvesmo un dod gandarījumu.

Esmu pārlicināta, ka rediģēšanas prasmju izkopšanā un jaunu redaktoru izglītošanā noteikti ir vērts ieguldīt, jo šī profesija nezudīs. Tieši pretēji – līdz ar tehnoloģiju attīstību, piemēram, jaunu mašintulkošanas rīku rašanos, rediģēšanas nozīme tikai pieaugs. „Mašīnu” ģenerēta teksta apjomam un kvalitātei augot (lielisks piemērs šai ziņā ir *hugo.lv*), rodas iespēja „pārlēkt” juridiska teksta tulkošanas posmam (vai vismaz krietni to saīsināt), tādējādi padarot rediģēšanu par galveno posmu, kurā tiek ieguldīts laiks un resursi.

Taču tie ir tikai empīriski vērojumi un minējumi, kas attiecas vienīgi uz lietišķiem tekstiem. Vai „mašīnas” kādreiz spēs sacerēt arī Blaumaņa „Indrānus”? Ceru, ka ne.

1. *Civillikums* [tiešsaiste], 1937 [skatīts 20.05.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>
2. Blaumanis 1997 – Blaumanis, Rūdolfs. *Indrāni. Kopoti raksti*, 5. sējums. Rīga : Jumava, 1997, 103.–167. lpp.
3. Bhatia 2004 – Bhatia, Vijay Kumar. *Worlds of Written Discourse. A genre-based view*. London : Continuum, 2004.
4. Coode 1845 – Coode, George B. *On legislative expression, or, The language of the written law*. London : Blackburn and Pardon, 1845.
5. Ducmanis 1936 – Ducmanis, Kārlis. Par Latvijas Civillikumu valodu, terminoloģiju un sistematiku. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1936, Nr. 1, 98.–156. lpp.
6. Halpern 2014 – Halpern, Diane F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. New York : Psychology Press, 2014 (Fifth edition).
7. Konvencija – Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību [tiešsaiste], 1995 [skatīts 12.06.2019.] Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-likumi/id/1282>
8. Krūmiņa 2002 – Krūmiņa, Veronika, Skujiņa, Valentīna. *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata*. Rīga : Valsts kanceleja, 2002.
9. Mattila 2006 – Mattila, Heiki E.S. *Comparative legal linguistics*. Ashgate, 2006.
10. Mellinkoff 1963 – Mellinkoff, David. *The Language of the Law*. Boston, Toronto : Little, Brown and Company, 1963.
11. Pleps 2012 – Pleps, Jānis. The principle of good legislation. *International scientific conference „The Quality of Legal Acts and its importance in Contemporary Legal Space”*. 4–5 October 2012, Rīga : LU, pp. 16–27.
12. Rylance 1994 – Rylance, Paul. *Legal Writing and Drafting. Legal Practice Handbook*. London : Blackstone, 1994.
13. Smiltēna 2012 – Smiltēna, Anda. Latvian legal system and legislator's critical failures. *International scientific conference „The Quality of Legal Acts and its importance in Contemporary Legal Space”*. 4–5 October 2012, Rīga: LU, pp. 405–411.
14. Šarčevič 2000 – Šarčevič, Susan. *New Approach to Legal Translation*. Kluwer Law International, 2000.
15. Švābe 1933 – Švābe, Arveds. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 11. / 12., 255.–277. lpp.
16. Treimane 2019 – Treimane, Inese. Juridisks teksts kā kultūrvēsturisks naratīvs: Latvijas Republikas Civillikums. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2019, 270.–280. lpp.
17. Vespaziani 2010 – Vespaziani, Alberto. Towards a Hermeneutical Approach to Legal Metaphor. *Law and Literature. A Discussion on Purposes and Method*. Ed. by M. Paola Mittica. Bologna : University of Bologna, pp. 128–137.

PRAGMATIKA

Gunta Ločmele, Helēna Gizeleza

Valodas līdzekļu lietojums reklāmas tekstos

Reklāma ir īpašs komunikācijas veids, kam piemīt pragmatisms un noteikta virzība. Reklāmās valoda tiek lietota tā, lai piesaistītu lasītāja uzmanību un radītu interesi par reklamēto preci vai pat vajadzību to iegādāties. Tātad reklāmas valodas galvenās funkcijas ir mūsu uzmanības piesaiste, iztēles rosināšana un palīdzība atcerēties reklamēto (Dyer 1982, 111). Atmiņā vieglāk paliek neparasti vārdi un īsi teikumi, iegaumēšanu rosina arī zīmoli, reklāmas saukļi, ritms un atskaņas, kā arī daudzie atkārtojumi. Valoda pati var kļūt par zīmi, kas norāda uz preces ārzemju izcelsmi. Tas notiek netulkotajās reklāmās, kā, piemēram, viskija *Tullamor Dew* reklāmā *Irish True* (Klubs 04.2015, 9), kur valodas forma ir svarīgāka par saturu. Savukārt piederību ikdienas sadzīvei apzīmē sarunvalodas lietojums, piemēram, *U-uu-ku izdevīgi* „Zelta zivtiņas” vides reklāmā (07.2019).

Reklāmā notiek mijiedarbe starp reklāmas tekstu un attēlu. Pētnieces Olga Tkačenko (*Ольга Ткаченко*) un Darja Krasnojarova (*Дарья Красноярова*) secina, ka attēls ātrāk rada emocionālo reakciju un uzticību, attēlu uztver pirms teksta un teksts šķiet labāk argumentēts, ja to lasa pēc tam, kad ir izpētīts attēls. Pievilcīgs attēls arī reklāmas ziņu padara pievilcīgu (Ткаченко, Красноярова 2013, 266). Kaut arī reklāmas vizuālajam saturam ir liela ietekme uz auditoriju, tomēr vārdi ir tie, kas palīdz identificēt preci un paturēt to atmiņā.

Kaut liela daļa reklāmu ir pārceļojušas internetā un sociālajos tīklos, žurnāli vēl arvien ir nozīmīgs reklāmas medijs. Šī raksta materiālu avots ir žurnāla „leva” 2010.–2018. gada numuri. Tas ir pirmais nedēļas žurnāls Latvijā, pazīstamākais sieviešu žurnāls Baltijā un populārākais medijs Latvijā (Apollo 11.09.2012.). Šajā žurnālā publicētās reklāmas skatītas kā tādas, kas nosacīti domātas sieviešu auditorijai. Savukārt vīriešiem adresētās reklāmas ņemtas no žurnāla „Klubs” 2010.–2018. gada numuriem. Lai gūtu plašāku ieskatu valodas līdzekļu lietojumā, papildus minētajiem avotiem skatīta reklāma arī citos medijos.

Sievietēm un vīriešiem domātās reklāmas atšķiras saturiski – vīriešu žurnālos vairāk sastopamas automašīnu un dzērienu reklāmas, savukārt sievietēm biežāk nekā vīriešiem tiek reklamēta parfimērija, mājsaimniecības preces, pārtikas produkti un bezrecepšu medikamenti. Tādēļ rakstā veikts sievietēm un vīriešiem adresēto reklāmu valodas līdzekļu lietojuma salīdzinājums, lai konstatētu, vai vīrietis tiek pozicionēts kā personība un līderis, savukārt sieviete – kā pavarda uzturētāja un veiksmīga ģimenes budžeta plānotāja.

Spilgts attēls un reklāmas sauklis ir svarīgs vīriešu uzmanības piesaistei. Vīriešus nesaista gari teksti, viņus mazāk interesē emocijas un jūtas, tomēr viņi ir gatavi lasīt tekstu, ja tajā ir informācija, piemēram, par automašīnas tehniskajiem parametriem vai izdevīgiem piedāvājumiem. Savukārt sievietes auditoriju piesaista garāki teksti, vēstījums, sižets vai stāsts, ar kuru var identificēties. Saskaņā ar pētnieces Darjas Ševcovas (*Дарья Шевцова*) atzinumiem, vīriešus vispirms saista spilgti attēli, viņiem ir svarīgi redzēt un novērot izvēlēto precī darbībā. Turpretim sievietes pārsvarā paļaujas uz citu sievietes pieredzi, tāpēc stāstu radīšana reklāmā pašlaik ir viens no efektīvākajiem veidiem, kā iedarboties uz sievietes auditoriju (Шевцова 2017, 1113).

Novērots, ka vīriešiem adresētā reklāma var rosināt patriotiskas jūtas. Tāda ir, piemēram, „Lielvārdes alus” *Ozolu nefiltrēta* alus reklāma, kurā izteikts apgalvojums, ka [...] *tā garša ir tikpat bagātīga kā Daugavas krastos augušo ozolu gadu gredzenos ierakstītā labo laiku pieredze* (Klubs 04.2015, 37) (1. attēls). Patriotisma jūtās balstīta arī „Tērvetes alus” reklāma *Vareni labs latviešu alus!* (Klubs 11.2011, 71). Vīriešiem adresētās reklāmas bieži uzsver arī to, ka vīrietis ir personība un līderis: *Žurnāls dažādām personībām* (žurnāla „Klubs” reklāma, Klubs 10.2013, 27); *Jaunais Passat – radīts jaunajam līderim, izcilai personībai* (Klubs 05.2015, 10–11).

1. attēls. „Lielvārdes alus” *Ozolu nefiltrēta* reklāma

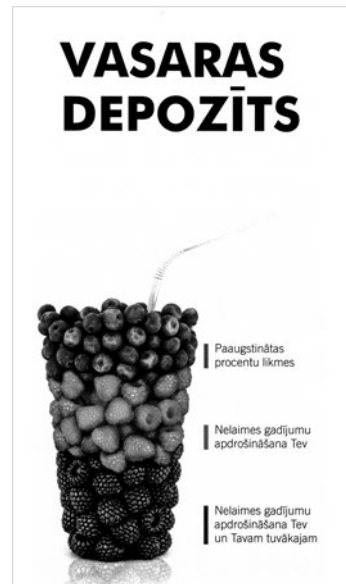
Lai atklātu sievietēm un vīriešiem domāto reklāmu svarīgākās iezīmes, rakstā tiek skatīti reklāmai raksturīgie valodas līdzekļi – stilistiskie paņēmieni, leksiskie izteiksmes līdzekļi, īpaši uzsverot īpašības vārda lomu un lietojumu, kā arī dažas gramatikas īpatnības. Raksta nobeigumā aplūkotas reklāmas piedāvātās vērtības.

Stilistiskie paņēmieni

Pie stilistiskajiem paņēmieniem pieder tropi (ieskaitot epitetus to pārnestās nozīmes dēļ), stilistiskās figūras (alūzija, antitēze, hiperbola, retoriskais jautājums) (Kursīte 2002) un shēmas (skaņu, vārdu, sintaktisko struktūru atkārtojumi) (Liepa 2003). Dites Liepas pētījumā par stilistiskajiem paņēmieniem preses reklāmā 2000.–2001. gadā ir secināts, ka izplatītākie ir tropi, bet shēmu lietojums varētu būt plašāks (Liepa 2003, 356). Interesanti noskaidrot, vai šī aina ir mainījusies.

Starp tropiem viens no bieži izmantotajiem izteiksmes līdzekļiem ir metafora – nosaukuma pārnesums uz līdzības pamata, respektīvi, kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas, līdzīgas reālijas nosaukšanai (VPSV 2007, 231). Metaforas piemērs ir lasāms aknu zāļu reklāmā: *Garšas veido simfoniju, un Tavas aknas ir tās diriģents* (Ieva Nr. 8, 2016, 51), kur tiek reklamētas zāles harmoniskai gremošanai. Tas sasauca ar reklāmas saukli – aknas nodrošina labu gremošanas trakta funkcionēšanu, līdzīgi kā orķestra diriģents nodrošina harmonisku simfonijas atskaņošanu. Citā piemērā *Eiro. Latvija aug* metafora paskaidrota: *Augt ir dzīvu būtņu dabā. Kā puķe no sēklām uzplaukst – tā Latvija pāriet uz eiro. Tik vienkārši* (Ieva Nr. 40, 2013, 11). Šīs metaforas avotjoma ir augu valsts, bet mērķjoma ir Latvijas valsts.

Metafora reklāmā visciešāk saistās ar attēlu, kas piedalās viegli uztveramu metaforu veidošanā. Vizuāla metafora ir izmantota *DnB Nord* bankas vasaras depozīta reklāmā, kur depozīts ir attēlots kā ogu kokteilis, kas palīdz uzkrāt vitamīnus (Ieva Nr. 26, 2011, 15) (2. attēls).

2. attēls. Vizuāla metafora *DnB Nord* bankas vasaras depozīta reklāmā

Metafora vienlīdz bieži sastopama gan sievietēm, gan vīriešiem adresētās reklāmās. *Jauni darbinieki – vitamīni jūsu biznesam* ir interneta un pilnās personāla atlasē risinājumu reklāma vīriešu žurnālā (Klubs 11.2011, 91). Kā vitamīni dod nepieciešamo enerģiju cilvēka organismam, tā jauni darbinieki piešķir vitalitāti biznesam. Vīriešiem adresētās metaforas mēdz būt agresīvas: *Haizivs. Jaunais BMW X6* (Klubs 03.2015, 100). Šīs metaforas avotjoma ir dzīvnieku valsts, kur, haizivij parādoties, citi okeāna iemītnieki paslēpjas. Šajā ziņā reklamētā mašīna salīdzināma ar haizivi, jo tai visur dos ceļu. Šajā reklāmu sērijā mainās attēli, bet teksts paliek nemainīgs – tas izvietots uz atšķirīgiem attēliem, ļaujot lasītājam kopā ar mašīnu apceļot dažādas pasaules vietas.

Metonīmija ir nosaukuma pārnēsums uz attiecīgo jēdzienu savstarpējās sakarības pamata, respektīvi, kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas reālijas nosaukšanai, kam ar pirmo ir kāds jēdzienisks sakars (VPSV 2007, 231). Arī metonīmijas ir cieši saistītas ar attēlu un vienlīdz bieži sastopamas gan sievietēm, gan vīriešu žurnālos. *Diži paaugstinātas % likmes* ir Hipotēku bankas termiņnoguldījuma reklāma. Attēlā ir ietverta metonīmija – tajā attēlota zīle. Tā ir daļa no ozola, savukārt „Ozols” ir termiņnoguldījuma nosaukums. Šajā pašā reklāmā izmantota arī vārdspele – uz dažādas nozīmes vārdu skanisko līdzību balstīta izteiksme, ko izmanto komiska vai asprātīga efekta iegūšanai (VPSV 2007, 436). Virsrakstā lietotais *diži* kopā ar termiņnoguldījuma nosaukumu *ozols* (leva Nr. 1, 2010, 7) lasītāja apziņā veido vārdu *dižozols*, kas paspīgtina reklāmas vēstījumu un palīdz tam iespieties atmiņā. *Jauc ar melno* ir metonīmiska „Rīgas melnā balzama” reklāma, kurā apspēlēta balzama krāsa (Klubs 07.2015, 5).

Personifikācija ir metaforas paveids, cilvēka īpašību piedēvēšana citām dzīvām būtnēm, lietām, dabas parādībām vai abstraktiem jēdzieniem, un tā ir sastopama gan sievietēm, gan vīriešiem domātajās reklāmās. Žurnālā „leva” publicētajai „Spilvas” *Lieldienu majonēzes* reklāmai ir virsraksts *Par ko kaujas Lieldienu olas?* (leva Nr. 14, 2014, 49). Savukārt *Labi apdrošinātas mājas atgriežas pilnībā* ir bankas *Swedbank* mājokļu apdrošināšanas programmas reklāmas virsraksts (leva Nr. 46, 2011, 2). Vīriešiem domātās personifikācijas uzsver pārākumu, piemēram, virsraksts ar personifikāciju *Visu ceļu valdnieks ir atgriezies! Jaunais Subaru Forester* (Klubs 04.2013, 13). Uzmanības piesaistei tiek izmantoti neparasti apgalvojumi, piemēram: *Degvīns, kuram gribas lūgt autogrāfu* (Klubs 05.2015, 9). Šajā reklāmā degvīns salīdzināts ar cilvēku, jo tam var lūgt autogrāfu.

Sieviešu un vīriešu žurnālos izplatīts tropis ir epitets – ekspresīvs, emocionāli iedarbīgs apzīmētājs (VPSV 2007, 107). Lielākā daļa epitetu ir

reizē arī metaforiski vai metonīmiski: *Salda jūras ceļojuma garša! Emocionāla jūras ceļojuma garša! Velnišķīga jūras ceļojuma garša!* – ar šo reklāmu sēriju aicina doties ceļojumā ar prāmi *Tallink* (Ieva Nr. 35, 2012, 9; Nr. 39, 2012, 11; Nr. 43, 2012, 19).

Cits epitets, *revolucionārs*, kā, piemēram, *L'Oreal* micelārā ūdens reklāmā *revolucionāra ādas kopšana* (Ieva Nr. 33, 2014, 13), ir neveiksmīgs kalks no angļu valodas. Turklāt vērojams biežs lietvārda *revolūcija* lietojums, kas pārmērīgas atkārtotības dēļ kļūst klišejs. Īpaši bieži tas atrodams sejas kopšanas līdzekļu reklāmās: *real dream revolūcija laika radīto seku apturēšanā* (fabrikas „Dzintars” sejas kopšanas līdzekļu sērijas reklāma (Ieva Nr. 33, 2010, 33)), *Retinola revolūcija* (firmas *Garnier* krēma *Ultralift* reklāma (Ieva Nr. 49, 2010, 17)). Tikpat izplatīts tas ir arī veļas mazgāšanas līdzekļu reklāmās. Sastopami gadījumi, kad dažādas preces tiek reklamētas ar vienādiem virsrakstiem: *Revolūcija veļas mazgāšanā* ir gan veļas mašīnas *Innex* (Ieva Nr. 14, 2014, 2), gan mazgāšanas līdzekļa *Persil Expert Duo-Caps* (Ieva Nr. 36, 2012, 41) reklāma. Tiek piedāvāta arī *revolūcija gludināšanā* (*Philips* gludekļu reklāma (Ieva Nr. 47, 2014, 72)). Arī vīriešiem adresētā reklāmā lietots lietvārds *revolūcija: Revolūcija turpina pārsteigt* ir kalnu slēpošanas inventāra reklāma (Klubs 12.2012, 31).

Sieviešu žurnālos izvietotajās reklāmās dažādās variācijās sastopama antitēze – stilistiska figūra, uz reāliju pretstatījumu balstīts secīgu valodas vienību pretstatījums paralēlās sintaktiskās konstrukcijās (VPSV 2007, 33) –, kas arī kļūst klišejska: *Maksā mazāk un saņem vairāk* (*Galina Blanca* sauso buljonu reklāma (Ieva Nr. 42, 2010, 43)); *Mēs ņemam mazāk, lai dotu jums vairāk* (*McDonald's* reklāma (Ieva Nr. 9, 2011, 15)); *Baudi vairāk, tērējot mazāk* (veikalu *Maxima* piedāvāto pārtikas preču *Favorit* reklāma (Ieva Nr. 14, 2011, 19)). Šāda klišeja nav sastopama reklāmās vīriešiem. Tur antitēze izmantota „Piebalgas alus” reklāmā *Bilde mainās, alus paliek* (Klubs 05.2017, 7), kā arī automašīnas *Audi Q3* reklāmā *Telpa ierobežo, idejas spārno* (Klubs 12.2011, 21).

Reklāmās sastopama alūzija – stilistisks paņēmieni, kura pamatā ir mājieni, norāde uz kādu adresātam zināmu literāru darbu, vēsturisku vai mītisku personu vai notikumu (VPSV 2007, 29), piemēram: automašīnas *BMW* reklāmā *1000 un 1 piedzīvojums* (Ieva Nr. 42, 2014, 64) ietverta alūzija ar vienu no pazīstamākajiem Tuvo Austrumu pasaku krājumiem „Tūkstoš un vienas nakts pasakas”. Stilistisko līdzekļu kombinēšana vienā reklāmā var palīdzēt uzrunāt auditoriju ar dažādu uztveres dziļumu un fona informāciju, ko tā izmanto vēstījuma dekodēšanai. Tā automobiļa *Volkswagen* reklāmas virsrakstā *Nepiedienīgs tehnoloģiju piedāvājums* (Ieva Nr. 6, 2013, 37) ir alūzija ar Adriana Leina filmu „Nepiedienīgs piedāvājums” ar Demiju Mūru galvenajā lomā. Tos,

kuri šo filmu nav redzējuši, virsrakstā uzrunā pikants epitets *nepiedienīgs*. Vēl viens šīs pašas alūzijas izmantojums vērojams viriešiem adresētā automašīnas Audi reklāmā: *Trīs kaislīgi auto. Trīs nepiedienīgi piedāvājumi* (Klubs 02.2016, 13). Sievietēm adresētajā reklāmā alūzija ar visiem zināmo Cēzara teicienu lietota rotaļīgi ar vienu tās komponenta maiņu: *Atnācu, ieraudzīju, uzsmērējos!* („Marienbādes” pastētes reklāma (Ieva Nr. 14, 2016, 51)).

Stilistiskie izteiksmes līdzekļi var būt arī fonētiski. Onomatopoeze ir izmantota „Rīgas šampanieša” reklāmā. Teikumā *Ššš... notiek brīnums!* (Ieva Nr. 21, 2011, 21) izsaukmes vārds ššš vienlaikus izsaka rosinājumu klusēt un vērot, kā atveras attēlu sērijā skatāmais zieds, un attēlo skaņu, ko veido šampanieša burbulīši, pudeli atverot. *Tudiš-pīp!* ir veikala Rimi atlaižu reklāmas sauklis, kas veidots onomatopoētiski – tiek atdarināta skaņa, kura rodas, noliekot precī uz lentes un noskenējot to.

Ļoti bieži ir izmantota anafora – stilistiska figūra, vārda vai vārdu savienojuma atkārtojums vairāku teikumu vai dzejas rindu sākumā (VPSV 2007, 30). Tā parādās tulkotajās automašīnu reklāmās un ienāk reklāmā līdz ar tulkojumu. Turklāt viena un tā paša ražotāja reklāmā gadu gaitā mainās saturs, bet shēma paliek nemainīga. Tā anaforu satur automašīnas Nissan reklāmas 2010. un 2014. gada kampaņās: *Jaunais Nissan Qashqai. Vēl rūdītāks, vēl izskatīgāks* (Ieva Nr. 16, 2010, 37) (atkārtots vārds *vēl*); *Jaunais Nissan Pulsar. Jauns automobilis. Jauna pieredze. Kā radīts jums* (Ieva Nr. 43, 2014, 9) (teikumu sākumā atkārtots īpašības vārds *jauns*). Arī uzņēmuma Volkswagen reklāmu pamatā ir anafora: *Radīts personībai. Radīts Tev. Polo* (Ieva Nr. 49, 2013, 9). Šeit anafora kopā ar parcelāciju – vienas teikuma struktūras dalīšanu vairākos izteikumos (VPSV 2007, 282) – piedalās arī zemteksta veidošanā, proti, tu esi īpaša personība. 2014. gadā reklāmā izmantota anafora *Tavs jaunais Volkswagen viedauto. Tavs jaunais Volkswagen Polo* (Ieva Nr. 23, 2014, 64). Līdzīgi kā sievietēm adresētajās reklāmās, arī viriešiem domātās Volkswagen reklāmas satur anaforu: *Jauns lideris. Jauns Passat* (Klubs 02.2015, 15).

Viriešiem adresētajās reklāmās anafora izmantota saukļos, virsrakstos un saukļa un virsraksta saspēlē. Tā *Laiks draugiem. Laiks Bonaparte* (Klubs 07.2017, 5) ir brendija Bonaparte reklāmas sauklis. Arī virsrakstā *Lai kas jūs būtu. Lai ko jūs darītu* (Garmin sporta pulksteņu reklāma (Klubs 12.2017, 99)) izmantota anafora. Alus Carlsberg reklāma satur anaforu, kas veido virsraksta un saukļa saspēli: *Iespējams, labākais UEFA EURO... Carlsberg. Iespējams, labākais alus pasaulē* (Klubs 06.2016, 15). Carlsberg bija oficiālais 2016. gada futbola čempionāta UEFA EURO atbalstītājs. Piederības vietniekvārds *mans* automašīnas Opel Insignia reklāmas virsrakstā ar anaforu izsaka pārliecību par izvēles pareizību: *Mans lēmums. Mans auto* (Klubs 08.2016, 100).

Anafora ar gradāciju izmantota oriģinālreklāmā, kas domāta sievietēm: *Paldies, ka lasi. Paldies, ka mani izvēlies. Paldies, ka man uzticies. Paldies, ka esi!* (leva Nr. 6, 2015, 2). Pirms tam, 2012. gadā, žurnāla „leva” reklāmā izmantota epifora – stilistiska figūra, vārda vai vārdu savienojuma atkārtojums vairāku teikumu, dzejas rindu vai pantu beigās (VPSV 2007, 107): *Es esmu vērtība. Tu esi vērtība. Jau 15 gadus leva ir mūsu vērtība* (leva Nr. 40, 2012, 9). Epifora izmantota arī vīriešiem adresētā viskija *Ballantine's* reklāmā: *Jauniem draugiem. Īpašiem draugiem* (Klubs 02.2015, 4–5).

Dažādu veidu atkārtojumi ir izplatīti gan sievietēm, gan vīriešiem adresētās reklāmās. Asonanse un aliterācija analizētajās reklāmās ir līdzīga anaforai, jo atkārtotās skaņas atrodas vārda sākumā. Asonanse – patskaņu atkārtojums – palīdz nesteidzīga ritma veidošanā *Norvik* bankas reklāmā: *Apsēsties... Aizrunāties... Atcerēties...* (leva Nr. 8, 2018, 64). Savukārt vīriešiem domātā reklāmā izmantota aliterācija – līdzskaņu atkārtojums: tā vērojama CSDD kampaņā *Velosipēdu redzi? Reģistrē rīteni* (Klubs 06.2013, 49). Aliterāciju paspīgtina attēls, kur katrā no velosipēda riteņiem ierakstīts liels burts *R*. Asonanses un aliterācijas apvienojums – *Būt laimīgam ir vienkārši. Izkusties. Izbaudi. Izgaršo* (leva Nr. 11, 2018, 23) – palīdz reklāmu paturēt prātā ilgāk. *Paceļam latiņu, paveram iespējas* ir vīriešiem adresēta *Volkswagen Touareg Executive* reklāma, kurā izmantots asonanses un aliterācijas apvienojums (Klubs 07.2015, 100).

Reklāmas pragmatisko iedarbību palielina dažādi citi leksiskie atkārtojumi, kas nebūtu uzskatāmi par anaforu, tomēr ir tai radniecīgi. Starp tiem minams vārda atkārtojums tajā pašā teikumā dažādās sintaktiskās funkcijās: *Izcili pakalpojumi izcilā vidē* ir Mikroķirurģijas centra reklāma (leva Nr. 15, 2014, 29). Viena vārda atkārtojums tajā pašā teikumā vērojams vīriešiem adresētajās alkoholisko dzērienu un automašīnu rezerves daļu reklāmās: *Oriģinālākie cilvēki pelnījuši oriģinālāko degvīnu* (degvīna *Stolichnaya* reklāma (Klubs 05.2013, 37)); *Īpašs alus no īpašas vietas* (alus *Cēsu Special* reklāma (Klubs 04.2011, 67)); *Tikpat precīzs kā oriģināls var būt tikai oriģināls* (automašīnas *Audi* rezerves daļu reklāma (Klubs 12.2011, 24–25)).

Tās pašas saknes vārdu atkārtojums vienā teikumā vērojams sievietēm adresētajās pārtikas preču reklāmās: *Cepetis bez cepešpannas* („Ķekavas” produkcijas reklāma (leva Nr. 47, 2014, 27)), *Izskatās garšīgi, garšo lieliski* („Druvas” maizes reklāma (leva Nr. 43, 2014, 13)), kā arī vīriešiem adresētajās automašīnu reklāmās: *Pirmais iespaids: iespaidīgs* (limuzīna *Audi A3* reklāma (Klubs 11.2013, 51)).

Gan sieviešu, gan vīriešu žurnālos izvietotajās reklāmās plaši izmantots frāzes struktūras atkārtojums – paralēlisms. Piemēram, tas izmantots

uzņēmuma „Nākotne” mājas kūpinājumu reklāmā *Ar mīlestību gatavots, ar lepnību galdā celts* (Ieva Nr. 46, 2012, 27). Savukārt *Izbaudi emocionāli, vadi racionāli* ir automašīnas *Kia cee'd* reklāma (Klubs 12.2015, 139), kurā paralēlisms palīdz atklāt auto īpašības, kas sniedz gan emocionālu baudu, gan racionālu vadāmību. *Mežģīnes dara seksīgu. Mīlestība dara skaistu* ir fabrikas „Laima” šokolādes reklāma (Klubs 10.2012, 63), kur paralēlisms palīdz paust romantisku vēstījumu, ko viegli uztver vīriešu auditorija.

Vīriešiem adresētā automašīnu reklāmā atkārtojums uzsver piedzīvojumus, ko var izbaudīt, tikai pateicoties reklamētajam auto: reklāmai dots virsraksts *Land Rover Discovery Sport gatavs piedzīvojumiem*. Tas daļēji atkārtots apakšvirsrakstā *Land Rover Discovery Sport īstiem piedzīvojumiem aprīkots ar visu nepieciešamo* (Klubs 09.2017, 5).

Teikuma aprāvuma izmantojums dod vietu fantāzijai gan sievietēm, gan vīriešiem adresētajās reklāmās. *Mirkļis Maiguma...* ir virsraksts ar teikuma aprāvumu, kas paver ceļu iztēlei, ko rosina arī attēlā redzamā sieviete vakartērpā, kas sēž pie klavierēm (Ieva Nr. 46, 2012, 7). Šajā virsrakstā notiek arī vārdspele ar preces nosaukumu – tiek reklamēts zefīrs *Maigums*. Degvīna *Nemiroff Delikat* reklāmas virsraksts ir vārdspele ar paša degvīna nosaukumu: *Ļaujies DELIKĀTām maigumam!* (Klubs 12.2010, 51).

Atskaņas palīdz vēstījumam iespiesties atmiņā. Vīriešiem ar atskaņām reklamēti vitamīni *Livol Multi: Lai ikdienā vairāk prieks un nogurums tev ir lieks* (Klubs 12.2018, 23); *Katrs vīrs ir sirdī īrs* (viskija *Tullamore Dew* reklāma (Klubs 12.2016, 31)). Ritms un atskaņas izmantotas arī reklāmā *Ja Vivasols tev līdzī ies, tad slimības tev garām skries!* (Ieva Nr. 40, 2018, 39).

Tātad var droši teikt, ka reklāmās ir vērojama stilistisko paņēmieni daudzveidība, sastopams daudz spilgtu, atmiņā paliekošu reklāmu. Salīdzinot ar Dites Liepas pētījumu (2003), ir audzis atkārtojuma shēmu lietojums.

Leksiskie izteiksmes līdzekļi

Šajā nodaļā tiks aplūkoti vārdi, kuri leksiskās nozīmes dēļ reklāmās tiek bieži lietoti. Tiek uzskatīts, ka apstākļa vārds *tagad* iedarbojas uz zemapziņu, dodot lielāku impulsu iegādāties preci (*Language in Advertising: Understanding its Use*). Automašīna *Volkswagen Touareg Executive* tiek reklamēta ar tekstu: *Tas, uz ko tiecies, ir sasniedzams jau tagad. Iespējams, tikai tagad* (Klubs 07.2015, 100). Savukārt automašīnas *Volkswagen Passat* reklāmai dots virsraksts *Tagad*. Doma par rīcības neatliekamību pasvītota apakšvirsrakstā: *Volkswagen Passat. Šodien. Nevis vakar. Nevis rīt* (Klubs 09.2012, 29). Arī automašīnas *BMW 4*. sērijas *Coupé* reklāmai dots virsraksts *Īstā spēle sākas tagad* (Klubs 11.2013, 108).

No leksiskās semantikas viedokļa īpaša uzmanība reklāmās pievēršama īpašības vārdiem. Īpašības vārdi ir tie, kas liek noticēt reklamētās preces vērtībai. Preparāta *Vivasols* reklāmā līdz ar pavēles izteiksmi lietota vesela rinda īpašības vārdu: *Esi vesels, īzturīgs, vingrs, aktīvs, stiprs, omulīgs, laimīgs, smaidīgs* (leva Nr. 49, 2017, 17). Reklāmā izmantota arī vārdspēle – īpašības vārdu pirmie burti veido preparāta nosaukumu. Reklāma publicēta sieviešu žurnālā, bet īpašības vārdiem ir vīriešu dzimtes galotne. Tas mazina šīs reklāmas iedarbību. Iespējams, vīriešu dzimte šeit lietota kā nemarkētā forma, proti, abstrahējoties no dzimtes pazīmes un attiecinot šos īpašības vārdus uz abiem dzimumiem, tomēr sieviešu žurnālā pamatotāks būtu sieviešu dzimtes galotnes lietojums.

Īpašības vārds *jauns* ir izplatīts automašīnu reklāmās, kas publicētas gan sieviešu, gan vīriešu žurnālos: *Jaunā Astra Sports Tourer* (leva Nr. 18, 2016, 29); *Jaunā Mokka X* (leva Nr. 43, 2016, 64); *Jaunais Peugeot 3008* (Klubs 12.2016, 2); *Jaunais Santa Fe un Tucson* (Klubs 10.2016, 39). Vīriešiem paredzētajās reklāmās īpašības vārds *jauns* desmit reizes pārsniedz citu īpašības vārdu lietojumu. Tas skaidrojams ar tā plašo izmantošanu automašīnu un viedtālrunu reklāmās. Straujajā tehnoloģiju attīstības laikmetā *jauns* reklāmā uzrunā un paliek atmiņā tiem, kas vēlas iet līdzī laimam. Īpašības vārds *jauns* ir paspilgtināts ar apstākļa vārdu *pilnīgi* vēl vienā vīriešiem adresētā automašīnu reklāmā: *Pilnīgi jaunais Hyundai Tucson* (Klubs 06.2016, 77). Automašīnas *Passat* reklāmā īpašības vārds *jauns* ir lietots četras reizes: *Jauns līderis. Jauns Passat. Jaunais Passat ar izteismīgo un sportisko dizainu pārsteigs tevi. Jaunā līdera komforta aprikojums, drošības un inovatīvās sistēmas padara to par visu laiku izcilāko Passat* (Klubs 02.2015, 15), bet automašīnas *Toyota Avensis* reklāmas tekstā (Klubs 03.2012, 3) īpašības vārds *jauns* ir izmantots pat astoņas reizes, uzrunājot tos, kas vēlas iegādāties jaunu mūsdienīgu auto.

No citiem īpašības vārdiem vīriešiem paredzētās reklāmās bieži lietots *labs* dažādās salīdzināmajās pakāpēs, ieskaitot arī vārdu savienojumu *labākais no labākajiem*, īpašības vārds *īsts*, retāk *īstens*, kā arī *lielisks*, *izcils* un *inovatīvs*.

Arī sieviešu žurnālos publicētajā reklāmā visbiežāk ir izmantots īpašības vārds *jauns*. Plašākais šī vārda lietojums vērojams sievietēm domāto automašīnu reklāmās. Tiek piedāvāta arī jauna kosmētika, jauns izskats, jauns telefons, jauna sadzīves tehnika, jauna garša un jauna ideja pusdienām. Kopumā sievietēm paredzētajās reklāmās īpašības vārds *jauns* lietots retāk nekā vīriešiem domātajās. Otrā vietā lietojuma biežuma ziņā, līdzīgi kā reklāmās vīriešiem, arī šeit ieņem īpašības vārds *labs*. Tas piedalās hiperbolu veidošanā, kā, piemēram, *labākais pasaulē*, *labākais no labākajiem*.

Ceļojumu aģentūras *Novatours* ceļojumu reklāmā tiek izmantota hiperbolizēta vispārākās pakāpes forma *visvisvislabākais: Meklē visvisvislabāko ceļojumu?* (leva Nr. 5, 2016, 5). Trešajā vietā lietojuma ziņā, tāpat kā vīriešu žurnālos, ir īpašības vārds *īsts*. Tiek piedāvātas īstas vērtības, īsts itāļu vīns, īsts kvass, īsts skaistums, īstas emocijas, īsta dzīve un īsts žurnāls. Atšķirībā no vīriešu žurnāliem sievietēm paredzētajās reklāmās bieži tiek izmantots īpašības vārds *mazs*. Visbiežāk mazas ir reklamētās automašīnas, bet sastopami arī mazi mirkļi, mazais pirkums un mazāks risks saslimt. Līdz ar īpašības vārdu *mazs* ir izmantots antonīms *liels*, piemēram, *mazā pirkuma lielais spēks* (veikala *Maxima* labdarības akcijas reklāma (leva Nr. 7, 2011, 33)). Īpašības vārds *liels* ir populārs tieši sievietēm domātajās reklāmās. Vēl viens sieviešu žurnālos plaši izmantots īpašības vārds ir *gards*. Tiek piedāvātas gan gardas idejas pusdienām un garda maize, gan gardas attiecības. Sieviešu žurnālos publicētajās reklāmās populārs ir arī īpašības vārds *efektīvs*.

T. s. sieviešu žurnālos biežāk nekā reklāmās, kas publicētas vīriešu žurnālos, tiek norādīts, kā ar reklamēto preci vai pakalpojumu novērst kādu problēmu: *Izmērs ir mazsvarīgs, ja ir pareizā attieksme un apģērbs* (liela izmēra apģērba veikala reklāma) (leva Nr. 10, 2015, 33). Mājokļa apdrošināšanas komplekta reklāma satur antonīmus – adjektīvējušos divdabjus *nepatīkams* un *patīkams*, ar kuriem tiek apzīmēts lietvārds *jaunumi*. Reklāma sadalīta divās daļās – nepatīkamie jaunumi (plīsis ūdensvads, aizcirtušās ārdurvis u. c.) tiek nosaukti vienā lappusē publicētā reklāmas daļā, savukārt patīkamie jaunumi un problēmu novēršana tiek piedāvāta reklāmas turpinājumā citā lappusē (leva Nr. 13, 2012, 13, 15).

Īpašības vārdi sieviešu žurnālos piedalās vārdspeļu veidošanā. Firmas *Garnier* matu krāsas *Color Sensation* reklāmas virsrakstā un tekstā izskan aicinājums *Esi sensacionāla!* (leva Nr. 14–15, 2012, 7), tā apspēlējot matu krāsas nosaukumā lietoto vārdu *sensation*.

Īpašības vārdi ne tikai apraksta priekšmetu, tie izsaka attieksmi un sajūtas. Ja tiek piedāvāta prece, kurai iespējamas dažādas krāsas, tās iegūst pievilcīgus nosaukumus. Piemēram, tiek reklamēts jumta segums *Ruukki Adamante* dažādās krāsās: samtaini violetā, vīna sarkanā, šokolādes brūnā (Klubs 04.2013, 2). Pēc katras no nosauktajām krāsām tiek likta daudzpunkte, vizuāli tās atdalot un dodot laiku asociāciju izveidei.

Var secināt, ka no leksiskajiem izteiksmes līdzekļiem reklāmās vispopulārākais ir īpašības vārds *jauns*. Kā parāda analizētais materiāls, vīriešiem adresētajās reklāmās īpašības vārda *jauns* lietojums desmit reizes pārsniedz citu īpašības vārdu izmantojumu. Arī sieviešu žurnālos publicētajās reklāmās dominē īpašības vārds *jauns*.

Gramatiskas īpatnības

Šajā nodaļā tiks apskatīti reklāmās izmantotie gramatiskie līdzekļi: teikumu komunikatīvie tipi (jautājuma un pavēles teikumi) un darbības vārda laika un izteiksmes formas.

Reklāmas komunikācijā tiek izmantota tieša un skaidra valoda, piemēram, bērnu apģērbu un aksesuāru veikala reklāmā: *Atkal nezini, ko dāvināt meitai svētkos? Palīdzēsim. Iesaiņosim. Samainīsim* (Klubs 12.2013, 75). Reklāmās bieži izmantoti jautājuma teikumi: *Vai tev ir svarīga Latvijas drošība?* (leva Nr. 42, 2015, 54); automašīnas *Subaru Outback* reklāma *Daba mostas. Vai tu esi gatavs?* (Klubs 04.2015, 11). Vīriešiem domātās reklāmās ar retorisku jautājumu tiek uzsvērts tas, ka vīrietis ir personība: *Jums ir tik daudz personības šķautņu. Vai tām visām pietiek ar vienām brillēm?* (Klubs 10.2013, 21).

Izplatīta ir pavēles izteiksmes lietošana: *Abonē!* – žurnāla „Klubs” reklāma (Klubs, 10.2013, 31); *Izvēlies savējo!* – *Schneider Electric* slēdžu reklāma (Klubs 10.2015, 19); *Uzstādi jau tagad!* – *Webasto* auto sildītāju reklāma (Klubs 12.2013, 99). Darbības vārdi pavēles izteiksmes formā tiek izmantoti, lai aicinātu cilvēkus rīkoties kā *Garmin* aktivitātes uzraudzītāju un viedpulksteņu reklāmas virsrakstā: *soļo. staigā. kāp. skrien. kusties* (Klubs 04.2016, 99). Uzmanību piesaista arī mazo burtu lietojums lielo sākumburtu vietā, kā arī sauklis *beat yesterday*, kas nav tulkots latviešu valodā. *Garmin* reklāmas veidotāji balstījuši savu kampaņu tipografikā, īpaši uzsverot, ka viss teksts rakstāms ar mazajiem burtiem un izmantojot noteiktu burtveidolu, lai dažādos medijos saglabātos vienots reklāmas izskats. Ir noteikts arī tonis, kādā jāuzrunā auditorija, – uzrunai jābūt neformālai, pieejamai, nekorporatīvai. Neatkarīgi no tā, vai komunikācija notiek sociālajos medijos, plašsaziņas līdzekļos vai presē, patērētājiem jājūtas tā, it kā viņi piedalītos vienkāršā sarunā. Cilvēki jāuzrunā kā cilvēki, nevis kā mārketinga mērķauditorija (*Beat Yesterday*). Vēl viena no šīs kampaņas reklāmām ar darbības vārdu pavēles izteiksmē un mazo sākumburtu lietojumu ir *skrien no visas sirds!* (Klubs 04.2017, 99).

Norvik bankas reklāmas kampaņas virsrakstā *Es gribu runāt bez steigas, gari un plaši* veiksmīgi izmantots darbības vārds vienkāršās tagadnes pirmās personas formā. Tas ļauj lasītājam identificēties ar rakstīto un rosina kļūt par vienu no vecākās paaudzes klientiem, kurus banka aicina ienākt parunāties un *Apsēsties... Aizrunāties... Atcerēties...* (leva Nr. 8, 2018, 64). Savukārt darbības vārds pagātnē liek domāt, ka tiek piedāvāta pareizā izvēle, un steidzina pievienoties tiem, kas šo izvēli jau izdarījuši. Ļoti tieši tas uzsvērts firmas *Bioderma* dermatoloģiskā micelārā ūdens reklāmas tekstā: *Paldies, ka izvēlējāties Sensibio H2O kā savu mīļāko sejas tīrīšanas līdzekli* (leva Nr. 19, 2015, 35).

Tā tad darbības vārdu formu un teikuma tipu izvēle liecina, ka reklāmas uzdevums ir aicināt cilvēku rīkoties. Pat darbības vārds pagātnē norāda uz to, ka kāds pareizo izvēli jau izdarījis un aicina lasītāju pievienoties to pulkam.

Reklāmas piedāvātās vērtības

Stilistiskie līdzekļi var piedalīties globāla vai lokāla reklamētā produkta tēla veidošanā, kur tēls ir specifisks, vispārināts (īstenības parādības, objekta u. tml.) atspoguļojums (Tēzaurs.lv). Globāls tēls atspoguļo starptautiskas, standartizētas vērtības, savukārt lokāls tēls sakņojas vietējās kultūras īpatnībās. Maizes reklāmā *Mellā maize. Melna. Miksta. Maiga* (Ieva Nr. 33, 2011, 25) apvidvārds *mells* un aliterācija piedalās lokāla tēla veidošanā. Aerosola *Stopspray* reklāmas virsrakstā *Dziedi ar pilnu jaudu un baudu!* (Ieva Nr. 48, 2013, 33) atskaņas piedalās lokālas vērtības – kopīgas dziedāšanas – atspoguļošanā. Aerosols ir ražots Rīgas Farmaceutiskajā fabrikā, bet, orientējoties uz starptautiskiem tirgiem, nosaukums tam dots angļu valodā. Šai reklāmai tādējādi ir lokāli globāls raksturs. Hiperbola *Visa pasaule Tavās acīs!* (Ieva Nr. 40, 2010, 15) piešķir „Pasaules optikas” reklāmai globālu raksturu. To pasvīturo arī attēlā parādītā acs, kurā hiperboliski atspoguļojas pasaules kontinentu aprīses. Lokālu raksturu reklāma iegūst vārds spēles rezultātā – vārds *pasaule* saspēlējās ar veikala „Pasaules optika” zīmolu, kopā veidojot lokāli globālu raksturu. Vārds spēle virsrakstā *Ir laiks Fiestai* (Ieva Nr. 9, 2011, 9) veido globālu tēlu lietvārda *fiesta* lietojuma dēļ (šeit apspēlētas dažādās vārda *fiesta* nozīmes – tas ir gan spāņu valodas vārds ar nozīmi ‘svētki’, gan automašīnas nosaukums). Šis reklāmas tēls ir radīts starptautiskai auditorijai. Mēģinājums metaforiski atveidot globālu zīmolu kā lokālu vērtību vērojams reklāmā *Audi Limo.nāde* (Ieva Nr. 38, 2010, 11). Vārds spēles veidošanā piedalās pieturzīme – reklamēts limuzīns, to atklāj ar punktu nodalītā vārda daļa *limo*. Tiek veidots globāli lokāls tēls.

Nedz globāls, nedz lokāls tēls īsti neveidojas 2018. gadā tapušajā veikala *JYSK* reklāmas kampaņā. Žurnālos ir publicēta reklāma *Laimi rada Hygge!* (Ieva Nr. 22, 2018, 33), kurā ietverta personifikācija. Lietvārds *hygge* dāņu valodā apzīmē spēju dzīvot mājīgi, rodot baudu kopā būšanā ar draugiem un ģimeni (*Hygge: The Danish Art of Cosiness*). Tikai plašāks reklāmas konteksts palīdz saprast, ka attēlotais vīrietis baltajās drānās ir mājīguma dievs *Hygge*. Lai arī *hygge* ir kļuvis par modes vārdu citviet pasaulē, tomēr tā dziļākās saknes ir palikušas Dānijā. Tās nav pārceļojušas kopā ar reklāmu uz Latviju, šeit *hygge* ir komercializējies, savu īsto nozīmi pazaudēdams.

Drošība un veselība ir vērtības, kuras vienmēr piesaista lasītāja uzmanību. Īpaši, ja teksts veidots ar humoru, kā sievietēm adresētajā „Europtiekas” reklāmā, kurā attēlots nepievilcīgs vīrietis notraipītās drēbēs, kurš rokā tur krēma trauku ar uzrakstu *La Crème*. Virsraksts satur jautājumu ar problēmas formulējumu: *Tavs skaistumkopšanas eksperts? Aicinājums rīkoties, lai atrisinātu problēmu, dots tekstā: Labāk uzticies profesionāļiem! Pērc dermatoloģisko kosmētiku Europtiekā, nevis kur sanāk!* (Ieva Nr. 15, 2011, 57).

Reklāma mēģina pārdot preci vai pakalpojumu, piedāvājot dzīvesveidu, ko cilvēki iegūst, iegādādamies reklamēto preci: „Mēs vairs nepērkam apelsīnus, mēs pērkam vitalitāti. Mēs nepērkam vienkārši auto, mēs pērkam prestižu.” (Packard 1957, 8) Vīriešu žurnālos vērojamas reklāmas, kas apspēlē vēlmi iegūt īpašu statusu. Tā *Tele2* reklāmas virsrakstā izmantotais salīdzinājums piedāvā miljonāra dzīvesveidu: *Runā kā miljonārs* (Klubs 08.2011, 100). Šeit varam saskatīt arī stereotipu: attēlā parādītais puisis runā pa telefonu no jahtas, kas atrodas jūrā, fonā uz jahtas sauļojas sieviete. Tāda aina tiek pozicionēta kā miljonāra dzīvesveids. Reklāma parasti ir stereotipiska – tiek uzsvērtas un pastiprinātas noteiktas idejas un stils (Dyer 1982, 9).

Vīriešiem adresētās reklāmās piedāvātās preces kvalitāti un vērtību pasvītrotās ārzemju izcelsme: vitamīnu *Livol Multi* reklāmā izcelta skandināvu kvalitāte (Klubs 12.2018, 23), *Opel Insignia* reklāmā piedāvātas *Vācu tehnoloģijas ikvienam* (Klubs 08.2017, 5). Arī 2012. gada *Opel Insignia* reklāmā uzsvērtā vācu kvalitāte. Reklāmā tā pasvītrotā ar frāzes struktūras atkārtojumu: *Milēts Latvijā. Ražots Vācijā* (Klubs 11.2012, 15). Savukārt velosipēda *Impec Lamborghini* reklāmā uzsvērts, ka tas ražots Šveicē (Klubs 05.2013, 111). Arī sievietes tiek aicinātas izbaudīt *īsta itāļu vīna valdzinošo burvību* (Ieva Nr. 27, 2012, 25).

Nereti reklāma mēģina uzrunāt arī ar zinātniskumu. Zinātniskums kļūst par vērtību, tiek piedāvāti termini, skaitļi un procenti: *LED gaismas – par 30 % labāka redzamība* (automašīnas *Mokka X* reklāma) (Ieva Nr. 43, 2016, 64).

Vīriešu auditorijai domātās reklāmas iekļauj sporta slavenību liecības vai min to vārdus. Tā *Philips* skūšanās aparātu reklamē skeletonisti Martins un Tomass Dukuri, apgalvodami: *Trasē rezultātu izšķir sekundes tūkstošdaļas un milimetri. Tāpēc ir svarīgi, lai starta dienā domas nenovērstu nekas – pat tik ierasta lieta kā skūšanās. Ar Philips tas ir ātri, ērti un precīzi – tieši tā, lai nekas mūs nešķirtu no uzvaras* (Klubs 07.2011, 15). Savukārt automašīnas *Seat Leon* reklāmā minēts rallijkrosa zvaigzne Reinis Nitišs: *Pasaules rallijkrosa zvaigzne Reinis Nitišs brauc ar „Seat”. Ar ko brauc tu?* (Klubs 04.2016, 31).

Kopumā jāsecina, ka reklāmās vērojama daudzveidība stilistisko, fonētisko un leksisko izteiksmes līdzekļu izmantojumā, uzsverot vērtības, kas piesaista lasītāja uzmanību. Vīriešiem adresētajās reklāmās izteiksmes veids ir agresīvāks, turpretim sievietēm paredzētajās – rotaļīgāks. Vīriešiem domātajās reklāmās apspēlēta vēlme iegūt īpašu statusu un uzsvērts pārākums, vīrietis pozicionēts kā patriots, personība un līderis. Izteikumi, kas lietoti vīriešiem adresētajās reklāmās, ir nepārprotami, tiek pausta pārliecība par izvēles pareizību. Uzrunā emocionālais apvienojas ar racionālo. Reklāmā sievietēm ar reklamēto preci vai pakalpojumu visbiežāk iespējams novērst kādu problēmu. Sievietēm adresētā uzruna ir romantiskāka, kaut gan arī vīriešiem paredzētā reklāma var paust romantisku vēstījumu. Reklāmās sievietei piedāvāta sociāli atzīstama loma – viņa ir mājas pavarda uzturētāja un veiksmīga ģimenes budžeta pārzinātāja. Šāda standartizēta tēla izmantošana ļauj labāk sasniegt reklāmas mērķauditoriju.

Avoti

Ieva (žurnāls) 2010–2018.

Klubs (žurnāls) 2010–2018.

1. *Apollo* 11.09.2012. – Žurnālam „IEVA” krāšņi nosvinēta 15 gadu jubileja [tiešsaiste]. *Apollo*, 11.09.2012. [skatīts 31.07.2019.]. Pieejams: <https://www.apollo.lv/5802210/zurnalam-ieva-krasni-nosvineta-15-gadu-jubileja>
2. *Beat Yesterday* [tiešsaiste] [skatīts 06.07.2019.]. Pieejams: <https://www8.garmin.com/style/beatyesterday/>
3. Dyer 1982 – Dyer, Gillian. *Advertising as Communication*. London and New York : Routledge, 1982.
4. *Hygge: The Danish Art of Cosiness* [tiešsaiste] [skatīts 29.07.2019.]. Pieejams: <https://www.visitdenmark.co.uk/en-gb/denmark-hygge>
5. Kursīte 2002 – Kursīte, Janīna. *Dzejas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2002.
6. *Language in Advertising: Understanding its Use* [tiešsaiste] [skatīts 06.07.2019.]. Pieejams: <https://formationmedia.co.uk/language-in-advertising-understanding-its-use/>
7. Liepa 2003 – Liepa, Dite. Retoriskās figūras reklāmā latviešu presē 2000. un 2001. gadā. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums, 7. Liepāja : LiePA, 2003, 350.–357. lpp.
8. Packard 1957 – Packard, Vance. *The Hidden Persuaders*. London, New York, Toronto : Longmans, Green & Co, 1957.

9. Tēzaurs.lv – tēzaurs.lv [tiešsaiste]. LU MII, 2009–2020 [skatīts 10.10.2019.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv>
10. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa, LU Latviešu valodas institūts. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.
11. Ткаченко, Красноярова 2013 – Ткаченко, Ольга, Красноярова, Дарья. Креативная основа визуальной коммуникации. *Омский научный вестник*. № 5 (122), 2013, с. 265–267.
12. Шевцова 2017 – Шевцова, Дарья. Гендерный фактор в рекламе автомобилей. *Фундаментальные и прикладные проблемы гуманитарных наук*, 2017, с. 1111–1113.

Jānis Veckrācis

Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām

Andras Neiburgas grāmatas „Stum stum” (Neiburga [2004] 2017) tāda paša nosaukuma stāsta galvenās varones ekspresīvajā refleksijā, kas galvenokārt izvēršas dialogā pašai ar sevi, pamanām žargonvārdus, vienkāršrunu, barbarismus, kuri aizgūti gan no angļu valodas (*fakinā* (8)), gan no vācu valodas (*riktīgi* (9), *štrunts* (11), *dorfs* (15)), gan – vislielākajā daudzumā – no krievu valodas. Saprotams, tās ir atsauces uz autentisku ikdienas runu. Turklāt, līdzīgi kā stāstā krievu valodas *blaģ* un angļu valodas *fak* (15), arī faktiskajā sarunvalodā aizguvumi no dažādām valodām var iekārtoties viens otram līdzās pat vienā teikumā. Daļlīdētā, kā tas mēdz būt, precīzi un godīgi izgaismo patieso situāciju valodā. Valodnieki, kuru uzmanības lokā arī ir valoda un tās lietojuma faktori, situāciju lielākoties analizē ar konstatējošu, vērojošu skatienu, pārdomas vērsdami valodas sistēmas un normu, kā arī drīkst / nedrīkst un pareizi / nepareizi secinājumu virzienā. Visspilgtāk to apliecina retās reizes, kurās parasti klusējošie lingvisti runā publicistikā – parasti bez emocijām neizteik, un dominē satraukuma un bažu intonācija, sak, cik gan var valodu piesārņot un kropļot.

Šajā rakstā, kurā daļa problēmjaudājumu nebūt nav jauni (tomēr šķiet, ka būtu jāturpina par tiem reflektēt, izvērtējot gan attieksmi, gan risinājumus), uzmanības centrā ir daži latviešu valodā vērojami „spoguļattēli”. Vienu no tiem – izseno citu valodu klātbūtni un ietekmi (interferenci) – zīmīgi ilustrē minētais A. Neiburgas stāsts, bet īsto valodas lietotāju izpausmes attiecīgas kompetences un attieksmes mijiedarbes rezultātā var būt krietni spilgtākas, pat komiskas. Tomēr apceres nolūks nav nedz šausmināties, nedz vīpsnāt. Līdztekus mērķis nav arī lingvistiskais „populisms”, iztapīgi izvairoties no jebkāda kritiska vērtējuma, bet gan analītiski un kritiski iezīmēt dažas norises latviešu valodā, kuru ietekme jau ir izrādījusies vai var izrādīties pietiekami nozīmīga.

Valoda un norma, pareizais un nepareizais – vai un kādā ziņā tas ir būtiski

Diskusijas un pat saasināti strīdi par valodas pārmaiņām un t. s. tīrību nav raksturīgi tikai Latvijai, tomēr te attieksmē pret šo jautājumu reizēm ir vērojams īpašs sakāpinājums. No vienas puses, nereti izmantojam pamatfaktus, piemēram:

- 1) cilvēka valoda izsenis ir evolucionējusi (tās vēsturiskā rekonstrukcija aptver ne vairāk kā 7000 gadu, lai gan valodu pirmsākumi iesniedzas vismaz 200 000 gadu senā pagātnē (Tallerman, Gibson 2012, 508));
- 2) valodu kontakti ir fundamentāls valodas pilnveides un tātad – arī valodas nākotnes priekšnosacījums;
- 3) visām valodām ir raksturīgas kopīgas iezīmes, kas izriet, piemēram, no dzīves vides, cilvēka psihoemocionālo un sociālo vajadzību un īpatnību līdzības (saistībā ar aizguvumiem šis fakts ir viens no izskaidrojumiem, kāpēc, ņemot vērā valodu atšķirības, aizgūšana tomēr notiek);
- 4) no vienas puses, valodas nenovēršamās pārmaiņas – to atzīst pat lielākie pūristi – nav uzskatāmas nedz par vēlamām, nedz nevēlamām; no otras puses, apsvērumi šo atziņu starptelpā ir daudz sazarotāki, komplicētāki un katrā ziņā – ne „melns” vai „balts” kategorijās sakārtoti.

Saistībā ar valodas normām, valodas apguvi un izmantošanu Stīvs Klainedlers (*Steve Kleinedler*) norāda trīs priekšrakstu grupas:

- 1) dzimtās valodas lietojuma normas (fonētiskās, sintaktiskās, morfoloģiskās) – noteikumi, kurus dzimtās valodas lietotāji zina un izmanto pat tad, ja šie likumi nav īpaši mācīti;
- 2) didaktikas līmeņa normas: valodas likumi, kuru mācīšana veido priekšstatus par labu / sliktu jeb pareizu / nepareizu valodas lietojumu;
- 3) ieteikumi pilnvērtīgākai saziņai: stilistiski ieteikumi, lai izteiktos skaidri un saprotami (Kleinedler 2018).

Īpaši būtisks ir pirmais līmenis, jo šī kompetence nosaka to, vai dzimto valodu patiešām pārvaldām pienācīgi. Turpmāk aplūkotās cēloņsakarības tostarp apliecina: rūpes par dzimtās valodas lietošanas prasmēm nozīmē tādu nosacījumu īstenošanu, kas prioritāri attīsta tieši pirmā līmeņa

zināšanas. Un tās nebūt neizriet tikai no latviešu valodas mācību satura skolā, bet no vispārējās vides un tajā dominējošajiem apstākļiem, kuros svarīgi ir lingvistiskās attieksmes un valodas prestiža aspekti.

Valodas standartizācijas vēsture parasti ir saistīta ar rakstveida valodas prasmju attīstību un politiskiem procesiem, piemēram, reģionu apvienošanas valstīs, kas izraisa nepieciešamību saziņas ērtību nolūkā unificēt valodas normas. Tikai neliela attiecīgās valodas lietotāju daļa tās pārzina un izmanto nosacīti pilnā apjomā. Taču, kā pamatoti norāda Deivids Kristals (*David Crystal*), gudri valodas standarta kritēriji par pamatu ņem piemērotības, nevis pareizības apsvērumus (Crystal 2019). Gan valodas apguvē, gan ikdienas runā normām vajadzētu kļūt nevis par „pēdējo pieturu”, bet gan par diskusijas sākumpunktu: kā valodas normas mijiedarbojas ar runas variācijām un manipulācijām dažādu mērķu īstenošanai atšķirīgos kontekstos; kā normas transformācijas noder valodas jaunradē; kā runas meistarība var kļūt par resursu, lai pilnvērtīgi izmantotu visu valodā esošo potenciālu – visticamāk, katrs valodas lietotājs ir pieredzējis, ka valodai piemīt spēks un vara. Tātad ir pamats uzskatīt, ka mūsdienās, kad vispārējais valodas prasmju līmenis ir salīdzinoši augsts, normu pārzināšana ir objektīvs priekšnosacījums ceļā uz valodas bagātību apgušanu un efektīvu izmantošanu. Šķiet, ne vienmēr to apjaušam. Runājot pašlaik aktuālajos jēdzienos, tā ir kompetence, kas atver daudzus svarīgus durvis.

S. Klainedlers vēl piebilst, ka valoda, kuru mēs ikdienā lietojam, mainās nemitīgi, gadu no gada, un pārmaiņu vērtējuma aspektā nozīmīgs kritērijs ir saziņas efektivitāte – vai mēs saprotam cits citu. Šo atziņu var aplūkot sasaistē ar valodnieces Maijas Baltiņas lekcijās dzirdēto ne mazāk ietilpīgo atziņu, ka valodā kļūdu nav. Valoda „nepieder” standartam vai normai, vai valodniekiem ar sistēmas ievērošanas prasību. Izmaiņas nevar pārvērst par ļaunuma dēmonu un nevar arī vienkāršot – tāpat kā jebkura norise valodā, arī šī ir daudzveidīga un daudzslāņaina. Irina Levontina (*Ирина Левонтина*), piekriždama tiem, kas saka, ka ne mēs valdām pār valodu, bet valoda – pār mums (Левонтина 2015, 8), atgādina, ka valodas organisms ir pārsteidzoši dzīvīgs; tam grūti kaut ko uztipt; jauni vārdi vai jaunas vārdu nozīmes liecina par attiecīgu nepieciešamību; ar laiku šīs nozīmes tiek atmetas vai pieņemtas kopā ar jauno saturu (Левонтина 2016, 17–18). Tāpēc izšķiroši svarīga ir vispārējā valodas izjūta, valodas lietojuma situācijas izpratne (to varētu dēvēt par runas

gaumi), valodas kultūra¹. Citiem vārdiem sakot, būtisks ir kompetences fons, ko izmantojam plašajās valodas lietojuma zonās, kurās noteikta brīvība nereti ir ne tikai pieļaujama, bet arī vēlama un nepieciešama.

Ejošā runa; sekojošie piemēri; atpakaļējā vēsture – sinonīmi, kalki un lingvistiskās metaforas

Tajā pašā A. Neiburgas stāstu krājumā sastopam gan *pa manam* (10), gan *simts gadu atpakaļ* (83), ko attiecībā uz ikdienas praksi parasti minam kā nevēlamā veidā kalkotas izteiksmes piemērus. Tāpat parasti nešaubīgi tiek atzīts, ka *runa iet* un *sekojošie piemēri* nav laba izvēle. Iespējams, reizēm norādījumi tomēr izriet no vienkāršotas pieejas dažādām runas situācijām.

Jaunieši joprojām izmanto šos kalkus (arī tad, ja nav dziļu krievu valodas zināšanu). Vēl jāmin raksturīgais *viss sevī* (41) lietojums – ja vēlamies, šajā vienībā varam saskatīt kalkošānu, bet šis un līdzīgi aizguvumi valodā ir ieauguši tik pamatīgi, ka ne vienmēr varam uzreiz iedomāties alternatīvu. Katrā ziņā kalki intensīvi tiek izmantoti arī tad, ja pa rokai ir visiem zināmi varianti. Kā vērtēt un komentēt šīs vienības? Pirmkārt, dažādos veidos kalkotu elementu latviešu valodā ir daudz; daļa no tiem ir aprobēta tādā mērā, ka kalkošānu pat nenojaušam. Tāpēc vispārinot jāsaka, ka selektīva kalku izvītrošana prasa papildu skaidrojumu. Protams, varam nenogurstoši atgādināt par alternatīvām izteiksmes iespējām. Turklāt noteiktās situācijās sinonīmisku leksisku vai sintaktisku vienību līmenī kalkotie elementi kļūst par noderīgiem variantiem. Piemēram, kā faktiskās runas daļa tie, protams, var būt sastopami daiļliteratūrā. Savukārt kritērijs, kas varētu kļūt par pamatu valodnieciskai diskusijai, ir ietekme uz valodas sistēmu, iederība un nepieciešamība šajā sistēmā. Šajā aspektā minētajās vienībās grūti pamanīt postošas ietekmes potenciālu.

¹ Šajā ziņā mulsina izcilā tulkotāja Dena Dimiņa valodas kultūras jēdziena interpretācija, nonivelējot to līdz unifikācijas centieniem, kas noplicinot valodu (Kokareviča 2019), ja vien, protams, tas nav ar intervijas formātu saistīts pārpratums un neprecizitāte. Pirmkārt, valodas normas ir nepieciešamais pamats, uz kura un ar kuru sadarbē veidojas valodas lietojuma jaunradīgās, brīvās, neatkarīgās izpausmes. Otrkārt, valodas kultūra ir saistīta ar kompetenci visplašākajā nozīmē, iepazīstot, atzīstot un izmantojot valodas variatīvās izpausmes. Paša D. Dimiņa tulkojumi spilgti reprezentē šādu kompetenci. Diezin vai kāds tulkotājs atbalstītu tulkojumus ar zemu valodas kultūru. Un derētu par to bez pārprotami miglainiem formulējumiem izteikties arī citā kontekstā, lai nejausi nevērstos pret to, ko paša darbs stiprina un attīsta.

Turklāt attiecībā uz *runa iet* un *piemēri seko* jāpiekrīt tiem, kas vēš uzmanību uz līdzīgām lingvistiskām metaforām, par kuru izmantojamību nešaubāties, piemēram, *laiks iet*. Līdz ar to kategoriski noraidoša attieksme pret izteiksmi *runa iet* ir apšaubāma arī tad, ja uzskatām, ka šī metafora ir mazāk precīza un pamatota nekā *laiks iet*, jo uz metaforas problemātiskumu norāda, piemēram, iespējas runai piešķirt tādu pašu dinamiku kā laikam (diezin vai *runa var iet ātri vai lēni*).

Ikdienas lietojuma situācijās, iespējams, būtu lietderīgi nevis censties šādas vienības izsvītrot no jauniešu un citu latviešu valodas lietotāju runas, bet paskaidrot attiecīgos valodnieciskos aspektus, dažādus lietojuma kontekstus (piemēram, vēsturiskā lietojuma situācijas vai stilizācija) un pārrunāt variantus, kas arī ir pieejami latviešu valodā, piemēram, *runa ir*, atkarībā no konteksta – *šādi piemēri, turpmākie piemēri, turpmākajā tekstā norādītie piemēri* u. c. Tādējādi paplašinās izpratne, bagātinās valodas resursu krājumi un netiek novilkta robežas, kuru nepieciešamība ne vienmēr ir pavisam skaidra.

Priedēkļu un prievārdu sāga

Vēl var novērot tendenci latviešu valodā īpatnēji izmantot priedēkļus. Ilustratīvi piemēri ir lietvārda *apmācības* un darbības vārda *pielietot* forma. Arī šos piemērus parasti mēdz aplūkot saistībā ar kalkošanu, tomēr galvenais jautājums ir priedēkļu *ap-* un *pie-* pamatotība. Latviešu valodā priedēkļi parasti īsteno specifiskas nozīmes funkciju saistībā ar izmaiņām, kas attiecas uz novietojumu telpā: *atnākt, pienākt, uznākt* – bez piepūles uztveram semantiskās nianses. Nozīmes atšķirība ir svarīgs priedēkļa vajadzības kritērijs. Ja priedēklis attiecīgo funkciju neīsteno, tas parasti ir lieks, latviešu valodai raksturīgajā izteiksmē neiederīgs. Un šis jau ir latviešu valodas specifika un valodas sistēmiskais līmenis. Vienskaitļa formas lietvārds *apmācība* iebildumus nevarētu radīt, jo lietvārdam *mācība* ir citas nozīmes. Turpretī, ja lietvārdu *apmācības* aplūkojam salīdzinājumā ar vārdu *mācības*, semantisku izmaiņu nenovērojam. Tas pats sakāms par darbības vārdu *pielietot* salīdzinājumā ar vārdu bez priedēkļa – abi nozīmē vienu un to pašu. Attiecībā uz darbības vārdu *apmācīt*, iespējams, varētu izvirzīt apsvērumu, ka *apmācīt* iezīmē darbības pilnīgu vai daļēju pabeigtību, atsaucoties uz līdzīgas struktūras darbības vārdiem, piemēram, *apdarīt*. Turklāt, piemēram, darbības vārds *pārmācīt* noteiktā kontekstā var iegūt negatīvu konotāciju (*sods bija paredzēts, lai viņus kārtīgi pārmācītu*). Tātad dažādiem priedēkļiem ir noteikta diferencējoša funkcija.

Rakstu darbos nereti var novērot priedēkļu izvēli, kas neatbilst ierastajai sadarbībai ar nozīmi vai nepārprotamības un saziņas efektivitātes kritērijam: *darbā nebija ievērojamas stila kļūdas* (ņemot vērā, ka attiecīgā darbības vārda *ievērot* forma nozīmes ziņā var pārklāties ar apzīmētāju *ievērojams*, nepārprotamības nolūkā varētu ieteikt citu priedēkli, piemēram, [...] *nebija novērojamas* [...]). Tā, saprotams, nav jauna valodas lietojuma parādība, arī risinājums nav jauns – attīstīt valodas izjūtu, ko, kā zināms, vispilnvērtīgāk nodrošina lasīšana.

Līdzīga situācija ir prievārdu izmantošanā. Līdztekus jau ierastajiem lietojumiem, kas nepārprotami sasauca ar krievu valodu (*tērēt naudu uz atmiņām, pie mums, pa ceļam*), nereti var vērot konstrukcijas, kas vai nu ir tieši aizgūtas no angļu valodas (piemēram, *no ārpus Latvijas* (angļu valodā: *from outside Latvia*)), vai ir tik neparastas, ka to izcelsme paliek neskaidra (*negrib neko sasniegt no izglītības*).

Interesanta ir bieži sastopamā konstrukcija *sniegt ieskatu par šo jautājumu* (salīdzinājumam: *sniegt ieskatu šajā jautājumā*). Lokatīva konstrukcija šķiet ierastāka. Reizēm ir izskanējuši jautājumi, vai varam izmantot konstrukciju *Likums par [attiecīgo jomu aprakstošais vārds vai vārdkopas]* un tās alternatīvo ģenitīva piesaistes formu (*[Attiecīgās jomas] likums*). Lai gan parasti izmantojam otro variantu (*Valsts valodas likums*), nošķiruma kritērijs varētu būt attiecīgās aprakstošās vārdkopas apjoms – ja tā ir plaša, ģenitīva konstrukcija kļūtu pārāk smagnēja.

Vietniekvārdu uznāciens

Lai arī nav pētījumu, kas izskaidrotu vēsturisko situāciju šajā jomā, tomēr diezgan ticami var apgalvot, ka latviešu valodas lietojumā ir vērojams būtisks vietniekvārdu daudzuma pieaugums, visticamāk, angļu valodas ietekmē. Tā kā angļu valoda ir analītiska valoda (reizēm to nosacīti dēvē par sintaktisku valodu), vietniekvārdi, līdzīgi artikuliem, gluži obligātā veidā veic runas vienību attieksmju iezīmēšanas funkciju intensīvāk nekā, piemēram, latviešu valodā, kurā attieksmes bieži vien pietiekamā mērā tiek iezīmētas ar morfoloģiskiem līdzekļiem. Taču pašlaik teikums *ceļotāja savā blogā dalās savā pieredzē ar saviem lasītājiem* nudien ilustrē raksturīgu tendenci – un ne tikai jauniešu runā. Pārmērības šajā ziņā padara izteiksmi smagnēju un neveiklu; grūti saskatīt jebkādus ieguvumus. Tāpēc šim jautājumam valodas kultūras un gaumes aspektā derētu pievērst uzmanību.

Dažkārt vietniekvārdu lietojumā angļu valodas ietekmi var nojaust arī citās izpausmēs. Piemēram, žurnālistiskās pētniecības vietnē *Re:Baltica* lasāmā

raksta „Kāpēc mēs **šo** rakstijām” (RB 2019) nosaukumā vietniekvārds izskatās kā tiešs tulkojums no angļu valodas (*this*), lai gan varētu ieteikt, piemēram, izteiksmi „Kāpēc mēs par to rakstijām”.

Tāpat jāpiekrīt vērojumam, ka norādāmie vietniekvārdi arvien biežāk veic gluži to pašu funkciju, ko angļu valodā noteiktais artikuls, turklāt šī funkcija kļūst tik ierasta, ka to runā nepamana ne tikai jaunieši: *Man ir radusies tāda savvērestības teorija, ka viņa **tajā** Krievijas visnotaļ intelektuālajā mākslas vidē vienkārši neizturētu konkurenci* (RL 2019, 30). Protams, visspilgtāk šo parādību sen var novērot sarunvalodā, taču, ja to intensīvi pārņemam rakstu valodas praksē, rezultāts ir nevēlams vismaz liekvārdības ziņā.

Līdzsvarot un sabalansēt budžetu – aizguvumu slazdos

Kādā satīriskā skečā pilsētas nomales ļaudis pašvaldības pārstāvja leksiku komentē šādi: „Mēs no vārda *prefektūra* vēl neesam atguvušies, bet jūs jau par kaut kādu *renovāciju* runājat.” Līdztekus aizguvumu izmantošanai šis piemērs ilustrē arī priekšstatus, kādai sabiedrības daļai piedien izmantot un saprast „gudros vārdus”, starp kuriem ir dažādi aizguvumi. Valoda joprojām liecina par izglītības līmeni un sociālo piederību. Un par cilvēka neatturamo vēlmi ar diezgan lētu valodas līdzekļu starpniecību izklausīties gudrākam nekā citi.

Latviešu valoda nekad nav bijusi „tīra”; ne velti kopš pirmo latviešu intelektuāļu laikiem ir plaši apspriesta citu valodu ietekme un nepietiekams izteiksmes latviskums. Arī pašlaik aizguvumus izmantojam aizgūtnēm, it īpaši sarunvalodā un neformālajā rakstveida saziņā. Taču to netrūkst arī oficiālos dokumentos. Nomainoties iekārtām un apgūstot jauno dzīvēstelpas realitāti, sabiedrības un līdz ar to arī kultūras, tostarp valodas lietojuma, izmaiņas bija neizbēgamas. Valodnieki reaģēja viļņveidīgi, pastiprinājās valodas pārmaiņu laikiem raksturīgie pūrisma uzplūdi. Tagad ir iestājies zināms līdzsvars, *status quo* un varbūt arī pieradums, samierināšanās ar nenovēršamo. Tomēr joprojām ir nepieciešama pārdomāta, daudzpusīga refleksija.

Nesen t. s. sociālajā tīklā *Facebook* bija lasāms kāda blogera intervijā izmantotās leksikas apkopojums (*riktīgi breikdauni, ir grūti dilot* utt.). Ikdienas novērojumi audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos liecina par līdzīgu situāciju (*šo gleznu man komisionēja, faktori kaskadējas, dalībnieki profitēja no piešķirtā finansējuma*). Šāda aizgūtā izteiksme ir tikpat neveikla kā bezgaumīgi tiešs tulkojums.

Kādi sociālpsiholoģiski faktori nosaka šādu izteiksmes kultūru un kaismīgu vēlmi it kā runāt latviešu valodā, tomēr latviešu valodu faktiski neizmanto; kāpēc tāda runa šķiet stilīga? To būtu svarīgi saprast, lai diskusija

būtu pilnvērtīga, bet kvalitatīvu pētījumu trūkst. No vienas puses, tā droši vien ir iespēja izbaudīt valodas piedzīvojumu, valodas brīvību un izlaušanos no ierobežojoša rāmja, sastapt, iepazīt un piejaucēt svešādo un vilinošo. Ne velti jaunieši ir visraksturīgākie „pārkāpēji”. Viņi paši visbiežāk gan atsaucas uz to, ka aizgūtā leksika esot parocīgāka un labskanīgāka. Cits pamatojums – tā esot vienkāršāk, lai gan jāatzīst, ka šis iemesls nudien mulsina. Netiek noliegta arī citu lietotāju valodas kultūras ietekme. Iespējams, ka attiecīgā izteiksme gluži vienkārši atsvaidzina saziņu, dod iespēju „izkāpt” no valodas rutīnas. Turklāt šie faktori neattiecas tikai uz jaunāko paaudzi – sterila valoda ir sinonīms ne vien samākslotai, bet arī garlaicīgai, izolētai un nabadzīgai runai.

No otras puses, redzeslokā būtu jāpatur runas gaume – katram valodas lietotājam pašam vajadzētu veidot kritēriju sietu, kas noteiktu, kad valodas stilizācija no efekta pārvēršas defektā un runa izvēršas bezformas haosā, kurā nevienas īstas valodas nav. Cita virstēma ir jautājums par latviešu valodas kā unikāla izteiksmes iemiesojuma saglabāšanu un izmantošanu. Ja šī unikalitāte, pārspilēti ielūdinot aizgūtus vārdus un struktūras, tiktu zaudēta, varētu apšaubīt latviešu valodas kā patstāvīga veseluma faktisko esamību un turpmāko nepieciešamību.

Vēl jāpiebilst, ka vismaz daļēji ar angļu valodas ietekmi ir saistīti un apstiprinās citu valodnieku vērojumi par diskutablām datīva konstrukcijām, piemēram, *cenās produktiem* vai *projekts sadarbībai* (acīmredzot, no angļu valodas sintaktiskā modeļa *project for cooperation*). Tiesa, līdzīgi kā ar kalkiem, te galvenā ir valodas izteiksmes formu un līdzekļu daudzveidība – noderīgi, ja tomēr atceramies un attiecīgā situācijā izmantojam, piemēram, ģenitīva piesaisti („sadarbības projekts”).

Reizēm izpratnes trūkums izraisa smieklīgas situācijas – kāds politiķis Latvijas Radio norāda uz nepieciešamību *līdzsvarot un sabalansēt budžetu*. Pat ja abu darbības vārdu nozīmes nevar uzskatīt par identiskām, tad tās ir pārāk tuvas, lai būtu iespējams šos vārdus lietot kā vienlīdzīgus teikuma locekļus, tāpēc vēlme izteikties izvērsti un gudri pārvēršas neveiklā kļūmē. Jāpiebilst, ka vārdu *balanss* un *sabalansēt* invāzija raisa izbrīnu – šķiet, ka latvieši pamazām aizmirst sen pieejamos sinonīmus: *līdzsvars* un *līdzsvarot*.

Gadās pamanīt leksiskus veidojumus, kuru avotu grūti uzminēt. Piemēram, nesen kādā radio diskusijā izskanēja jēdziens *satiksmes mierināšana*. No konteksta noprotams, ka tas attiecas uz videi nekaitīgiem satiksmes intensitātes mazināšanas pasākumiem, lai gan vārdam *mierināt* šāds nozīmes aspekts pagaidām nav zināms. Un rodas jautājums, vai šī termina cēlonis ir nezināšana vai apzināta vēlme „pastaipīt” vārdu nozīmi. Katrā ziņā, šajā reizē jaunradīgums nav pārliecinošs.

Izteiksmes precizitāte – uzrakstīt to, ko vēlamies pateikt

Gan iepriekšējie, gan turpmākie vērojumi vedina domāt par to, vai skolā līdztekus dažādo formu un struktūru formālai iemācīšanai pietiekama uzmanība tiek veltīta (un – vai ir pietiekamas iespējas pievērsties) attiecīgajām funkcijām un lietojuma situācijām. Ikdienā latviešu rakstu valodas praksē var novērot nopietnas problēmas gan vārdu kārtas daudzpusīgā un izteikuma informācijas struktūrai atbilstīgā izmantošanā, gan izpratnē par laika formu, savrupināto teikuma daļu un citu vienību vietu un funkciju teikumā. Piemēram, bieži nav skaidrības par funkcijai atbilstošāko partikulas novietojumu (*es arī sapņoju par savu automobili jau no 19 gadu vecuma*). Nevaram neņemt vērā, ka laika formu lietojums, kas latviešu valodā, ja to salīdzinām ar angļu valodu, ir brīvāks, tomēr nebūt nav patvaļīgs. Arvien biežāk ir novērojama izteiksme, kuru ilustrē šis piemērs: *es piecas reizes biju Horvātijā*. Vienkāršās pagātnes izmantošana saliktās laika formas vietā, lai gan nav atsaucis uz konkrētu laiku pagātnē, angļu vai latviešu valodā ir raksturīga grūtība lietotājiem ar dzimto krievu valodu. Tomēr pārsteidz, ka šo niansi neizjūt arī tie cilvēki, kuriem dzimtā ir latviešu valoda. Visbeidzot, izteikumā [...] *atpūsties no vienmēr pareizā valodas lietojuma, kas nepieciešams, ja, piemēram, cilvēks strādā kādā valsts iestādē* var apšaubīt, vai iesprauduma novietojums izvēlēts pamatoti un nepārprotami. Attiecīgajā piemērā var rasties priekšstats, ka iestādēs mēdz strādāt ne tikai cilvēki (tiesa, tuvākajā nākotnē tas ir iespējams).

Par bagātu valodu un zinīgu brīvību

Attieksme saistībā ar norisēm latviešu valodā ir līdzīga kā brīžos, kad nākas vērtēt studentu darbus – ja students ir atvērts, ieinteresēts un gatavs iedziļināties, lai viņa valoda rakstveida darbos (un, cerams, ikdienas saziņā) būtu pilnvērtīga un daudzveidīga, katra konkrētā neprecizitāte vai gramatiskā kļūme kļūst diezgan mazsvarīga. Līdztekus jāpiemin cita atziņa – bagāta izteiksme un augsta valodas kultūra ir sasniedzama, ja par to gan sabiedrības, gan individuālā līmenī rūpējamies nemītīgi, turklāt nevis priekšrakstu, bet personiskas motivācijas dēļ. Izņēmuma situācijās piepeši pāriet uz pilnskanīgu izteiksmi neizdodas. Par to liecina arī studentu darbi.

Ja katra cilvēka personīgā runa ir viņa izvēle, tad publisko tekstu veidotājiem (visupirms – rakstveida formā) gaume ir īpaši svarīga, jo citi pārņem un sāk izmantot ne tikai attiecīgos vārdus vai modeļus, bet – pats galvenais – arī attiecīgā lietojuma zemtekstā esošo attieksmi un valodiskās domāšanas, izteiksmes veidu. Ja ikdienas latviešu valodas vide, kurā daudziem

lietotājiem nerūp valodas līdzekļu izvēle, kļūs visaptveroša, attiecīgos nevēlamos modeļus nevarēsīm „apiet” pat gribēdami. Risinājumu pamatos ir ne vien individuālā valodas izjūta, bet arī skaidra izpratne par to, vai un kāpēc šāds virziens nebūtu vēlams. Bieži skandējam, ka tā vai citādi darīt nav labi, bet trūkst refleksijas par nevēlamības iemesliem. Vairākas reizes ir bijusi iespēja pārliecināties, ka itin iedarbīga ir pieeja „skats no malas” – piemēram, studenti paši apspriež piemērus, kuros izteiksmes gaume (arī aizguvumu izmantošanā) ir apšaubāma, un vērtē gan saziņas efektivitāti, gan latviešu valodas unikālo pazīmju saglabāšanu, gan vispārējo iespaidu.

Domājot par valodas lietojuma parādībām, protams, nevaram aizmirst, ka latviešu valodas kontekstā gan attīstību, gan kvalitatīvu līdzsvaru ir nodrošinājusi mijiedarbe starp aizguvumiem leksikas un gramatikas līmenī un literārās valodas normām, kas tiek ieviestas, nostiprinātas un iedzīvinātas dažādos veidos. Tāpēc apbēdina nereti diezgan nicinošā attieksme pret valodnieku ieguldījumu un centieniem pievērst uzmanību konkrētām norisēm un izmaiņām (zināmā mērā tas sasaucas ar sakāpinātajiem un diezgan lepņajiem izteikumiem, ko rakstnieki un tulkotāji reizēm velta redaktoriem). Pat jebkurai valodas jaunradei parasti ir raksturīga sadarbība ar jau pastāvošo. Tātad valodas normām un valodas zināšanām ir svarīga nozīme jaunradīgā nestandarta valodas lietojumā. Tāpēc cieņpilns dialogs par saiknēm, kas pastāv starp valodas normām, izmaiņām un atraisītu, brīvu lietojumu, var kļūt par ieguvumu visiem. Dīvaini un ne līdz galam saprotami, kāpēc tieši gramatikas ievērošanu nereti ir vēlme interpretēt kā lielu nebrīvību un jaunrades žņaugu. Tas var izrādīties pašapmāns vai attaisnojums, lai nepiepūlētos.

Vērtējot situāciju latviešu valodas ikdienas lietojumā, jāņem vērā objektīvās cēloņsakarības un adekvāti jāreaģē. Pašlaik reakcija un attiecīga rīcība nav vērojama. Piemēram, dzīves vide, kurā dominē angļu valoda, nozīmē, ka jaunā paaudze ļoti ierobežotā apjomā ir tiešā un kvalitatīvā kontaktā ar dzimto valodu. Jaunieši izmanto ārvalstu audiovizuālos medijus, bieži vien lasa angļu valodā, savstarpēji sarunājas, intensīvi izmantojot angļu valodas leksiku un konstrukcijas. Līdztekus reizēm ir vērojamas šaubas par latviešu valodas vērtību, tās konkurētspēju un nepieciešamību. Tas nozīmē, ka mums ir jāpiedāvā jauns skaidrojums, vai un kāpēc latviešu valoda ir vērtība. Ir mērķtiecīgi jāvedina jauniešus pašus meklēt un rast atbildi uz šo jautājumu. Pamācības, pirksta kratīšana un klišejas nav efektīvas. Intelektuāļiem, kam rūp latviešu valoda un tās bagāts lietojums ikdienā, par galveno refleksijas tēmu vajadzētu kļūt valodas prestiža problēmai. Būtu jādomā par valsts līmeņa pasākumiem, lai saistošās un uzrunājošās formās visā sabiedrībā aktualizētu pārdomas par valodas kultūru.

Arī latviešu valodas mācību saturs skolā būtu jāpārskata, pārbīdot akcentus atbilstoši aktuālajām vajadzībām. Reizēm diezgan pārsteidzoši var novērot, ka gramatikas teorijas zināšanas ir salīdzinoši labas, tomēr nav prasmes šīs zināšanas izmantot funkcionāli daudzveidīgā un precīzā izteiksmē. Latviešu valodas apgūvē noteikti būtu jāuzsver rakstveida uzdevumu nozīme, jo tie būtiski attīsta un nostiprina valodas lietojuma prasmes. Cita sena, tomēr nemainīgi aktuāla problēma ir vārdu krājums un valodas izjūta, tāpēc mērķtiecīgi jāsekmē lasīšanas paraduma veidošanās.

Nobeigumā jāpiebilst, ka tieši panākumi saistībā ar iepriekšējās rindkopās aprakstītajiem uzdevumiem, nevis katrs neveiksmīgais vai liekais aizgūvums noteiks latviešu valodas turpmāko kvalitāti un izredzes. Labvēlīgākais nosacījums – ieinteresēta sabiedrība, kas pamatotā un gudrā veidā īsteno valodas brīnumu un valodas brīvību, neizdomājot ieganstus, kas zem dažādām diezgan pārlicinoša izskata izkārtņēm gribēti vai negribēti nevis bagātina, bet noplicina mūsu skaisto un unikālo valodu, kā arī samazina tās izmantošanas daudzveidību un apjomu, kas ir visnopietnākais riska faktors.

1. Crystal 2019 – Thorburn, Ross. *Do We Need a "Standard" English?* (With Professor David Crystal) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.tefltraininginstitute.com/podcast/2019/2/26/do-we-need-a-standard-english-with-david-crystal>
2. Kleinedler 2018 – Kleinedler, Steve. *Is English Changing*. London, New York : Routledge, 2018. E-grāmata.
3. Kokareviča 2019 – Kokareviča, Dace. No „druvu kuģa” līdz „sirdspāķītim”. Saruna ar tulkotāju par „vārdiem” un „nevārdiem” [tiešsaiste]. *Latvijas Avīze*, 09.03.2019. Pieejams: <http://www.la.lv/no-druvu-kuga-lidz-sirdspakitim>
4. Neiburga [2004] 2017 – Neiburga, Andra. *Stum stum*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, [2004] 2017.
5. RB 2019 – Sprīņģe, Inga. Kāpēc mēs šo rakstījām [tiešsaiste]. *Re:Baltica*. 02.05.2019. Pieejams: <https://rebaltica.lv/2019/05/kapec-mes-so-rakstijam-2>
6. RL 2019 – Hirša, Santa, Astahovska, Ieva, Vinbergs, Vents. Krīze tuvplānā. *Rīgas Laiks*, 2019/3, Rīga.
7. Tallerman, Gibson 2012 – Tallerman, Maggie, Gibson, Kathleen R. *The Oxford Handbook of Language Evolution*. Oxford : Oxford University Press, 2012.
8. Левонтина 2015 – Левонтина, Ирина. *О чём речь*. Москва : Издательство АСТ: CORPUS, 2015.
9. Левонтина 2016 – Левонтина, Ирина. *Русский со словарем*. Москва : Издательство АСТ: CORPUS, 2016.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Ortogrāfija

Kā pareizi: *motivators* vai *motivātors*?

Angļu valodas vārds *motivator* nozīmē 'vadmotīvs', 'pamudinošais faktors' (*Angļu-latviešu vārdnīca*. Sast. Dz. Kalniņa, E. Kičigins, K. Kvēle-Kvāle u. c. Rīga : Avots, 2007, 663. lpp.). Pēdējā laikā gan aizvien biežāk latviešu valodā lieto aizgūto vārdu ***motivators***, un ir radies jautājums, vai tas rakstāms ar garo vai īso patskani *a*. Lietvārdos, kuri darināti no 2. konjugācijas darbības vārdiem, ir izskaņa *-ators*: *administrēt – administrators, amortizēt – amortizators, kultivēt – kultivators, organizēt – organizators*. Tātad vārds rakstāms ***motivators***.

Kā pareizi: *intraverts* vai *introverts*?

Vārdos *introverts, introversija* lietota no latīņu valodas aizgūtā salikteņa daļa *intro-*, kas norāda virzienu, vērstību uz iekšpusi. Šī vārddaļa sastopama arī citos svešvārdos, piemēram, *introspekcija* 'pašnovērošana', *introdukcija* 'augu un dzīvnieku sugu un šķirņu ieviešana ārpus to dabiskās izplatības areāla'. Atbilstoši pareizrakstības normām šādos vārdos saglabājams patskanis *o*.

Tekstos bieži sastopama rakstības forma *intraverts*. Tā, iespējams, radusies pretējās nozīmes vārda *ekstraverts* rakstījuma ietekmē – šo vārdu rakstām ar patskani *a*, jo tajā ir latīņu priedēklis *ekstra-* ar nozīmi 'ārpus.., ār..'

Tāpat rakstību var būt ietekmējusi vēl cita latīņu valodas vārddaļa *intra-*: tā norāda, ka kaut kas attiecas uz iekšpusi, kaut kas ir iekšā, kā, piemēram, vārdos *intravenozs* 'vēnā esošs, norisošs', *intramuskulārs* 'muskulī norisošs; muskulī ievadīts'. Tomēr noslēgts, atturīgs, uz sevi vērstis cilvēks ir ***introverts***.

Kā pareizi: *bermontiāde* vai *bermontiāda*?

Vai vārds rakstāms ar lielo sākumburtu?

Vārds *bermontiāde* cēlies no krievu virsnieka Pāvela Bermonta-Avalova uzvārda, un ar to apzīmē Bermonta armijas iebrukumu Latvijā 1919. gada rudenī.

Līdzīgi kā vārdiem *alpiniāde, miriāde, triāde*, arī vārdam *bermontiāde* ir galotne *-e*. Iespējams, vārda rakstījums ar galotni *-a* ieviesies krievu valodas iespaidā (*бермонтиада, олимпиада*). Tāpat varbūt mulsumu radījusi Askolda Sauliša 2009. gada filma „Bermontiāda”. Tomēr pareizais rakstības variants ir ***bermontiāde***. Vārds teikuma vidū rakstāms ar mazo sākumburtu.

2021. gada vasarā būs skolēnu dziesmu svētki.

Kā precīzi rakstāms to nosaukums?

Jautājums par dziesmu un deju svētku nosaukuma pareizrakstību ir ticis izskatīts Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas 2019. gada 11. septembra sēdē. Ar balsu vairākumu nolemts, ka vārds *skola* aiz vietvārda *Latvijas* rakstāms ar lielo sākumburtu. Tātad nosaukums rakstāms ***XII Latvijas Skolu jaunatnes dziesmu un deju svētki***.

Kā pareizi: 11. novembra krastmala vai 11. Novembra krastmala?

Ielas nosaukumā ar lielo sākumburtu rakstāms pirmais vārds: rakstot ar vārdiem – *Vienpadsmitā novembra krastmala*. Pamatā ir nomināla vārdkopa *vienpadsmitais novembris*, kurā neatkarīgais komponents *novembris* ir sugas vārds un *vienpadsmitais* – skaitļa vārds, kas to raksturo, un tādi vārdi kā *bulvāris*, *iela*, *krastmala* u. tml. nosaukumā nav rakstāmi ar lielo sākumburtu. Līdzīgi nosaukumi ir, piemēram, *13. janvāra iela*; *1. maija iela*; *4. līnija*.

Savukārt, ja kārtas skaitlis vai kāds cits apzīmētājs pievienots citai nominālai vārdkopai, proti, citam pastāvošam ielas nosaukumam, tad aiz šī apzīmētāja (kārtas skaitļa, īpašības vārda) saglabājams lielais sākumburts, piemēram, *Dāliju iela* un *2. Dāliju iela*; *Buļļu iela* un *Vecā Buļļu iela*; *Stacijas iela* un *Mazā Stacijas iela*.

Kā rakstāmi Ukrainas prezidenta personvārdi:

***Vladimirs Zeļenskis* vai *Volodimirs Zelenskis*?**

Prezidenta personvārdi ukraiņu valodā rakstīti *Володимир Олександрович Зеленський* (latīņalfabētiskajā transliterācijā – *Volodymyr Oleksandrovych Zelenskyi*). Latviešu valodā personvārdi rakstāmi ***Volodimirs Zelenskis*** Oleksandra dēls, taču tēvvārdu Latvijas Republikā izdotajos dokumentos neraksta. Personvārdu rakstījums *Vladimirs Zeļenskis* ir rusificētā forma, un to neiesakām lietot.

Kā latviešu valodā rakstāmi Starptautiskā Valūtas fonda izpilddirektora personvārdi *Christine Lagarde*?

Saskaņā ar franču īpašvārdu atveides noteikumiem latviešu valodā (Ceplītis, L. (sast.). *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IX. Franču valodas īpašvārdi*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963.) priekšvārds *Kristīne* ir neregulārs atdarinājums, savukārt par regulāru atdarinājumu būtu uzskatāms atveides variants *Kristina*.

Tomēr priekšvārda rakstījums *Kristīne* uzskatāms par tradicionāli ierastāku, tāds piedāvāts arī jaunākajos atveides avotos (sk. Skrābāne, A. *Franču personvārdi. Cīvalodu personvārdu atveides vārdnīca*. Tilde. Letonika.lv. Pieejams: <https://www.letonika.lv/>), šī forma ierastāka arī žurnālistu, tulkotāju vidū. Uzvārds gan rakstāms kā IV deklinācijas lietvārds ar galotni *-a*: *Lagarda*. Tāad personvārdi latviešu valodā rakstāmi ***Kristīne Lagarda***.

Kā pareizi: *šerbets* vai *šerbets*? Kāpēc arī citās valodās ir dažāds rakstījums?

Vārds *šerbets* latviešu valodā aizgūts no vācu valodas vārda *Scherbett*, un tā pamatā ir turku valodas vārds *şerbet*, persiešu *šerbet* (to pamatā savukārt arābu *šarba* ar nozīmi 'dzēriens'). Latviešu valodā to lietojam divās nozīmēs: 1. 'konditorejas izstrādājums no cukura, riekstiem u. tml. izejvielām', piemēram, *zemesriekstu šerbets*; *piena šerbets* utt.; 2. 'dzēriens, ko gatavo no augļu saldējuma, vīna, šampanieša vai liķiera', piemēram, *šampanieša un citronu šerbets*.

Iespējams, vārda *šerbets* rakstījums ieviesies pēc analogijas ar citiem vārdiem, kuru izskaņā ir *-erts*, piemēram, *buberts*, *deserts*, *Herberts*, *introverts*, *Roberts*. Arī angļu valodā vārdu *sherbert* uzskata par pareizrakstības kļūdu. Tā bieži sastopama, visticamāk, 20. gs. 40. gadu sākumā ASV populārās dziesmas „Shoot the Sherbet to Me Herbert” ietekmē, kur vārds *sherbet* tika izrunāts ar lieku *r*, veidojot atskaņas ar vārdu *Herbert* (sk. *Merriam-Webster Dictionary*. Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/sherbet-vs-sherbert>, skatīts 20.01.2020.).

Tāad latviešu valodā pareizi ir ***šerbets***.

Kā pareizi saīsina vārdus *ūdenskrātuve* un *ūdenskritums*? Vai drīkst veidot saīsinājumu ar defisi?

Latviešu valodā nebūtu vēlams defises lietojums, to neiesaka arī Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija. Mūsu ieteikums būtu lietot ***ūd. krāt.*** un ***ūd. krit.***

Interpunkcija

Vai ar pieturzīmēm jāatdala vārds *nē* virsrakstā *Saki nē vardarbībai*?

Aina Blinkena minējusi: „Ja partikulas *jā* un *nē* priekšmetiski nosauc apgalvojumu vai noliegumu, tās teikumā iekļaujas kāda noteikta teikuma

locekļa funkcijā un ar pieturzīmēm nav atdalāmas,” (sk. Blinkena, A. Latviešu interpunkcija. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 341. lpp.) – piemēram, *Viņš nesaka ne jā, ne nē*. Ja vēlamies kā uzsvērt, izcelt šo vārdu, tad to var grafiski izcelt, piemēram, *Saki NĒ vardarbībai!*, bet pareizi ir arī *Saki nē vardarbībai!*

Vai filmas nosaukumā „Jelgava ‘94” ir jābūt apostrofam pirms skaitļa 94?

Ar apostrofu rakstos tiek parādīts burtu vai burtkopu izlaidums vai atmetums. Nosaukumā „Jelgava ‘94” apostrofs norāda, ka izlaisti gadskaitļa cipari – pilnais gadskaitļa pieraksts būtu 1994. Pieturzīme brīdina lasītāju, ka netiek sniegta pilna informācija. Šāds lietojums bieži sastopams festivālu, ikgadēju konkursu u. tml. nosaukumos, piemēram, „Mikrofons ‘89”.

Vai pirms *jeb* ir jāliek komats virsrakstā *Ne visi ir tik gudri jeb kā tiek vērtēti eksāmeni?*

Šajā virsrakstā ir divi gramatiskie centri: *visi ir gudri* un *eksāmeni tiek vērtēti*. Saiklis *jeb* atdala divas neatkarīgas teikuma daļas, tāpēc pirms tā ir liekams komats: ***Ne visi ir tik gudri, jeb kā tiek vērtēti eksāmeni.***

Vai teikumā *Pārbaudi pirms iegādājies!* ir vajadzīgs komats?

Šis ir salikts pakārtots teikums, kurā palīgteikumu ievada saiklis *pirms*. Tātad saikļa priekšā ir liekams komats: ***Pārbaudi, pirms iegādājies!***

Kā pareizi liekamas pieturzīmes teikumā *Ak tu tētīt kā list!*

Vārds *ak* ir izsaukmes vārds, kuru no pārējā teikuma atdalām ar komatiem: *bet, ak, kā skrien laiks; ak, cik man ir grūti!*

Izsaukmes vārdu *ak* neatdala no personas vietniekvārda *tu, jūs* vai interjektīva lietvārda *Dievs, velns, mūžs, pasaule* u. tml. Ar šiem vārdiem veidojas interjektīvi savienojumi ar vienu nozīmi – emocionālās attieksmes izpauduma nozīmi (sākotnējo jēdzienisko nozīmi šie lietvārdi tādā lietojumā parasti ir zaudējuši).

Tātad ar pieturzīmi atdala visu interjektīvo savienojumu: *ak Dievs, ko lai dara; ak tu pagāns, vai nevarēji pagaidīt; ak tu velns, kā jāsteidzas; ak mīļo pasaulīt, ko tik neizdomā* (sk. Blinkena, A. Latviešu interpunkcija. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 349.–350. lpp.). Tātad pieturzīmes liekamas šādi: ***Ak tu tētīt, kā list!***

Terminoloģija

Vai latviešu valodā ir termins *podkāsts*? Kas tas ir?

Vārds *podkāsts* ir aizgūvums no angļu valodas.

Angļu valodā vārds *podcast* tika ieviests 2004. gadā kā tā sauktais *portmanteau* vārds jeb hibrīdvārds, proti, tas darināts no vārdiem *iPod* un *broadcast*.

Par *podcast* sauc periodiski izdotu raidījumu, kuru var lejupielādēt vai klausīties tiešsaistē. Sākotnēji šīs aplādes varēja klausīties tikai pārnēsājamā mūzikas atskaņotājā *iPod*. Tolaik kompānija *Apple* bija izveidojusi atskaņotāju *iTunes*, kurā varēja atskaņot šīs aplādes – proti, ar citiem atskaņotājiem tos klausīties nebija iespējams.

Tātad no *iPod* ir vārddaļa *pod-*.

Terminoloģijas komisija 2007. gadā ir apstiprinājusi divas iespējamās angļu *podcast* atbildes latviešu valodā: **podraide**, arī *podraidījums*, un **aplāde**, *aplādes fails*. Vārds *podraide* tika piedāvāts pēc analogijas ar vārdu *pārraide*: vārds *broadcast* pamatā nozīmē ‘radioraidījums’, ‘radiopārraide’, *TV broadcast* – ‘televīzijas pārraide’. Tātad angļu valodas vārddaļas *-cast* atbilde latviešu valodā *-raide* jau ir tikusi lietota.

Aplāde jeb *podraide* ir raidījums, parasti sarunu raidījums, kurš ir klausāms (reizēm arī skatāms) internetā tiešsaistē vai arī atrodams kādā platformā un klausāms (vai skatāms) jebkad vēlāk pēc ieraksta. Aplādes var ievietot tādās platformās kā *Spotify*, *Apple Podcasts* un citās. Vairākas latviešu aplādes iespējams klausīties portālā *delfi.lv*, piemēram, *Delfi TV ar Jāni Domburu*, *sportacentrs.com* aplādi „Ārpus kadra”, aplādi „Karsts karsts” par jaunāko hiphopa mūzikā utt.

Vai latviešu valodā ir termins *ikstunda*? Piemēram, *iepriekšējā mēneša ikstundas elektroenerģijas cena*.

Vārds *ikstundas* veidots pēc tāda paša modeļa kā vārdi *ikmēneša* ‘tāds, kas notiek vai ir vērojams katru mēnesi’, *iknedēļas* ‘tāds, kas notiek vai ir vērojams katru nedēļu; tāds, kas attiecas uz katru nedēļu’ (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 20.01.2020.). Šie vārdi lietojami tikai ģenitīva locījumā – *ikstundas*, *ikmēneša*, *iknedēļas* – kopā ar vārdu, kuru tie paskaidro. *Ikstundas* nav tik izplatīts kā *ikmēneša* un nav fiksēts vispārlietojamās vārdnīcās, bet lietots, piemēram, hidrometeoroloģijas terminoloģijā: *ikstundas novērojumi*, *ikstundas summa* (sk. *Nacionālais terminoloģijas portāls*. Pieejams: <https://termini.gov.lv/>, skatīts 20.01.2020.).

Tātad vārds *ikstunda* nominatīvā nav iespējams, vienīgi ģenitīvā ***ikstundas*** kopā ar raksturojamo vārdu.

Vai latviešu valodā ir termins *herbāls*?

Formāli īpašības vārds *herbāls* atbilst latviešu valodas normām. Tajā ir izskaņa *-āls* kā citos svešvārdos: *aktuāls, minimāls, optimāls*. Tiesa gan, papētot tā iespējamo semantiku un lietojumu latviešu valodā, jāsecina, ka tas ir angļu valodas vārda *herbal* tiešs pārcēlums latviešu valodā. Pamatā tam ir latīņu vārds *herba* ar nozīmi 'augš, zāle'.

Angļu valodā rakstītajiem terminiem, kuros ir vārds *herbal*, atbilstošajos terminos latviešu valodā tas tulkots kā *zāļu* vai *augu izcelsmes*, piemēram, *herbal tea – zāļu tēja, herbal substances – augu izcelsmes vielas, herbal medication – augu izcelsmes medikaments* (sk. *Nacionālais terminoloģijas portāls*). Pieejams: <https://termini.gov.lv/>).

Tiesa, vārddaļa *herb-* ir sastopama citos vārdos latviešu valodā, piemēram, *herbārijs, herbicīdi*. Tomēr vārda *herbāls* vietā būtu ieteicams lietot ***zāļu*** vai ***augu izcelsmes***.

Leksika

Prezidents Egils Levits runā saka: „Vienvērtīgs ir katrs cilvēks. Vienvērtīga ir katra vieta Latvijā.” Ko nozīmē vārds *vienvērtīgs*?

Vārdam ***vienvērtīgs*** ir divas nozīmes: 1. 'tāds, kura vērtība ir tāda pati kā (kam) citam. Līdzvērtīgs', piemēram, *viņu devums nav vienvērtīgs*. 2. ķīm. 'tāds (ķīmiskais elements), kura valence ir viens', piemēram, *varš savienojumos var būt vienvērtīgs vai divvērtīgs*.

Ko nozīmē *homo novus*?

Vārdu savienojums *homo novus* latīņu valodā nozīmē 'jauns cilvēks' (vai 'jaunais cilvēks'). Šādi Senajā Romā tika dēvēts politiķis ārpus senatoru elites, kurš bija ievēlēts maģistrātā, sevišķi par augstāko ordināro (vēlēto) maģistrātu. Latviešu valodā *homo novus* skaidrots kā ***iznīrelis*** – 'cilvēks, kas nepelnīti, ar negodīgiem līdzekļiem izvirzījies atbildīgā amatā, ieguvis ievērojamu sabiedrisko stāvokli u. tml.'. Tiesa, apzīmējumu *homo novus* arī Romas politiskā elite lietoja pejoratīvā (nievājošā) nozīmē, taču tam atrodams arī neitrāls skaidrojums – 'cilvēks, kas patstāvīgi sasniedzis augstu stāvokli' (Aldersons, J., Aldersone, I. *Svešvalodu izteicienu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC,

2006, 41. lpp.) vai 'nearistokrātiskas izcelsmes cilvēks, kas ticis senātā' (*Latīņu-latviešu vārdnīca*. K. Veitmane, L. Čerfase, H. Novackis, A. Apinis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1955, 601. lpp.).

Ko nozīmē apvidvārds ēcis?

Vārds *ēcis* ir viens no vārdu *kadiķis*, *paeglis* sinonīmiem (sk. Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga : Augsburgas institūts, 2003, 253. lpp.). Vārds *ēcis* (arī *ērcis*) ir apvidvārds, kuram ir divas nozīmes: 1. 'kadiķis, paeglis', piemēram, *mēs iestādījām vairākus ēčus*; 2. 'strīdīgs cilvēks', piemēram, *šis apmeklētājs ir īsts ēcis, viņam nekas nepatīk*.

Vārdu *kadiķis* un *paeglis* sinonīmu rindā ir vairāki apvidvārdi: *ēcis*, *ērcesis*, *ērcis*, *ērķis*, *paegle* (sk. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Sast. E. Grinberga, O. Kalnciems, G. Lukstiņš u. c. Rīga : Avots, 2002, 267. lpp.).

Morfoloģija un vārddarināšana

Kā būtu pareizi rakstīt uzrunu vēstulē, ja uzrunā ir vārds, uzvārds un amats? Vai būtu pareizi šādi: *godājamais priekšsēdētāj Juris Bērziņa kungs!*

Uzrunā vokatīva locījumā rakstāms gan amats, gan personvārdi: *godājamo / godājamais skolotāj Bērziņ!* Tiesa gan, Valentina Skujiņa norāda – „ja uzrunā tiek lietots gan vārds un uzvārds, gan amata nosaukums, vārds *kungs* vai *kundze* nav nepieciešams un ir pat lieks” (sk. Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003, 52. lpp.). Tātad iespējams rakstīt: ***godājamo / godājamais priekšsēdētāj Bērziņa kungs!*** vai ***godājamo / godājamais priekšsēdētāj Juri Bērziņ!***

Kā sauc cilvēku, kurš nodarbojas ar korupciju: *korumpants* vai *koruptants*?

Lietvārds *korupcija* nozīmē 'dienesta stāvokļa izmantošana savtīgos nolūkos; amatpersonu, politiķu u. tml. uzpirkšana, piekukuļošana'. Tas ir aizguvums no latīņu vārda *corruptio* ar nozīmi 'bojāšana', 'uzpirkšana'. No vārda *korupcija* atvasināti tādi vārdi kā *koruptīvs* (senāk arī *korupts*) – 'saistīts ar korupciju, tai raksturīgs', piemēram, *Jānis ir pieķerts koruptīvā pārķāpumā*, kā arī *koruptants* – 'cilvēks, kas nodarbojas ar korupciju vai pakļaujas korupcijai', piemēram, *Jānis ir koruptants*.

Korumpēt nozīmē 'savtīgos nolūkos ietekmēt (piemēram, amatpersonu, politiķi), uzpērkot ar naudu vai citiem materiāliem labumiem', arī 'iesaistīt korupcijā' (pamatā ir latīņu vārds *corrumpere* ar nozīmi 'bojāt; kārdināt'). No darbības vārda atvasināts divdabis *korumpēts* – 'tāds, kas ir iesaistīts korupcijā', piemēram, *Jānis ir korumpēts mērs*, arī *korumpētība* – 'pērkamība vai uzpirktība; dienesta vai sabiedriskā stāvokļa izmantošana savtīgos nolūkos'. Cilvēks var arī *korumpēties* – ļaut sevi uzpirkt, piekukuļot.

Bieži dzirdētais vārds *korumpants* droši vien darināts no darbības vārda *korumpēt*, tomēr, lai nosauktu ar korupciju saistītu personu, veidojams atvasinājums no lietvārda *korupcija*, tātad tas ir **koruptants** (sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 20.01.2020.).

Pasākumam reģistrējies tieši divdesmit viens tūkstotis dalībnieku. Kā, lietojot kārtas skaitli, apzīmēt pēdējo reģistrēto dalībnieku?

Kā rakstījusi Gunta Smiltneice, „analītiskajos kārtas skaitļa vārdos lokāms tikai pēdējais komponents”, piemēram, *desmit tūkstoši piecsimtais, divdesmit tūkstošais, divdesmit tūkstoši deviņi simti deviņdesmit devītais, divdesmit viens tūkstotis pirmais*. Tātad, veidojot kārtas skaitļa vārdu no pamata skaitļa vārda *divdesmit viens tūkstotis*, tas rakstāms *divdesmit viens tūkstošais*.

Kā lokāms uzvārds *Linkaits*?

„Ja uzvārdos sastopami varianti (formas ar galotnes patskani vai bez tā), uzvārds jāloka atbilstoši **vienskaitļa nominatīva galotnei**, piemēram, *Kas? Bļodonis Ko? Bļodoni*, savukārt *Kas? Bļodons Ko? Bļodonu*; *Kas? Bumbieris Ko? Bumbieri*, savukārt *Kas? Bumbiers Ko? Bumbieru*.” (*Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*. Rīga : Latvijas Republikas Valsts valodas centrs, 1999, 22. lpp.). Uzvārds *Linkaits* lokāms kā 1. deklinācijas lietvārds: ***Linkaits, Linkaita, Linkaitam, Linkaitu, ar Linkaitu, Linkaitā, Linkait!***

Sagatavojusi LVA galvenā lingviste
Evelīna Zilgalve

KOMISIJAS UN LĒMUMI

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2018–2019)

2019. gads ieies Latvijas vēsturē kā gads, kad saistībā ar valsts proklamēšanas svinībām (par atceres periodu uzlūkojot laiku no Pirmā Latgales kongresa 1917. gada maijā līdz valsts *de jure* atzīšanai 1921. gada 26. janvārī) daudzas Latvijas valsts pārvaldes un kultūras iestādes atskatījās uz darba periodu simt gadu garumā. Pēc atgriešanās Rīgā 1919. gada jūlija sākumā Latvijas Republikas Pagaidu valdība pieņēma daudzus vēsturiskus lēmumus par Valsts arhīva, Centrālās statistikas pārvaldes, Latvijas Universitātes un vēl daudzu citu katrā neatkarīgā valstī nepieciešamu institūciju izveidi. Kaut gan 1919. gada 9. septembrī pēc Kārļa Kasparsona iniciatīvas izveidotā Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija pastāvēja neilgi (oficiāli likvidēta 1921. gada 15. septembrī, bet faktiski tās Tehniskā sekcija un Militārā sekcija darbojās līdz 1923. gada pavasarim), tomēr tās izveide iedibināja valstiskas rūpes par terminradi un kļuva par paraugu turpmākajam darbam.

Par vienu no svarīgākajiem plašai sabiedrībai pieejamiem kultūras iestāžu simtgades svinību pasākumiem kļuva Latvijas Nacionālās bibliotēkas organizētās svinības 2019. gada 31. augustā, kad visu dienu paralēli notika daudzas lekcijas, diskusijas, kinoseansi un paraugdemonstrējumi. Lai apliecinātu, ka arī oficiāli sankcionētas terminoloģijas izstrāde ir viena no suverēnas valsts neatņemamām funkcijām, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (turpmāk – LZA TK) šo svinību ietvaros bija organizējusi savu pasākumu „Bez saviem terminiem nav savas valsts”, kuru ar komisijas zinātniskās sekretāres Astrīdas Vucānes atbalstu vadīja Māris Baltiņš. Pēc ģeogrāfa M. Baltiņa skaidrojuma par terminoloģijas pamatjēdzieniem un tās vēsturi sākās interaktīva viktorīna, kuras gaitā tika skaidrota dažādos valodas attīstības posmos piedāvātu terminu, tostarp *bauslis*, *derība*, *saeima*, *maciņu dzīvnieki*, *bandinieks*, *zemesgrāmata*, *augseka*, *dators*, *rakstpratība*, *zibatmiņa*, *valstsgriba*, tapšana. Stundu garo pasākumu apmeklēja vairāk nekā 40 interesentu.

Radošā sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku un LZA TK Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisiju 2019. gada 3. oktobrī notika konference „Latviešu terminoloģija simts gados: Pirmās terminoloģijas komisijas atcere”, kas notika ar valsts pētījumu programmas projekta „Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” un valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda”

atbalstu. Konference pulcēja vairāk nekā 170 terminoloģijas darba interesentu ne vien no valodnieku, bet arī no nozaru speciālistu vidus.

Iesākumā konferences dalībniekus sveica Bibliogrāfijas institūta direktore Anita Goldberga, LZA TK priekšsēdētājs Māris Baltiņš un Igaunijas Bibliotekāru biedrības Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs Kalju Tammaru. Konferenci ievadīja rīta plenārsēde, kas bija veltīta teorētiskiem un lietišķiem terminrades aspektiem. Pirmo plenārsēdi atklāja Jura Balduncika referāts „Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika”, kurā viņš aizstāvēja klasiskās, Eižena Vistera iedibinātās, terminoloģijas pamatatziņas pret daudzkārt nemotivētu kritiku. Iveta Pūtele referātā „Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas radītie termini, to liktenis un dzīvotspēja mūsdienās” aplūkoja 1919. gadā izveidotās komisijas paveikto, norādot, ka tā apstiprinājusi vairāk nekā 8000 terminu 20 nozarēs. Salīdzinošu vērtējumu par pirmo Lietuvas Terminoloģijas komisiju pie Izglītības ministrijas (tā darbojās no 1921. līdz 1926. gadam) sniedza Regīna Kvašīte referātā „Terminoloģijas komisiju darbs Latvijā un Lietuvā”, uzsvērdama, ka tās darba rosinātājam Jonam Jablonskim būtisks ierosmes avots bijis Latvijas paraugs. Savukārt Aldis Lauzis referātā „Termini vārds, vārdkopa, saliktenis u. tml.: to tvērums un pietiekamība” aplūkoja šos jēdzienus sastatījumā ar angļu valodu. Andrejs Veisbergs referātā „Frazeoloģija – jēdziena un termina mokpilnā augsme” uzskatāmi parādīja, ka frazeoloģijas terminu sistēmas izveide bijusi pretrunīga un šīs pretrunas uzskatāmi atspoguļojas arī latviešu valodniecības terminoloģijā.

Turpinājumā konferences darbs noritēja trīs paralēlās sesijās. Pirmā sesija bija veltīta bibliotēku nozares un saskarozaru terminoloģijas vēsturei un aktuālajiem problēmjasautājumiem ar daudzpusīgajiem Ināras Klekeres („Terminoloģijas problemātika LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas darbībā (1966–1990)”), Māras Jēkabsones („Bibliotēku nozares terminoloģija padomju periodā (1946–1990) – attīstība vai apspiestība”), Dainas Gavares („Tenu Karmas (1924–2014) personība un devums terminoloģijas attīstībā, latviešu, libiešu un igauņu valodas sakaru pētniecībā un popularizēšanā”), Arta Ērgļa („Latvijas grāmatrūpniecības terminoloģijas vēsturiskā attīstība nozares pārstāvja acīm”) un Anitas Helvigas („Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 8. biļetena (1950) materiāls laikmeta un nozares kontekstā”) referātiem.

Otrajā sesijā referenti (Zane Broka un Kārlis Timmermanis „Enerģētikas latviešu terminoloģija pēdējos 100 gados”, Viesturs Šulcs „Nacionālā botāniskā nomenklatūra (NBN): mantojums, problēmas un perspektīva”, Uldis Cerbulis „Inženiera skats uz terminoloģijas praksi poligrāfijā”, Dace Šostaka „IT nozares

terminoloģijas attīstība un perspektīvas” un Juris Gunārs Pommers „Par terminu tulkošanu”) kritiski aplūkoja dažus tehnisko nozaru un dabaszinātņu terminoloģijas darba aspektus.

Trešajā sesijā, kurā pētnieki iepazīstināja ar atsevišķu pētījumu rezultātiem, Velga Laugale aplūkoja konkrēta izglītības jomas pamattermina lietojuma pārmaiņas („Latvijas izglītības sistēmas termins *ģimnāzija* simt gados: lietišķais aspekts”), Ansis Ataols Bērziņš referātā „Latgaliešu terminoloģijas izstrāde” runāja par savu līdzšinējo pieredzi šai jomā, bet Kristiāna Ābele priekšlasījumā „No skunstes māldera par gleznotāju: tēlotājas mākslas pamatterminu attīstība latviešu valodā 19. gadsimta otrajā pusē” iezīmēja ceļu no arhaiskiem ģermānismiem uz mūsdienu latviešu valodā ierastiem tēlotājas mākslas terminiem.

Noslēguma plenārsēdē Astrīda Vucāne ar ziņojumu „LZA Terminoloģijas komisijas konsultācijas: aktuālo terminoloģijas problēmu atspulgs (2014–2019)” analizēja LZA TK konsultatīvo darbu, īpaši uzsverot jautājumus, kuri atrisināti ārpus LZA TK sēdēm. Konferenci noslēdza LZA TK priekšsēdētāja Māra Baltiņa apkopojošs ziņojums „Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš 19. gadsimta vidus”.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas tīmekļvietnē pieejams daļējs konferences audioieraksts (<https://soundcloud.com/latvijas-nacionala-biblioteka/sets/latvie-u-terminolo-ija-100>) un iesniegtās ziņojumu prezentācijas (<https://www.lnb.lv/lv/profesionalie-resursi/konferencu-seminaru-sanaksmju-materiali>). Konferencē prezentēto zinātnisko pētījumu rezultāti tiks publicēti starptautiski recenzējamā turpinājumizdevuma „Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti” (ISSN 1691-5941) kārtējā sējumā, kas nāks klajā 2020. gadā. Jāuzsver, ka Latvijas Nacionālā bibliotēka joprojām ir apņēmības pilna ik gadus oktobra pirmo piektdienu veltīt tematiskai terminoloģijas konferencē. Jau pēc trešās konferences var droši apgalvot, ka jauna tradīcija ir tapusi.

Turpinājusies sadarbība starp LZA TK vadību un Latvijas Nacionālās enciklopēdijas (LNE) veidotājiem (galvenais redaktors Valters Ščerbinskis) regulāru konsultāciju veidā, gan saskaņojot konkrētu terminu atveidi, gan pārrunājot citus ar valodas lietojumu saistītos jautājumus.

Salīdzinājumā ar iepriekšējiem pārskata periodiem LZA TK darbs kļuvis nedaudz intensīvāks, jo noturētas astoņas komisijas sēdes (viena – 2018. gada decembrī un septiņas – līdz 2019. gada novembra beigām). Visās sēdēs regulāri apskatīti Spēkratu apakškomisijas sagatavotie terminu saraksti. Atjaunināts Ekonomikas apakškomisijas sastāvs (vadītājs *Dr. oec.* Ivars Brīvers, locekļi *Dr. oec.* Raita Karnīte, Kristaps Lešinskis un Inga Tenisa). LZA TK komisijas darbam pēc *Dr. biol.* Edgara Vimbis ierosinājuma piesaistīts

sistemātiskās botānikas speciālists *Dr. biol.* Pēteris Evarts-Bunders (Daugavpils Universitāte).

Runājot par apakškomisiju aktivitāti, kā jau tas ierasts pēdējos gados, visčaklāk strādājusi Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisija Eduarda Caunas vadībā un Spēkratu apakškomisija Jura Gunāra Pommera vadībā. Pārskata periodā Spēkratu apakškomisija sagatavojuši vairākus terminu sarakstus, kuros aplūkoti jauninājumi spēkratu nozarē (it īpaši saistībā ar dažādām palīgsistēmām braucēju ērtību vairošanai un drošības uzlabošanai), kas visai strauji ienāk mūsu sadzīvē.

Valsts valodas attīstības pamatnostādnēs 2015.–2020. gadam par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem latviešu valodas terminoloģijas attīstības nodrošināšanā bija izvirzīta vienotas terminu datubāzes izveide, apvienojot LZA TK un Valsts valodas centra resursus un padarot tos ērtākus lietotājiem. Datubāzes veidošana tika uzsākta 2017. gada pavasarī Kultūras informācijas sistēmu centra pārraudzītajā ERAF projektā „Mašīntulkošana”. Programmatūru izstrādāja sabiedrība „Tilde”. Sākot ar 2018. gada 12. decembri, terminoloģijas portāls *Termini.gov.lv* ir publiski pieejams, papildus terminu meklēšanai nodrošinot portāla lietotājiem arī komentēšanas un precizēšanas iespējas. Šajā tīmekļvietnē turpmāk tiks publiskota arī informācija par LZA TK, tostarp sēžu protokoli. Pagaidām informācija par LZA TK sēdēm, šo sēžu protokoli, LZA TK lēmumi un citi materiāli tehnisko iespēju robežās tiek ievietoti arī LZA TK mājaslapā *www.termini.lza.lv*. Joprojām turpina darboties datubāze „AkadTerm”, bet 2020. gadā paredzēts šo datubāzi vairs nepapildināt.

Lai nodrošinātu LZA TK dokumentu saglabāšanu saskaņā ar noteiktajām prasībām, Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvā nodoti LZA TK sēžu protokoli par 30 gadiem (no 1961. gada līdz 1989. gadam).

Sagatavojuši
Māris Baltiņš, Astrīda Vucāne

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

2018. gada 14. novembrī (sēdes protokola Nr. 7)

Latviešu valodas ekspertu komisija, izskatot jautājumu par laika pieraksta formu latviešu valodā, vienprātīgi atzina, ka starp stundas un minūšu rādītāju cipariem joprojām lietojams **punkts** (sk. arī <http://www.valodaskonsultacijas.lv/lv/questions/400>), tomēr arī standartā ISO 8601 (nav adaptēts kā Latvijas valsts standarts jeb LVS) ieteiktais pieraksts ar kolu nav uzskatāms par kļūdu.

Izvērtējot piedāvātos variantus dzēriena nosaukuma *craft beer* atveidei latviešu valodā (*amatalus, meistaralus, aldaralus* u. tml.), eksperti ar balsu vairākumu nolēma atbalstīt nosaukumu **arodalus**.

Jautājumā par dažu Ukrainas pilsētu nosaukumu atveidi latviešu valodā, atsaucoties uz Ukrainas Ārlietu ministrijas atklāto vēstuli un Ukrainas vēstniecības Latvijā vēstuli Valsts valodas centram, komisija atbalstīja šādu Ukrainas pilsētu nosaukumu atveides maiņu latviešu valodā:

Zaporižja (iepriekš *Zaporožje*),

Krivijriha (iepriekš *Krivojroga*),

Čerņihiva (iepriekš *Čerņigova*),

Ternopiļa (iepriekš *Ternopole*).

Šis lēmums publicēts oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” (2019, 42. nr.), kā arī pieejams Valsts valodas centra tīmekļvietnes www.vvc.gov.lv sadaļā „Komisijas / Latviešu valodas ekspertu komisija”.

2019. gada 13. februārī (sēdes protokola Nr. 2)

LVEK ar balsu vairākumu ieteica lietot šādas svešvārdu atbilstmes latviešu valodā:

shea butter – **ši sviests**;

shea butter oil – **ši sviestēļļa**;

charter – **čarters**.

Komisijai tika sniegts pārskats par apakškomisiju darbību 2018. gadā.

Latgaliešu rakstu valodas apakškomisijā apspriesta Latvijas pilsētu nosaukumu pareizrakstība latgaliešu rakstu valodā, Latgales pilsētu, novadu un iedzīvotāju nosaukumu pareizrakstība latgaliešu rakstu valodā un apstiprināti saraksti. Risināti dažādi ar konkrētu vārdu pareizrakstību saistīti jautājumi. Sākts darbs pie profesiju nosaukumu pareizrakstības.

Vietvārdu apakškomisijā turpināta Latvijas ģeogrāfisko nosaukumu tabulu izskatīšana, noskaidrojot un precizējot dabas objektu nosaukumu pareizrakstību visos novados, lai ieteiktu pēc iespējas precīzākas, attiecīgā kultūrvēsturiskā novada tradīcijai un vietējam valodas lietojumam atbilstošas oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu formas. (Īpaši svarīgi tas kļuva pēc 2018. gada 18. aprīļa, kad stājās spēkā grozījumi Ministru kabineta 10.01.2012. noteikumos Nr. 50 „Vietvārdu informācijas noteikumi”, kas uzliek vietvārdu piešķirēj institūcijām pienākumu iesniegt VVC atzinuma saņemšanai lēmumu projektus par oficiālo vietvārdu vai oficiālo paralēlnosaukumu piešķiršanu, vietvārdu statusa maiņu vai rakstības formas precizēšanu. VVC ir pienākums 10 darbdienu laikā sagatavot un sniegt vietvārdu piešķirēj institūcijām juridiski saistošus atzinumus.) Gatavoti atzinumu projekti pašvaldību domēm vai to būvvaldēm: par ielu nosaukumu piešķiršanu un maiņu pilsētās un novados; par nekustamo īpašumu nosaukumiem novados; par citu adresācijas objektu nosaukumiem. Apspriesti priekšlikumi sadarbībai ar pašvaldībām par vēlamo dabas objektu nosaukumu ieviešanu. Izstrādātas, saskaņotas un apstiprinātas „Vadlīnijas atsevišķu adresācijas objektu nosaukumu veidošanai apdzīvotās vietās” (pieejamas VVC tīmekļvietnē). Pavisam 2018. gadā sniegti 77 atzinumi par 127 vietvārdiem; 14 rakstiskas konsultācijas un vairāk nekā 20 mutisku konsultāciju personām un institūcijām.

2019. gada 13. martā (sēdes protokola Nr. 3)

Komisija apsprieda priekšlikumus par piemērotāko angļu termina *zero waste* atbilstmi latviešu valodā un vienojās ieteikt formu **bezatkritumu**.

Papildinot iepriekš pieņemto lēmumu, eksperti neiebilda pret nosaukumu **amatnieku alus** kā sinonīmu ieteiktajam nosaukumam *arodalus* (angļu *craft beer*).

Jautājumā par dažu nosaukumu rakstību salikteņa un vārdkopas formā LVEK atbalstīja šādu nozīmes šķirumu: **mājasdarbs – mājās veicams skolas uzdevums, mājas darbs – mājās veicams sadzīves darbs;**

klasesdarbs – klasē veicams uzdevums, klases darbs – klases kā kolektīva veikts darbs.

Izvērtējot priekšlikumu poļu īpašvārdu atveidē latviešu valodā līdzskani š turpmāk atveidot kā **š**, komisija ieteica saglabāt poļu alfabēta burta š tradicionālo atveidi ar latviešu **s**.

Eksperti noraidīja ierosinājumu latviešu valodā veidot darbības vārdu @*pieminēt* / @*minēt* ar nozīmi '(pie)minēt kādu, pirms vārda ievietojot simbolu @, lai norādītu uz e-pasta adresi' (šis jautājums izskatāms LZA Terminoloģijas komisijā).

2019. gada 8. maijā (sēdes protokola Nr. 5)

Komisija apstiprināja svešvārda *dīdžejs* sieviešu dzimtes formu **dīdžeja**.

Izvērtējot zīdaiņu apģērba nosaukuma (angļu *body*) variantus latviešu valodā, eksperti nolēma, ka priekšroka dodama normatīvajos aktos lietotajai vīriešu dzimtes formai **bodijš**.

Eksperti noraidīja interesenta piedāvātos jaunvārdus *ejceliņš*, *ejceļš* un *kājceliņš*, būdami vienisprātis, ka pietiek ar plaši lietoto apzīmējumu **gājēju celiņš**.

LVEK neatbalstīja Ukrainas vēstniecības Latvijā lūgumu pilsētu *Kyiv*, *Kharkiv* un *Lviv* nosaukumus latviešu valodā atveidot atbilstoši to izrunai ukraiņu valodā (*Kijiva*, *Harkiva* un *Lviva*); šajā gadījumā sniedzama diplomātiska atbilde par to, ka citvalodu īpašvārdus latviski atveido arī saskaņā ar latviešu valodas tradīcijām.

2019. gada 12. jūnijā (sēdes protokola Nr. 6)

Komisija apsprieda nodarbinātības veida apzīmējuma (angļu *freelancer*, vācu *freier Mitarbeiter*, franču *travailleur indépendant (autonome)*, krievu *frilanser / svobodnyj hudožnik*) ieteicamās formas latviešu valodā un vienojās par atveidei piemērojamo modeli – **lietot vārdu „brīvlīguma”, tam pievienojot attiecīgo profesijas vai amata nosaukumu, piemēram, „brīvlīguma žurnālists”**.

Eksperti atbalstīja Ukrainas pilsētas Južnes jaunā nosaukuma atveidojumu **Pivdenne** un tās tirdzniecības ostas nosaukuma atveidojumu **Pivdennes (jūras tirdzniecības) osta**.

2018. gada 11. septembrī (sēdes protokola Nr. 7)

Izvērtējot Ulda Baloža izveidoto sarakstu „Ziemeļamerikas indiāņu valodu un valodu saimju nosaukumi latviešu valodā”, LVEK **apstiprināja autora ieteiktos nosaukumu atveidojumus** un piedāvāja turpmākai apspriešanai divu nosaukumu atveides variantus.

Jautājumā par vācu divskaņu *ei* un *ey* atveidi latviešu valodā eksperti vienojās, ka saglabājama tradīcija šo skaņu latviešu valodā atveidot ar **ei** (piemēram, *Ursula von der Leijen* – Urzula fon der Leiena).

Dziesmu svētku nosaukuma pareizrakstības jautājumā komisija atbalstīja LVA valodas konsultanšu ieteikto variantu ar lielo sākumburtu aiz vietvārda, piemēram, **XII Latvijas Skolu jaunatnes dziesmu un deju svētki**.

2018. gada 9. oktobrī (sēdes protokola Nr. 8)

Apspriežot divu Ziemeļamerikas indiāņu valodu nosaukumu atveidojuma variantus latviešu valodā, komisija par pieņemamām atzina formas **tohonoodamu valoda** un **akimeloodamu valoda** (bez apostrofiem un defisēm).

Sagatavojis LVEK priekšsēdētāja vietnieks
Agris Timuška

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2018. gada novembris – 2019. gada novembris

Īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām izdotajām grāmatām, rakstu krājumiem, tiešsaistes lietotnēm u. c. uzziņu materiālu.

1. *6. starptautiskā klasiskās filoloģijas biennāles konference „Antiquitas viva 2019: ΚΙΝΗΣΙΣ”*, Rīga, 2019. gada 3.–4. oktobris. Konferences programma un referātu kopsavilkumi. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, [2019], 55 lpp. ISBN 9789934184697.
2. *55. Artura Ozola dienas konference „Valodas normas, to kodificēšana un iedzīvināšana”*, Rīga, 2019. gada 18. marts. Referātu tēzes. Konference veltīta baltu valodu normēšanas vēsturei. [Šogad aprit 140 gadu, kopš iznākusi pirmā latviešu autora veidotā gramatika, kas bija noteicošā līdz pat valodnieku K. Milenbaha un J. Endzelīna izstrādēm 20. gs. sākumā. Stērstu Andreja „Latweešchu walodas mahziba. Sistematisks kurss” iznāca divās grāmatās: „Etimoloģija” (1879) un „Sintaksa un ortografija” (1880).] Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga : Latvijas Universitāte, 2019, 24 lpp. ISBN 9789934838767.
3. *Antiquitas Viva : Studia Classica*. Rakstu krājums. 5. laidieni. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Klasiskās filoloģijas nodaļa, Hellēnistikas centrs, Latīniskā kultūrmantojuma centrs. Sast. Ilona Gorņeva, Ilze Rūmniece. Red. kolēģija: Gita Bērziņa, Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva [u. c.]. Lit. red. Ruta Puriņa (latv. val.), Andra Damberga (angļu val.). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, [2019], 309 lpp. ISSN 2255-9779, ISBN 9789934184222. Pieejams arī tiešsaistē: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>
4. Auziņa, Ilze, Berķe, Maija, Lazareva, Anta, Šalme, Arvils, Vaivade, Vineta. *Laipa B1 : latviešu valoda*. Mācību grāmata. Red. Ieva Nagle. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 172 lpp. ISBN 9789984829586.
5. Auziņa, Ilze, Berķe, Maija, Lazareva, Anta, Šalme, Arvils, Vaivade, Vineta. *Laipa B1 : latviešu valoda*. Darba burtņīca. Red. Anta Lazareva. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018, 64 lpp. ISBN 9789984829593.
6. *Baltistica*. Nr. 53 (1). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : VU Press, 2018. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>
7. *Baltistica*. Nr. 53 (2). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : VU Press, 2018. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>
8. *Baltu filoloģija*. Nr. XXVII (1/2). Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 144 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1148>
9. Bumbiere, Daina. *Jautrās atskaņas*. Rīga : RaKA, [2018]. ISBN 9789984463926.

10. Bumbiere, Daina. *Kā tu skani, zilbīte?* Rīga : RaKa, [2019], 8 lpp., 60 lpp. bez numerācijas + piel. (32 atsevišķas lp.). ISBN 9789984463995.
11. Bušs, Ojārs. *Mozaika: onimu un apelativu cilme, nozīme, lietojums.* Darbu izlase. Sast. Ilga Jansone, Marita Silkāne. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2019, 544 lpp. ISBN 9789934580024.
12. Čestermens, Endrjū. *Tulkošanas mēmi: ideju izplatīšanās tulkošanas teorijā.* [Papildinātais izd.] Zin. kons. Gunta Ločmele un Andrejs Veisbergs. Red. Ieva Tazāne, Dens Dimiņš. Rādītāja sast. Rūdolfs Balodis; no angļu val. tulk. Estere Ekmane, Ieva Gruzniņa, Monta Plaude u. c. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 276, [1] lpp. ISBN 9789934184604.
13. *Dzimte un tulkošana.* Sast. Irina Novikova. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centrs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, [2018], 210 lpp. ISBN 9789934183690.
14. Eglīte, Inese, Andersone, Gita, Burkevica, Oļesja. *Латышский язык : первый учебник = Latviešu valoda : pirmā mācību grāmata.* Red. Margita Krasnā. Rīga : Zvaigzne ABC, [2018], 56 lpp. ISBN 9789934076961.
15. *E-Laipa* [tiešsaiste]. Latviešu valodas pašmācības līdzeklis pieaugušajiem. [Mācību materiāli, testi, uzdevumi un pašpārbaudes materiāli.] Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme, Vineta Vaivade. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018. Pieejams: <https://elaipa.lv/Home/A1>
16. Epnere, Gunta. *Kāda vārdam galotnīte?* Metodiski materiāli lietvārdu locīšanas apguvei. Red. Vilnis Purēns. Rīga : RaKa, [2019], 72 lpp. ISBN 9789984464008.
17. Godiņš, Guntars. *Miera ķēķis. Kas stāv aiz teksta?* Sarunas. Sast. un red. Guntars Godiņš. Rec. Mārīte Āboltiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, [2018] 247 lpp. ISBN 9789984829609.
18. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Raibā pasaule. Latviešu valodas burtnīca 1.* 3. klase. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2019], 40 lpp. ISBN 9789934081644.
19. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Raibā pasaule. Latviešu valodas burtnīca 2.* 3. klase. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2019], 48 lpp. ISBN 9789934081651.
20. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca : ap 32 000 šķirkļu un 2500 attēlu.* Sast. Indra Andersone, Dzintra Dāvidsone, Aina Cebura u. c. Red. Aina Cebura. Rīga : Avots, [2019], 956 lpp. ISBN 9789934534485.
21. Kalniņa, Dzintra. *Latvian-English, English-Latvian Dictionary = Latviešu-angļu, angļu-latviešu vārdnīca : 100 000 vārdu.* Sast. Dzintra Kalniņa. Rīga : Avots, [2019], 1151 lpp. ISBN 9789934534119.
22. Kalviša, Liene. *Evidencialitāte latviešu valodā.* Rec. Linda Lauze, Daiki Horiguchi. Tulk. angļu val. Brigita Cīrule. Res Latvienses V. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, [2018], 168 lpp. ISSN 2256-0262, ISBN 9789934181627.

23. Kļava, Gunta. *Migrācijas procesu sociolingvistiskie aspekti*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares vispārīgās valodniecības apakšnozarē = *The Sociolinguistic Aspects of Migration Processes*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philology in the Field of Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. habil. philol.* Ina Druviete. Latvijas Universitāte. Rīga, 2018, 59 lpp. ISBN 9789934183874.
24. *Kontaktlingvistikas aktuālās problēmas*. Zinātnisko rakstu krājums pēc 2016. gada starptautiskās konferences „Valodu kontakti un kontrasti III” materiāliem = *Актуальные проблемы контактной лингвистики*. Сборник научных статей по материалам международной конференции 2016 года „Языковые контакты и контрасты III” = *Problems of Contact Linguistics*. Proceedings of the International Conference 2016 „Language Contacts and Contrasts III”. Zin. red. Igors Koškins, Tatjana Stoikova; zin. rec. Jeļena N. Remčukova, Anna Stafecka. Ventspils Augstskola. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2018, 249, [3] lpp. ISBN 9789984648811.
25. *Korejiešu valoda latviešiem 1* = 한국어 1. [2. papildinātais izd.] Galv. red. Čojs Gvondžins. Tulk. Līga Tarvide; lit. red. Gita Bērziņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, [2019], 190 lpp. + 1 CD. ISBN 9789934184291.
26. *Korejiešu valoda latviešiem 2* = 한국어 2. Galv. red. Čojs Gvondžins. Tulk. Līga Tarvide, Ildze Šķestere, Inese Babre; lit. red. Gita Bērziņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 259 lpp. + 1 CD. ISBN 9789934184062.
27. Kristapsons, Elza. *Mana pagasta aizmirstie vietu vārdi*. Talsi : Aleksandra Pelēča lasītava, 2019, 271 lpp. ISBN 9789934513381.
28. Laizāne, Inga. *Latviešu valoda kā svešvaloda: lingvodidaktikas virziena attīstība Latvijā un ārpus tās*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē = *Latvian Language as a Foreign Language: the Development of the Linguodidactic Direction in Latvia and Abroad*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree in Philology Linguistics, Subfield: Applied Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Arvils Šalme. Rec. *Dr. paed.* Diāna Laiveniece, *Dr. philol.* Sanita Lazdiņa, *Dr. philol.* Regina Kvašīte. Liepāja : LiePA, 2019, [63] lpp. ISBN 9789934569562.
29. *Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas un Latvijas Tulkunāšanas biedrības 5. pētnieku un studentu konference „Aktuāli jautājumi tulkojumzinātnē”*. Konferenču tēzes. Red. Helēna Gizeleza, Marija Lapaine, Ieva Tazāne. Rīga : [izdevējs nav norādīts], 2019, 28 lpp. ISBN 9789934184338. Pieejams: <https://www.rakstiskatulkosana.lu.lv/konferences/5-starptautiska-studentu-un-petnieku-konference-aktuali-jautajumi-tulkojumzinatne/>
30. Linde, Māris. *Sanskrita-latviešu-vācu vārdnīca : burts A : 8500 vārdi* = *Wörterbuch Sanskrit-Lettisch-Deutsch : 8500 Wörter*. Bibliotheca Lindana. [Priekuļu novads] : Sava grāmata, 2019, 300 lpp. ISBN 9789934582462.
31. *Linguistica Lettica*, 26. Atb. red. Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2018, 488 lpp. ISSN 1407-1932.

32. Līdaka, Jolanta. *Kur pazūd garumzīmes?* Praktiski materiāli patskaņu jaukšanas novērsšanai. 2. grāmata. Rec. Sarmīte Tūbele. Rīga : RaKa, [2019], 85 lpp. ISBN 9789984463933.
33. Milēviča, Inga. *Veiksmes retorika*. Rec. Dr. philol. Dīte Liepa, Dr. sc. soc. Renāte Cāne. Rīga : Burtene, 2019, 253 lpp. ISBN 9789984833149.
34. *Mūsdienu tulkojuminātnes un terminoloģijas jautājumi : VeA TSF studentu rakstu krājums*. Sast. Juris Baldunčiks, Zane France. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2018, 172 lpp. ISBN 9789984648835.
35. *Piemares ļaudis un likteņi : rakstu krājums*, 3. Atb. red. Ieva Ozola. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2019, 294 lpp. ISBN 9789934569623.
36. Rīkters, Matīss. *Hibrīda mašīntulkošana, kombinējot vairāku mašīntulkošanas sistēmu rezultātus*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai datorzinātnes nozares datoru un sistēmu programmatūras apakšnozarē = *Hybrid Machine Translation by Combining Output from Multiple Machine Translation Systems*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in Computer Science (*Dr. sc. comp.*), Subfield: Software and Systems Engineering. Zin. vad. *Dr. sc. comp.* Inguna Skadiņa. Rec. Ģirts Karnītis, Maja Popoviča, Kairita Sirtsas. Rīga : Latvijas Universitāte, 2019, 101 lpp.
37. Rozenvalde, Kertu. *Daudzslīmeņu valodas politika augstākajā izglītībā Igaunijā un Latvijā: nacionālās universitātes*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares vispārīgās valodniecības apakšnozarē = *Multilayered Language Policy in Higher Education in Estonia and Latvia: Case of National Universities*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philology, Subfield of General Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. habil. philol.* Ina Druvietē. Rec. Dace Markus, Sanita Lazdiņa, Birute Klāsa-Langa. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2018, 55 lpp.
38. Salimbajevs, Askars. *Latviešu valodas modelēšana automātiskajai runas atpazīšanai*. Promocijas darba kopsavilkums datorzinātņu doktora (*Dr. sc. comp.*) zinātniskā grāda iegūšanai datorzinātņu nozares datoru un sistēmu programmatūras apakšnozarē = *Modelling Latvian Language for Automatic Speech Recognition*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the degree of doctor of philosophy in computer science (*Dr. sc. comp.*), Subfield: Software and Systems Engineering. Darba zin. vad. prof. Inguna Skadiņa. Rec. Jānis Zuters, Tanel Alumäe, Tomas Krilavičius. Latvijas Universitāte. Datorikas fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2019, 70 lpp.
39. Sarma, Inga, Ābola, Signe. *Latviešu valoda studentiem : lasīšanas tekstu un uzdevumu krājums*. 2. daļa. Red. Sanita Lazdiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018, 170 lpp. ISBN 9789984829562.
40. *Scriptus Manet : humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls*. Nr. 7 (1/2018). Atb. red. Anita Helviga. Lit. red. Anita Helviga (latv. val.), Sigita Ignatjeva (angļu val.). Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja : LiePA, 2018, 159 lpp. ISSN 2256-0564.

41. Smirnova, Tatjana. *Fonolģiskais ikoniskums ekspresīvajos un operatīvajos tekstos sastatāmajā skatījumā*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē = *Phonological Iconicity in Expressive and Operative Texts: Contrastive Perspective*. Summary of the Doctoral Thesis Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree in Philology, Subfield: Comparative and Contrastive Linguistics. Zin. vad. *Dr. habil. philol.* Dace Markus. Rec. Jānis Siliis, Andrejs Veisbergs, Zaiga Ikere. Liepājas Universitāte. [Rīga] : RTU izdevniecība; Liepāja : LiePU, 2018, 67 lpp. ISBN 9789934221590.
42. *Sporta runa : īsa angļu-latviešu vārdnīca = Sports talk : a small English-Latvian dictionary*. Anglisko daļu kompilējis Leonīds Gurevičs (ASV), latvisko daļu sakopojis Pēteris Bormanis (Latvija). Bostona : [izdevējs nav norādīts], 2018, 77 lpp. ISBN 9781532380075.
43. *Starptautiskā zinātniskā konference „Sabiedrība. Integrācija. Izglītība” : III daļa. Speciālā pedagogija. Sociālā pedagogija. Inovācijas valodu izglītībā*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2019. gada 24.–25. maijs [tiešsaiste] = *Society. Integration. Education. Volume III, Special Pedagogy. Social Pedagogy. Innovation in Language Education*. Proceedings of the International Scientific Conference, May 24th-25th, 2019. Ed. Velta Lubkina, Antra Klavinska, Svetlana Usca. Rēzekne : Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2019, 604 lpp. ISSN 1691-5887. Pieejams: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/issue/view/Issue/105/426>
44. Svikša, Skaidrīte. *Ska-bar-[d]ziņas*. [Par valodas lietojuma kļūdām.] Rēzekne : [Skaidrīte Svikša], 2019, 215 lpp. ISBN 9789934199059.
45. *Tagad*. Zinātniski metodisks izdevums. Nr. 11. Atb. red. Sanita Lazdiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018, 150 lpp. ISSN 1407-6284. Pieejams arī tiešsaistē: <http://maciunmacies.valoda.lv/par-latviesu-valodas-apguvi/zurnals-tagad>
46. Talce, Ārija. *Mācos latviešu valodu : svarīgākie likumi, vingrinājumi, testi*. Red. Inese Auziņa. Rīga : Zvaigzne ABC, [2018], 94 lpp. ISBN 9789934078088.
47. Tūbele, Sarmīte. *Valodas traucējumu novērtēšana : monogrāfija*. Rec. Rasma Vīgante, Baiba Trīnīte. Rīga : RaKa, [2019], 119 lpp. + piel. (18 atsevišķas lp. bez numerācijas). ISBN 9789984463988.
48. *Valoda – 2018 : valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXVIII zinātnisko rakstu krājums. (Proceedings of Scientific Readings XXVIII.) Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2018, 392 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984148618. Pieejams arī tiešsaistē: <https://du.lv/zinatne-un-petnieciba/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/>
49. *Valoda : nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika = Language: Meaning and Form 9. Grammar and Pragmatics*. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras krājums. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 220 lpp. ISSN 2255-925, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934183713.

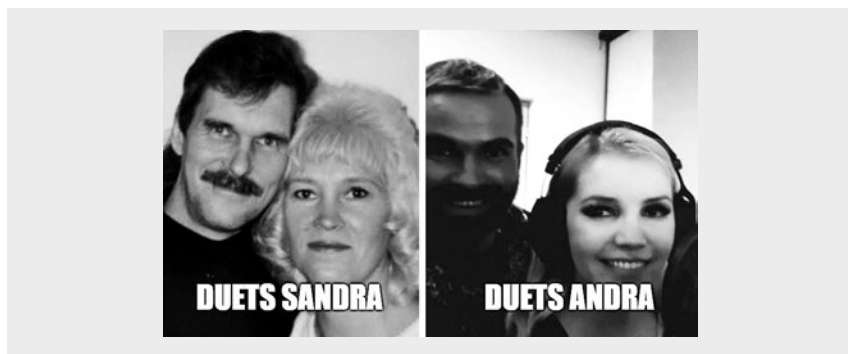
50. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 14. Atb. red. Anna Vulāne. Rec. Vilma Šaudiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 240 lpp. ISSN 1691-273X.
51. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. Zinātnisko rakstu krājums, XV = *Language Acquisition: Problems and Perspectives*. Conference proceedings, XV. Atb. red. un lit. red. Diāna Laiveniece (latv. val.), Baiba Kačanova (angļu val.), Linda Gaile (vācu val.), Natalja Malašonoka (krievu val.). Liepāja : LiePA, 2019, 200 lpp. ISSN 1407-9739.
52. *Valsts valodas komisijas raksti*. 10. sējums. „Valoda un valsts”. *Dr. habil. philol. Andreja Veisberga redakcijā*. Lit. red. Ieva Jansone (latv. val.), Regīna Jozauska (angļu val.). Rīga : Zinātne, 2019, 304 lpp. ISBN 9789934549830.
53. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums, 22 (1/2) = *The Word: Aspects of Research : Conference Proceedings*, 22 (1/2). Atb. red. Gunta Smiltņiece un Linda Lauze. Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2018, 329 lpp. ISSN 1407-4737.
54. *Vārds. Nozīme. Vārdnīca*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 146. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference, 2019. gada 21.–22. februāris. Tēzes [tiešsaiste] = *International Scientific Conference „Word. Meaning. Dictionary” to commemorate the 146th anniversary of the academician Jānis Endzelins : 21-22 February, 2019*. Abstracts. Sast. Agris Timuška. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2019, 66 lpp. ISBN 9789934580017. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005->
55. *Veinberga, Sandra. Komunikācija. Teorija un prakse : monogrāfija*. Zin. rec. Ivars Bērziņš, Olga Kazaka. [Rīga] : Sava grāmata, [2019], 331 lpp. ISBN 9789934582240.
56. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums, IV. Sast. Aiga Veckalne, Artūrs Viļums. Lit. red. Aiga Veckalne (latv. val.), Rafaels Martins Kalvo (angļu val.), Egita Proveja (vācu val.). Liepāja, Ventspils : Liepājas Universitātes izdevniecība LiePA, 2019, 112 lpp. ISBN 9789934569555.

Sagatavojusi
Marita Silkāne

HUMORA LAPPUSĪTE

Informāciju internetā veido milzīgs apjoms audio, video un teksta materiāla. Viss ir pieejams ātri, saturs redzams dažādās valodās, un tagad vairāk nekā jebkad iespējams nodoties arī lingvistiskiem priekiem: ļoti izplatītas ir fonētiskas, semantiskas, arī sintaktiskas vārdu spēles, turklāt robežas starp valodām zūd – tiek veidoti lingvistiski joki uz dažādu valodu fonētisko līdzību pamata, tādējādi joka saprašanai nepieciešamas zināšanas dažādās valodās. Šīs vārdu spēles nereti ietver plašas vispārīgas zināšanas par pasauli un aktuālajiem notikumiem, spēju orientēties valodas stilos, spēlēties ar atsevišķu vārda daļu nozīmēm, kam nav sakara ar vārda morfoloģisko uzbūvi vai vārda nozīmi kopumā.

Humora lappusītē šoreiz vārdu spēles, kuras radījuši vai pamanījuši valodas lietotāji dažādos interneta portālos. Asprātīgi salīdzinājumi uz vārda nozīmes vai skanējuma pamata, citu valodu pārcēlumi latviešu valodā, kā arī pieturzīmju spēles ir saturs, kas vilteļu jeb viltus ziņu, virsrakstu, reklāmu un citu nieku vidē liek smieties, pabrīnoties par plašajām valodas iespējām.

2018. gada nogalē plašsaziņas līdzekļu starpešu gaismā izveidojās jauns pāris: Andris Kivičs un Liene Skulme. Popularitāti viņi ieguva ne tikai ar savu attiecību publiskošanu, bet arī kopīgu dziesmu ierakstīšanu. Šeit veidota vārdu spēle ar grupu „Duets Sandra” un mainīto vārdu secību vārdkopā „Andra duets” – „Duets Andra”.

Avots: Latviešu memes, [facebook.com](https://www.facebook.com)

<https://www.facebook.com/Latviesumemes/photos/a.111494376269387/402828657135956/?type=3&theater>

Mārta Sirmā garšu ceļojums – raidījums „Sirmais. Kulta ēdieni” piedzīvojis jau sešas sezonas. Attēlā veidota vārdu spēle ar vārdiem *kults* un *okults*, atbilstoši pielāgojot oriģinālo raidījuma sākuma attēlu.

Avots: twitter.com

Jānis Akurāters (1876–1937) ir latviešu rakstnieks. Attēlā veidota vārdu spēle: vārds *akurāts* ar nozīmi ‘kārtīgs’, ko atgādina rakstnieka uzvārda pirmā daļa, un *nevīzīgs* ar nozīmi ‘paviršs, nekārtīgs’ kā antonīms.

Avots: [facebook.com](https://www.facebook.com)

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10211423775428586&set=pb.1788431014.-2207520000.&type=3&theater>

Franču autoražotāja „Bugatti” nosaukums salīdzināts ar darinājumu *Baguetti*, kā pamatā franču vārds *baguette* ar nozīmi ‘bagete’, jo apakšējā attēlā automobilis darināts no bagetēm.

Avots: [pinterest.com](https://www.pinterest.com/pin/589338301218925887/)

<https://www.pinterest.com/pin/589338301218925887/>

Reklāmā ir homoformu spēle ar vārdiem *rīsi* ar nozīmi ‘labības auga graudi’ un darbības vārda *rīt* ‘ātri, negausīgi ēst’ nākotnes vienskaitļa 2. personas formu [tu] *rīsi*.

Avots: [facebook.com](https://www.facebook.com/)

Arābu izcelsmes personvārdi *Bassam Kayam* fonētiski atgādina vārdu savienojumu latviešu valodā *basām kājām* ar nozīmi 'bez zeķēm, plikām kājām'.

Avots: *facebook.com*

Brūss Lī (1940–1973) bija Honkongas izcelsmes amerikāņu aktieris un cīņas mākslu meistars. Šeit veidota vārdu spēle ar latviešu slenga izteicienu *būt pālī* ar nozīmi 'būt piedzērušam'.

Avots: *facebook.com*

Pēdējos gados vegānu kustība kļuvis tik populāra, ka nereti uzskatīta par modes tendenci. Angļu valodā labi pazīstamo aicinājumu kļūt par vegānu *Go vegan!* 'Kļūsti par vegānu!' latviešu valodā apspēlējuši portāla *cehs.lv* autori, izveidojot izteikumu *Gove gan!*. Vārds *gove* ir literārās valodas vārda *govs* sinonīms apvidus leksikā.

Avots: *cehs.lv*

Nereti tiek izteiktas bažas par pārlietu lielo angļu valodas ietekmi jauniešu leksikā. Lielākās raizes ir nevis par anglismu invāziju, bet drīzāk par netulkotu vārdu, vārdkopu vai veselu frāzi ienākšanu valodā. Frāzes *it's like, I mean, well, oh yes* sarunvalodā jauniešu vidū dzirdamas teju katrā sarunā. Komīķis Edgars Bāliņš iesaka veikt izmaiņas latviešu valodas gramatikā atbilstoši sarunvalodas tendencei.

Avots: *twitter.com*

Latvieši pazīstami kā noslēgti cilvēki, kuri maz smaida. Daudzie tumšie gada mēneši arī veicina depresīvu noskaņojumu. Veidojot analogiju ar lielāko daļu ločījumu nosaukumu, piemēram, *nominatīvs*, *datīvs*, *lokātīvs*, valodas lietotāji iesaka arī ločījumu *depresīvs*, atsaucoties gan uz latviešu noskaņojumu, gan gramatiku.

Avots: twitter.com

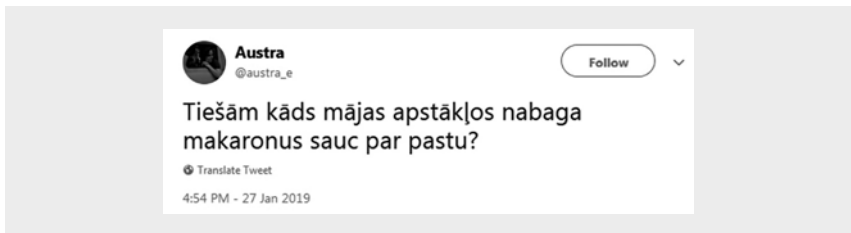
Drukas kļūdas bieži ir tikai drukas kļūdas – pazudusi garumzīme vai nevietā nospiests taustiņš varbūt liek pasmaidīt, taču mēdz paslīdēt garām bez ievēribas. Šad tad gan drukas kļūda maina vārda nozīmi: trauku mazgātājas vietā galu galā iespējams atrast arī traku mazgātāju.

Avots: facebook.com

Google meklētājs ļauj meklēt arī pēc kļūdaini uzrakstītiem meklēšanas vaicājumiem un analizē biežākos un ticamākos vaicājumus. Protams, atslēgvārdi *Imanta*, *kalniņš* viegli zaudē tik līdzīgajiem *Imants*, *Kalniņš*.

Avots: twitter.com

Vārds *makaroni* atrodams jau „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, proti, vārds latviešu valodā pazīstams jau kopš 20. gs. otrās puses. Vārds *pasta* ar nozīmi ‘ēdiens, kas gatavots no kāda makaronu veida’ savukārt ienācis tikai pēdējā desmitgadē. Lai gan restorānu ēdienkartēs visdrīzāk atradīsim tieši pastu, ikdienā labākajā gadījumā tievos, garos makaronus nosauksim par spageti, taču joprojām mājas ēdienos neatkarīgi no veida sauksim par makaroniem.

Avots: twitter.com

Valodas lietotāji labprāt naski norāda uz kļūdām kāda rakstībā. Šajā attēlā par analīzes objektu kļuvis *jauns.lv* virsraksts *Sēžot uz tualetes poda, sievietei Austrālijā iekož pitons*. Virsrakstā divdabja teiciens aplami iesaistīts teikumā, liekot saprast, ka pitons ir sēdējis uz poda un iekodis sievietei.

Avots: *twitter.com*

Spēle ar komatu.

Avots: *twitter.com*

Nav noslēpums, ka portāli ziņas mēdz tulkot no citām valodām. Vai nu automātiskais tulkošanas rīks, vai noguris tulkotājs traģiskā ziņā ievieš mazliet komisma: angļu valodā rakstītais Amerikas štats *Georgia*, latviešu valodā *Džordžija*, un Eiropas valsts *Georgia*, latviešu valodā *Gruzija*, ir atšķirīgas ģeogrāfiskas vietas.

Avots: *twitter.com*

Materiālu sagatavojusi
Evelīna Zilgalve

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs

Kārlis BITENIEKS – profesionālā bakalaura grāds tulkošanā, tulka un tulkotāja kvalifikācija, Valsts valodas centra Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta vadītājs (2019)

Helēna GIZELEZA – *Mg. translat.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas lektore

Anita HELVIGA – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes docente, Kurzemes Humanitārā institūta pētniece

Andra KALNAČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras profesore un vadošā pētniece

Arturs KRASIŅŠ – *Mg. translat.*, Valsts valodas centra Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta terminologs (2019)

Linda LAUZE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes profesore

Gunta LOČMELE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas profesore

Alla PLACINSKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes aosciētā profesore, Iebēstikas un Latīņamerikas studiju centra vadītāja

Anitra ROZE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta asistente

Agris TIMUŠKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieks, Valsts valodas centra galvenais lingvists

Inese TREIMANE – *Mg. philol.*, literatūrzinātniece, redaktore, lektore

Inta URBANOVIČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente

Jānis VECKRĀCIS – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes docents

Astrīda Vucāne – Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas sekretāre

Anna VULĀNE – *Dr. philol.*, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes profesore, LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa:

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Latviešu valodas aģentūra.
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, 2020**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

iespiests SIA „IBC Print Baltic”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

65

9 771691 273004

Nr. 15/2020